

TÜLNYOMÓLAG, (túl-nyomólag) ösz. ih. Túl-nyomó állapotban.

TÜLNYOMÓSÁG, (túl-nyomóság) ösz. fn. Túl-nyomó állapot vagy tulajdonság. *Túlnyomóságra vergődni, jutni.*

TÜLNYÚLIK, (túl-nyúlik) ösz. k. Valamely határpontot vagy vonalt meghaladva odább nyúlik, terjed. V. ö. NYÚLIK.

TULOK, (tul-ok) fn. tt. *tulokot*. Községesen egy értelemben használtatik tinó szóval, ámbar a tulok szűkebb jelentésű mint a *tinó*, mert ez általán jelent minden kiherélt bikát fiatalabb korától fogva kifejlettségig, ellenben a tulok csak mintegy négy éves, és járomba fogható tinót.

„A szántó, mihelyest kél az aranyhajú
Hajnal, tulkaival metszeni győpjeit
Örvend.“

Virág Benedek.

„Az Sionnak, Uram, pusztá falait
Épít (régiesen am. építsd) föl romlott oszlopit,
Hogy az te néped ajaki tulkait
Áldozza abban néked, áldozatit.“

A XVII. századból (Thaly K. gyűjt.).

V. ö. TINÓ.

Mint hogy a tulkok különösen szeretnek öklelőzni, vagy is *tulizni*, *tulakozni*; innen magyar elemzésel valószínű, hogy nevöket a tulakozástól (tolakodástól) vették, s a *tulok* gyöke *tul* v. *tol*. V. ö. TULIZ. Hasonlóan a fiatal tehén neve *űsző*, vagyis *űző*, *űzekedő*, miként mondani szokták róla, hogy nemi párosodáskor *űzekedik*. Egyébiránt mongolul *tughul* am. borju (Kalb, veau); Dankovszky szerint oroszul: *telenok*, illirül: *telak* (szintén borju, vitulus); Vámbéry szerint csagataj nyelven *turuk* (két éves tinó), *tulan* (fiatal ló).

TULOKDÍSZ, (tulok-dísz) ösz. fn. Növényneve a kétfőbbhímese seregéből és magrejtősök rendéből; csészéje öt hasábu, egyenetlen; bokrétája öblös, harangforma, kevéssé lapított; tokja száraz csontárhéjú, két szarvú, négy rekeszű, kétfelé nyíló. (Martynia.) Különösen midőn egyik faja, a *czifra tulokdász* érettségre jut, leválik vastag húsos kopácsa, s tokja olyan két szarvúvá lesz, mint a czime res tulok, honnan amaz elnevezés.

TULOKFALVA, falu Zaránd m.; helyr. — *falvára*, — *n*, — *ról*.

TÜLONTÚL ösz. ih. Szerfölötti mértékben v. mértékkel, túlságosan. *Tülon túl megadni valakinek a becsületet*. Erdélyi, különösen székely kifejezés; más-kép: *tulján túl*.

TÜLONTÚLI, (tülon-túli) ösz. mn. 1) Túlságos vagy szerfölötti mértékkel vett. 2) L. TULHALADÓ alatt.

TÜLOZ, (tül-oz) önh. m. *tüloz-tam*, — *tál*, — *ott*, v. *tülz-ottam*, — *ottál*, — *ott*, par. *tüloz-z*, htn. — *ni*, v. *tulzani*. Bizonyos cselekvésekben, vagy nyilatkozatokban a kellő mértéken túlmegegy, péld. rendkívül na-

gyít, vagy kicsinyít, dicsér vagy gyaláz stb. Mandsu nyelven: *tuli-me*, am. túlmenni (überschreiten).

TÜLSÁG, (tül-ság) fn. tt. *tülság-ot*, harm. szr. — *a*. A cselekvésnek, illetőleg állításnak azon tulajdonsága, melynél fogva valaki a kellő mértéket és módot áttallépi. *Egyik tülságból a másikba esni. Tülságig dicsérni valamit.* „A túlságok tőszomszédok.“ (Francziául: Les extrêmes se touchent). Széchenyi István beszédéből a főrendeknél. 1840. ápril 22.

TÜLSÁGOS, (tül-ság-os) mn. tt. *tülságos-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. A kellő mértéken túl menő; ami az illető tárggyal nem áll arányban; fölösleges, nem szükség. *Tülságos félelem, gondoskodás. Tülságos követelés.*

TÜLSÁGOSAN, (tül-ság-os-an) ih. Mérték fölött, kelletén túl v. fölü; székeleyesen: *tulján túl, tülon túl*.

TÜLSÁGOSKODÁS, (tül-ság-os-kod-ás) fn. tt. *tülságoskodás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Gyakorlatos cselekvés, vagy állítás, midőn valaki túlságoskodik. V. ö. TULSÁGOSKODIK.

TÜLSÁGOSKODIK, (tül-ság-os-kod-ik) k. m. *tülságoskod-tam*, — *tál*, — *ott*. Tetteiben vagy állításaiban gyakran vagy rendszeren túlságig megy; a kellő mértéket és módot által szokta hágni; máskép: *tüloz, túlkodik*.

TÜLSÓ, (tül-só v. tül-eső) mn. tt. *tülsó-t*. Bizonyos vonalon, vagy határponton túl fekvő, lévő; a többiek sorában legtávolabb eső. Néha am. által-ellenben lévő. *Tülsó sor. Szép mint tülsó soron a dőlt ház.* (Km.). Ellentéte: *innenső*. Mandsu nyelven *tulesi* am. külső (aussen, ausserhalb), *tule* szótól mely am. túl és kívül.

TÜLSULY, (tül-suly) ösz. fn. 1) Oly súly, mely a vele viszonyban levő sulynál nehezebb, s azt fölbillent. 2) Azon részsúly, elvonva, melylyel egyik test a másikat fölülmúlja. *A tülsulyt külön megfizetni.* 3) Átv. erkölcsi erő, hatalom, mely mások fölött ural-
kodik.

TÜLSZABADELMÜSÉG, vagy — **ELVÜSÉG**, (tül-szabad-elmüség v. — elvüség) ösz. fn. Józan mértéken túl csapongó szabadelmüség.

TÜLSZÁRNYAL, (tül-szárnyal) ösz. áth. Átv. ért. mintegy szárnyra kelve, repülve fölülmúl, megelőz valamit v. valakit.

TÜLTEHER, (tül-teher) ösz. fn. Oly nagy teher, mely a szállító erővel arányos viszonyban nem áll. *Tülteher alatt elsüllyed a hajó, özveroskad a szer-kér, megszakad a barom.*

TÜLTELT, (tül-telt) ösz. mn. A kellő mérték-nél többet evett-ivott, torkig jól lakott; megzabált.

TÜLTERHEL, (tül-terhel) ösz. áth. Kellő mértéket haladó terhet rak valamire, vagy valakire.

TÜLTERJESZKEDÉS, (tül-terjeszkedés) ösz. fn. Terjeszkedve a határvonalon túl lépés.

TÜLTERJESZKEDIK, (tül-terjeszkedik) ösz. k. Terjeszkedve a kiszabott határt áthágja.

TÜLTÉS, v. — **TÉSZÉN**, (tül-tész v. — té-szén) ösz. önh. Állapító ragu viszonynévvel: *tülneni valamin*, am. cselekedve általesni rajta, végbevinni

aszt; *tültenni valakin*, bizonyos versenyben, vetélkedésben kifogni rajta; *magát tültenni valamin*, nem gondolni vele, nem hajtani reá.

TULU, tájdivatosan am. tollu; l. ezt.

TÚLÚT, (túl-út) ősz. fn. 1) Kerülőút mely néha az irányponton túljár, milyenek a hegyre vezető tekervényes utak. 2) Tulnat létező út.

TÚLVILÁG, (tul-világ) ősz. fn. Halál utáni élet.

TULVILÁGI, (tul-világi) ősz. fn. Halál utáni.

TÚLVISZ, (túl-visz) ősz. áth. 1) Valamit túl oldalra visz, általvisz. 2) Átv. ért valamiben a kellő mértéket áttallépi, pl. szerfelett nagyít, vagy kicsinyít; máskép: *túloz*.

TÚLVITT, (túl-vitt) ősz. mn. l. TÚLZOTT.

TÚLZÁS, (túl-oz-ás) fn. tt. *túlzás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki túloz. V. ö. TÚLOZ.

TÚLZOTT, (túl-oz-ott) mn. tt. *túlzott-at*. Ami a kellő mértéket meghaladja; a célon túl csapongó. *Túlzott ájtatosság, hazafiság, szerénység.*

TÚLZOTTSÁG, (túl-oz-ott-ság) fn. tt. *túlzottság-ot*, harm. szr. —a. Állapot vagy tulajdonság, midőn valaki túloz.

TULYOK, tájnyelven am. tulok; l. ezt.

TUMKA, (tum-ka v. tom-ka?; mandsu nyelven *tungge*, bizonyos felfolyó növény, mint alább a latin *smilax* is értelmeztetik) fn. tt. *tumkát*. Amennyiben Diószegi-Fazekasnál *tukma* név alatt fordul elő, növényem a kétlakiak seregéből és hathimesek rendéből; himvirágának csészéje hat levelű; bokréája nincs; anyaszála három; bogyója három rekeszű, két magvu. (*Smilax*). Nevezetesb faja a nevezettek-nél a *szürös tumka* v. *tukma*. (*Smilax aspera*). Páriz-Pápainál a *smilax* *török bab, felfolyó*, s fajtái: *szürös felfolyó* (sm. *aspera*), *lágylevelű felf.* (sm. *lenis*), *kerti kék v. szederjes tölcseres virágú felf.* (sm. *hortensis*). Gönczy Pálnál csak a természetes rendszerben a 7-ik rendben jönnek elő a *tumka* v. *tukma-félék* (*smilaceae*), s ezek közé számítatik a *csillár* (*paris*) és *gyöngyvirág* (*convallaria*). Kachler János Növényiszótárában a csillár ugyan szintén a *tumkafélékhez* számítatik, de a gyöngyvirág a magzating- (*asphodelus*-) félékhez; az 1858-ban kijött Német-magyar Tudományos Műszótárban pedig a *tukma*- (v. *tumka*)-félék a nyúlárnyékfélékkel (*asperagineae*) azonosak. Mint-hogy a *tukma* szó régente egészen mást (t. i. szerződést) jelentett, itt a *tumka* elnevezést helyesebbnek tartjuk, melyet Ballagi szótárából vevénk által.

TÚN, tájdivatos kiejtés a szokott *túl* helyett; innen: *túnan* v. *túnnan* am. *túlnan*, *túnat* v. *túnnat* v. *túnnat* am. *túlnat*. Egyébiránt oly módosulati viszony van a *tún* és *túl* között, mint a kérdő *hon* v. *hun*, és *hol* között. Az *l* és *r* néha *n*-vel fölcserélődnek, pl. *lám nám*, *már mán*, *onnan* régieken *onnal* stb.

TUNG, (tum-g v. tom-g) fn. tt. *tung-ot*. Balaton mellékén am. káposztás hordó. Kresznericsnél előjön: „Tungra veri a mézet s lépet. Márton Gábor. Méhtartás. p. 233.” Tehát itt is hordó vagy tonna-

félét jelent. Amennyiben pedig *tungos* am nagy farú: általában jelent dudorodtat, dundát, mely utóbival gyökben is (tum=dum) egyezik. Mandsu nyelven *dongmo* gömbölyű edényféle (eine Art rundes Gefäß. Gabelentz); mongolul is *dongmo* v. *dungmo* v. *domo* (gömbölyű edény theának. Kowalewski).

TUNGOS, (tum-g-os) mn. tt. *tungos-t*, v. —at, tb. —ak. Túl a Dunán mondják nagy faru ember-ről, különösen nőről; szokottabban: *duczifaros*. V. ö. TUNG, DUNDI, DUNDA.

TUNNI, TUNNIA, TUNNÁM stb. tájdivatosan és régieken am. *tudni* stb. „Emlits meg (= emlitsd meg — ez alakok régente gyakran fölcseréltek —) az uramnak, hogy az Kocsis János jó tuna (tunna=tudna) az solomokhoz” (solymokhoz. Levél 1510-ről. Szalay Ág. 400 m. l.).

TUNYA, TÚNYA, mn. tt. *tunyát*. 1) Kinek kevés tevékenységi, működési hajlama, ösztöne van, lomha, lusta, rest, lajhár; más ejtéssel különösen a székelyeknél: *tonyhó*, Balaton mellékén: *tohonya*. Meanyiben a rögzött tunya ember testét, illetőleg tagjait elhagyja, s nem egyenesen és feszesen, hanem meggörbedve, sunnyogva szokott járni, innen a főnnebbi jelentésnél fogva hihető, hogy a *tunya* nevezet gyökben rokon a *sunya*, *hunya*, *henye*, *kunya* szókkal. 2) Molnár Albertnél (Eder kiadásában) régieken am. könnyű, mely jelentése a székelyeknél e kifejezésben: *tunya neki* (=könnyű neki, v. tenni könnyű neki) Kriza J. szerint ma is divatos pl. *tunya a nagy gazdának nagy asztagot rakni*. Molnár Albert az első jelentésben hosszú *ú*-val, a 2-ikban pedig rövid *u*-val írja; a népnyelv általában rövid *u*-val ejti.

Ha mindkét jelentésre nézve alapul az első pont alatti *tohonya* szót vesszük, melytől a székely *tonyhó*, csak hangáttétel által különbözik, gyökként azon *tuh* elemet tekinthetjük, melyből *tuh-ad*, *tuh-aszt*, *tuh-odik*, s *tuh-úl* is erednek; ezen származékok szerint abban a duzzadás fogalma rejlik, honnan *tohonya* (összevonva: *túnya*) eredetileg valami duzzanót vagy duzzadtat jelentene; tehát átvitelesen egy részről lomhát mint a duzzadt test; más részről könnyűt, mint a duzzadt hab. Egyébiránt mandsu nyelven *duyen* (olvasd: *dujen*) am. hanyag, lassu; barátjai iránt hideg (nachlässig, langsam; kalt gegen seine Freunde); továbbá Budenz J. szerint lapp nyelven *tokkones* am. haszontalan, gyáva (inutilis, iners).

TUNYÁLKODÁS, (tunya-al-kod-ás) fn. tt. *tunyálkodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Henyélkedés, restelkedés, lustálkodás.

TUNYÁLKODIK, (tunya-al-kodik) k. m. *tunyálkod-tam*, —tál, —ott. Dologtalanul, henyélve, restelkedve, lustálkodva tölti az időt. V. ö. TUNYA.

TUNYÁN, (tunya-an) ih. Lustán, lomhán, henyélve, dologtalanul, magát elhagyva. *Tunyán tölti a napot. Tunyán lép, mozog.*

TUNYASÁG, (tunya-ság) fn. tt. *tunyaság-ot*, harm. szr. —a. Lomhaság, restség, lustaság, henye-

ség; a testi virgonctság hiányából származó dologtalanság, cselekvési, mozgási lankadság.

TUNYÍT, (tunya-ít) áth. m. *tunyit-ott*. par. —s, htn. —ni, v. —ani. Tunyává, lomhává teszen. *A sok evésítés, tele gyomor, kövérség tunyítja a testet.* V. ö. TUNYA.

TUNYÍTÁS, TUNYITÁS, (tunya-ít-ás) fn. tt. *tunyítás-t*, tb. —ok, h. szr. —a. Tunyává, lomhává tevés.

TÚNYOG, falu Szatmár m.; helyr. *Túnyog-ra*, —on, —ról.

TUNYÚL, (tunya-úl) önh. m. *tunyúl-t*. Tunyává lesz, lomhúl, lustúl. *Sok heverés, veszteglésben eltunyúl a test.* V. ö. TUNYA.

TUNYULÁS, TUNYULÁS, (tunya-úl-ás) fn. tt. *tunyulás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Állapot midőn valami vagy valaki tunyává, lomhává lesz.

TUPRI, mn. tt. *tupri-t*, tb. —k. Dunán tuli táj-szó, s jelent kis termetű, piczi, törpe embert. — Vagy a szokottabb *törpe* szónak hangáttétele által módosított mély hangú változata, *töpri* helyett; vagy pedig a *töpr* törzstől származtatva am. *töpri*, azaz *töprödött*. Rokon *cseprő* szóval is, mint *apró-cseprő* ikerített szó egyik részével. Különb. alakjára nézve gúnynév, mint *kopri* kopasz, *csitri* nyirott haju, *bodri*, *ugri*, *putri* stb. Budenz J. szerint finn nyelven: *typerä*, és lapp nyelven: *csaur* am. törpe. V. ö. TÖRPE; és TÖPÖR, TÖPÖRÖDIK.

TUR, természeti hang, melyből a galambok bizonyos szavát utánzó *turbékol*, s talán az elavult *turul* is származtak.

TÚR, (1), fn. tt. *túr-t*, tb. —ok. 1) Sándor J. szerint hajdan jelentett földtorlást, vagy domborúra fölhányt földet. Alapfogalomban és gyökhangokban egyezik a következő *túr* igével, melylyel oly viszonyban áll, mint okkal az okozat. Honnan *vakandtúrás* jelenti a vakand által föltorlasztott földet. Több helynév fordul elé e szó alatt, részint változatlanul, részint némely képzővel módosítva, vagy újabb szóval összetéve; pl. *Túr*, *Tura*, *Turány*, *Turez*, *Turia*, *Türegyház*, *Türkeve*, *Túr-Pásztó*, *Túr-Terebes*, *Türvékonya* stb. V. ö. TÚR, (4), TURA. *Túr* persa nyelven Feridún király fiának neve, kiről az Oxuson, illetőleg Persián v. Iránon túli föld vagy ország szintén *Túr*-nak vagy *Túrán*-nak neveztetett; továbbá *Túr* v. *Türi* ugyanott am. török, a többesben pedig *turján* alatt a parthusok, szittyák, különösen mongolok is értetének. (Vullers). *Túra* (szintén Vullers szerint) keleti török nyelven általán fejedelmet és fejedelemséget jelent. V. ö. TURA, (1); TURÁN. *Túr*, folyó neve is Ugocsa és Szathmár megyékben.

TÚR, (2), fn. tt. *túr-t*, tb. —ok. Dörzsölés, feltörés által támadt genyes, rutságos seb az ígás, hámos, nyerges állatok testein, illetőleg nyakukon, hátukon, vagy szügyökön. Szabó D. szerint általán var, kosz, kozsmó. Származéka: *túros*. Ezen érteményre nézve rokon egy részről a *túr'*, más részről a *tör* igével (honnan törés, nyereg törés bizonyos érteményben

egyezik a *túr'* szóval); de rokon gyökben (*tör*) különösen *dörzsöl* v. *törzsol* igével is. Mongolul *daghari*, (eine durchgeribene Wunde z. B. von Sattel), mandsu nyelven: *darin*. Dankovsky szerint vend nyelven: *tvür*, *tvór*, Miklosich szerint új szláv nyelven: *tvor*.

TÚR, (3), áth. m. *túr-t*. 1) Szoros ért. mondjuk némely állatokról, melyek a földet orraikkal föl-szurkálják, föltorlasztják. *A disznók fölthurják a gyöpöt, ugart, kitorják a gyökereket. A vakand zsombokokat túr. A földi giliszták is turják az iszapos földet. A szarbagár ganéjt túr. Fene túrja ki (átkozódás).* 2) Szélesb ért. valamely hegyes eszközzel a földet bolygatja, vagy más porhanyú, lágy stb. testet fölkever. *Bottal fölturni a homokot, ekével a gyöpöt. Kanállal villával túrni, fölturni az ételt. A csontszedők csövekkel túrják a szemétdombot.* Származékai: *turkál*, *turz* stb.

Alapfogalmánál fogva rokonérteményű s eredetű azon szókkal, melyek szü gyökből származván valami hegyesre, illetőleg bökőre vonatkoznak, u. m. *szű*, *szúr*, *szucza*, *szulák*, *szúnyog*. V. ö. SZÚR. Micszerént *túr* nem egyéb volna, mint keményebb hangon kiejtve *szúr*. Rokon bizonyos érteményben *gyúr* szóval is. I. TÚRÓ alatt. A finnben Budenz J. szerint *tuhraa*— am. turkálni (fodio in sorde ut sus), sárban vagy hamuban henteregni, fertőzni.

TÚR, (4), falu Somogy m.; erdélyi falu Torda m.; ALSÓ— v. KIS—, FELSŐ— v. NAGY—, KÖZÉP—, faluk Hont m.; MEZŐ—, mváros Heves m.; helyr. *Túr-ra*, —on, —ról.

TURA, (1), faluk Pest, Szabolcs és Trencsén m.; Ó—, mváros Nyitra m.; helyr. *Turá-ra*, —n, —ról. Mongol nyelven *tura* am. erőde (fortesse, un

fort, citadelle); továbbá persa nyelven (تور v. توره) hadi palánk-féle (genus plutei, quo milites pro clipeis utebantur, quemque etiam in terram infigebant, ut quasi vallo muniti tela in hostes mittere possent. Vullers).

TURA, (2); TURÁL, *teretura* és *tereturál* iker-szók utóbbi részei; I. ezeket.

TURÁN, a nyelvészetben gyakran előforduló név. A persák régente Persiával (Iránnal) keleti szomszédságban az Oxus (ma Dsihun v. Amu-Darja) folyón tuli földet vagy országot Feridún király fiának Túrnak nevével általán *Túr* v. *Turán* néven nevezték; s a *Túr'*, többesi raggal toldva: *turján* szó alatt értették általán a parthusokat, szittyákat, különösen mongolokat is (Vullers). V. ö. TÚR, (1). A mai földiratokban (Galletti, Bromme stb. munkáiban) előfordúl *Turáu'* név alatt különösebb jelentésben Nagy Buchara vagy Szabad Tatárország, másképen régiesen: *Dagatai*, a persáknál *Mavaralnah* (Vámbery szerint *Mavera-ül-nehr* az Oxus és Jaxartes — ez utóbbi ma Sir-Darja v. Sihun — folyamok-közi tartomány), a benszüllötteknél *Turkesztán* v. *Turkisztán* (Turkhon, Turkföld, mint a turkok v. törökök törzs telepe; a *sztan* végezet am. hely, föld, ország; v. ö. TANYA. *Turáni* nyelvek alatt általán értjük az ural- altai v. szit-

tya nyelveket. V. ö. TATÁR. *Turáni* mn. a persában is: *turáni* (turaniensis).

TURÁNY, mváros Turócz m.; helyr. *Turány-ba*, —*ban*, —*ból*.

TÚRÁS, (túr-ás) fn. tt. *túrás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, midőn bizonyos állat vagy eszköz valamit túr. *A vakandot rajtaérni a túráson, s ásóval kivetni*. 2) Maga azon föld, vagy más anyag, melyet fölturta: *Vakandtúrás, disznótúrás. A vakandtúrásokat kiegyengetni*.

TÚRAT, (túr-at) fn. tt. *túrat-ot*, harm. szr. —*a*. *Túrás által fölhányt föld, iszap, ganéj stb. Fris túrat. A túratokból látszik, hogy sok vakand van a kertben*.

TURBA, fn. tt. *turbát*. Börtarisznya, börláda, bőrönd, melyet az utazók, gyalog vándorlók használnak. *Ellopták a turbát, de nálam a kulcsa* (km.), oly embernek önvigasztalása, ki valaminek lényegét, tartalmát elvesztette, s azon örül, hogy a héja, takarója megmaradt. — Szabó Dávid szerint am. tüsző. Egyezik a 'turba' szóval a török-persa *torba*, más-kép: *tobra* (Sack, Futtersack, Ranzen).

TURBÁL, (1), 1. **TÖRÖKBÁLINT**; helyr. *Turbál-on*, —*ra*, —*ról*.

TURBÁL, (2), 1. **TORBÁGY, KIS-TORBÁGY**.

TURBÁN, fn. tt. *turbán-t* tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. Fejre tekert kontyos főveg, melyet a törökök, s több más keleti népek viselnek. Vullers szerint mint hindusztán-persa szó így hangzik: *tulband* v. *dulband* s jelentése: *involucrum capitis, tiara, pileus*. (Est vox hind. significans: „a turband, or the fine cloth of one,” Shakespeare szótárából). Zenker-nél; *tülbend* v. *dülbend* (Nasseltuch, Musselin; Kopfbund, Turban). Vullers azt véli, hogy *band* (vinculum, ligamentum) szóval van összetéve („vox cum *بند* composita videtur“).

TURBÁN-LILIOM, (turbán-liliom), összetett fn. Liliomfaj, melynek levelei gyűrűsek, vagy örvösek, tojás-kerek-láncásak; virágai lekonyultak, szirmai kikunkorodnak; más-kép köz néven: *török liliom, erdei liliom, szásrétü gyökér*. (Lilium Martagon). Nevét onnan kapta, mert virága némileg turbánhoz hasonló.

TURBÁNY 1. **TÚRBÁN**.

TURBÁS, (turba-as) mn. tt. *turbás-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Turbával ellátott, fölszerelt. *Turbás vándorok, utasok*. 2) Mint fn. tárgyesete: *turbás-t*, tb. —*ok*, s ekkor am. turba-készítő. V. ö. **TURBA**.

TURBÉK, puszta Somogy m. helyr. *Turbék-ra*, —*on*, —*ról*.

TURBÉKOL, (turbék-ol) önh. m. *turbékol-t*. Mondjuk galambokról, midőn szerelmi ömledézeikben, nyájaskodásaikban *turbék*-féle erős torokhangon szólnak. Átv. szerelmesen epedez, vágyait, fájdalmait galambok módjára nyögdelve fejezi ki. Szabó Dávidnál: *turbikol*. „A galambok, gerliczék turbikolnak“.

TURBÉKOLÁS, (turbék-ol-ás) fn. tt. *turbékolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Az epedő, nyájaskodó galambok sajtósága szólása.

TURBIKÁL, (tur-b-ik-ál) gyak. önh. m. *turbikál-t*. A vizet, hig sarat vagy más folyadékot bottal, doronggal, evezővel stb. kavarja, kotorja. (Az első hajósok) „csak a part mellett turbikáltak.“ Faludi Ferencz. (Téli éjtszakák. 185. 1.). Szabó Dávidnál: *turbikol*. „Az ételben turbikolnak a disznók, ha egyszer jóllaknak.“ Egyezik vele *turbokol* is.

Gyöke vagy hangutánzó, vagy maga a *túr* ige, melyből *b* közbetétellel lett gyakorlatos *turbogál*, s hangváltozattal a kicsinző *turbikál*, mint *irkál, fir-kál, ránczigál, sántikál, móríkal, szunyáikál* stb.; némi változattal mint föntebb: *turbikol, turbokol*. Rokon vele még *turkál, zurbol*, továbbá a latin *turbo* és Bundenz J. szerint a finn *tarpo* (=zurbol-ni, pisces conto agere).

TURBIKÁLÁS, (tur-b-ik-ál-ás) fn. tt. *turbikálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki a vizet vagy sarat *turkálja, zurbolja, kavarja*.

TURBIKOL, 1) 1. **TURBÉKOL**; 2) 1. **TURBIKÁL**.

TURBIKOLÁS 1) 1. **TURBÉKOLÁS**; 2) 1. **TURBIKÁLÁS**.

TURBOKLÁS, TURBOKOLÁS, (tur-b-ok-ol-ás) fn. tt. *turboklás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn egy vagy több személy *turbokol*. V. ö. **TURBOKOL**.

TURBOKLÓ, (tur-b-ok-ol-ó) fn. tt. *turbokló-t* tb. —*k*. Halászok póznája, melylyel a vizet fölzavarják, hogy a lappangó halakat mozgásba hozzák. (Contus piscatorius. Molnár Albertnél, Eder kiadásában).

TURBOKOL, (tur-b-ok-ol) áth. m. *turbokol-tam*, —*tál*, —*t*, v. *turbokl-ottam*, —*ottál*, —*ott*; htn. *turbokol-ni* v. *turbokl-ani*. Szabó Dávid a halászokról mondja: „Gübülni, turbokolni a padmalyt halászatkor (*Gübü* alatt); gübülni, vizet zurbolni, turbokolni (*Butykázn* alatt). L. **TURBIKÁL**.

TURBOLYA, (tur-b-oly-a) fn. tárgyeset: *turbolyát*. Diószegi-Fazekasnál növény-nem az öthímese seregéből és kétanyások rendéből. (Scandix). Ismeretes faja: *tümagvu turbolya*, melynek gyümölcse tüforna hosszú, érdes orrú; más-kép köznéven: *vad turbolya, tühegygyűfű*. (Scandix pecten). Gönczy Pálnál e szó egyszerűen, mint növény-nem neve nem fordul elő. A közéletben főképp a Tisza némely vidékén, *turbolya* v. *turbolyka* egyértelmű a *bubulyicska*, v. *mogyoró saláta*, v. *csemegegyűfű* szókkal, mely a növénytannokban *bubulyicska-baraboly* (chaerophillum bulbosum) név alatt áll. Szabó Dávid is e jelentésére utal. Eléjőn még Diószegi-Fazekasnál: *bécsi turbolya*, növénytani néven: *nagy magu mirhaszag* (myrrhis odorata v. scandix odorata); továbbá *közönséges turbolya*, 1. **TURBOLYA-BARABOLY**; és *vad turbolya* mint föntebb.

Amennyiben az egyszerű *turbolya* népies jelene: bubulyicska v. mogyoró saláta v. csemegebűrök, egyezik vele hangokban, de alakját s termési módját tekintve, rokon hozzá jelentésében is a persa *tur-buza* v. *turbuz* v. *turb* (raphanus, retek). Mikloisch felhossa rokonokul a cseh *trébule*, szlovák *trebulka*, ujszláv *trebelje* (Sumpfkreuzwurz), horvát *trbulja* (oenanthe), *krabilika* (chaerophillum), lengyel *trzebula*, *trybula*, *trebulka* szokat. Talán magát a német *Körbel* v. *Kerbel* szót is ide sorozhatjuk ($t=k$, mint $töp=köp$).

TURBOLYA-BARABOLY, (turbolya - baraboly) össz. fn. Diószegi-Fazekas fűvész könyvében növényfaj a barabolyok neméből; szára alacson, tövön vörös; levelei háromszor szárnyaltak, felül kopaszak, simák, alul ritka szőrösök; köz nyelven: *közönséges turbolya*, *olasz saláta*, (Chaerophillum sativum; másképp: scandix cerefolium.) Göncey Pálnál ennek növénytani neve: *turbolya-ormánka*. (Anthriscus cerefolium).

TURBOLYKA l. **TURBOLYA** alatt.

TURBUCA, falu Közép-Szolnok m., helyr. *Turbucz-
ra*, —n, —ról.

TURBULYA l. **TURBOLYA**.

TURCSÁNKA, falu Nyitra m.; helyr. *Turcsán-
ká-
ra*, —n, —ról.

TURCSEK, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Turóc m.; helyr. *Turcsék-
én*, —re, —ról.

TURCSOK, falu Gömör m.; helyr. *Turcsok-
ra*, —on, —ról.

TURCZ, falu Ugoesa m.; helyr. *Turcz-
ra*, —on, —ról.

TURCZÓCZ, falu Zemplén m.; helyr. *Turczóc-
za*, —on, —ról.

TURCZOS, (tur-cz-os) mn. tt. *turczos-t*, v. —at, tb. —ak. Baranyai tájszólás szerint am. bozontos, borzas, mintha szőrét, haját felturkálták volna. *Turczos fejű gyerek*. *Turczos komondor*. Néhutt: *turzos*, *torzas*.

TÚRDOGÁL, (túr-od-og-ál) gyak. áth. és önh. m. *túrdogál-t*. Folytonosan, vagy bizonyos kényelemmel, kedvteliséssel túr. *Az ugart szántás helyett dísnók túrdogálják*. *A malacok a ganéjdombon túrdogálnak*.

TÚRDOGÁLÁS, (túr-od-og-ál-ás) fn. tt. *túrdogálás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn vki v. vmi túrdogál.

TÚRE, erdélyi falu Kolos m., helyr. *Túré-
ra*, —n, —ról.

TÚREGYHÁZA, pusztá Temes m., helyr. —egyházára, —on, —ról.

TÚRÉSZ, (túr-ész) áth. és önh. m. *túrész-tam*, —tál, —ott, par. —sz. Orral, vagy bizonyos eszközzel valamit vagy valami között turkál, különösen a végett, hogy valamit találjon. Képzetése oly sajtóságos 'túrász' helyett, mint *kórész*, *rákész* igéké 'kórász', 'rákász' helyett.

TÚRÉSZÁS, (túr-ész-ás), fn. tt. *túrészás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Turkálás. V. ö. **TURÉSZ**.

AKAD. NAGY SZÓTÁR. VI. KÖT.

TURFA, fn. tt. *turfát*. L. GYÉPTÖZEG.

TURFALÁP, (turfa-láp), ösz. fn. Lápos hely, mely turfával van benöve.

TURGULYA fn. tt. *turgulyát*. Némely vidéken, különösen Bácsban, Pestben am. gömbölyű szilva, bódi szilva.

TURHA, (tur-ha) fn. tt. *turhát*. Enyeges sürti nyálka, mely a gyomorból jön fel, vagy hurutos bajban fölszakadoz. *Kiköpni a turhát*.

Alaphangban és fogalomban egyezik az eves, genyes fekélyt jelentő *túr* és *torongy* szókkal. Képzetetésre olyan mint *purha*, *börhe*, *görhe*, *irha*, *lomha*, *csürhe*, *renyhe*. Egyébiránt törökül: *tükrük* am. pök, *tükrük-mek* (= pök-ni) igétől.

TURHÁS, (tur-ha-as) mn. tt. *turhás-t*, v. —at, tb. —ak. 1) A ki turhát pökös. *Turhás beteg*. 2) Turhával rutított. *Turhás kendő*, *szobapadló*.

TURHÁZ, (tur-ha-az) önh. és áth. m. *turház-tam*, —tál, —ott, par. —z. Turhát pökös; turhával mocskít.

TURHÁZÁS, (tur-ha-az-ás) fn. tt. *turházás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Hurutos pökösítés, midőn valaki turhát hány; v. azzal mocskít.

TURIA, falu Bács m.; helyr. *Turiá-
ra*, —n, —ról.

TURIA-BISZTRA, falu Ung m.; helyr. —*Bisz-
trá-
ra*, —n, —ról.

TURIA-REMETE, falu Ung m.; helyr. —*Re-
meté-
re*, —n, —ról.

TURISKA, falu Nógrád m.; helyr. *Turicská-
ra*, —n, —ról.

TURICZA, KIS—, falu Ung m.; helyr. *Turiczá-
ra*, —n, —ról.

TURIK, falu Liptó m.; helyr. *Turik-
ra*, —on, —ról.

TURI-SZAKÁLLOS, falu Komárom m.; helyr. *Szakállos-
ra*, —on, —ról.

TURJÁN, (1) vagy **TURJÁNY**, (tur-j-ány) fn. tt. *turján-t*, tb. —ok, harm. szr. —a, v. —ja. Bozotos, zsombékos láp, ingovány, dsindsa, gyingya.

Gyöke valószínűleg azon *túr*, mely fölturt, fölhányt földet, zsombékot jelent, minthogy a turján helylyel-közzel csakugyan zsombékos szokott lenni, kivált midőn a benne járó barmok fölvágják s mintegy föltúrják.

Képzetetésre hasonló a *bojtorjány*, *surjány*, *burjány* szókhöz. V. ö. **TURJÁN**, (2).

TURJÁN, (2) falu Zemplén m. helyr. *Tur-
ján-
ba*, —ban, —ból.

TURJÁNY l. **TURJÁN** (1).

TURJÁNYOS, TURJÁNOS, (tur-j-ány-os) mn. tt. *turjánys-t*, v. —at, tb. —ak. Ingoványos, lápos, bozotos, zsombékos, dsindsás. *Turjánys völgy*, *határ*, *vizmellék*.

TURK l. **TÖRÖK**.

TURKÁL, (túr-og-ál) gyak. áth. és önh. m. *turkál-t*. Bizonyos gyűrészkekből álló tömeg, avagy hig, lágy test közepét folytonosan vagy gyakran túrja, valamely eszközzel kavarja, kotorja. *A dísnók a*

ganéjt, a földet turkálják. Bottal turkálni a sarat. Kálánál, villával turkálni az ételt, vagy ételben. Az irományok között turkál. Mindent fölturkál a szekrényben. Turkál a becsületes emberben, mint a jól lakott disznó a makkban. (Km.). Törzse a gyakorlatos turog, mintha volna turogál. Így képződtek és módosultak e gyakorlatos igék is: szurkál, furkál, irkál, firkál, piszkál, járkál, herkél, bujkál, fujkál stb. s megfelel nekik a szintén gyakorlatos túroogat, fúroogat, szúroogat, úroogat, jároogat stb.

TURKÁLÁS, (tur-og-ál-ás) fn. tt. turkálás-t, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn az ember vagy más állat turkál valamit, vagy valamiben. V. ö. **TURKÁL**.

TURKÁLÓDZÁS, I. **TURKÁLÁS**; és v. ö. **TURKÁLÓDZIK**.

TURKÁLÓDZIK, (tur-og-ál-ó-od-oz-ik) belsz. m. turkálódz-tam, —tál, —ott. Különös kedvvel, szenvedéllyel, vagy hajlammal fogva turkál, mint a disznók szoktak tenni.

TURKÁSZ, (tur-og-ász) gyakorító őnh. és áth. m. turkász-tam, —tál, —ott, par. —sz. Am. turkál vagy turogál, különösen az ételben. Olyforma képeztetési mint *kaparász*, *markolász*.

TURKE, falu Vas megyében; helyr. *Turké-ra*, —n, —ról.

TÚRKEVE, mváros a Nagy-Kunságban; helyr. —Kevé-re, —n, —ról.

TURKON, puszta Trencsén m.; helyr. *Turkon-ba*, —ban, —ból.

TURNA, faluk Veszprém, Vas és Trencsén m.; helyr. *Turná-ra*, —n, —ról. Veszprémében másképen: *Torna*, és Vasban: *Torony*.

TURNISA, mváros Szala m.; helyr. *Turnisá-ra*, —n, —ról.

TÚRÓ v. **TURÓ**, (1), (túr-ó), mn. és fn. Aki v. ami túr; különösen tréfás mondatokban v. szójátékban a disznót nevezik így, mint kiválólág túró vagy turkáló állatot, pl. ezekben: *túró tormával*, azaz disznóhus, főleg disznófej eczetes tormával (kedves eledele a magyarnak); *túróval* (disznóhussal) a rosz káposzta is jó.

TÚRÓ v. **TURÓ**, (2) (túr-ó) fn. tt. *túró-t*. 1) A tejnek azon szivos, és nyálkás részei, melyek savanyodás vagy melegség által a többi részekről elválnak, s ha nedvök kipárolog, vagy leszívárog, morzsás csomókba tömörödnék. A túró az alutt-tejnek durvább alkatrésze, s különbözik a vajtól, mely a tejfölben rejlik. A túrónak vize *savó*, a vajé, illetőleg tejfölé pedig *író*. 2) Ezen tejrészek különféle alakban és módon eledelül készítve. *Lapos túró*, *hegyes túró*, *édes túró*, *érett túró*. Száritott, füstölt *túró*. *Sajtölt*, *homolkatúró*. Jó ember, mint a falat *túró*. (Km.). Fehér cipó sós túróval használ éhes gyomornak. (Km.). Föltűt a tyúk az ültőre, hegyes túró lett belőle. (Népd.). Nem jó a túró, ha nem jó a gyúró. (Km.). Túrórt reszelni, morzsolni. Túróval készített metélt, galuska, csusza. Száraz túrórt rágni. *Tehéntúró*, *juhtúró*, *Kecskétúró* átv. tréfás ért. farbarugás.

Hasonló hozzá az oltott tejet, mint hűvösítő eledelt jelentő *tarhó*. V. ö. **SAJT**; **TARHÓ**. — A tejnek finomabb része fölfelé száll, és gyűl össze, honnan a *tejszín* és *tejföl* nevezetek, durvább része alá nehezedik, s ez az alutt-tej. A tejfölnek neme-sebb része *vaj*, mintegy a tejnek java, legjava; vize-nyős része pedig *író*, azaz hig, folyó, a hígat jelentő *ír* gyöktől; az alutt-tej vékony, vizes része *savó*, azaz savanyú, a *savik* igétől, durvája pedig *túró*, talán a *gyúr* igétől; ezt mutatja a közmondás is: *akár tur-ják, akár gyurják*. Így a görögben *τυρός* am. túró (Käse), és *τυρέω* v. *τυρέωω* am. gyúrok (unter ein-ander mengen und kneten). Rokon vele még a mon-gol *tarak* (gesäuerte Milch nach Abkochung dersel-ben), továbbá Vámbéry szerint a csagataj *turak* (túró), *t* helyett *k*-val: *khurut*, (mint: töpörödik a székeltyeknél: köpörödik); mandsu nyelven is *kóru* (espèce de fromage, Käse aus Pferdemiclch.)

TURÓCSÍK, (turó-csik) ősz, fn. Turós csik; I. **TÚRÓ** alatt.

TÚRÓCZ vagy **TURÓCZ**, lásd **TÚRÓCZVÁR-MEGYE**.

TÚRÓCZ-SZENTMÁRTON, I. **SZENTMÁR-TON** alatt.

TÚRÓCZ—v. **TURÓCZVÁRMEGYE**, (Túróc-z-vár-megye) ősz. fn. Árva, Trencsén, Nyitra, Bars és Zólyom vármegyék közt fekvő vármegye. Használ-ják magában is: *Túróc* v. *Turóc*, helyragokkal: *Túróc-ba*, —ban, —ból.

TÚRÓDZÁS, **TURÓDZÁS**, (túr-ó-od-oz-ás) fn. tt. *turódzást*, tb. —ok; harm. szr. —a. A tejnek azon változási állapota, midőn turódni kezd. V. ö. **TÚRÓDZIK**.

TÚRÓDZIK, **TURÓDZIK**, (túr-ó-od-oz-ik) k. m. *turódz-tam*, —tál, —ott. Mondjuk tejről, midőn megsavanyodott részei közül a turós alkatrészek ki-fejlődnek, s morzsásan összetömörödnék; görögül: *τυρέω*. V. ö. **TÚRÓS**.

TÚRÓKOSÁR, (túr-ó-kosár) összetett fn. Kosár, melybe a túró-zacskókat rakják, s melynek rostjai között a zacskókból kifolyó savó az alátett hordóba vagy sajtárba leszívárog.

TUROLUKA, falu Nyitra m., helyr. *Turolu-ká-ra*, —n, —ról.

TURONY, falu Baranya m. helyr. *Turony-ba*, —ban, —ból.

TUROPOLYA, falu Nógrád m. helyr. *Turopol-lyá-ra*, —n, —ról. Vidék is Zágráb megyében.

TÚRÓRÁCS, (túr-ó-rács) ősz. fn. Vesszőből font rács, melyre a kisajtolt túrórt rakják szároga-tás végett, vagy magasabb helyre akasztják, hogy a kártékony állatok hozzá ne férjenek.

TÚROS, (túr-os) mn. tt. *túros-t*, v. —at, tb. —ak. Eves, genyes, fekélyes sebű, feltörött testű. *Túros hátú ló* (Szabó D.). *Közös lónak túros a háta*. (Km.) Nem: *túrós*; *túr* és nem *túró* törzstől. V. ö. **TÚR**. (2)

TÚRÓS, TURÓS, (túr-ó-os) mn. tt. *túrós-t* v. —at, tb. —ak. 1) Miben a túrórészek különváltak. *Túrós tej, túrós zsendicze, tarhó.* 2) Túróval készített, hintett, töltött. *Túrós étek, túrós tészta, túrós metélt, túrós csik, túrós csusza, túrós táska, lepény, gombóc, rétes, béles, galuska.* 2) Mondják megromlott borról, midőn felszínén fehéres túróforma anyag úszkál; máskép: virágos.

TÚRÓSAJT, (túrós-sajt) ősz. fn. Különféle módon megsavanyított, s csipőssé csinált túró, melyet döbönökben szoktak tartani, pl. az úgy nevezett érett túró, vagy lipitai sajtot, breznói sajtot (brinzát).

TÚROSÍT, TÚROSIT, (túr-os-ít) áth. m. *túrosít-ott*, par. —s, htn. —ni, v. —ani. Túrossá, azaz kenyessé, fekélyessé tesz, p. az iga az ökör nyakát, a hám a ló szügyét, hátát. V. ö. **TÚROS**.

TÚROSÍT, TÚROSIT, (túr-ó-os-ít) áth. m. *túrosít-ott*, htn. —ni v. —ani, par. —s Túróssá tesz. A tejoltó megtúrosítja az édes tejet.

TÚROSODÁS, (túr-os-od-ás) fn. tt. *túrosodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Dörzsölés, feltörés által támadt sebesedés, evesedés a testen. V. ö. **TÚR**, (2); **TÚROS**.

TÚROSODÁS, TURÓSODÁS, (túr-ó-os-od-ás) fn. tt. *túrosodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A tejnek azon állapotváltozása, midőn a túrós részek a többi híg és vajas részekről különválnak.

TÚROSODIK, (túr-os-od-ik) k. m. *túrosod-tam*, —tál, —ott. Az állati testnek valamely része dörzsölés, törés által túrossá, azaz evessé, fekélyessé, sebesé lesz. *Megtúrosodott a ló háta.* Máskép: *túrosul* (nem: túrosúl). „A lovának az lába mert igen megtúrosult“ Lakadalmi gajd a XVI. századból. (Thaly K. gyűjt.). V. ö. **TÚR**, (2); **TÚROS**.

TÚROSODIK, TURÓSODIK, (túr-ó-os-od-ik) k. m. *túrosod-tam*, —tál, —ott. A tejnek durvább, szivósabb részei morzsákká tömörödnek. *A beoltott vagy megsavanyodott tej megtúrosodik.* Máskép: *túródzik*.

TÚROSÚL, (túr-os-úl) önh. m. *túrosult*. L. **TÚROSODIK**.

TUROVA, falu Zólyom megyében; helyr. *Turóva-n*, —ra, —ról.

TUROZ l. **TURZ**.

TÚRÓZ, TURÓZ, (túr-ó-oz) áth. m. *túroz-tam*, —tál, —ott, par. —z. Túróval behint, beken, megtölt. *Túrozni a galuskát, a lepényt.*

TÚRÓZACSKÓ, (túr-ó-zaeszkó) ősz. fn. Csúcsos végű zacskó vászonból, melybe a megtúrosodott savanyú tejet beleöntik, azután valamely edény fölé akasztják, hogy a savó leszivárogon belőle. Az így megtisztult túró tömeget a zacskóban lenyomatják, s úgy lesz belőle lapos túró. Tréfás néprajven alakja után jelent hálósüveget is.

TÚRÓZÁS, TURÓZÁS, (túr-ó-oz-ás) fn. tt. *túrozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Túróval behintés vagy megtöltés.

TÚRÓZSÁK, (túr-ó-zsák) l. **TÚRÓZACSKÓ**. **TÚR-PÁSZTÓ**, pusztá Heves m.; helyr. —*Pásztó-ra*, —n, —ról.

TÚRTÁP, (túr-táp) ősz. fn. Az Erdészeti Műszotárban a makkon kívül mind azon táplálék, melyeket a szelid és vad sertések az erdőn turás által lelnek, pl. rovarok, ezek alakjai, bábjai, gomba, gyökér stb.

TÚR-TEREBES, falu Ugocsa m.; helyr. —*Terebes-re*, —én, —ről.

TURUK, eléjőn a régi Halotti beszédben „torok“ helyett: „Turchucát mige szokasztja vola“ (torukukat megszokasztja vala).

TURUL, fn. tt. *turul-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. Turóczy és Kézai krónikáik szerint Etele király hadi czímerül a paizsokon és zászlókon a fején koronát viselő madár képét hordoztatta, mely madár magyarul *turul*-nak nevezeték. E czímer a magyaroknál egész Gejza vezér koráig fennállott. A „turul“ név utóbbi korban ismeretlenné levén, értelmének fejtegetésében több jelenkori író fáradozott, azonban különösebben Jászay és Szabó Károly úgy vélekednek, hogy a *t* betű helyett *c*-t kell tenni s akkor lesz *curul* vagyis *kurul* azaz *karoly*, *karvaly*. Azonban Vámbéry szerint csagataj nyelven *turgul* sólyom fajta madár. Mi csak figyelmeztetésből azt jegyezzük fel, hogy mandsu nyelven *turbelji* ragadozó madárfajt jelent (eine Art Raubvogel. Gabelentz). A mandsu nyelvben az egyes szók nem végződhetnek mássalhangzón, kivéve az *n*-et, hanem utóhangul még önhangzót vesznek föl, így *batur-u* am. bátor, *tail-i* am. tál, tehát „turbelji“ szóból is ha a végső *i* s talán az egész *ji* (dsi?) elesik, marad: *turbel*. Olyan véleményt is hallottunk, mely szerint „turul“ annyi volna mint *tur-ölyv* azaz fejedelmi ölyv, minthogy *túra* keleti török nyelven fejedelmet jelent. V. ö. **TÚR**, (1); valamint *karoly* is e vélemény szerint *kar-ölyv*.

TURUNTUL, fn. tt. *turuntul-t*, tb. —ok, harm. szr. —ja. l. **TORONTÁLPÓK**.

TURVÉKONYA, falu Szathmár megyében; helyr. *Turvékonyá-n*, —ra, —ról.

TURZ, (túr-oz) áth. m. *turz-ott*, htn. —ani, par. *turzz*. Bányászok nyelvén am. ásvány- vagyis ércskeresés végett próbaásásokat tesz, ittott földtúrja a földet. *A kőszénkeresők turzzák a hegy oldalát.* Némelyek szerint máskép: *kutat*, de ez már mélyebb ásást jelent.

TURZÁS, (túr-oz-ás) fn. tt. *turzás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Bányászti ásás, áskálás, földturás, holmi ásványok, érczes erek keresése végett.

TÚRZIK, (túr-oz-ik) k. m. *túr-z-ott*, htn. —ani. L. **TÚROSODIK**.

TURZÓ, (túr-oz-ó) mn. és fn. Aki turz; vagy eszköz, melylyel turzanak.

TURZON, erdélyi pusztá Kőhalomszékekben; helyr. *Turzon-ba*, —ban, —ból.

TURZOS, baranyai tájszó, l. **TORZAS**; és **TURCZOS**.

TUS, (1), fn. tt. *tus-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. v. — *sa*. 1) Lakomai, asztali felköszöntés, és ivás valakinek egészségére. *Tust inni, tust húzni, hegedülni.* Úgy látszik, hogy nem más mint az angol *toast* (olvasd: tósz), mely 1) am. piritós kenyér. 2) ivás valakinek egészségére; t. i. úgy tartják: Angolhonban régente szokásban vala, hogy ha valaki valamely lakománál más egészségére ivott, poharába piritott kenyeret tett, a poharat körüljáratta, s midőn ez hozzá ismét visszajött vala, a pohárból a maradékot kiitta s a piritott kenyeret megette. Heyse szótárában pedig ezt olvassuk: „tuschen (ein Schallwort vgl. = vergleiche: *tosen*) oberdeutsch für dumpf klatschend erschallen; schlagen, klopfen, stossen....; innen: der Tusch (vgl. = vergleiche das altdeutsche: *dōz, duz*) eine festliche Begrüssung mit Trompeten- und Pankenschall z. B. beim Gesundheit trinken und Lebehoch.“ Figyelmet érdemel a szanszkritban *tus* gyök, am. örülni, elégtelt lenni (gaudere, contentum esse), innen: *tusti* am. gaudium, satisfactio. Némelyek az érintést jelentő franczia *touché* (koczin-tás) v. *touchez* (koczin-t) szótól származtatják, meny-nyiben a tusivás rendesen, a népek közszokása szerint pohárkoczin-tással, öszveütéssel jár. Más részről rokonnak látszik a magyar *duska*, *duskál*, *duskálkodik*, *dutykol* szókkal is. Átv. ért. *nem nagy tus*, azaz nem oly dolog, melyen nagyon örülni vagy melyre nagy súlyt fektetni kellene; v. mely nagy tusába, küzdésbe került volna.

TUS, (2), fn. tt. *tus-t*, tb. — *ok*. A puskának agya, vastag zömök vége. Ez értelményben egyezni látszik a zömök rövid karót, tönköt jelentő *tusak*, *tuskó*, továbbá a dudorúságra vonatkozó *ducz* szóval és *duz* gyökkel (*duzzad* szóban). Néhutt: *tusa*, sőt mint a székely *tusakol* mutatja, *tusak* is.

TUS, (3), fn. tt. *tus-t*, tb. — *ok*, Finom fekete festékanyag, melyet olajretek-, zézámfü- stb. magolaj kormából készítenek, s használatkor vízben öszvedör-zsölve fölolvastanak. *Khinai* (sínai) *tus*. *Tussal festeni, bemázolni valamit.* Széles ért. *tusnak* neveztetik más ilyenmü, s hasonló célra való festék is. A franczia *touché* (olvasd: *tus*) szóból (Farbenauftrag) több más nyelvbe is átment; németül is: *Tusche*.

TUSA, fn. tt. *tusát*. 1) Szoros ért. oly verekedés, oly ütközés, melyben az ellenfelek egymást taszigálják, tuszkolják, pl. ököllel, homlokkal, szarvakkal, dárdával. Széles ért. birkozás, mely az ellenfél legyőzésére törekszik. Átv. ért. lelki küzdelem, tusakodás. Alapfogalmánál fogva rokon a *tuskol*, *tuskál*, *toszit*, *taszit* szókkal, mintha volna *tusza*, honnan *tusakodni* am. tuszakodni. Jakut nyelven *tuszun* = harcrolás, verekedés, *tusztu* = *tusa*, keleti török ny. *togus* (Zenker). 2) L. TUS, (2). 3) Heves megyében úgy nevezik a kéve alsó végét, hol t. i. a száraz mintegy öszve vannak tuszkolva; vagy talán ez értelményben *tusak* szóval egyezik; vagy végre ugyanazon szó, mely a puskágyát is jelenti. *A kévéket tusáikra állítani.*

TUSAK, (tus-ak) fn. tt. *tusak-ot*, harm. szr. — *ja*. 1) L. TUSKÓ. 2) Mint a székely *tusakol* mutatja, am. *tus*, vagyis puskágya; l. TUS, (2).

TUSAKFA, (tusak-fa) ösz. fn. A kiásott tuskókból s gyökerekből nyert fa.

TUSAKODÁS, (tus-ak-od-ás) fn. tt. *tusakodás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Tolakodó, egymást tuszoló verekedés, küszködés. Átv. ért. a léleknek az erkölcsi törvénnyel küszködése, vagy ezzel öszszeütkezésben szenvedése. „Lelkisméretnek tusakodása.“ (Szabó. D.). V. ö. TUSAKODIK.

TUSAKODIK, (tus-ak-od-ik) gyak. k. m. *tusakod-tam*, — *tál*, — *ott*. Valakivel tola-kodva, öklelődzve, tuszkolódva verekedik, birazodik. *Tusakodnak a homlokkal öszveütőkös kosok, bikák. Ököllel, vállvetve tusakodni.* Átv. lelke, akarata önmagával erős erkölcsi küzdelemben szenved; valamiről töprenkedik, nem képes elhatározni magát.

Ez igének gyöke talán *tus*, mákép: *tusz*, *tosz*, *tasz*, melyből gyakorlatos képzővel fejlődött ki a *tus-od-ik*, keményebben *tusakodik*, mint a *mos*, *vesz*, *mar*, *ver*, *tol* igékből *mosakodik*, *veszekedik*, *marakodik*, *verekedik*, *tolakodik*, és sok más. V. ö. TUSA.

TUSAKOL, (tus-ak-ol) áth. m. *tusakol-t*. 1) Valamire ösztönöz, ösztökél, sürget, s mintegy taszigál valakit; mákép: *tuszkol*. 2) A székelyeknél fegyvertussal taszit v. taszigál. (Krizsa J.).

TUSAKOLÁS, (tus-ak-ol-ás) fn. tt. *tusakolás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) Ösztönzés. 2) Fegyvertussal taszigálás.

TUSALG, (tus-al-og) önh. m. *tusalg-ott*, htn. — *ni*, v. — *ani*. Önmagában v. magával tusakodik, töprenkedik.

TUSANYAK, (tusa-nyak) ösz. fn. A puszkatus közepén lévő vékonyabb rész.

TUSAPÁNT, (tusa-pánt) ösz. fn. A puszkatus erősítő vas vagy más nemü érczpánt.

TUSÁZ, (tus-a-az) önh. m. *tusáz-tam*, — *tál*, — *ott*, par. — *z*. Birkozik, verekedik, harczol, különösen tola-kodva, öklelődzve, öklelőzve, nyomdosva törekszik legyőzni az ellenfélt. V. ö. TUSA.

TUSÁZÁS, (tus-a-az-ás) fn. tt. *tusázás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Az ellenfélt tola-kodva visszanyomni s legyőzni törekvő birkozás.

TUSFESTÉK, (tus-festék) l. TUS, (3).

TUSIN l. TUSON.

TUSIVÁS, (tus-ivás) l. TUS, (1).

TUSKA; TUSKÁL; TUSKÁLKODIK, l. DUSKA; DUSKÁL; DUSKÁLKODIK.

TUSKÉK, (tus-kék) ösz. fn. A tusféle festékanyag színéhez hasonló sötét kék.

TUSKÓ, fn. tt. *tuskó-t*, tb. — *k*. A faderéknak vagy vastag ágnak zömök, buczkós, tömött darabja, akár úgy vétessék, mint a fának azon része, mely annak levágása után a föld fölött megmarad; akár pedig, ha ez maga is ki van vágva, milyen pl. azon kolonc, melyet a kút gém végére kötnek. *Tuskót tenni a tűzre, hogy sokáig égjen. Hamvazószerdán tuskót hu-*

zatni a leányokkal. *Tuskó is szép, ha szépen felruház-zák.* (Km.). Átv. ért. *faragatlan tuskó*, am. műveletlen, idomtalan, nyers, durva erkölcsű ember. Némely tá-jakon pl. Balaton mellékén: *tusak*; mint *tüske* Ba-ranyában: *tüsök*, *csutkó*, néhutt másképp: *csutak* stb. Előfordul a tájbeszédben *tuszkó* és *dücskő* alakban is. Ez utóbbi Bodroghközben.

Gyöke *tus* nem egyéb, mint a dudorodást je-lentő *ducz* változata, mintha volna *duczkó*. Képeztetésre hasonlók hozzá a szintén zömökös, csomós testekre, illetőleg fadarabokra vonatkozó *buczkó*, *bunkó*, *furkó*, *bőkő*.

TUSKOL I. TUSAKOL.

TUSKÓMOZSÁR, (tuskó-mozsár) ösz. fn. Mo-zsár, melyet tuskóból fúrtak v. faragtak.

TUSKÓS, (1), (tuskó-s) mn. tt. *tuskós-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. Tuskóval biró; (valamely helyről szólva) ahol tuskó vagy tuskók vannak.

TUSKÓS, (2), puszta Somogy m.; helyr. *Tus-kós-ra*, — *on*, — *ról*.

TUSNÁD, erdélyi falu Csik székben, helyr. *Tus-nád-ra*, — *on*, — *ról*.

TUSNÁD-ÚJFALU, I. ÚJFALU alatt.

TUSOL, (tus-ol) áth. m. *tusol-t*. 1) Fegyvertus-sal taszít v. taszigál; másképp: *tusakol*. 2) Tüsféle fes-téssel fest, mázol, beken valamit. V. ö. TUS, 3).

TUSON, ARANYLÁBU—, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Tuson-ba*, — *ban*, — *ból*.

TUSSA, falu Zemplén m.; helyr. *Tussá-ra*, — *n*, — *ról*.

TUSSÁ-ÚJFALU, falu Zemplén m.; helyr. — *Újfaluba*, — *ban*, — *ból*.

TUSSINA I. TUZSINA.

TUSTYA, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Tus-tyá-ra*, — *n*, — *ról*.

TUSSZOGAT, (tusz-og-at v. tussz-og-at) áth. m. *tusszogat-tam*, — *tál*, — *olt*; par. *tusszogass*. A széke-lyeknél am. *tuszol*, azaz zuvatol, pletykál. *Mind azt tusszogadják, hogy* (Kríza J.).

TUSZ, (1), fn. tt. *tusz-t*, tb. — *ok*. Kríza J. sze-rént a székelyeknél am. *vita*, zuvat azaz pletyka, utczahír. Minden esetre különbözik a következő *tusz'* v. *túsz'* szótól, mely am. megfelelő, hasonló rész; továbbá: személykezes. L. TUSZ, (2), v. TÚSZ. Ezen (1) szám alatti *tusz-tól* származnak: *tuszol* (egyik jelentésében), és *tuszogat* v. *tusszogat*.

TUSZ, (2), v. TÚSZ, fn. tt. *túsz-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*, v. — *sza*. 1) Erdélyben Incze J. szerint hasonló, megfelelő rész, különösen osztályrész, mely bizonyos földből, nevezetesen köz rétből, kaszálóból valakinek jut; melyet néhutt *nyilas*-nak neveznek. 2) Kríza J. szerint am. zuvat, *vita*; továbbá vala-minek hasonmása. *Tuszsát fizetem* am. visszatuzso-lom. 3) Kezes vagy személyzálog, azaz oly személy, kit háboru alkalmával, vagy más meghasonlott álla-potban egyik fél a másiknak általad, hogy az által magát bizonyos föltételek teljesítésére lekötöztetse. „Farkasok és a bárányok . . . egyszer frigyét szerzé-

nek, és minden felől egymásnak zálogot adának. A farkasok adák túszon az ő kölykeit.” (Pesti G. XXXVIII. mese). „Fiát tuzsúl adá” (*obsidem, vadem dedit*. Szabó D.)

Magyar elemzéssel *túsz* lehet am. *dú-sz* azaz dúrés, birtokrész, mint az 1-ső jelentésben. Egyéb-iránt a kalmuk-mongolban Jülg szerint *tusz* am. átellenben (gegenüber, vis-à-vis); és *tusza* készség (die Be-reitschaft, Hilfe); továbbá *tusja* am. átellenes, ellenső; kölcsönös viszony (gegenüber stehend; gegenseitige Beziehung). Vullers és Zenker szerint a török *tutu* am. zálog; *tusz* (Pfand; Geiszel). Vámbéry szerint ujgur nyelven: *tus*, *tös* am. érték, hasonló megfelelő rész; csagataj nyelven: *tus* rész; jakut nyelven: *tusz*, ellenkező, megfelelő rész.

Amennyiben a székelyeknél vitát és zuvatot azaz pletykát, utczahírt is jelent, úgy véljük, hogy ezen jelentésekben valamely zajra vonatkozó hang-utánzás rejlik, mint a *zuvat* és *zuval* (= zuvatol) szókban is, melyek szintén a székelyeknél diva-tosak.

TUSZA, falu Kraszna m.; helyr. *Tuszá-ra*, — *n*, — *ról*.

TUSZKÁL, (tosz-og-ál) áth. m. *tuszkált*. L. DUSZKÁL. Rokon sőt egy eredetű a *tuszkol* igével.

TUSZKOL, (tosz-og-ol) áth. m. *tuszkol-t*. Kéz-zel, vagy valamely eszközzel taszigál, hogy tovább menjen; átv. ért. bizonyos cselekvésre sürget, nógat. A nádálók, midőn házat földnek, *tuszkolják* a nádat. A kelletlen vendéget *kituszkolni*, *eltuszkolni*. Ne *tuszkolj*, *hisz úgy is eleget iparkodom*. Előre *tuszkolni*.

Gyöke *tusz* nem egyéb, mint a *tosz* (*tasz*) módo-súlat, honnét *tuszkol* gyakorlatos ige elemezve = *toszog-ol*.

TUSZKOLÁS, (tosz-og-ol-ás) fn. tt. *tuszkolás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, illetőleg nyo-más, tolás, sürgetés, mely által valamit, vagy vala-kit *tuszkolunk*. V. ö. TUSZKOL.

TUSZKOLÓ, (tosz-og-ol-ó) fn. tt. *tuszkoló-t*, A nádálók vagy zsuppolók eszköze, melylyel a tetőre fölrakott nádat, zsuppot helyre verik.

TUSZLI, a német *Stutz* v. *Stutzen* v. *Stützel*, a köznépnél: *Stutzli* szó módosulata. L. KARMANTYÚ.

TUSZOGAT I. TUSSZOGAT.

TUSZOL, (tusz-ol) áth. m. *tusztolt*. 1) Hason-lóval fizet; v. ö. TUSZ (2), a 2-ik pont alatt. 2) Zuva-tol, tudakozódik, pletykál. (Kríza J. V. ö. TUSZ, (1).

TÚSZTÁRS, (túsz-társ) ösz. fn. Személy, kit az ellenfélhez másod, vagy többed magával túszul adtak, köz viszonynál fogva ezeknek társa.

TUTAJ, fn. tt. *tutaj-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) Egy más mellé gúzsolt, vagy szegezett fenyűszá-lakból álló vízi jármű; másképp: *talp*. Az Erdészeti Műszótár szerint a tutaj több talpból áll. *Tutajon szállítani deszkát, zsindelet, sőt*. 2) Szeged tájékán így nevezik az összefűzött nád-, vagy gyékény-káka-szá-rakat. *Vizenyős helyeken oszlopokra, és nádtutajokra*

építik a házikókat. A tiszamelléki gyermekek gyékénytutajon tanulnak úszni.

A *tutaj* szó valószínűleg a tovauszástól vagy té-tova, ide-tova hányatástól vette nevét; ezért néhutt, mint idősb Mándy P. följegyzette, máskép: *lábbó* (mintegy, lebegő). A *hajó* szóban is a hajladozás fogalma látszik rejleni. Egyébiránt perszál *tóti* (توتی) am. hajó (navis. Vullers 3. pont alatt), továbbá keleti török nyelven: *tuta* (توتا) am. nád. (Rohr. Zenker).

TUTAJGÚZS, (tutaj-gúzs) ősz. fn. Gúzs, melyel a fenyűszálakat, vagy más növény szárakat őszvekötik, hogy tutaj legyen belőlök.

TUTAJHOROG, (tutaj-horog) ősz. fn. A tutaj szárait őszvetartó kampós horog.

TUTAJMESTER (tutaj-mester) ősz. fn. Személy, ki több tutajra, illetőleg a tutajszemélyzetre felügyel, vagy ki tutajokat készít.

TUTAJOS, (tutaj-os) fn. tt. *tutajos-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Személy, ki a tutajon evezői, vagy kormányosi szolgálatot tesz. *Tutajos mester. Tutajos legény*. Oly képeztetésű mint *hajós, sajkás, kocsis, szekeres, targonczás, taligás*.

TUTAJOZ, (tutaj-oz) önh. és áth. m. *tutajoztam, —tál, —ott*, par. —z. Tutajon jár, vagy szállít; oly alkatu mint: *hajóz, sajkáz, csónakoz, kocsziz, szekerez*.

TUTAJOZÁS, (tutaj-oz-ás) fn. tt. *tutajozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Tutajon járás, v. szállítás.

TUTAJOZHATÓ, (tutaj-oz-hat-ó) mn. tt. *tutajozható*. Kisebb folyámról mondjuk, melyen tutajjal menni lehet.

TUTAJRÉV, (tutaj-rév) ősz. fn. I. FAREV.

TUTAJTULAJDONOS, (tutaj-tulajdonos) ősz. fn. A tutaj nevű vízi jármű tulajdonosa.

TUTALY, TUTALYOS stb. I. TUTAJ, TUTAJOS stb.

TUTI I. TUTYI.

TUTMA, I. TUTYMA.

TUTOL I. TUTUL.

TUTU, fn. tt. *tutut*. Végig lyukas, csőalakú test, melyen által lehet fújni. Szabó Dávidnál: *vas-tutu* =puska; *méregtutu* =mérges, haragos. *Te méregtutu*. A nyelvnek gyermekkorából való eredeti, természeti hangszó, melynek gyöke a fuvást jelentő *tu, du*, honnan *tutul* és *dudul* a szél. Vámbéry szerint oszmanli nyelven *düdük* am. síp, furulya.

TUTUKÜRT, (tutu-kürt) ősz. fn. *Tutu-féle hangon szóló kürt*.

TUTUL, v. TUTÚL (tutu-l v. tutu-ol) önh. m. *tutul-t*. Tompa, vastag *tutu-féle* hangon szól, mint néha a szél. Különösen mondják a farkasok, rókák, kutyák ilyenmü ugatásáról. Rokona: *dudul* vagy *dúdol*.

TUTULÁS, TUTÚLÁS, (tutu-l-ás) fn. tt. *tutulás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. *Tutu-féle hangon szó-*

lás, illetőleg fúvás, vagy ugatás. Legrokonabb hozzá: *dudulás*.

TUTULÓ (tutu-l-ó) mn. és fn. 1) A ki v. ami tutul. 2) L. TUTUKÜRT.

TUTUSKA, (tutus-ka) kies. fn. tt. *tutuskát*. A gömöri barkóknál, s némely más palóc vidékeken jelenti azon kis ganajkupacokat, melyeket a szántóföldeken a ganajhordó szekerekről lerakosgatnak, hogy utóbb szétteregessék.

Törzse: *tutus*, gyöke: *tut*, mely alapfogalmánál fogva egy a *dudor*, *dudorodik* szók gyökével, s képeztetésre hasonló a *tüttüs, bubus, mumus, pampus* szókhoz.

TUTY elvont hangutánzó gyök *tutyma, tutymog* és *tutyog* szókban.

TUTYI, fn. tt. *tutyi-t*, tb. —k. 1) Hosszúak, kobakforma, hátraálló kontyos kemény fejkötő, melyet túl a Dunán több vármegyében viselnek. 2) Szőrből, vagy posztószőlből fűzött papucs.

Úgy látszik tréfás gúnynév a *tutu* szóból módosítva, mely csövet, és ehhez némileg hasonló zacskót is jelent, honnan *méregtutu* máskép: *méregzacskó*. A *tutyi* szó is ily zacskóforma főveg, vagy lábtű.

TUTYIFEJKÖTŐ, (tutyi-fej-kötő) ősz. fn. L. TUTYI, 1).

TUTYMA, (tuty-ma) mn. tt. *tutymát*. A ki az orrán, tisztátalan tompa hangon beszél, *tutyog*; valamint kinek az orra szuszog, *szuszma*, és aki haragjában duzzog, *duzma*, aki fityog, *fityma*.

TUTYMASÁG, (tuty-ma-ság) fn. tt. *tutymaság-ot*, harm. szr. —a. Az orrszervek hibás állapota, midőn a hangot *tutyogva* bocsátják ki.

TUTYMOG, (tuty-m-og) I. TUTYOG.

TUTYOG, (tuty-og) önh. m. *tutyogtam, —tál, —ott*. Orrán beszél, *dunnyog*.

TUTYOGÁS, (tuty-og-ás) fn. tt. *tutyogás-t* tb. —ok, harm. szr. —a. Orrán beszélés.

TÚZ, fn. tt. *túz-t*, tb. —ok. 1) 'Túzok' szó egyik alkatrésze; I. ezt. 2) A magyar kártyajátékban, am. disznó. *Töktúz, makktúz*; mely jelentésben egyezik a török *domuz* (=disznó) szóval.

TÜZBEREK, pusztá Pest m. helyr. *Tűzberek-re, —én, —ről*.

TÚZOK, fn. tt. *túzok-ot*. harm. szr. —ja. A görlebuak közé tartozó nagy, sikmezei madárfaj; orra rövid, nyaka hosszú és szürke tollazatú, háta szürke és veres pettyű, hasa fehéres, és farktollai tarkák. Teste lúdnagyságu, melynek nehézsége miatt csak neki futamodva, és lassan bír fölrepülni. Húsa elkészítve izletes. (Otis tarda). Hazánkban nyáron a sik pusztákon szeret tanyázni. Van egy kisebb faja, melynek neve *reznek v. törpetúzok*. A nagy fajtát különösen *lomha tűzok*-nak hívják. Van *örvestűzok* is, a nyakán örvvel. *Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok*. (Km.)

Némely tájakon csak *túz*, mint a vakandok *vakand*, a poczok *pocz*, a mocsok *mocs*. Magyar elemzéssel, mintha *to-oz, tova-oz* vagyis *távoz* szóból volna

összehuzva, mert az embert megpillantva, legott távozni, tovarepülni törekszik. A szlávok is Miklosich szerint így nevezik *túz*, kicsinezve: *túzek*. Vámbéry szerint csagataj nyelven: *tugdak* és *tujdak*.

TUZSA, puszta Abauj m.; helyr. *Tuzsá-ra*, —n, —ról.

TUZSÁR, fn. tt. *tuzsár-t*, tb. —ok. A Fertő mellékén am. törzs; l. ezt 1) pont alatt.

TUZSINA, falu Nyitra m. helyr. *Tuzsiná-ra*, —n, —ról.

TÜ, régiesen, és székelyes kiejtéssel ma is, am. ti névmás. Más szókkal viszonyban: *tünektek*, *tütöket*, *tüveletek*, *tünnagatok* stb.

TÜ, fn. tt. *tű-t*, tb. —k, harm. szr. —je. A hasonló alakú *hű*, *bű*, *nyű*, *mű*, *szű*, *sű* nevektől abban különbözik, hogy v nélkül kap ragot, illetőleg képzőt, és ragozáskor is megtartja hosszú önhangzóját: *tút*, *tűk*, *tűs*, *tűz*, nem *tüvet*, *tüvek* stb. Kivétetik a *tüvis* származék. 1) Némely növények vékony, hegyes, szurós sarjai, melynek az ugynevezett tüvisék, tüskék szálkái, vagy a fenyvek levelei. 2) Ezekhez némileg hasonló eszközök vasból, rézből stb., melyek különféle használatra valók. *Rézmetűsők*, *arany-mivesek tüje*. *Kötőtű*, *fűzőtű*, *hajtű*, *iránytű* v. *delejtű*, *gombostű*, *tűzőtű*, *himzőtű*, *spékelő* (szalonna-) *tű*. 3) Legszorosb ért. aczélből készült, egyik végén vékonyka hegyes, másikán fokos, likas, és varráásra használt eszköz, varrótü. *Tű hegye*. *Tűhegyre állítani* valamit, élire állítani (auf die Spitze stellen); l. TÜHEGY. *Tű foka*, l. TÜFOK. *Tűvel megszúrni*, *fölszúrni* valamit. *Ujjába ment a tű*. „Gyöngge tűvel varrott szép sátorernyőket.” Gróf Zrinyi Miklós. (Siklós alatt). *Keresni mint a tűt*, v. *mindent tűvé tenni* t. i. a keresésben mindent fölhányani. *Tűvel keresi kenyerét*, azaz varrással. *Atugorja még a száz tű hosszát*, (km.) azaz ifju erejében van. *Tűn kezdik a lopást*. (Km.). *Ki tűt lopott, ökröt is próbál*. (Km.). *Nincs tű köztünk*, *hogy össze ne jérjünk*. (Km.)

Mongolul: *dzü* v. *dzeü* v. *dzegü* v. *dzegün* (aiguille à coudre, aiguille. Kowalewswski „dzeü” és „dzegü” alatt), honnan *dzegü-kü* am. tűz-ni; *dzegü-tü* am. tűské-s.

TÜALAKÚ, (tü-alakú) ősz. mn. A mi alakra nézve a tühöz hasonló, az az, hegyes, vékony. *Tüalakú falevelek*.

TÜÁRU, (tü-áru) ősz. fn. Különféle tűkből álló áru, mint eladó jószág. *Tüáruval kereskedni*.

TÜCS, borjukat üző, hajtó szó. *Tücs te! Tücs be! Tücs ki! Se tücs ki, se hajts ki*, (km.) az az semmi barma sincs, semmije sincs; máskép: *se tücske* (tücsöke), *se bogara*. Tájéjtéssel: *trücs*, *prücs*.

TÜCSINÁLÓ, (tü-csináló) ősz. fn. Mesterember, ki tüket gyárt; máskép: *tümnives*, régiesen: *tügyártó*.

TÜCSKÉREZ, (tücs-ök-ér-éz) önh. m. *tücské-réz-tem*, —tél, —étt, par. —z. Túl a Dunán arról mondják, ki az időt hiába töltve ide-oda járkál, s a mesebeli tücsök módjára henyel.

TÜCSKÉREZÉS, (tücs-ök-ér-éz-és) fn. tt. *tücské-rezés-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. Hiába ide-oda járkálással töltött idővesztegetés.

TÜCSÖK, (tücs-ök) fn. tt. *tücsk-öt*, harm. szr. —e. Ismeretes bogárnem, melynek két fő faja van: *házi tücsök*, ez konyhákban, sütőszobákban s egyéb meleg helyeken tartózkodik; színe barnasárga; van két tapogató szarva, négy evőcsipérje, s kétágu farka; *mezei tücsök*, buczkós fejű, és sötétbarna színű, s a mezőn holmi kis dombocskákon tartózkodik. Mindkét fajnak saját nemű csiripoló éneke van, melyet különösen éjjelenként hallat. *Gyöngge tücsöknek is hangos a szava*. (Km.). *Tücsök bujt a fejébe*, (km.) nyugtalan, háborgó gondolatok bántják. *Összeeszik tücskét, bogarat*. (Km.). Máskép: *trücsök*, *prücsök*, *ptrücsök*; és *szütyőke*. Hangutánzó, valamint a latin *gryllus*, *cicada* is. Miklosich a magyar *trücsök* szót a szerb „čvrčak” és szlovák „čvrčok” szókkal rokonítja.

TÜDED, (tü-ded) m. tt. *tüdedét*. L. TÜALAKÚ.

TÜDŐ, (tüd-ő) fn. tt. *tüdő-t*, tb. —k, harm. szr. —je, v. *tüdeje*. Az emberi, s több nemű állati testnek egyik nemesebb belrésze, mely egy kül hártával szorosan összekötött rostosforma, sejtszövetes rongyocskákból áll, a mellüregben fekszik, s a lélekzés szerve. *Levegővel teli szívni*, *fölfujni a tüdőt*. *Majd kifúvom a tüdőmet*, igen erősen dolgoztam vagy szaladtam. *Jó tüdeje van*, azaz, hosszú lélekzetet tud huzni, egy lélekzettel sokáig beszélni, énekelni, erősen kiáltani, hangszereket fujni. *Félre tüdő a májtul* (km.) azaz jobb a máj mint a tüdő, nem kell tüdő, mikor májat ehetem. *Mint egy tüdő úgy él*. (Km.). *Tüdeje romlik, sorvad, gyuladásban van*. „Kicsin vagyok én, majd megnövök én, mint a tüdő a fazékból kidagadok én.” (Népd.) Legvalószínűbbnek látszik, hogy valamint a hellen *πνεύμων* v. *πλεύμων* és a latin *pulmo*, e testrésznek azon tulajdonságát vette alapul, melynél fogva a levegőt magába szíva fölfuvódik, földudorodik: hasonlóan a *tüdő* elnevezésében is, melynek Lugossy József szerint is mély hangon *duda* felel meg, ez alapfogalom rejlik, miszerint gyöke *tüd* egyezik az arcznak dudoru vagy fölfujható részét jelentő régies *tügy*, valamint a fölfuvódásra vonatkozó *duda* és *dudoru* szókon kívül ezen szóknak is *dödölle*, *dundi*, *döme*, *dömhe* stb. gyökeikkel (illetőleg gyökelemeikkel): *dud*, *död*, *dun*, *döm*. Budenz J. szerint finn nyelven *tüty*, *tävy* am. *tüdő*, lapp nyelven: *tabd*, *tabde* am. lép, cseremisiz nyelven *šodo* (hegyi cseremisiz: *šoda*) am. *tüdő*, votjákul *tš*, zürjäänül: *tš* stb. A mennyiben *tügy* szóval is rokonítható l. a rokonságokat TÜGY alatt.

TÜDÖBAJ, (tüdő-baj) ősz. fn. A tüdőnek valamely kóros állapota. *Tüdőbajban szenvedni*. V. ö. TÜDÖKÓR.

TÜDÖBALZAM v. BALZSAM, (tüdő-balzam) ősz. fn. Balzam, bizonyos tüdőbajok ellen.

TÜDÖBETEGSÉG, (tüdő-betegség) lásd TÜDÖKÓR.

TÜDŐÉR, (tüdő-ér) ősz. fn. Erek a tüdőben, melyek a vért a szívből a tüdőbe vezetik, vagy viszont. A lovaknál jelent eret a nyakban, mely a tüdőbe nyúlik.

TÜDŐFEKÉLY, (tüdő-fekély) ősz. fn. A tüdőnek külsejét vagy belsejét meglepő fekély.

TÜDŐFÉREGKÓR, (tüdő-féreg-kór) ősz. fn. Kór v. kórság, midőn a tüdőt féreg v. férgek rájájk, emésztik. Juhok betegsége.

TÜDŐFŰ, (tüdő-fű) ősz. fn. Növényfaj népies neve; 1) az elágazó levelű zuzmók neméből; lombja sallangos; sallangjai fölül apró gödrösek, alul molyhosak; tenyészik vén tölgy- és bikkfákon; máskép: *tüdőmoh*. Növénytani néven: *tüdőzuzmó*. (Lichen pulmonarius.) Tüdőbajok ellen használtatni szokott gyógyfű. 2) A köznép szintén tüdőfünek hívja a *pettegetett gálnát* is, melynek latin neve: *pulmonaria officinalis*.

TÜDŐGÁLNA, (tüdő-gálna) ősz. fn. A gálnák neméhez tartozó növényfaj; gyökérlevelei láncásak, nyélrefutók; szárlevelei szárölelő szabásúak. (*Pulmonaria angustifolia*) V. ö. **GÁLNA**.

TÜDŐGYÚLADÁS, (tüdő-gyulladás) ősz. fn. A tüdő szerveiben kifejtett gyulladásféle kórállapot. V. ö. **GYÚLADÁS**.

TÜDŐHÁM, (tüdő-hám) ősz. fn. A tüdőnek felső finom bőrnemű része.

TÜDŐKÓR, (tüdő-kór) ősz. fn. Általán, mindenféle kór, mely a tüdőt bántja. Különösen, genyes tüdőfekély, mely folytonos lappangó lázzal van összekötve, s az egész testet lassanként elsorvasztja. (*Phthisis pulmonalis*.)

TÜDŐKÓROS, (tüdő-kóros) ősz. mn. Aki tüdőkorban szenved. V. ö. **TÜDŐKÓR**.

TÜDŐKÓRSÁG, (tüdő-kórság) l. **TÜDŐKÓR**.

TÜDŐLÁZ, (tüdő-láz) ősz. fn. Láz mely a tüdő-kórral szokott járni.

TÜDŐLOB, (tüdő-lob) ősz. fn. l. **TÜDŐGYÚLADÁS**.

TÜDŐMOH, (tüdőmoh) ősz. fn. l. **TÜDŐFŰ**.

TÜDŐPÉP, (tüdő-pép) ősz. fn. Apróra vagdalt borjú, vagy tehén, vagy ökör stb. tüdejéből készített pépféle eledel, vagy töltelék.

TÜDŐPRÓBA, (tüdő-próba) ősz. fn. A rendőrségi orvostanban azon kísérlet, melyet az imént született holt gyermekben tesznek, midőn tüdejét vízbe teszik, s annak alámerülése, vagy a felszínen maradásából megtudják, ha holtan jött-e ki az anyja méhéből, vagy születése után még egy ideig lélezte-e?

TÜDŐS, (tüdő-ös) mn. tt. *tüdő-s*, v. — *et*, tb. — *ek*. 1) Állati szervezeténél fogva tüdővel ellátott, tüdővel lélekző. *A szopós állatok tüdősek; a halak nem tüdősek*. 2) Bizonyos állatok, pl. borjúk, tehének, disznók összevagdalt tüdejével készített, töltött. *Tüdő-s táska. Tüdő-s hurka*, tájdivatosan: *tüdtüs*.

TÜDŐSORV, (tüdő-sorv) ősz. fn. Sorvadási betegsége a tüdőnek.

TÜDŐSZAK, (tüdő-szak) ősz. fn. lásd **TÜDŐPÉP**.

TÜDŐ SZAKADTÁIG, **TÜDŐSZAKADTAN**, **TÜDŐSZAKADVA**, (tüdő-szakadtáig v. — szakadtan v. — szakadva) ősz. ih. Oly erős lélekzéssel, fuvással, kiáltással, hogy tüdeje csaknem megszakad.

TÜDŐSZÁRNYAK, (tüdő-szárnyak) ősz. fn. A tüdőnek két főrésze, melyek közül egyik a mell jobbik, másik annak bal oldalán fekszik.

TÜDŐSZÉLHÜDÉS, (tüdő-szélhüdés) ősz. fn. Szélhüdésféle bántalom, mely a tüdőt támadja meg.

TÜDŐSZER, (tüdő-szer) ősz. fn. Általán mindenféle gyógyszer, melyet tüdőbajok ellen szoktak alkalmazni.

TÜDŐTÁLYOG, (tüdő-tályog) ősz. fn. Tályogféle kór a tüdőben. V. ö. **TÁLYOG**.

TÜDŐVÁGÁS, (tüdő-vágás) ősz. fn. Vágás, vagy ütés a mellnek azon táját illetőleg, hol a tüdő fekszik.

TÜDŐVÉSZ, l. **TÜDŐKÓR**; és **TÜDŐSORV**.

TÜDŐVÉSZES, (tüdő-vészes) ősz. mn. Ki, vagy mi tüdőkorban, tüdősorvadásban szenved.

TÜDŐZUZMÓ, (tüdő-zuzmó) ősz. fn. l. **TÜDŐFŰ**.

TÜDZ, (tü-dz v. tü-d-öz) áth. m. *Tüdz-tem*, — *tél*, — *ött*; htn. — *ni*, v. — *eni*, par. *tüdzdz*. Tüvel varr, hímez, likgat valamit; másképen: *tűz, tüdzél, tüzdel*.

TÜDZEL (tü-dz-el) áth. m. *tüdzelt*. L. **TÜDZ**.

TÜDZELES, (tü-dz-el-és) fn. tt. *tüdzelés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. l. **TÜDZÉS**.

TÜDZÉS, (tü-dz-és) fn. tt. *tüdzés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Tüvel varrás, hímezés, likgatás.

TÜFEJ, (tü-fej) ősz. fn. A tünek felső, vastag vége, különböztetésül a tühegytől, különösen a gombostünek gombja.

TÜFOGÓ, (tü-fogó) ősz. fn. A tücsinálók fogója, melylyel a varrótüket megcsipik, midőn fokot, s likat csinálnak rajtok.

TÜFOK, (tü-fok) ősz. fn. A varrótünek lapos végén levő lik. *A tüfokon általhúzni a fonalat, czérndi; szűk, tág tüfok*.

TÜGÖMB, (tü-gömb) ősz. fn. A gombostünek gömbölyű vége, feje.

TŰGY, fn. tt. *tűgy-öt*, v. — *et*. A régi iratokban jelenti az embernél az orcának azon oldalait, melyeket köznyelven pofának nevezünk; az állatoknál pedig ezek vastag nyakát, lebenyegét. (A Vulgátában mindkettő *mazilla* szóval van kifejezve, mely Párizpápainál: állcsont, állkapcsa). „De ha megcsapand tégedet jog *tűgyödre* (dexteram maxillam tuam) tartsd annak a másikat es. (Müncheni cod. Máté V.) „És kicsapandja egyik *tűgyödet*.” (Ugyanott Luk. VI.) „És leszek önekik monnal (mintegy) felmagasztató iga ő *tűgyökön*” (Károlyinál: mint a ki a jármot a *baromnak nyakában* megkönnyebbitik; Tárkányinál: mint ki az *igát fölemeli nyakokról*

quasi exaltans jugum super maxillas eorum. Ozeas. XI. A Bécsi codexben hibásan „Capitulum tized“ kétszer áll).

Véleményünk szerint, valamint a *pofa* a fölfüvódásra vonatkozó *puffad*, *püffed*, *püfeteg* szókkal áll fogalmi és hangi rokonságban: hasonlóan a *tügy* oly hason hanguszókkal egy eredetű, melyek valami tömöttest, dudorút jelentenek, mint *tügy*, *tüdd* is. V. ö. TÜGYES; TÜDÖ; TÖGY. Egyébiránt rokon hozzá mondogul: *tügyüsi* (das Ende der Kinnlade, wo die Zähne aufhören, les deux côtés de la mâchoire où finissent les dents). A mongolban is a *tüg düg* gyökök teljest, tömöttet, gömbölyüt jelentenek, mint több származék mutatja, pl. *tügel* am. teljes, *tügerik* v. *tügürük* am. kör, gömböly; *dügüreng* am. teli, töltött. A persában *tüde* am. halmaz, domb (Haufen, Hügel).

TÜGYÁRTÓ, (tü-gyártó) l. TÜCSINÁLÓ. „Tügyártó Gergely“ többször eléjön egy 1567-iki levélben. R. M. Nyelvemlékek III. K.

TÜGYES, (tügy-es) mn. tt. *tügyes-t*, tb. — *ek*. Kriza J. szerint a székelyeknél a fejsze és hasító szeg éliről mondják, mikor hirtelen összeköszörülük, illetőleg faragják s e miatt az élül fölül mintegy martja marad; mondják a tü éliről is. Némely tisztai vidéken pl. Abaújban a késnek ilyen éléről azt mondják: *soros*. — Kriza J. nem említi ugyan magát a *tügy* szót, de ha a fejsze éle tügyes, kétségen kívül mondhatjuk így is: a fejsze élén tügy van, vagy tügyek vannak.

TÜHAL, (tü-hal) ösz. fn. Azon nemű halak neve, melyek aránylag hosszú vékony testeiknél fogva tühöz hasonló, különösen melyeknek öszvenőtt kopolyúik hegyesek. (Syngnatus acus, typhle).

TÜHÉGY, (tü-hégy) ösz. fn. A tüféle, különösen varró eszköznek vékonyabbik vége. *Tühegygyel szurkálni valamit. Tühegyre szedni beszédét*, igen szorosan öszvehúzni. *Tühegyre állítani valamit* t. i. éles vagy hegyes részére, melyen nehezen vagy épen-séggel meg nem állhat, tehát átv. ért. veszélybe esésnek tenni ki. „Csak úgy fogunk boldogulni, ha némely kitételeket nem állítunk mindjárt tühegyre.“ Gr. Széchenyi István. (1844 ben).

TÜK, székelyes kiejtéssel am. *tik* személynév-más. Igeragként változat végett divatos — *tök* helyett pl. *szömtük* = szömmötök, *körötük* = körötök.

TÜKORONG, ösz. fn. tt. A tücsinálók korongja acélból, közepett ki van likasztva, és ráspoló fogakat ellátva. A tüket ezzel reszelik és simítják ki.

TÜKÖR v. TÜKÖR, fn. *tükör-t*, v. *tükört*, tb. *tükrök*, harm. szr. — *e*, v. *tükre*. Tájéjtéssel, különösen a palócoknál lágyítva: *tyükör* v. *gyükör*. 1) Széles ért. bizonyos testek sima lapja, főlszíne, mely a fénysugarakat erősen visszaveri, s az előtte levő testek képeit a néző szeméi elé tünteti. Minél simább és fényesebb ezen lap, annál tisztább és tökéletesebb az alakított kép. A *csendesen álló víz tükre*. A *köszörült drágakő tükre*. *Sima, domború, homorú tükör*. *Ércztükör*. 2) Szoros ért. simára csiszolt, köszörült, há-

tulsó oldalán cín- és higanyvegyülekkel borított üvegtábla, mely az előtte álló tárgyak hasonlatos képeit visszaadja, s a nézővel láttatja. *Tükörbe nézni. Tükör előtt állni, tükörben látni magát. Faltükör, zseb-tükör* stb. *Oly tiszta a tükör, hogy a lehelet is árt neki.* (Km.) *Nem vaknak való a tükör.* (Km.). *Tükör azt mutatja, mi előtte van.* (Km.). *Nem mindig tükör az oka ha csínyát mutat.* (Km.). *Hazud mint a rossz tükör.* (Km.). *Tükör a példa.* (Km.). Az 1-ső pontban: *Víz tükre.*

„A csermely violás völgye nem illatoz,
S tükrét durva csalét fedi.“

Berzsenyi.

3) Átv. oly dolog, mely bizonyos eszmeképeket tüntet elénk. melyben valaminek mintegy jellemét, tulajdonságait, természetét lefestve látjuk. *Az egész természet az isteni hatalomnak, bölcsességnek tükre.* *Emberi élet tükre*, eleven, hív rajza. *Erény tükre. E leírásban, mint tükörben láthatni őt.* A régiciknél pl. a Nádor codexben eléjön *tikör* is: „Örök velágosságnak fénysége és szeplőtelen *tikör*.“

A tükör neve több nyelvben a látszatra, nézésre vonatkozó szókkal van eredeti viszonyban, pl. a hellen *κατοπτρον* (ΟΠΤΩ, ὀπταῖω), a latin *speculum* (spicio, aspicio), a szláv *zrka-dlo* (zrak am. látás) stb. Valószínű, hogy magyar neve is a *tünik* (szembe-tünik), *tündöklök*, *tündér*, *tüngös* szókkal egy eredetű, s oly testet jelent, mely más testek képét elétünteti, vagy tünögteti, és mely a fénysugaraktól tündöklök. Ha alapul a gyakorlatos *tünög* igét vesszszük, ennek részesülője *tünögő*, öszvehuzva lesz *tüngő* (tájbeszédben elé is fordul: *tüngös*), tehát *r* toldalékkal, mely mint ilyen, nyelvünkben sok szót képez: *tüngör* v. *tünkör*, végre a közép *n* kihagyása folytán s tájdivatosan is az *n* megnyujtásával *tükör*. Így képződtek a *kunkor* és *kukor*, *kunkorodik* és *kukorodik*. Hogy nyelvünk több szavaiban a közép *n*, kivált a torok- és rokon hangok előtt, gyakran kimarad, főlös példák bizonyítják, pl. *tönkö* *töke*, *harmincz* *harmicz*, *munka* *múka*, *ponty* *potyka*, *münk* *mük* (nos), *dönt* *döt*, *ördög* *ördög*. Lehet a „tündöklő“ szó összehuzása is: *tünd-köl*, *tündkör*, *tükör*. Mongol nyelven is: *tüle* am. láng, *tüle-kü* am. ég-ni; és *toli* am. tükör. Egyébiránt Miklosich szerint régi szláv nyelven: *tügür* és *tügürt*.

TÜKÖR — v. TÜKÖRABLA, (tükör-ablak) ösz. fn. Ablak, melynek táblái tükörüvegből vannak.

TÜKÖR — v. TÜKÖRAJTÓ, (tükör-ajtó) ösz. fn. Ajtó, melynek egy részét tükörüveg teszi.

TÜKÖR — v. TÜKÖRASZTAL, (tükör-asztal) ösz. fn. Pipereasztal, melynek közepén szekrényke, s ennek fölnyitható tükörtáblája van.

TÜKÖRBORÍTÁS v. — BORÍTÁS, (tükör-borítás) ösz. fn. A tükörüvegnek hátulsó oldalát betakaró cín- és higanyvegyülek, vagis fonszor.

TÜKÖRBORÍTÓ v. — BORÍTÓ, (tükör-borító) ösz. fn. Mesterember, ki a tükörüvegeket való-ságos tükrökké alakítja.

TÜKÖRC SINÁLÁS, (tükör-csinálás) ösz. fn. Mesterség, mely által üvegekből vagy bizonyos érzékből tükröket készítenek.

TÜKÖRC SINÁLÓ, (tükör-csináló) ösz. fn. Míves, ki tükröket készít.

TÜKÖRFUVÓ, (tükör-fuvó) ösz. fn. Üveghutás, ki tükörnek való üvegtáblákat készít.

TÜKÖRGYÁR, (tükör-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben tükröket készítenek.

TÜKÖRGYÁROS, (tükör-gyáros) ösz. fn. Gyáros, ki tükröket gyárt.

TÜKÖRHAL, (tükör-hal) ösz. fn. Nagy és fényesen ragyogó pikkelyes halmem, melynek több faja van. (Zeus faber, zeus gallus, zeus vomer.)

TÜKÖRHUTA, (tükör-huta) ösz. fn. Üveghuta, melyben tükröket is készítenek.

TÜKÖRKERESKEDÉS, (tükör - kereskedés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki tükrökkel, tükör-féle árukkal üz.

TÜKÖRKERESKEDŐ, (tükör-kereskedő) ösz. fn. Kereskedő, ki tükör-féle árukkal üzérkedik.

TÜKÖRKÖSZÖRÜLŐ, (tükör-köszörülő) ösz. fn. Míves, ki tükörüvegeket simára köszörül.

TÜKÖRLEMEZ, (tükör-lemez) ösz. fn. Czinból vert vékony lemez, melylyel a tükörüvegeket hátulról behúzzák, s melyet higanynyal ragasztanak oda.

TÜKÖRMÁZ, (tükör-máz) ösz. fn. Czinból és higanyból csinált máz, melylyel a tükörüveg hátulját beborítják.

TÜKÖRRÁMA, (tükör-ráma) ösz. fn. Ráma, azaz keret, mely közé a tükörtáblát szorítják. *Aranys, drága tükörráma.*

TÜKÖRSIMA, **TÜKÖRSIMASÁGU**, (tükörsima v. —simaságu) ösz. mn. Olyan sima, mint a tükör szokott lenni.

TÜKÖRSZÉK, (tükör-szék) ösz. fn. Szekrény-féle fiókkal ellátott pipereasztal, mely tükörral van felszerelve. Képeztésre olyan mint *pohárszék*.

TÜKÖRSZEKRÉNY, (tükör-szekrény) ösz. fn. 1) Szekrény, melyben tükröt tartanak. 2) Belül tükörral felszerelt pipereszekrény. 3) Oly tükrös szekrény, melynek tükre az elébe állított tárgyat nagyobbítja, vagy bizonyos távolságra vetve mutatja (camera catoptrica.)

TÜKÖRSZOPA, (tükör-szoba) ösz. fn. Szoba, vagy terem, melynek falait tükrök takarják, vagy melyben a tükrök úgy helyezvék el, hogy a köztök álló tárgyak képeit többszörözve vetik vissza.

TÜKÖRSZÜRKE, (tükör-szürke) ösz. mn. Oly szürke ló, melynek fehér alapszöre feketével vegyülve tükör gyanánt csillámlik.

TÜKÖRTANÍTMÁNY, (tükör-tanítvány) ösz. fn. A láttannak azon része, mely a testeknek tükrök általi életüntetési módját tárgyalja.

TÜKÖRTÁVCSÓ, (tükör-táv-cső) ösz. fn. Távcső, melyben a tárgymutató üveg helyett homorú tükör van.

TÜKÖRTOK, (tükör-tok) ösz. fn. Tok, mely a tükörnek takaróul szolgál.

TÜKÖRÜVEG, (tükör-üveg) ösz. fn. 1) Üveg, mely a valódi tükörnek lényegét teszi. 2) Simított vastag üvegtábla, melyet ablakokra is használnak.

TÜKRÖDZÉS, (tükör-öd-öz-és) fn. tt. *tükröd-zés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Bizonyos tündöklő testeknek azon állapota, midőn a rájuk vetett fénysugarakat visszavetik.

TÜKRÖDZIK, (tükör-öd-öz-ik) k. m. *tükröd-tem*, —*tél*, —*ött*, htn. —*ni*, v. —*eni*. 1) Mondjuk bizonyos tündöklő testekről, midőn a rájuk vetődött fénysugarakat visszavetik. *Tükrödzik a csendes víz, a köszörült gyémánt, a köszörült kard. Tükrödzik a szem.* 2) Valaminek alakja, képe a tükörben, vagy tükör-féle testen látszik, tündöklök. *A parti fák ágai a vízben tükrödzenek.*

TÜKRÖS, **TÜKRÖS**, (tükör-ös) mn. tt. *tükrös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Tükörral ellátott, felszerelt, díszített. *Tükrös szoba, terem, szekrény, asztal.* 2) Tükör módjára fényes, visszasugárzó. *Tükrös víz, aczéltábla.*

TÜKRÖSDARA, puszta Fehér m.; helyr. *Tükrösdarát, —ra, —ról.*

TÜKRÖSMAJOR, puszta Fehér m.; helyr. —*major-ba*, —*ban*, —*ból*.

TÜKRÖZ, **TÜKRÖZ**, (tükör-öz) áth. m. *tükröz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*z*. 1) Egy vagy több tükörral ellát, szerel, díszít. *Tükrözni a teremet, a falakat.* 2) Szóval, vagy leírás által oly élénken fest valamit, mintha tükörben látnók. 3) Valaminek képét tükör gyanánt visszaveti. *A csendes tó visszatükrözi a csillagokat. A szemek tükrözik a lelket, tükör módjára ismeretetik.*

TÜKRÖZÉS, **TÜKRÖZÉS**, (tü-k-ör-öz-és) fn. tt. *tükrözés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, vagy hatás, mely által valami tükröztetik. V. ö. **TÜKRÖZ**; és **TÜKÖR**.

TÜKRÖZET, **TÜKRÖZET**, (tü-k-ör-öz-et) fn., *tükrözet-ét*, harm. szr. —*e*. Tükrökből álló díszlet, szerelvény, tükörmű; vagy azon látképek, melyeket a tükör idéz elő.

—**TÜL**, v. —**TÜL**, névmódosító rag, pl. *készül, viz-tül*, l. —**TÖL**.

TÜLED, v. **TÜLED**, (töl-ed) mint személynagyzott szó a lóterelők, különösen kocsisok nyelvén am. jobb kéztől vett irányban félre, kifelé. Midőn a balfelül befogott nyergesnek, avagy gyeplősnek azt mondják: *tüled*, akkor az a rudas, illetőleg kiséfás felé nyomul s azt odább tolja. Megfelel neki az ökröt terelő *csa!* v. *csalé*. Ellentéte a lóra vonatkozva: *hozzád*, az ökröt illetőleg: *hajsz*. *Se tüled se hozzád*, se jobbra se balra nem mozdul, vagy nem mozdulhat. Irányadásul a jobb kéz hajlása szolgál, mely ha befelé hajlik, *hozzád*, ha kifelé, *tüled*, azaz *töled*. Fölveszik a *ra re* és *ról ról* viszonyragokat. *Egyik tüledre, másik hozzádra húz. Tüledről hozzádra.*

TÜLEKEDÉS; **TÜLEKEDIK**, néhutt a Tisza vidékén, pl. idősb Mándy Péter szerint Szathmárban is, am. a mély hangú *dulakodás*; *dulakodik*; Lugossy József szerint hallható *dülekedés*, *dülekedik* is. L.

DULAKODÁS; DULAKODIK. Amennyiben, tülök' szótól származtatható, v. ö. TÜLÖK.

TÜLEVÉL, (tü-levé)l) ősz. fn. Némely növények, különösen a fenyűfáneműek szálfakozma, tülaku vékony levelei.

TÜLEVELŰ, (tü-levelű) ősz. mn. Minek tühöz hasonló levelei vannak. *Tülevelű fák, cserjék.*

TÜLKÖL, (tülök-öl) áth. m. *tülkölt.* Lásd TÜRKÖL.

TÜLÖK, fn. tt. *tülk-öt*, harm. szr. — e. 1) Üreges szaru, milyen az ökörmű barmoké. 2) Ily szaruból készített eszköz, pl. fuvóhangszer, milyen némely pásztorok, vadászok s mások használnak.

„Körben-karikában zendült magas ének,
Gerjedve hatalmas tülkök felelének.“

Arany J. (Buda halála).

Továbbá a kaszások hasonló tokmánya, melyben a kaszakövet tartják; löportartó tülök; a hurkatöltők szarucsöve. Átv. tréfás népnnyelven: *tülökkorr*, nagy orr, máskép: *tokmányorr*. Némi változattal (l helyett r): *türök*, melytől erednek különösen: *türkök* és *türköldzik*. Bérczy Károly, *Vadászműszótára*-ban tülök az agancs két törzse (Stange). Ennek egyes ága: *csap* (Spiesz), a kettős: *villa* (Gabel), legfelső harmas ága: *korona*, négyes vagy több ága: *markolat*. Rokonnak tekinthető vele a mongol *terigün*, am. fej (la tête), és *tologhai*, am. fej; tető (tête; sommet.) Bopp Ferencz is a német *Horn*, latin *cornu* szokat stb. a szanszkrit *girasz* (caput) szóval hozza kapcsolatba.

TÜLÖKDED, (tülök-ded) mn. tt. *tülökded-ét*. Tülökhöz hasonló alakú, szaruforma. *Tülökded fuvószér.*

TÜLÖKHÁRTYA, (tülök-hártya). 1. SZARUHÁRTYA.

TÜLÖKMŰ, (tülök-mű) 1. SZARUMŰ.

TÜLÖKRESZELŐ, tülök-reszelő) ősz. fn. Fésűsök reszelője, melylyel a munkába vett szarukat simára reszelik, szarureszelő.

TÜLÖKSZELENCZE, (tülök-szelencze) ősz. fn. Tülökből, azaz szaruból készített szelencze.

TÜLÖKTŐ, (tülök-tő) ősz. fn. Azon rész, mely az agancsot a homlokcsonttal összeköti. (Rosenstock. Bérczy K.)

TÜMIVES, (tü-mives) ősz. fn. 1. TÜCSINÁLÓ.

TÜN, régies és tájdivatos, *tün* személynév más helyett, pl. „tün magatoknak“ a Bécsi codexben.

TÜN, 1. TÜNIK.

TÜND, elvont törzs, *tünde*, *tündököl*, *tündörög* s talán *tündevény* és *tündér* szókban is. L. mindeniket saját helyén.

TÜNDE, (tün-d-e, v. tün-ed-ő, tün-ed-e) mn. tt. *tündét*. A mi csak úgy futtában alig láthatólag, rövid időre tűnik elé, meg eltűnik, elmúlik, tünedező. *Tünde fényű látvány, árnyék, felhőske.*

„Elszállt tőle tünde lebbenéssel.“

Czuczor.

Törzse: *tündik*, melynek részesülője: *tündő*, módosítva: *tünde*.

TÜNDEFÉNY, (tünde-fény) ősz. fn. Hirtelen föltűnő, meg elenyésző fény; különösen néma (dörgecs nélküli) villámlás.

TÜNDELEVÉNY, fn. tt. *tündelevény-t*. tb. — *ék*, harm. szr. — e. Bodroghözben, és némely más tájakon így nevezik a denevért, vagy tenevért v. bőreget. Szabó Dávidnál eléjön *tendenevér* és *tündevény* alakokban. A tendenevér szó alkalmasint az első szótagnak *den* v. *ten* megkettőztetéséből származott; s tündelevény is vagy amabból módosult, vagy pedig összetett szó a török *dün* (=éj), vagy mongol *tün* (=sötét hely) és magyar *denevér* szókból, mintha volna: *éjjeli* v. sötéthelyi denevér. Ha valaki a *denevér* szót is a török *dün*-ből vagy mongol *tün*-ből származtatná, akkor a „tündelevény“ szóban *dün* v. *tün* kétszer jönne elé. Nehéz hinni, hogy mi a denevér szót, vagy legalább első részét a törökből vettük volna által, midőn magok a törökök az előrészben a *gedse* szót használják, mely szintén am. éj; honnan denevér törökül: *gedse kusu* (=éj madara). A „tündelevény“-ből származhatott a *tündevény* is, vagy talán megfordítva? L. TÜNDEVÉNY.

TÜNDEMÉNY (Sándor Istvánnál) 1. TÜNDEVÉNY.

TÜNDÉR, fn. és mn. tt. *tündér-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — e. 1) Molnár A. latinul így értelmezi: *portentum, magus, praestigiator, qui se in varias species pro lubitu transformat, empusa*, németül: Zauberer, Fee; tehát általán valamely csodálatos, bűvös, szemfényvesztő, különböző alakot ölteni szokott tüneményes lény. Szabó Dávidnál am. szörnnyeteg, csoda; vagy alakos, varázsló, vaborázó, tátos, szemfényvesztő, csalárd, magát változtató. *Eltűnt, mintegy tündér.* (Km.). Az ujabbkori népmesékben, női szellemnemű lények neve (tündérleány), melyeket a képzelődő tehetség sokféle csalóka, csábító, változékony alakba öltöztetett, s lakásokul kies kerteket arany almákkal, erdőket, tavak, tengerek mellékét, légvárakat, s egész mesés országot tulajdonított. A tündérek hófehér színűek, aranyhajuak, fiatalok, csoda szépségűek, bájosok, aranyos ruhában járnak, gyönyörűn tánczolnak stb. A nép előtt e lények képviselője gyanánt különösen ismeretes az ugynevezett *Tündér Ilona*. E mesés lény neve németül: *Fee*, melyről Adelung így ír: „Mi németek ezen szót a dologgal együtt a francia *fée* szótól birjuk. Spanyolul és olaszul ez *fata*, *fada*, a középkori latinban *fada*, melyben finemű *fados*-ok is jönnek elé.“ 3) Átv. mint melléknév jelent eszményileg szépet, kieset, bájosat. *Tündér nő, tündér szépség, tündér kert, vidék, tündér pompa.*

Továbbá jelent csalókat, mulandót, változékonyat, szemkápráztatót, a mi csak futtában, ideiglen kecsgetet, gyönyörködött. *Tündér szerencse, tündér képek, tündér világ, tündér fény.* Adják e nevezetet

lovaknak, agaraknak is, mely esetben könnyű sebes mozgásra, futásra vonatkozik.

Mint értelményeiből kitetszik, gyöke a mulandó látszatra vonatkozó *tün* v. *tünik*, melyből *d* toldalékkal származott *tünd* vagyis *tünd-ik*, (ebből származtak *tünd-e*, *tünd-ök-lik* és *tünd-ör-ög* is), mint a *fon*, *un*, *ken*, *fen*, *mos*, *kér*, *tol* igékből: *fond* (fondor), *und* (undor), *kend* (kendő), *mosd-ik*, *kérd*, *told*.

A *tünd* törzsből lett *tündör* vagy *tündér*, azaz *tündő*, mint *fondor*, *fűzér*, *fellengér*, *töltser*, *buzgár*, *kopár*, *kajtár*, *buvár*, *nyuzár*, *szivár*, *hunyor*. Hasonlóan fejlődtek ki: *gondor*, *göndör*, *sündör*. Sőt a székeleknl eléjövő *tündörög* igében mint ennek közelebbi törzse megvan *tündör* is, mely már csak alig különbözik a *tündér* szótól.

Finn nyelven a légi tündérek neve *tar* v. *tür*; honnan némely vélemény szerint a *tündér* szóban előforduló *dér* egyeznék amazzal, és így a *tündér* öszvetett szó volna a *tün* és *tar* v. *tür* elemekből. De e véleményt nehéz annyiban elfogadni, amennyiben a finn *tar* szó csak női lényt jelentene (góth *dauther*, svéd *dotor*, német *Tochter* stb.), a *tündér* szónak pedig mint fontebb láttuk, a régiebbeknél a nemre való tekintet nélkül általános értelme vala. — Első részével (*tün*) egyezni látszik az arab-török *dsinn* (szellemek — *Genien*, *Dämonen*, *gute und böse*. *Zenker*); továbbá a sínai *sin* (*schín*=genius, numen. *Schott*). Kérdés: nincsen-e a mongol *tengri* v. *tegri*, továbbá a régies török *tangrı*, v. *tanrı* (mindenik am. ég; isten, istenség) összefüggésben a *tündér* szóval?

TÜNDÉRALAK, (tündér-alak) ösz. fn. A mesés tündér egész alakja. Továbbá átv. ért. a képzeleti tündérhez hasonló alak.

TÜNDÉRALOM, (tündér-álom) ösz. fn. Tündérképekkel v. jelenetekkel tépelődő álom. Továbbá tündérként változó álom.

TÜNDÉRÉS, (tün-d-ér-és) mn. tt. *tündérés-t*, v. —et, tb. —ek. A szemek előtt tündérként megjelenő, lebegő, majd legott eltünő, elmuló. *Tündérés ábrányképek*, *éjjeli tüzek*.

TÜNDÉRFÉNY, (tündér-fény) ösz. fn. A képzeleti tündérvilági fényhez hasonló, ritka szépségű és szemet kápráztató fény. *A tegnapi vigalomnál a tánczterem tündérfényben ragyogott. Különbözik: tünde fény.*

TÜNDÉRHON, (tündér-hon) ösz. fn. Tündérek hazája, világa. L. **TÜNDÉRVILÁG**.

„Dal, minőt a lélek hall magában,
Éjein, ha boldog álma eljő,
S a nem ismert tündérhon öléből
Legrejtettebb vágya visszahangzik.“

Vörösmarty.

TÜNDÉRI, (tündér-i) mn. tt. *tündéri-t*, tb. —ek. Tündérre v. tündérekre vonatkozó; tündérhez vagy tündéralakjához hasonló. *Tündéri jelenet*, *tündéri szépség*.

TÜNDÉRIES, (tündér-i-es) mn. tt. *tündéries-t*, v. —et, tb. —ek. Olyan mint a tündér vagy tündéré. *Tündéries alak*. *Tündéries bájkép*.

TÜNDÉRIESEN, (tündér-i-es-en) ih. Tündéri módon, tündérhez hasonlólag.

TÜNDÉRJÁTEK, (tündér-játék) ösz. fn. Tündérek játéka. Tündéri vagy tündérékéhez hasonló játék.

TÜNDÉRJELENET, (tündér-jelenet) ösz. fn. Jelenet, melyben tündér vagy tündérek jönnek elő.

TÜNDÉRKASTÉLY, (tündér-kastély) ösz. fn. Rege vagy mesebeli kastély, melyben tündérek laknak, s melyben tünde látványok, események történnek; bűvös kastély.

TÜNDÉRKÉDÉS, (tündér-kéd-és) fn. tt. *tündérkédés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Mesés, képzeltszellemi lénynek azon bűvös állapota, midőn tündér gyanánt lebeg, mutatkozik, alakját változtatja stb.

TÜNDÉRKÉDIK, (tündér-kéd-ik) k. m. *tündérkéd-tem*, —tél, —ett. Tündér módjára változik, elétünik, majd eltünik, szemeket kápráztatva lebeg.

TÜNDÉRKÉP, (tündér-kép) ösz. fn. Képzeletben lebegő bűvös, tünékeny, csodaszerű kép v. ábránd.

TÜNDÉRKERT, (tündér-kert) ösz. fn. 1) Mesebeli bűvös, csodás kert, melyben tündérek szállongnak, csodanövények díszlenek, milyen pl. az Árgilus históriájában leirt kert. Egy ilyen kerthez hasonló szépségű kert.

TÜNDÉRKIRÁLY, (tündér-király) ösz. fn. A tündérország mesés fejedelme.

TÜNDÉRKIRÁLYNŐ, (tündér-királynő) ösz. fn. Tündérország királynője.

TÜNDÉRLAK, (tündér-lak) ösz. fn. Lak vagy lakás, melyben tündérek tartózkodnak. V. ö. **TÜNDÉRPALOTA**.

TÜNDÉRLEÁNY, (tündér-leány) ösz. fn. Leánynem- és korbeltündér.

TÜNDÉRLET, (tündér-let) fn. tt. *tündérlet-et*, harm. szr. —e v. —je. A Münchener codexben am. tündéralak v. tündérhez hasonló alak (phantasma). „És ők hogy láták ötet a tengeren járatta, alajták (vélék) ötet tündérletnek.“ *Tárkányinál: rémnek vélék.*

TÜNDÉRMAJOR, pusztas Veszprém megyében; helyr. —majorba, —ban, —ból.

TÜNDÉRMESE, (tündér-mese) ösz. fn. Mese, melynek tárgyát tündérekről szóló csodás dolgok, események teszik.

TÜNDÉRNŐ, (tündér-nő) ösz. fn. Nő nembeli tündér. V. ö. **TÜNDÉR**.

TÜNDÉRORSZÁG, (tündér-ország) ösz. fn. Képzelet által alkotott mesés ország, melynek lakosai tündérek. A népek különféle képzelő tehetsége szerint az ország szerkezete is különböző. Átv. ért. gyönyörű szép ország. „Erdélynek — annak a kedves tündérországnak.“ *Mikes Kelemen (XIV. levél).* V. ö. **TÜNDÉR**.

TÜNDÉRPALOTA, (tündér-palota) ösz. fn. Palota, melyben tündérek laknak, mulatnak. Átv. értelemben a maga nemében igen fényes palota. V. ö. **TÜNDÉR**.

TÜNDÉRPOMPA, (tündér-pompa) ösz. fn. Igen fényes, a szemeket rendkívül meglepő, s gyönyörködtető pompa.

TÜNDÉRREGE, (tündér-rege) ösz. fn. Rege a tündérekről, tündérmese.

TÜNDÉRSÉG, (tündér-ség, fn. tt. *tündérség-ét*, harm. szr. — *e*. Látványi tulajdonság, mely a szemeket tündér gyanánt kápráztatja, gyönyörködteti, vagy a mi bűvössége által bámulatra, csodálkozásra indít.

TÜNDÉRSZÉP, **TÜNDÉRSZÉPSÉGÜ**, (tündér-szép v. — szépségü) ösz. mn. Olyan szép, mint a tündért képzeljük, az emberi szépséget fölülmuló, rendkívül szép.

TÜNDÉRSZERENCSE, (tündér-szerencse) ösz. fn. Változékony, állhatatlan, tűnékeny, mulandó, csalékony szerencse.

TÜNDÉRVÁR, (tündér-vár) ösz. fn. Képzelt vár, melyben tündérek laknak és uralkodnak.

TÜNDÉRVESSZŐ, (tündér-vessző) ösz. fn. Bűvös bájos vessző, melylyel ha a tündér valakit, vagy valamit illet, csodaszerű műveket, látványokat, változásokat idéz elő.

TÜNDÉRVILÁG, (tündér-világ) ösz. fn. Mesés, képzeletben létező, csoda lényekből s bűvszerű eseményekből álló, a maga nemében sajátos világ.

TÜNDÉRZET, (tün-d-ér-éz-et) fn. tt. *tündéret-ét*, harm. szr. — *e*. Tündérileg bűvölt, bájolt állapot; vagy bűvös, mesés, csodaszerű műtét.

TÜNDEVÉNY, fn. tt. *tündevény-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Némely régiebbeknél, pl. Sándor Istvánnál, Szabó Dávidnál (bőregér, alatt) am. a szokottabb 'denevér', s amaz is talán vagy ebből vagy a 'tündevény' másképp 'tendenevér' szóból csavart el (v. ö. **TÜNDELEVÉNY**); vagy ha a 'tündevény' szót vesszük eredetinek, akkor 'tünd-ik' törzstől volna származtatható s azt jelentené: tünedező, és némileg mint éjjeli madár a kísértet fogalmával hozhatnánk kapcsolatba; így a székelyeknél is *tünet* azt jelenti: lidérc, kísértet. A 'denevér' és 'tündevény' szónak mind a régiebbeknél, mind a tájbeszédben többféle alakjai fordulnak elő, ú. m. a 'tündevény'-en kívül: *tündevény*, *tendenevér*, *puptenevér*, *pupptenevér*, *teneripup*; maga a 'denevér' is másképp: *tenevér*. 'Pupdenevér' szót némelyek a 'púp' szóval összetettnek vélik, miszerint annyi volna mint púpos denevér; mi e czikk alatt az első részt 'bubo' latin szóval azonosítottuk. Mongol neve *bakhbaghai* a bagoly szóhoz hasonlít. Mások a 'denevér' vagy 'tenevér' szót is a 'tenebrae' vagy 'tenebrio' latin szóból származtatják; ismét mások a *den* v. *ten* részt a török *dün* (=éj) szóval rokonítják. V. ö. **TÜNDELEVÉNY**.

TÜNDIK, (tün-d-ik) k. m. *tünd-ött*, htn. — *eni*. Sándor I. szerint ugyanaz ami az egyszerű *tünik* (apparet, comparet, videtur, transformatur, transfiguratur). L. **TÜNIK**; és v. ö. **TÜNDÉR**.

TÜNDÖK, (tün-d-ök) fn. tt. *tündök-öt*, harm. szr. — *e*. Növénynem az együttnevezők seregéből és nősözevgyek rendéből; vaczka kopasz; fészke födelékes; pikkelyei sugárosan kinyúlnak, színesek, sugáros virágot mutatnak honnan elneveztetése. (Elicrysum.). Egyik faja: *ragyogó tündök*, melynek csészesugárai arany színűk, tündöklők. (E. fulgidum).

TÜNDÖKÍT, (tün-d-ök-it) áth. m. *tündökít-ett*, htn. — *ni*, v. — *eni*, par. — *s*. Tündöklővé, ragyogóvá tesz.

TÜNDÖKÍTÉS, **TÜNDÖKITÉS**, (tün-d-ök-it-és) fn. tt. *tündökítés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Tündöklővé, ragyogóvá, fényessé tevés. V. ö. **TÜNDÖKLIK**.

TÜNDÖKLÉS, (tün-d-ök-öl-és) fn. tt. *tündöklés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Bizonyos testek azon állapota, vagy tulajdonsága, midőn visszavert sugarak tündökölnék. Elemezve: *tündögöl*, melynek gyakorlatos képzője *g* keményebb rokon *k* hangra változott.

TÜNDÖKLET, (tün-d-ök-öl-et) fn. tt. *tündöklet-ét*, harm. szr. — *e*, v. — *je*. Tündöklő állapot, vagy minőség; ragyogvány.

TÜNDÖKLETÉS, (tün-d-ök-let-és) mn. tt. *tündökletés-t*, v. — *et*, tb. — *ek*. L. **TÜNDÖKLŐ**.

TÜNDÖKLIK, (tün-d-ök-öl-ik) k. m. *tündöklött*, v. *tündökölt*; htn. *tündökölni*, v. *tündökleni*; par. *tündököljél*. Mondjuk oly testekről, melyek a rájuk esett fénysugarakat rendkívüli módon verik vissza, és mintegy reszketeg, s tünedező mozgásban lebegtetik a szemek előtt. Rokon jelentésű *ragyog*, *csillámlik*, az alapéremény némi módosításával. V. ö. **RAGYOG**, **CSILLÁMLIK**. *Tündöklük a tükör, gyémánt*, midőn a nap sugarai megtörnek rajta. Átv. igen fényes, tiszta. *Minden oly szép fényes nála, csakúgy tündöklük*.

A *tündik* törzsből képzett gyakorlatos ige, eredetileg: *tündöglik*, *tündögölik*. Így képződtek a *hal*, *fül* igékből *haldoklik*, *földoklik*, vagy *haldokol*, *fuldokol*. A *tünd* törzs megvan a székely *tündörög* szóban is.

TÜNDÖKLŐ, (tün-d-ök-öl-ő) mn. tt. *tündöklő-t*. Ami tündöklök, vagyis, a ráesett és megtört fénysugarakat igen apróan és sebesen rezegtetve visszaveri. *Tündöklő tükör, drága kövek, fegyverek*.

TÜNDÖKÖL, (tün-d-ök-öl) 'Tündöklök' törzse; használható volna amaz egyszerű alakban is (*ik* nélkül), azonban nem igen van szokásban. L. **TÜNDÖKLIK**.

TÜNDÖRGÉS, (tün-d-ör-ög-és) fn. tt. *tündörgés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Villogás. V. ö. **TÜNDÖRÖG**.

TÜNDÖRÖG, (tün-d-ör-ög) önh. m. *tündörög-tem*, —*tél*, v. *tüdürg-öttem*, —*öttél*, *tündörög-ött*, htn. *tündörög-ni*, v. *tündörög-eni*. A székegyeknél Kríza J. szerént am. villog, azaz tündöklík.

TÜNEDEZ, (tün-ed-éz) önh. m. *tünedéz-tem*, —*tél*, —*étt*. Lassan lassan egymás után vagy fokozatosan a szemek elől eltűnik, elfogy. *Az éjjeli örtű-zek már tünedeznek. Tünedeznek a csillagok, midőn a haj-nal pirulni kezd.*

TÜNEDEZIK, (tün-ed-éz-ik) k. l. **TÜNEDEZ**.

TÜNEKÉDIK, (tün-ek-éd-ik) k. m. *tünekéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Szembetűnni, föltűnni kíván, iparkodik, mutogatja, fitogtatja magát.

Törzse az önállóan nem divatozó gyakorlatos *tüneg*, s képezetése olyan mint *menekedik*, *verekedik*, *nyerelkedik*, *vonakodik* stb.

TÜNEKÉNY, (tün-ék-ény) mn. tt. *tünekény-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Ami könnyen, hamar eltűnik, elmúlik; változékony, állandó látványúl nem szolgáló. *Tünekény szépség, ifjúság. Tünekény fény, csillám.*

TÜNEKÉNYSEG, (tün-ék-ény-ség) fn. tt. *tünekénység-et*, harm. szr. —*e*. Tünekény állapot vagy tulajdonság.

TÜNELEM, (tün-el-ém) fn. tt. *tünelm-et*, harm. szr. —*e*. Az észrevevő tehetségre vonatkozó állapot, mennyiben valami föltűnik, bizonyos alakban látszik neki. (Apparentia). Különbözik tőle „tünemény”, mint föltűnt tárgy, vagy annak látszatos képe. (Phaenomenon).

TÜNELG, **TÜNELÉG**, (tün-el-ég) gyak. önh. m. *tünelg-tem*, —*tél*, v. *tünelgöttem*, *tünelgöttél*, *tünelg-étt*, htn. *tünelg-ni*, v. *tünelgeni*, v. *tünelgni*. Néha-néha, aprózva, lassanlassan majd föl-, majd eltűnik, pl. éjjel a pásztori tűz, vagy bolygó tűz.

TÜNELGÉS, (tün-el-ég-és) fn. tt. *tünelgés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot midőn valami tüneleg. V. ö. **TÜNELG**.

TÜNELMES, (tün-el-ém-es) mn. tt. *tünelmes-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Látszatos, a szemek előtt bizonyos alakban föltűnő, föltetsző. V. ö. **TÜNELEM**.

TÜNEMÉNY, (tün-e-mény) fn. tt. *tünemény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Széles ért. minden, mit érzékeink által észlelünk, amit látunk, hallunk stb. minek eszmeképe elménkbe tűnik. *Mindennapi, ritka, rendkívüli, szép, fölséges tünemény. Földi, égi tünemény.* Bölcsészeti nyelven, a tapasztalati ismeret tárgya (phaenomenon); különböztetésül azon ismeretektől, melyekhez elmélet által jutunk (numenon). 2) A képzelő tehetség által eléidézett látszat, mely a valóságnak, érzéki tárgynak csak képét, alakját mutatja. *Valóság-e az amit látok, vagy csak tünemény?*

„Földiekkal játszó égi tünemény.”

(Csokonai).

TÜNEMÉNYÉS, (tün-e-mény-és) mn. tt. *tüneményés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Ami bizonyos látványok, látszatos képek által a szemeket mulattatja, kápráztatja. *Tüneményes színpadi jelenetek.*

TÜNÉR, (tün-ér) ősz. fn. Az alsó ürös érnek egyik ága, mely a czombnak beloldalán által a belső izbütyök felé megy. (Vena saphena.)

TÜNÉS, **TÜNÉS**, (tün-és) fn. tt. *tünés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Állapot midőn valami tűnik, el-, fel-, elé-, szembetűnik. V. ö. **TÜNIK**.

TÜNETH, (tün-et) fn. tt. *tünet-et*, harm. szr. —*e*. 1) A képzelet által eléidézett látszat; máskép: *tünemény*. 2) A székegyeknél am. lidércz, kísértet. (Cserey Elek).

TÜNGÖS, (tün-ög-ös v. tün-d-ös) mn. tt. *tüngös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Tájdivatosan am. tündöklő. „Czifra tüngös kantár” (Angyal Bandi pusztai hős dalában). Kresznerics így idézi; de az Erdélyi-féle gyűjteményben: „czifra csíkos kantár” áll. A ponyva irodalom szereti a tájnyelvet használni.

TÜNIK, **TÜNIK**, (tün-ik) k. m. *tün-t*. 1) Látásra vonatkozólag, szembe ötlík, láthatóvá lesz. *Föltűnik. Eltűnik. Kiténik. A szem elől eltűnik*, látszatos oldala eltávozik. *Letűnik a nap*, látszatos oldala leszáll. *Ez a dolognagyon föltűnik*, a közfigyelmet magára vonja, mindenki látja. *Szembe tűnik*, szembe ötlík. *Kiténik*, kilátszik; jelesség által kiválik. *A nap sugara betűnik a szobába*, belátszik, láthatóvá lesz.

„A szín megmaradott, eltűnt a valóság.”

B. Orczy Lőrincz. (A bugaczi c. árda).

2) Valaminek látszata változik, módosul, különféle föltűnő alakban jelenkezik, honnan a *tündér*, *tündöklík*, *tündörög*, *tüngös* származékok.

Mint hogy a *tünés* látszatra vonatkozik, s a föltűnő testek, illetőleg látványok bizonyos színben jelenkeznek; innen a *tün* és *szín* gyökök rokonoknak látszanak. Egyébiránt csagataj nyelven is *tün-mek* am. *tün-ni*, fényleni; innen *tünlük* am. fény; ablak, a sátor felső nyílása; *aj tünlük*, oszmanli nyelven: *aj dínlik* am. holdfény. (Vámbery).

TÜNKÖ, fn. tt. *tümköt*. Bodroglközben, száraz gerezd, melyről a szemet leszedték. Vagy a „töngölý” azaz tengely módosulata, t. i. a gerezdnek pusztá tengelye, vagy a „tönk” szóval azonos.

TÜNÓDÉS, (tün-ó-öd-és) fn. tt. *tünódés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Aggodalmas, hánykodó elméleti állapot, vagy működés, midőn valaki tünődik; töprenkedés. V. ö. **TÜNÓDIK**.

TÜNÓDIK, (tün-ó-öd-ik) belsz. m. *tünód-tem*, —*tél*, —*ött*. Valaminek oka, módja, czélja, eredménye felől gondolkodva határozatlan elmével különféle képeket, eszméket forgat, aggodalmasan töprenkedik. *Azon tünődik, miért mellőzték el őt? hogyan érhetné el czélját? Nem szól senkinek, mit akar, csak magában tünődik.*

Ez igének törzse *tün-ik*, s alapfogalmát azon képek teszik, melyek a tünődő ember eszében és képzeletében föltűnnek, s melyeket maga idézget elé.

TÜNTET, (tün-tet) mivel. m. *tüntet-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *tüntess*. Eszközi, hogy valami tünjék,

azaz szembe ötlőjék, látszatossá legyen; vagy a többi között a figyelmet különösen rá vonja. *Az ördög is néha angyaláá tünteti magát.* (Páz. Kal. 100. l.). *Kitüntetni valakit*, különös figyelmet, tiszteletet, méltánylást mutatni iránta. *Ezen ifjú a tanulásban kitüntette magát.* V. ö. TÚNIK; TÜNTETÉS.

TÜNTETÉS, (tün-tet-és) fn. tt. — t. tb. — ek. Cselekvés, mely által valami vagy valaki szembetűnővé, figyelem tárgyává tétetik. *Kitüntetés.* *Hadi tüntetés*, a hadsereg oly mozdulatai, melyek látszólag az ellenfél megtámadására mutatnak. *Politikai tüntetés*, midőn a politikai érzelmek vagy vélemény himeztelen nyilvánítása tiltva levén, valamely nem tiltott cselekvényben ad valaki érzelmének kifejezést pl. a magyarellenes rendszer idején magyar ruha viselésében. V. ö. TÚNTET.

TÜNTETŐ, (tün-tet-ő) mn. Aki v. ami tüntet; különösen a székelyeknél, tüntetőleg elémutató, megint elrejtő.

TÜPÁRNA, (tü-párna) ösz. fn. Kis párnaforma készület a szabók, varrónők stb. asztalán, melybe a tüket szúrják, midőn nem varrnak velők, vagy hogy el ne hanyódjának, máskép: *tűvándkos, varrópárna.*

TÜPÉNZ, (tü-péNZ) ösz. fn. 1) Pénz, melyet valaki tükre szokott költeni. 2) Átv. havi vagy évi pénzjárandóság, melyet a nők a végre kapnak, hogy rajta szükségeiket, különösen a női piperéhez tartozókat fődözzék. 3) Ajándékpénz, melyet hálálul valamely nőszemélynek adnak, midőn valamely szolgálatot tett.

TÜR 1. TÜR MELLÉ.

TÜR, (1), áth. m. *türt.* Származékaiban az *ü* rendszert megrövidül. 1) Valamely hajlékony, lapos, leveles, lebenyeg testet hajtogatva csavar, tömegbe teker, öszveszorít. *Hengerbe türni a papirost, vásznat.* *Öszvetürni a ruhát, hogy a bőröndbe férjen.* *Sárban a gatyaszárt föltürni, vagy a csizmába türni.* *Föltürni az üng ujját, a kalap karimáját.* *Letürni a gallért.* E szóban alapfogalom a görbére csavaró mozgató és nem egyéb mint a *gyűr* szónak módosulata; Szabó Dávidnál: „türni v. gyürni am. fogni, hajtani; öszvetürni a ruhát, papirost”; honnan *türemlik és gyüremlik, türet és gyüret* egy jelentésűek. Továbbá rokon a *csavar* igével is, melynek gyöke a félrehajló irányt jelentő *csa.* T. i. *csavar* öszvehuzva *csór*; honnan a *csór-csavar*, v. *csür-csavar* ikerigének előbbi része vékony hangon *csür* (csür-csavar). Némi értelmi módosulattal hasonló hozzá *gyűr* is, mennyiben a gyűrűs által az illető lágy tömeg öszveviszsa csavartatik, forgattatik, pl. midőn tészta gyúrnak. Vámbéry szerint egyeznek vele a csagataj *tür-mek*, tür-ni, honnan *türle-mek* felgyürkőz-ni, *üek türle-mek*, ruha szegélyét felgyűr-ni; továbbá az oszmanli *dür-mek*, jakut *tür- gyür-ni*, göngyöl-ni.

TÜR, (2), önh. és áth. m. *türt.* Bizonyos benyomást, mely a kedélyre kellemetlen, kinos, fájdalmas hatással van, lelki ereje által kiáll, elszenved. *Békével türni, eltürni a csapást, kint. Ezt tovább nem türhetem.* *Akármit is türve ér el az ember.* (Km.). *A ki tür,*

uralkodik, vagy ki nem tür, nem uralkodik. (Km.). *Sokat kell neki türni.* *Eltürni a papiros, akármit irsz rá.* (Km.). Származékaiban az *ü* ezen szónál is többnyire megrövidül. *Mongolul türe-kü* am. (sehr erschöpft seyn durch Mangel, Leiden u. s. w.). Budenz J. szerint cseremiszenylen: *türk-(em)* türni, elszenvedni.

TÜR, (3) erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Türbe*, — *ben*, — *ből*.

TÜREDÉK, (tür-ed-ék) fn. tt. *türedék-ét*, harm. szr. — e. Göngyöleg, csomó, henger, mely bizonyos testnek öszvetürése, csavarása által alakult. *Papír, posztó, vászontüredék.* Máskép: *türet*.

TÜREDELÉM, 1. TÜRELÉM; és v. ö. TÜRÖ-DELEM.

TÜREDELMES, 1. TÜRELMES.

TÜRÉKÉNY, TÜRÉKENY (tür-ék-ény) mn. tt. *türekény-t*, v. — *et*, tb. — *ek*, A ki türni, azaz szenvedést, kint, fájdalmat kiállani kész vagy képes, s azt, mintegy elmellőzni, félretétíteni bírja.

TÜRÉKENYEN, TÜRÉKENYEN, (tür-ék-ény-en) ih. Türékeny módon vagy állapotban.

TÜRÉKENYSÉG, TÜRÉKENYSÉG, (tür-ék-ény-ség) fn. tt. *türekénység-et*, harm. szr. — e. Kedélyi, illetőleg akaraterői tulajdonság, melynél fogva valaki türékeny. V. ö. TÜRÉKÉNY.

TÜRELÉM, (tür-el-ém) fn. tt. *türelm-et*, harm. szr. — e. Kedélyi állapot, melynél fogva valaki türni tud, azaz, a kellemetlen benyomásokat, fájdalmakat, kinokat stb. békén, és tartósan kiállja, ellenők nem panaszkodik. Különösen, mások gyöngéinek, hibáinak, alkalmatlankodásainak stb. elnézése, elszenvedése. *A tanításhoz sok türelem kell. A kinek türelme nincs, ne fogjon nehéz munkába.* *Türelmessel lenni mások iránt.* *Vallási, véleményi türelem*, mely a más valláson, vagy véleményen levőket nem gyűlöli. V. ö. TÜR (2).

TÜRELMES, (tür-el-ém-es) mn. tt. *türelmes-t*, v. — *et*, tb. — *ek*. Kinek türelme van; kitartó, viszontagságokat békén, nyugton kiálló, szenvedő; mások iránt elnéző. *Türelmes tanuló, nevelő.* *A szeretet türelmes.* (Km.). V. ö. TÜRELÉM.

TÜRELMESEN, (tür-el-ém-es-en) ih. Kitartó, erős akarattal, békésen, nem nyugtalankodva, nem zúgolódva, panasz nélkül. *Türelmesen szenvedni a csapásokat, mások sértegetéseit.*

TÜRELMESSÉG, (tür-el-ém-es-ség) fn. tt. *türelmesség-et*, harm. szr. — e. Állapot, vagy tulajdonság, midőn valaki az érzékekre kellemetlenül ható benyomások ellen türelmes; kitartás, békés szenvedés; mások iránti engedékenység. Különösen, keresztény erény, mely mindenféle viszontagságot Istenbe vetett bizodalommal zúgolódás nélkül elszenved. Továbbá társadalmi erény, mely a különböző véleményen vagy valláson levőket szeretetéből ki nem zárja, nem üldözi stb.

TÜRELMETLEN, (tür-el-ém-etlen) mn. tt. *türelmetlen-t*; tb. — *ek*. A kinek türelme nincs; ki a kedélybántó benyomásokat békén nem szenved; ;

nem kitartó, nyugtalankodó, mások iránt nem elnéző. V. ö. TŰRELEM.

TŰRELME TL ENSÉG, (tűr-el-ém-etlen-ség) fn. tt. *tűrelmetlenség-ét*, harm. szr. — e. Gyöngye, kényes, edzetlen kedély tulajdonsága, mely tűrni nem képes, vagy nem akar. V. ö. TŰRELEM.

TŰRELM, (tűr-el-ém-i) mn. tt. *tűrelmi-t*, tb. — ek. Tűrelmet illető, különösen, társadalmi s vallási tűrelemre vonatkozó. V. ö. TŰRELEM.

TŰREM, (1), (tűr-em) fn. tt. *tűrem-ét*, harm. szr. — e. Öszvetűrt, öszvecsavart valami, pl. göngyöleg, csomó. Származéka: *tűremlik*, mint, *sikam* *sikamlík*, *villám* *villámlík*, *félem* *félemlík*.

TŰREM, (2), helyesebben: (tör-em) fn. tt. *tűrem-ét*, harm. szr. — e. Pápa vidékén, omladék, megromlott része a falnak.

TŰREMLÉS, (tűr-em-el-és) fn. tt. *tűremlés-t*, tb. — ek, harm. szr. — e. Némely hajlékony, lapos, lebenyes testek alakváltozása, midőn göngyökbe, csomókba, ránczokba szedődnek. V. ö. TŰREMLIK.

TŰREMLIK, (tűr-em-el-ik) k. m. *tűreml-ét*, htn. — eni. Göngybe, csomóba, hengerbe, ránczokba csavarodik, tömörödik, pl. a fekvő teste alatt a lepedő. Átv. tűremlenek a víztől hajtott hullámok, midőn hengeralakban mozognak. „Egy hőst énekelek, ki hadával Volga tűremlő hajjait átszegvén...” (Horvát E. Árpád' nevű költeménye).

TŰREMPIKK, (tűrem-pikk), ösz. fn. Növény-nem az együtt nemzők seregéből és nőszövények rendéből; vaczka kopasz; fészke födelékes; külső pikkelyi nagyobbak, kinyilók, hátrátűremlettek, (honnan a neve); virágai csövesek; bóbítája nincs. (Carpesium.)

TŰRÉS, TŰRÉS, (tűr-és) fn. tt. *tűrés-t*, tb. — ek, harm. szr. — e. 1) Cselekvés, mely által valamit göngybe, csomóba, hengerbe stb. csavarunk, szoritunk. 2) Az akarat edzett erejének folytonos működése, melynél fogva bizonyos nehézségeket legyőz, szenvedéseket kitart, mások hibái iránt engedékeny, átnéző stb. *Keserű a tűrés, édes a gyümölcse.* (Km.). *Mi tűrés, tagadás*, nem akarom tovább tagadni. V. ö. TŰR, (1); és (2).

TŰRET, (tűr-et) fn. tt. *tűret-ét*, harm. szr. — e. Tűrés, összehajtás által alakult göngyöleg, csomó, henger. Szabó Dávidnál másképen: *gyűret*. *Tűretvászón*, *tűretpapír*, *tűretbőr*. *Tűretposztó* = végposztó (Szabó D.). *Tűretszéna*, midőn a szekér vagy kazalrakók a szénát nyalábonkint öszvegöngyölgetik, és szarvakat vetnek belőle.

TŰRETLEN, (tűr-et-len) mn. tt. *tűretlen-t*, tb. — ek. 1) A mi nincs öszvetűrve, sima, kiterjesztett lapú. *Tűretlen vászon*, melyet nem hajtogattak öszve. 2) Tűréssel, tűrelemmel nem bíró.

TŰRHETETLEN, TŰRHETETLEN, TŰRHETLEN, (tűr-het-[et]len) mn. tt. *tűrheteilen-t*, tb. — ek. 1) A ki, vagy ami oly annyira kellemetlen, vagy fájdalmas hatással van ránk, hogy békén szenvedni, kiállni nem bírjuk. *Tűrheteilen*, házsártos,

garázda ember. *Tűrheteilen* szolgálat. *Tűrheteilen* állapot. *Tűrheteilen* magaviselete miatt kizárták őt a társaságból. Máskép: kiállhatatlan, szenvedhetetlen. 2) A ki tűrni nem tud, kinek türelme nincs, bizonyos esetekben nyughatatlan. *Ne légy oly tűrheteilen*, hanem *szenvedj* békével.

TŰRHETETLENSÉG, TŰRHETETLENSÉG, TŰRHETLENSÉG, (tűr-het-[et]len-ség) fn. tt. *tűrheteitlenség-ét*, harm. szr. — e. 1) Valakinek vagy valaminek oly tulajdonsága, melynél fogva őt v. azt tűrni, kiállni, kitartani, elszenvedni, elnézni nem lehet. *Tűrheteitlensége* miatt mindenütt kiadtak rajta. 2) Kedélyi, illetőleg akarati tulajdonság, midőn valaki tűrni, szenvedni, kitartani nem képes.

TŰRHETETLENÜL, TŰRHETETLENÜL, TŰRHETLENÜL, (tűr-het-[et]len-ül) ih. Szenvedhetetlen, kiállhatatlan módon. *Tűrheteitlenül* viselni magát, *garásdálkodni*.

TŰRHETLEN v. TŰRHETLEN I. TŰRHETETLEN.

TŰRHETŐ, TŰRHETŐ, (tűr-het-ő) mn. tt. *tűrhető-t*. Mondjuk oly tárgyról, mely a maga nemében középszerű, melyben sem különösen dicsérni, sem gyalázni való nincs, s mint mondani szokás, a mi megjárja, meglehetős, vagy a minék gyöngye oldalai, hibái nem olyanok, hogy el nem nézhetők.

TŰRHETŐEN, TŰRHETŐEN (tűr-het-ő-en) I. TŰRHETŐLEG.

TŰRHETŐKÉP, TŰRHETŐKÉP v. — KÉPEN, (tűr-het-ő-kép v. — képen) I. TŰRHETŐLEG.

TŰRHETŐLEG, TŰRHETŐLEG, (tűr-het-ő-leg) ih. A maga nemében meglehetősen, nem kitünőleg jól, de nem is rosszul. *Eddig tűrhetőleg* viselte magát.

TŰRHETŐS, TŰRHETŐS, (tűr-het-ő-ös) mn. tt. *tűrhetős-t*, v. — et, tb. — ek. Oly tulajdonsággal bíró, melynél fogva azt mondhatjuk róla, hogy tűrhető, vagy is, kit nem csak egyszer másszor, hanem általán minden alkalommal tűrni lehet. *A tűrhetős* szó terjedtebb eszmét fejez ki, mint a *tűrhető*, amaz t. i. képességre és hajlamra, emez egyszerű állapotra vonatkozik. Így különböznek egymástól: *szopós* és *szopó* gyerek, *harapós* és *harapó* kutya, *fájós* és *fájó* has, *nevetős* és *nevető* ember stb.

TŰRHETŐSÉG, TŰRHETŐSÉG, (tűr-het-ő-ség) fn. tt. *tűrhetőség-ét*, harm. szr. — e. Állapota vagy tulajdonsága valaminek, midőn a maga nemében tűrhető, meglehető, megjárja.

TŰRJE, mváros Zala m.; helyr. *Tűrjén*, — re, — ről.

TÜRK (Szabó Dávidnál) I. TÜRÖK.

TÜRKÖL, (tűr-ök-öl) önh. m. *türköl-t*, 1) Tűrökbe, azaz szaruból csinált hangszerbe fúj. *Türköl a kanász, tehéncsordás*. „Türkölni a kopóknak.” (Szabó D.). Szélesb ért. némely helyeken divatos, cseresnye vagy meggyfából fűrt hosszú pásztori sípba fuvásról is mondják. 2) Szarvával öklel, szúr, bök. *Türkölnek a bikák*. *A szilaj tullok türkölnek egymást*.

„Türköltek szarvokkal a bikák, kosok: öszvecsaptak, erejüket kísértgették, próbálgatták.“ (Szabó D.).
Másképp: *tülköl*.

TÜRKÖLÉS, (türk-öl-és) fn. tt. *türkölés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Türok nemü hangszerbe fuvás. 2) Szarvával öklelés.

TÜRKÖLÖDZÉS, (türk-öl-ö-öd-öz-és) fn. tt. *türkölődés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Szarvasmarhák verekedése, midőn szarvaikkal ökleldezik egymást.

TÜRKÖLÖDZIK, (türk-öl-ö-öd-öz-ik) belsz. m. *türkölődz-tem*, —*tél*, —*ött*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Szarvai-
val öklelődzik. *Türkölődznek a bikák, kosok, tulkok.*

TÜRKÖS, erdélyi falu Brassó vidékében; helyr. *Türkös-ön*, —*re*, —*ről*.

TÜRKÖZIK, (tür-ög-öz-ik) k. m. *türköz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*zél*. Gatyája, nadrágja szarát, vagy inge, dolmánya ujját föltüri, föltekéri, föl-hajtja. Átv. valamely kézi munkához vagy birkozáshoz készül; mi rendesen a ruha ujjának föltürésével történik. *Neki türkőztek mindketten, s összekaptak.* Egye-
zik *gyürkőzik* szóval.

TÜRKÖZTET, (tür-köz-tet) szokottabban: *tür-töztet*; l. ezt. Amaz a székeleyknél divatozik; a második *t* *k*-vá változván, mint ebben is: *köprüödik* = *töprüödik*.

TÜR MELLÉ! A székeleyknél amely ökör nem szereti, hogy szarvát megfogják, hanem önként a járom mellé áll, annak szokták mondani, ha be akarják fogni: *tür mellé*. Átv. ért. a háborgó házasoknak is. (Kriza J.)

TÜROLAJ, (tür-olaj) l. **TÜRÖMOLAJ**.

TÜRÖ, **TÜRÖ**, (tür-ö) mn. tt. *türö-t*. A ki valamit tür, elszenvet, kiáll, kitart. *Munkatürö ember.* *Béketürö beteg.* *Az Isten hosszutürö*, az emberek gyarlósága iránt engedelkeny, megjavulásukra sokáig várakozó, nem mindjárt büntető. V. ö. **TÜR** (2).

TÜRÖDELEM, (tür-öd-el-ém) fn. tt. *türödelm-et*, harm. szr. —*e*. Folytonos, kitartóbb, nagyobb türelem. Egyébiránt, valamint más ily kép-zőji szokat, úgy ezeket is a közönséges szokás többnyire azonagy értelményben használja.

TÜRÖDELMES, (tür-öd-el-ém-es) mn. tt. *türödelmes-t*, v. —*et*, tb. —*ék*. Ki sokat, tartósan, folytonosan türni, szenvedni képes; a bajok, csapások, viszontagságok kitartására elég lelki erővel és elszántsággal bír. V. ö. **TÜRÖDELEM**.

TÜRÖDELMESSÉG, (tür-öd-el-ém-es-ség) fn. tt. *türödelmesség-et*, harm. szr. —*e*. Állapot vagy tulajdonság, midőn valaki türödelmes.

TÜRÖDZÉS, (tür-ö-öd-öz-és) fn. tt. *türödés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Cselekvés, midőn valaki ruháját föltüri. 2) Állapot, midőn a ruha ránczokba stb. tekeredik, csavarodik. V. ö. **TÜRÖDZIK**.

TÜRÖDZIK, **TÜRÖDZIK** (tür-ö-öd-öz-ik) belsz. m. *türödöz-ött*, htn. —*ni*, v. —*eni*. 1) Ruhájának szarait, vagy ujjait föltüri, különösen valamely kézi munka, avagy birkozás végett; másképp: *türkőzik*, *gyürkőzik*. 2) Mondjuk magáról a ruháról, midőn

göngyölegbe, ránczokba csavarodik, tekeredik. *A lo-vagló legénynek feltürödött a gatyaszára.* Szabó Dá-
vidnál mindkét jelentésben: *türözni*, feltürni magát, ruháját, karját, eltürözni.

TÜRÖK, fn. tt. *türköt*. Szaru, különösen szaru-ból csinált ivó- vagy fuvószer, milyen a kanászok-nál és csordásoknál egyik vagy másik tekintetben divatos; azonos *tülök* szóval l. **TÜLÖK**.

TÜRÖMFÜ, v. **TÜRÖMFÜ** (türöm-fü) l. **TÜRÖMOLAJ**. *Kösd be szived sebet türömfüvel és jajle-véllel.*

TÜRÖM— v. **TÜRÖMOLAJ**, (türöm-olaj) ösz. fn. Kedélyes, képes kifejezéssel, am. béketürés, türe-lem, mint bizonyos hajok egyetlen gyógyszere. *Ennek csak türömlaj az orvossága.* *Kend meg v. kösd be türömlajjal.* Hasonló jelentésűek: *türömfü*, *türömvaj*. Sajátságos öszvetétel, melyben az első alkatrész sze-mélyragozott ige, mint ezekben is: *iszomkárász*, *eszem-iszom-ember*.

TÜRÖM— v. **TÜRÖMVAJ**, l. **TÜRÖMOLAJ**.

TÜRÖS l. **TÜROS**.

TÜRÖZÉS, **TÜRÖZÉS**, (tür-ö-öz-és) lásd **TÜRÖDZÉS**.

TÜRÖZIK, **TÜRÖZIK**, (tür-ö-öz-ik) lásd **TÜRÖDZIK**.

TÜRTET, (tür-tet) mivel. m. *türtet-tem*, —*tél*, —*ött*, par. *türtess*. Visszaható névmással am. valami-től visszatartja magát, vagyis elszánt akaratánál fogva bizonyos nélkülözést szenved. *Haragtól, tor-kosságtól türtetni magát.*

TÜRTÖDZÉS, (tür-t-ö-öd-öz-és) l. **TÜRTÖZÉS**.

TÜRTÖDZIK, (tür-t-ö-öd-öz-ik) l. **TÜRTÖZIK**.

TÜRTÖDZTET, (tür-t-ö-öd-öz-tet) lásd **TÜR-TÖZTET**.

TÜRTÖZÉS, (tür-tö-öz-és) fn. tt. *türtözés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Türve, szenvedve valamitől tartózkodás.

TÜRTÖZIK, (tür-tö-öz-ik) k. m. *türtöz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*zél*. Türve, szenvedve, vágyait el-nyomva, megtagadva valamitől visszatartja magát.

TÜRTÖZKÖDIK, (tür-tö-öz-köd-ik) k. m. *türtözköd-tem*, —*tél*, —*ött*. l. **TÜRTÖZIK**.

TÜRTÖZTET, **TÜRTÖZTET**, (tür-t-öz-tet) mivel. m. *türtöztet-tem*, —*tél*, —*ött*, par. *türtöztess*. Magát, vagy más bizonyos vágyak kielégítésétől visszatart, vagyis eszközli, hogy türtözzék, különö-sen: magát *türtözteti*; másképp: magát *türteti*. A szé-
keleyknél *türköztet*. V. ö. **TÜRTÖZIK**.

TÜRTSZIROM, (türt-szirom) ösz. fn. Az öthi-mesek seregébe és egyanyások rendébe tartozó nő-vénynem; bokréfája kerékforma, hátratüremlett ka-rimával (innen a neve); torkolatja kicsucorodott, bogyója tokban van. (Cyclamen), Egyik faja, a *ligeti türtszírom* (c. europaeum); köznyelven másképp: *disznórépa*, *disznókenyér*, *földikenyér*.

TÜS, (tü-ös) mn. tt. *tüs-t*, v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Egy vagy több tüvel ellátott, fölszerelt; a miben tüt

tartanak. 2) Tüleveles pl. *tüserdő, tüsfa*. 3) Erdélyben, különösen Toroczko vidékén am. tövis, tüske. (Krizsa J.). Innen származnak: *tüske, tüshaj, tüses v. tüsses*. 4) Önálló főnévként jelent tücsinálót, s ekkor tárgyesete: *tüs-t, tb. tüs-ök*.

TÜSEK, (tü-s-ék) fn. tt. *tüsek-ét*. A tüskebokrok közt tanyázó közönséges gyík.

TÜSERDŐ, (tü-s-erdő) ősz. fn. Tülevelű fákból álló erdő. (Nadelholzwald. Erdészeti M.)

TÜSES I. TÜSSES.

TÜSFA, (tüsfa) ősz. fn. Azon fanemüekből való, melyeknek levelei tüalakuak, s leveleiket (a vörös fenyű kivételével) nem egyidejűleg, hanem lassanként hullatják el, minek következtében ezen fák télen-nyáron zöldek.

TÜSHAJ, (tü-s-haj) ősz. fn. Tüs vagyis tüske módra össze-vissza álló haj; a kosznak elüljáró postája. (Tájszótár). V. ö. TÜS.

TÜSKE, (1) (tü-ös-ke v. tü-v-is-ke) fn. tt. *tüskét*. 1) Némely növények szálfaképe hegyes, szurós sarjadéka, finomabb, vékonyabb tövise. *Tüske ment a talpába, körme alá. Ne menj a tüskére, ha sarud nincs.* (Km.). 2) Magok az ily tövisű növények. *Haragos tüske. Isten átkozta tüske. Tüskével kerített udvar. Tüskére való, am. égetni való boszorkány.* 3) Némely állatok kemény, tövishez hasonló szőre, sörtéje, milyen a borzé, súdisznóé. 4) A halak szálkája. — Más-kép: *tövis*, néhutt: *bököcse*. Különböző ejtéssel Baranyában az ormánságban: *tüsök*; Erdélyben Torocz-kón divatos maga a törzs *tüs* is, 'tüske' v. 'tövis' jelentéssel; I. TÜS, 3)

TÜSKE, (2), puszta Tolna m.; helyr. *Tüské-n, —re, —ről*.

TÜSKEBOKOR, (tüske-bokor) ősz. fn. Cserjebokor, melynek tüskés, tövises ágai vannak, milyen az úgynevezett csipkebokor, s tövis nevű többféle cserjék.

TÜSKEMAG, (tüske-mag) ősz. fn. Gönczy Pálnál az ötporodások (öthímese) seregébe és kétterméjűek (kétanyások) rendébe tartozó növényem; magvacskái háta sűrű tüskés, melyek közt három sor serte van. (Torilis). Fajai: *mezei, teleki, cseplest tüskemag*. Diószegi-Fazekasnál a *borzon* (caucalis) fajai közt jönnek elé.

TÜSKEPÁR, (tüske-pár) ősz. fn. Gönczy Pálnál az ötporodások (öthímese) seregébe, és részint az egy-, részint a háromterméjűek (anyások) rendébe tartozó növényem; föl nem nyíló csontárát koralaku hártyszárny szegélyezi; tövisi párosak. (Paliurus). Diószegi-Fazekasnál mint a *benge* faja *szárnyasbenge* név alatt jön elé.

TÜSKÉS, (1) (tü-v-is-ke-es) mn. tt. *tüskés-t, v. —et, tb. —ek*. A minek tüskeféle sarjadékai, szálkái vannak. *Tüskés növények, cserjék. Tüskés disznó. Tüskés hal.* Átv. igen kemény szőrű, vagy sörtéjű. *Tüskés haj, bajusz*.

TÜSKÉS, (2), puszta Baranya m.; helyr. *Tüskés-én, —re, —ről*.

TÜSKÉSÁLLAT, (tüskés-állat) ősz. fn. Állat, melynek tüskéhez hasonló sörtéje, vagy szőrözete, vagy szálkái vannak, milyenek a borzok, súdisznók, és némely halak, csigák; némelyek szerint máskép: *tüsköncz*.

TÜSKÉSBORZ, (tüskés-borz) ősz. fn. I. BORZ.

TÜSKÉS-CSIGA, (tüskés-csiga) ősz. fn. Csigák neme, melyeknek héjai göröncsösek, szúrósak, szálkásak, tüvisesek. (Murex).

TÜSKÉSCZÁPA, (tüskés-czápa) ősz. fn. Czápafaj, melynek nyaka tüskés. (Squalus acanthius). V. ö. CZÁPA.

TÜSKÉSFÉRÉG, (tüskés-férég) ősz. fn. Féregnem, melynek testét tüskeféle kemény szőrök vagy szálkák födik.

TÜSKÉSHASÚ, (tüskés-hasú) ősz. fn. Állatnem, melynek hasából tüskék állnak ki, különösen ilyféle tengeri halak, melyeknek gömbölyű testök, és négy foguk van. (Tetrodon).

TÜSKÉSHERNYÓ, (tüskés-hernyó) ősz. fn. Hernyó, melynek testét tüskeforma szőr takarja.

TÜSKÉS-MALOM, puszta Somogy m.; helyr. — *Malom-ba, —ban, —ból*.

TÜSKÉSORRU, (tüskés-orru) ősz. fn. Belféregfaj, melynek sima teste, s tüskeforma szőrözettel lepett hengerded ormánya van. (Echinorhynchus).

TÜSKESÖVÉNY, (tüske-sövény) ősz. fn. Eleven tüskebokrokból álló sövény.

TÜSKÉSRÁJA, (tüskés-rája) ősz. fn. A ráják neméhez tartozó állatfaj, melynek hátát, szája és szeme környékét, továbbá oldalait és farkát szegforma tüskék födik (Raja clavata).

TÜSKESZÁRNY, (tüske-szárny) ősz. fn. Szúrós, tüskeforma szálfakékból álló halszárny.

TÜSKE-SZENTPÉTER, falu Zala m.; helyr. — *Szentpéter-én, —re, —ről*.

TÜSKESZER, falu Zala m.; helyr. *Tüskeszér-én, —re, —ről*.

TÜSKETOP, (tüske-top) ősz. fn. Tüskés talpu féregfaj. (Acanthopus).

TÜSKEVÁR, mezőváros Veszprém, és puszták Somogy m.; helyr. *Tüskevár-ra, —on, v. —ott, —ről*.

TÜSKÖNCZ, (tü-ös-k-öncz) fn. tt. *tüsköncz-öt*, harm. szr. — *e*. L. TÜSKÉSÁLLAT.

TÜSÖK, (tü-ös-ök) fn. tt. *tüsök-öt*, harm. szr. — *e*, v. — *je*. Ormánsági tájszó Baranyában, a közösebb divatu *tüske* értelmében. Lehet végül hangáttétel is, mint *csutak csutka, tusak tuskó*, és némely más szókban.

TÜSSES, v. TÜSES, (tü-ös-es) fn. tt. *tüses-t, tb. —ék*. Kemenesali tájszó, am. tüvises, tüskés, csöpétés legelő. V. ö. TÜS, 3).

TÜSSZ; TÜSSZEN stb. I. TÜSZSZ; TÜSZ-SZEN stb.

TÜSTÉNT, TÜSTINT, időhatározó. Minden haladék nélkül, mindjárt, azonnal, legottan, ízében, röktön, a kiszabott, meghatározott időponttal egy-

szerre. *Tüstént menj innen*, pillanatig se maradj itt. *Tüstént térj vissza. A mint pénzem lesz, tüstént lefizetem adósságomat.* Néhutt, nevezetesen Somogyban, Keme-nesalon, Ormánságban így is mondják: *üstöllést, üstellést, üstöllést*, melyek alkalmassint, 'tüstént' szónak fordításai. (Vas József. Dunántúli Nyelvjárás). Kresznericsnél eléjön *ezen tüst* (l. végül).

A 'tüstént' szónak eredetére nézve a véle-mények különbözők. Némelyek szerint a *tő*, ille-tőleg *tős* szóból képződött volna: *töstént*, azaz bizonyos meghatározott időnek mintegy tövéből ki-fakadva. Mások azt vélik, hogy törzse *tűz* ige-szó, mennyiben időkijelölésre vonatkozik, pl. *ki-tűzni az időt*; mi szerint *tüstént* annyi volna mint *tűz-tönt*, kitűzött időben. Ismét mások szerint alapját a *tűz* főnév teszi, s am. hevenyében, melegében (in flagranti); úgy vélekedvén, hogy hasonló alapfogalom rejlik a *rögtön* v. *röktön* szóban is, melynek gyöke *rök* a *rököny*, *rökönyödik* szók gyökével látszik egyezni. Végre némelyek szerint az nem más mint *füstént*, 'füst' szótól, mely törökül *tütün*, *tüszü* (fumée), 'füst-ént' pedig am. füstként (l. —ÉNT). Mi *tűz* szóból képeztetését illeti: a *tűz* gyökből először *t* határozó képzővel lehetett *tűz-t* v. *tűs-t*, miként *mindjárt*, *mi-helyt* szókbán, azután *ent* öszvetett képzővel: *tüstént*, *tüstént*. Ha a Kresznericsnél előforduló *ezen tüst* v. helyesebben *ezentüst* vizsgáljuk (melyről azonban szo-kása ellenére nem mondja hogy hol van használat-ban): bizvást állíthatjuk, hogy az más képeztetés-sel am. ezennel vagyis *ezen-t* (a székeleyknél is diva-tos), ebből lett további származtatással: *ezent-és*, v. *ezent-ös*, ebből ismét: *ezentös-t*, mit *kegyelmezt*, *keser-vetöst*, *kivádatost*, *méltóságost*, *sietetöst* és számtalan régi, valamint a mai *örömezt* igehatározóban.

TÜSTÖNTÜBÖL, I. TÖSTÖNTÖBÖL.

TÜSZEJ, a székeleyknél divatos, kissé össze-vonva a *tűzhely* szóból; l. ezt.

TÜSZKÖL; TÜSZKÖLÉS I. TÜSZSZÖG, TÜSZSZÖGÉS.

TÜSZÖ, TÜSZÖ, fn. tt. *tűszö-t*. 1) Széles bőrv, erszényféle öblös üreggel ellátva, melyet hazánkban a tótok, és a magyarok közül a palócok, derékon átkötve viselnek. Ebben hordják a pénzt, vagy más apróságokat; néhány máskép: *tűszü*, és *gyűszü*; hangát-vevéssel: *szütyü*. *Tanácsal nem telik a tűszö* (km.), nem elég a tanács, hol anyagi v. pénzsegtség ke-lle. 2) A növénytanban egyetlen termőlevélből ké-pződött olyan toktermés, mely a szár vagy kocsán fe-lől való oldalán egy felül feslik föl; ilyen termése van a sarkvirág. (delphinium-)nak.

Magyar elemzéssel, minthogy a *tűszö* oly ké-szület, melybe holmit bele szoktak tűzni, azaz, szúrni, dugni, tehát am. tűző; továbbá *gyűszü* alak-ban lágyított kiejtés, mint *tűkőr* helyett *gyűkőr*. Egyéb-iránt keleti török nyelven *tüse* Zenkernél am. mell (poitrin, Brust); tehát *tűszö* v. *tűszü* (tűsze-ü) esz-közt jelentene, melyet a mellen, derékon szoktak hordani.

TÜSZSZ, vagy TÜSZ, vagy TÜSSZ, termé-szeti hangutánzó gyöke *tüsszen*, *tüsszög*, *tüszköl* stb. szóknak.

TÜSZSZEN v. TÜSSZEN, (tüssz-en) önh. m. *tüs-szen-t*. A szagló idegek csiklandozása következtében az orrízmai görcsösen öszvehuzódnak, s ez által az orrli-kakon a levegő erős kitörő hangon ömlik ki. *Por-dohánytól tüsszenni. Nagyot tüsszenni.* Máskép: *prüsszen* *trüsszen*.

TÜSZSZENÉS, (tüssz-en-és) fn. tt. *tüsszenés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Azon rendkívüli sajátságos hang, mely az orron kitör, midőn valaki tüsszen.

TÜSZSZENT, (tüssz-en-t) áth. képzővel de önhatólag használtatik, mint némely más hang-utánzó gyökű ige-szó. l. TÜSZSZEN. Egyébiránt néha miveltező értelme is van, honnan *tüsszentő por*, ami eszközli, hogy valaki tüsszenjen.

TÜSZSZENTÉS, I. TÜSZSZENÉS.

TÜSZSZENTŐPOR, (tüsszentő-por) ösz. fn. Bi-zonyos növényekből készített por, mely az orrba föl-szíva tüsszenést okoz. pl. a pordohány.

TÜSZSZENTŐSZER, (tüsszentő-szer) ösz. fn. Általán szer, mely az orrot érintve, vagy abba föl-szíva, tüsszenést okoz.

TÜSZSZÖG v. TÜSSZÖG, (tüssz-ög) gyak. önh. m. *tűszög-tem*, —*tél*, —*öt*. Többször, gyakran tüsszen. Mondják haragos emberről is, midőn mérgében fúj.

TÜSZSZÖGÉS, (tüssz-ög-és) fn. tt. *tűszögés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Többszörös, gyakori tüssz-szenés.

TÜSZSZÖGTET, (tüssz-ög-tet) mivelte. m. *tűsz-szögtet-tem*, —*tél*, —*ött*, par. *tűsszögtess*. Tűsszögésre ingerel, késztet, kényszerít. *A pordohány, a nátha tűsszögteti az embert.*

TÜSZÚRÁS, v. —SZURÁS, (tü-szurás) ösz. fn. Szurás, bökés, melyet valamely testen tüvel tesznek; továbbá tüvel tett egyegy öltés a varrásnál.

TÜSZÚRAT v. —SZURAT, (tü-szurat) ösz. fn. Tűszurás eredménye, végrehajtott tűszurás.

TÜSZÜ I. TÜSZÖ.

TÜTARTÓ, (tü-tartó) ösz. fn. Tok, melyben tüket szoktak tartani.

TÜTOK, (tü-tok) I. TÛTARTÓ.

TÛTTÖS, (1), (tütt-ös azaz tüd-ö-ös, valamint májos [hurka] am. máj-as); fn. tt. *tüttös-t*, tb. —*ök*, harm. szr. —*e*. Rövid, zömök, vastag hurka, a leölt disznónak főleg vagdalt tüdővel töltött kis gyomra; különbözik tőle: *gömböcz*, azaz, töltött nagy gyomor. Törzse: *tütt* lehet annyi is mint *tött* vagyis *tölt*. A kövér gömbölyű kis gyermekről is mondják, hogy olyan mint a *tüttös*.

TÛTTÖS, (2), faluk Zala m.; helyr. *Tüttös-ön*, —*re*, —*ről*.

TÛTTÜS, I. TÛTTÖS, (1).

TÛTÜ, fn. tt. *tüüt*, tb. —*k*. Gyermeeknyelven jelent italt, különösen vizitalt, mint a *papa* ételt, a

pupa kenyeret. Úgy látszik az *it*-al első részének megkettőzéséből (*it-it*) származott, mint több más szó a gyermeknyelvben. Tréfás népnyelven, borital. Szereti a tüőt.

TÜVES, (tü-v-es) mn. tt. *tüves-t*, v. —et, tb. —ek. 1) Tüforma, szurós, bökös, hegyes szálkájú, tövises, tüskés. *Tüves borona*; *tüves alma* (datura stramonium), *tüves csiga*, hal. (Eléjönnek Sándor István-nál). *Tüves fenyő*, tüleveleü fenyő; máskép: *tűs*. 2) L. TÖVES.

TÜVESFA, (tüves-fa) ősz. fn. 1) L. TÚSFA. 2) L. KÖKÉNYFA.

TÜVESHAL, (tüves-hal) l. ORSÓHAL.

TÜVESZTÉS, (tü-vesztés) ősz. fn. Fialat erdei fenyőnél előforduló kórállapot, melyben a tülevelek megvörhonyesednek s lehullanak, minek következtében a fenyők egészen ki is vesznek.

TÜVIS l. TÖVIS.

TÜZ, (1), fn. tt. *tüz-et*, harm. szr. —e. A régiek-nél gyakran *tíz*, pl. Sz. Krisztina életében. 1) Köz életben az égő testek állapota, midőn lángot vagyis fényt és hőséget fejlesztenek ki; s az égés folyamában mind önmagok fölemésztetnek, elhamvasztatnak, mind, ha a láng táplálékot kap, ez tova harapódzva ami égékenyt ér, azt szintén fölemésztí. A tűznek legkisebb részecskéjét szikrának, sziporkának, tüzes pernyének, s az elégett, de még mindig láng fényű és hőségű testet parázsnak, paráztűznek, égő vagy eleven szénnnek hívjuk. *Tűzet csinálni*, gyújtani, éleszteni, gerjeszteni, pizskálni, szítani. *A tűz az épület bel-sejében támadt v. keletkezett. Tűzet rakni*. *Tűzbe*, lángba borult. *Az egész város tűzben áll. Lobog, szikrázik, pattog, zsizseg, zsizsereg, sustorog, sustorékol, szikrázik a tűz. Aczélal, kovával taplóba tűzet ütni. Égő, parázsos, izzó, pislogó, hamu alatt lappangó tűz. Lohadó, hamvadó, kialvó tűz. Tábori tűz. Tűzet oltani, elfogni. Tűzzel nem jó játszani. (Km.). Könnyű melegedni, ki a tűz mellett ül. (Km.). Tűznél sütni, főzni, melegedni. Tűzhöz tenni a fazekat. Tűz, tudomány eledelt kíván (Km.). Tűz, víz, vigyázz. (Km.). Tűz használ fázónak, de árt izzadónak. (Km.). Egy tűznél több fazez is felforr. (Km.). Úgy ég a tűz ha tesznek rá. (Km.). Vas nyakat is meglágyít a tűz. (Km.). Mint, rakod tüzed, úgy forralod vized. (Km.). Kiki a maga fazeka mellé szítja a tüzet. (Km.). Füstből tűzbe esett. (Km.). Kénkőtűz, kénűz a kénnek égése; átv. ért. igen erős, igen emésztő tűz. Tűzzel, vassal pusztítani az ellenséget. Tűzzel, vassal rajta lenni valamin, átv. minden erővel. Tűzre való boszorkány. Tűzet hányó v. okádó hegyek. Örök tűz soha ki nem alvó tűz; különösen a pokol tüze. Mennyei v. égi tűz a csillagokról, mindenek fölött a napról mondják; átv. ért. az ember szellemi része. Pokoli tűz átv. igen nagy, égető tűz. Görög tűz, mesterségesen csinált látványos, tűneményes tűz. Szalmatűz, hirtelen föllobbanó s hamar elmuló lelkesedés. Futosó tűz, bolygó tűz, tüzes ember. Tisztító tűz (purgatorium). Háztűz, konyhai gazdaság; gyakran áll az egész gazdaság értelemében pl. háztűz-nézni, azaz, a kéro legény há-*

zához menni, s annak konyhai, gazdasági készületét, mibenlétét megtudni, mielőtt a kéro leányt neki adnák. 2) Szorosb ért. különféle égő testek, vagy gyújtás által okozott tűnemények. *A katonának tűzbe kell mennie*, azaz, elsütött puskák, álgúyuk golyói közé. *Két tűz közé szorulni*, az ellenség lödőzésének elül hátul vagy több oldalról kitéve lenni; átv. ért. legnagyobb veszélyben forogni. — Átv. 1) Világosság, fény. *Az ég csupa tűz volt. Drága kövek tüze*, ragyogása, tündöklése. *Csupa tűz a szeme*, fényes, élénk pillantásu. *Szent Antal tüze*. 2) Melegség, forróság. *Orczájába ment a tűz*. 3) Heves indulat; élénk érzelm, vérforgás. *Tűzbe jönni. Tűzbe hozni. Tűzet nem jó tűzzel oltani. (Km.). Tűzre ne önts olajat. (Km.). Ez a fiú teli van tűzzel. Sok a tűz benne. Ne oly nagy tűzzel. Tűzről pattant gyerek, legény, leány. A ló úgy jó, ha tűz van benne*. 4) Különösen a költészetben am. szerelem.

„Azért mivel méltó vagy,
Tűzem hozzád égig nagy.

Feláldozom véremet
Tűz, láng hív szívemet.”

Népdal.

5) Szellemi erő. *Tűz ész, tűz eszü ifjú*; továbbá szesz bizonyos italokban, pl. borban. Tűz és víz gyakran némi ellentétbe állíttatnak. *Tűznek, víznek neki menni. Elül víz, hátul tűz*.

„Egy tűz van csak erős és egy víz árja hatalmas,
Mely szívüket gyújt, mely szívbéli lángokat olt.
Mindkettőt szemeidbe, óh némbér! az istenek
adták:

Mennyei szikra amaz, mennyei harmat emez.”

Vörösmarty.

Hosszú önhangzójánál fogva alapos azon nézet, hogy gyökeleme *tü* egyezik mély hangon a *to* (tova, tol szókból rejő) gyökellel, mint Lugossy József tartja, és így a tova harapódzás fogalmát foglalja magában. Lugossy J. a „lang” szót is a „leng” szóval hozza párhuzamba; figyelmet érdemelnek alább a persa szók. A rokon nyelvek azt tanúsítják, hogy ha némely szók az utóhanggal (*z*) nem mindig egyeznek is, de a *to*, *tu*, *tü* stb. elemeket azokban rendszerént föltaláljuk; ilyen szók a mongolban, *tüli* v. *tüle*- igeörzs am. éget-ni, gyujta-ni (brúler, allumer, mettre le feu) és az utóbbi mint név am. láng; ugyan csak a mongolban *tügüczek* am. tűz (brandon, tison); a mandsuban: *tuva* = tűz; továbbá Budenz J. szerint a finn és észti *tule* (nominat. *tuli*), a liv *tul*, lapp *toll*, *tolla*, finn *lapp dolla*, cseremisz *tul*, hegyi cseremisz *tul*, *tol*, mordvin *tol*, vogul *tol*, *tuol*, votják *tül*; osztják *tät*, szurguti osztják *tüget*, déli vogul *taut*, *tät*, *toat*, valamennyien am. tűz. Ide sorozandók a persa nyelvből: *tas*, a előtét: *átis* (ignis; lux, splendor; ira, animi levitas et mobilitas; amore incensus; ignis amoris stb.), *tigin* (ignis) *tólis* v. *tólas* (flamma), *taf* (aestus, calor; splendor, lux), *taft* (calor, estus; celeritas. Vullers). Vámbéry Á. fel-

hozza a *t*-nek *k*-vá változtával az uigur *kizi* szót. Ugyanő nála az Uigur Szótárban előjön *kisz-mak* (roth werden, feurig, glühend werden). Figyelmet érdemel a latin *tutio* (ein brand, brennend scheit. Fabri The-saurus), honnan a francia *tison* (Feuerbrand, Brand). Bopp Ferencz a görög *Ζεύς* és *Διός* szokat, valamint a latin *dies* szót is a szanszkrit *div* gyöktől származtatja, mely am. a latin *splendore*.

TÜZ, (2), (tü-öz) áth. m. *tüz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*z*. 1) Tüvel varr, hímez, likgat valamit. *A ruhát szépen kitűzni. A ruha szegélyére csipkéket tűzni.* Másképp: *tűdz*. 2) Tüvel, vagy hasonló eszközzel valamit megerősít. *Kalapjára gyászfátyolt tűzött. Föltűzte mellére a nemzeti szalagot, az érdemeleket, a rendjeleket. Hajába virágokat tűzött. Átv. valakivel összetűzni, veszekedés, verekezés végett egymásba kötni, összekapni.*

TÜZ, (3), áth. m. *tüz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*z*. Bizonyos czélra v. czélul kijelöl, kitesz, meghatároz, leginkább *ki* igekötővel. *Határidőt, napot, órát tűzni ki. Zászlót tűzni ki. Pályakérdést tűzni ki. Jutalmat tűzni ki. Valakit választás végett elnökül tűzni ki. Günytárgyat tűzni ki. Kérdéshe jöhet, vajjon ezen igaz-e egy eredeti-e a (2)-jik szám alattival? Nekünk úgy látszik, mintha itt a *té-sz* tájdivatosan: *tő-sz* ige-nek *tő* gyöke szerepelne, vagyis *tűz* annyi volna mint *tő-öz*, valamint gyakorlatosan tesz. Vámbéry Á. Uigur Szótárában előjön uigur nyelven: *tűz-mek* (az uigur írásjegyszerént inkább *tűsz-mek*) am. rendez-ni, soroz-ni (ordnen, reihen.)*

Közvetlenül ezen 'tűz' igétől származik az újabb korban divatba jött *tűzetes*, *tűzetesen*.

TÜZABRONCS, (tüz-abroncs) ösz. fn. Égő szerekkel körültekert faabroncs, melyet hajdan a csatározásban az ellenség közé szoktak volt vetni.

TÜZAKNA, (tüz-akna) ösz. fn. Ostromi akna, melyet a végre ásnak, hogy fölvessék.

TÜZAKNÁSZ, (tüz-aknász) ösz. fn. Aknász ki löporral fölvettetni való aknákat készít.

TÜZÁLLÓ, (tüz-álló) ösz. mn. Ami a tűz ere-jének ellentáll, ami meg nem ég. *Tűzálló testek. Az így nevezett kölen tűzálló.*

TÜZANYAG, ösz. fn. Minden égékeny test; továbbá a tűz maga, mennyiben hévanyagot képez.

TÜZÁR, (tüz-ár) ösz. fn. Árvíz gyanánt elterjedő, és pusztító tűz.

TÜZBARNÍTOTT, (tüz-barnított) ösz. mn. Tűz által barnává lett; másképp: *tűz barnította*, de ekkor külön kell írni.

TÜZBÉKA, (tüz-béka) ösz. fn. Gyíkhoz hasonló hullófaj, melynek sötétbarna háta, s halvány-sárga és tűzveres pettyekkel tarkázott hasa van.

TÜZBIZTOSÍTOTT, (tüz-biztosított) ösz. mn. Aminek tűz által okozandott kárát az úgy nevezett tűzkármentő társaság visszatéríti. V. ö. **TÜZKÁRMENTŐ**.

TÜZBOGRÁCS, (tüz-bogrács) ösz. fn. Üstféle főző edény, vaslemezből, melyet használatkor a tűz fölé akasztanak. L. **BORGÁCS**.

TÜZCSÁKLYA, (tüz-csáklya) ösz. fn. Nagyobbféle csáklya, melyen tűzveszélykor az épületek födeleteit szakgatják.

TÜZCSÉBÉR, v. —**CSÖBÖR**, (tüz-csébér v. —csöbör) ösz. fn. Cseber, melyben tűzoltás végett viszik a vizet, vagy azt tűz esetére előlegesen készen tartják.

TÜZCSÖ, (tüz-cső) ösz. fn. Általán cső, melyből tűz által valamit kilőnek, milyenek az álgycső, pus-kacsó; különböztetésül másnemű, pl. vízcsővektől.

TÜZCSUPOR, (tüz-csupor) ösz. fn. 1) Csupor-melyben bizonyos czélra, p. télen a piacon ülő kofák melegítésül égő szenet tartanak. 2) A tűzjátékoknál csupor, vagy mély tál forma edény, kénnel, salétrommal stb. megtöltve.

TÜZDEL, (tü-öz-öd-el) gyak. áth. m. *tűzdel-t*. Többször, gyakran, folytonosan tűz, azaz tüvel himezget, varrogat, szurdal, akaszgat. *Szalonnát tűzdelni* = spékelní. Tájdivatosan: *tűzdel*. V. ö. **TÜZ**, (2).

TÜZDELES, (tü-öz-öd-el-és) fn. tt. *tűzdelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori vagy folytonos tűzés. V. ö. **TÜZDEL**.

TÜZDELET, (tü-öz-öd-el-et) fn. tt. *tűzdelet-ét*, harm. szr. —*e*, v. —*je*. Amit tűzdeltek valahová. *Szalonnátűzdelet*.

TÜZDELT, (tü-öz-öd-el-t) mn. tt. *tűzdelte-et*. Ami tűzdelve van. *Tűzdelte marhasült. Tűzdelte borjú-szelet*.

TÜZÉK, fn. tt. *tűzék-ét*, harm. szr. —*e*. l. **TÖZEG**. Zenkernél előjön mint persatörök szó: *te-zek* (Kuhfladen, besonders in Kuchen getrockneter Kuhmist, der zur Feuerung dient).

TÜZEL, (tüz-el) önh. és áth. m. *tűzel-t*. 1) Valaminek tüze, melege nagy mértékben hat. *Tűzel a nap, a fűtött kemence, a pipa.* 2) Valamit égetve tüzet csinál, főzés, sütés, melegítés stb. végett. *Fával, szalmával, tűzekkel tüzelni. Éjjel a mezőn tüzelnek a pásztorok.* 3) A löfegyvert v. fegyvereket egymásután kisüti. *Erősen tüzel az ellenség.* 4) Átv. ért. izgatva erős, élénk mozgásba hoz. *Vérét tüzeli a bor. Harczra tüzelni a katonákat.*

TÜZELEG, (tüz-el-ég) gyak. önh. m. *tűzeleg-tem*, —*tél*, *tűzelgett*. 1) Folytonosan tüzet vagy tüzeket bocsát magából. *Tűzelgő hegy. Tűzelgő fa.* Oly képeztetésű mint a füstölög. 2) L. **TÜZESKEDIK**.

TÜZELEK, (tüz-el-ék) fn. tt. *tűzelek-ét*, harm. szr. —*e*. Minden, amivel tüzelni szoktak, pl. fa, szalma, nád, tűzek, kőszén. *Elfogyott a tűzelek*.

TÜZELEM, (tüz-elem) ösz. fn. Azon gyűlékony testrészcsekék, melyekből tűz ered, vagy eredhet.

TÜZELES, (tüz-el-és) fn. tt. *tűzels-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) A tűznek működő hatása. *A napnak, a fűtött kemencének tüzeleése.* 2) Cselekvés, mi-

dön valaki a vadászaton vagy lövészesatában tüzet ad. *Tüzelésre fogni a fegyvert*, célba lövésre irányozni. 3) Átv. izgatás, bujtogatás, mely a kedélyt bizonyos tette buzdítja. V. ö. TŰZEL.

TÜZELG I. TŰZELÉG.

TŰZELGÉS, (tűz-el-ég-és) fn. tt. *tüzelgés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Állapot midőn valaki tüzet vagy tüzeket bocsát magából. 2) I. TÜZESKEDÉS. V. ö. TŰZELÉG.

TŰZELLENÉS, (tűz-ellenés) ősz. mn. Ami a tűz erejének, pusztításának ellent áll; ami az égés ellen biztosít. *Tüzelles fal, boltozat*.

TŰZELLENZŐ, (tűz-ellenző) ősz. fn. Ellenzőféle készüllet pl. spanyolfal, deszkatabla, mely a tűz melegét távol tartja, mérsékli. *Kályha melletti tűz-ellenző*.

TŰZELME, (tűz-elme) I. LÁNGELME, illetőleg LÁNGÉSZ.

TŰZELŐ, (tűz-el-ő) ősz. mn. és fn. tt. *tüzelő-t*. 1) Aki tüzel. 2) Tüzi v. égő szer, melylyel tüzelnek vagy tüzelni szoktak. *Tüzelő szer, tüzelő anyag*. *Fogytán van a tüzelő*; máskép: *tüzelék*. 3) Tűzhely, tüzelőhely.

TŰZELŐANYAG, TŰZELŐSZER, (tüzelő-anyag v. —szer) I. TŰZELŐ 2).

TŰZÉR, TŰZÉR, (tűz-ér) fn. tt. *tűzér-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ágyús, pattantyús.

TŰZÉRI, TŰZÉRI, (tűz-ér-i) mn. tt. *tűzéri-t*, tb. —*ék*. Tűzért illető, arra vonatkozó. *Tűzéri állomás*. *Tűzéri szabályzat*. *Tűzéri készlet*.

TŰZERŐ, (tűz-erő) ősz. fn. 1) A tűznek belereje. 2) Valamely gépműnek tüzelési vagy tűzbírási képessége.

TŰZÉRSÉG, (tűz-ér-ség) fn. tt. *tűzéség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Ágyusok v. pattantyusok testületileg véve. 2) A tűzérek által gyakorlott mesterség. *Tűzéséget tanulni*.

TŰZÉRSÉGI, (tűz-ér-ség-i) mn. tt. *tűzési-gi-t*, tb. —*ék*. Tűzéségre vonatkozó, azt illető. *Tűzéségi gyakorlatok*.

TŰZÉRSZER, (tűzér-szer) ősz. fn. Mindennemű szer és eszköz, melyek a tűzéséghez megkívánhatnak.

TŰZÉRTÉK, (tűz-érték) ősz. fn. A fanemek viszonylagos hévfelesztő képessége; pl. a bükkfát mértékegységül véve a nyárfáé 0,82 (0 egész $\frac{82}{100}$ -ad rész), a nyárfáé 0,60. (Erdészeti M.)

TÜZES, (tűz-es) mn. tt. *tűzes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. 1) Ami ég, szikrázik, lángol, lobog; parázsos. *Tűzes vas*; *tűzes vassal sültögetni* valamit. *Tűzes fogó*; *tűzes kanóc*; *tűzes lapda* vagy *golyó*; *tűzes szén*; *tűzes fauszók*; *tűzes perje*, hamu. *Tűzes* (tengeri) *tolvaj* Molnár Albertnél és Szabó Dávidnál. (Alkalmasint a piratát akarták érteni alatta, nem tudván, vagy nem figyelvén reá, hogy *pirata* nem a *πύρ* (tűz) névtől, hanem *πυρρῶς* igétől jön, mely am. vállalkozni, szerencsét próbálni; miért helyesebben ma *kalóz*-nak illetőleg *tengeri kalóz*-nak hívjuk, mely a kaland szó-

val egy eredetű). *Tűzes áldozat*. *Tűzes ember*, *bolygó tűz*. *Tűzes adta!* mennykőadta (káromkodó szó). 2) Tűzhöz hasonló színű. *Tűzes ég*, csillagos ég, főlő ég. *Tűzes lilium*. *Tűzes felhő*. *Tűzes kigyó*. 3) Tűzhöz hasonló forróságu. *Tűzes arc*; *tűzes fekély*; *kelés*. 4) Átv. ért. szeszés, erős, vérizgató. *Tűzes bor*, ital. Továbbá a maga nemében fölötté élénk, erős indulatú, forró szenvedélyű. *Tűzes legény*, *tűzes menyecske*. *Tűzes csók*, *tűzes szerelem*. *Tűzes tekintet*, szem. *Tűzes beszéd*. Adják e nevet lovaknak is. *Tűzes ne!* 5) A székeknél eléjön *tűzes* v. *tűzes* helyett is, midőn jelentése: tíz egyenlő darab szántóföldből álló táblarész. (Szabó Elek.)

TÜZÉS, TÜZÉS, (tűz-és) fn. tt. *tűzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Tüvel varr, hímez. 2) Valaminek tüvel vagy hasonló eszközzel megerősítése. 3) Összekapás. 4) Ki-, megjelölés, meghatározás. V. ö. TŰZ, (2); és (3).

TÜZESBETEGSÉG, (tüzes-betegség) ősz. fn. Forrósággal egybekötött betegség. Színére nézve a tűzhöz hasonló betegség, mint a vöröses színű bőrkütegek.

TÜZESÉDES, (tüz-es-éd-és) fn. tt. *tűzésédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valami tüzes leszen, midőn melegedni, égni, szikrázni kezd.

TÜZESÉDIK, (tüz-es-éd-ik) k. m. *tűzéséd-tem*, —*tél*, —*étt*. 1) Tűzessé leszen, gyulékony elemei égni kezdenek, tüzet fog, lángra kap. *Tűzesedik a kohóba tett vas*. 2) Szeszé, ereje növekedik. *Forrás által és után tűzesedik a bor*. 3) Élénk, szenvedélyes, indulatos mozgásba jön. *Tűzesedik a vére*. *Egészen neki tűzesedett*. V. ö. TŰZES.

TÜZESEN, (tüz-es-en) ih. 1) Égve, lángolva, szikrázva, parázsosan, tüzzel telve. 2) Vörösen, mint a tűz. *Tűzesen szállt le a nap*. 3) Indulatosan, élénken. *Tűzesen szeretni*. *Tűzesen beszélni*, szavalni. *Tűzesen hozzálatni* valamihez. V. ö. TŰZES.

TÜZESHAMU, (tüzes-hamu) ősz. fn. Hamu, melyben tűzészecskek vannak.

TÜZESÍT, TÜZESIT, (tüz-es-ít) áth. m. *tűzesít-étt*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Tűzessé tesz, hevít, melegít. *Vasat tűzesíteni*. *A bor tűzesíti a vért*. Átv. élénk mozgásba hoz, buzdít, izgat. *Föltűzesíteni a kedélyeket*. V. ö. TŰZES.

TÜZESÍTÉS, TÜZESITÉS, (tüz-es-ít-és) fn. tt. *tűzésítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valami, vagy átv. ért. valaki tűzessé tétetik. V. ö. TŰZES.

TÜZESKÉDÉS, (tüz-es-kéd-és) fn. tt. *tűzeskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kedélyi állapot, midőn valaki hirtelen föllobban, heveskedik, rendkívüli élénkséggel, sebességgel működik, beszél stb.

TÜZESKÉDIK, (tüz-es-kéd-ik) k. m. *tűzeskéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Kedélye, tűz módjára, föllobban, vére sebes mozgásba jön, s ennek következtében módot, mértéket nem tartva hirtelenül, hebehurgyán beszél, cselekszik, intézkedik stb.

TÜZESKÉDŐ, (tüz-es-kéd-ő) mn. tt. *tüzeskédő-t*. Heves indulattal, hirtelenül, hebehurgyán beszélő, cselekvő; heveskedő.

TÜZESLILIAM (tüzes-liliom) l. **TÜZLILIAM**.

TÜZESŐ, (tüz-eső) ősz. fn. 1) Természetes eső, melynek csöppei bizonyos körülmények befolyása miatt csillámló fényben tűnnek elé. Tüzijátékokban előidézett tűnemény, vagy látvány, midőn a légben szélpattant golyóból a szikrák esőcseppek gyanánt szípkáznak alá.

TÜZESPERNYE, (tüzes-pernye) ősz. fn. l. **SZÍPKORKA**.

TÜZESRÓKA, (tüzes-róka) ősz. fn. Rókafaj, melynek hátszöre inkább szürke mint vörhenyeges, hasa pedig és lábai feketék. A német *Brandfuchs* után nem épen helyesen alkotott szó.

TÜZESSÉG, (tüz-es-ség) fn. tt. *tüzes-ség-ét*, harm. szr. — e. 1) Az égő testnek mint olyannak tulajdonsága. 2) Vérmes vörös állapota az állati testnek. *Bőrnek, sebnak, daganatnak tüzes-sége*. 3) Az indulatnak rendkívüli élénksége. V. ö. **TÜZES**.

TÜZESÜL, (tüz-es-ül) önh. m. *tüzesült*. l. **TÜZESÉDIK**.

TÜZESÜLÉS, **TÜZESÜLÉS**, (tüz-es-ül-és) l. **TÜZESEDES**.

TÜZESVASITÉLET, l. **TÜZKÉMLE**.

TÜZÉSZ; **TÜZESZÜ** l. **LÁNGÉSZ**; **LÁNGESZÜ**.

TÜZET! katonai vezényszó a löfegyver vagy fegyverek kisütésére.

TÜZETÉS, (tüz-et-és) mn. tt. *tüzetés-t*, v. — et, tb. — ek. Gondos és részletes elintézés végett célul kijelölt, eleve meghatározott, föltett szándékba vett. V. ö. **TÜZ**, (3). *Tüzetes tárgyalások, értekezések*. Legelsőbben a Kossuth L. szerkesztette „Hírlapban“ olvastuk a következő ígérhatározóval együtt.

TÜZETÉSEN, (tüz-et-és-en) ih. Célul kijelölve, eleve meghatározva, föltett szándékkal és minden szorgalmat s gondot ráfordítva. (Ex professo). V. ö. **TÜZETÉS**.

TÜZFAL, ősz. fn. Két épületetű között emelt magas fal a végett, hogy a szomszédban netalán kitérő tűznek terjedését akadályozza.

TÜZFAZÉK, (tüz-fazék) ősz. fn. Fazék, melybe égőszén tesznek, hogy a hideg ellen melegítőül szolgáljon. *A piacon ülő kofák tüzfazeka*.

TÜZFÉCSKENDŐ, (tüz-fécskendő) ősz. fn. Készülék, melylyel oltás végett a tüzre vizet fecskendeznek. V. ö. **Fécskendő**.

TÜZFÉDÉL v. — **FÖDÉL**, (tüz-fédél v. — földél) ősz. fn. Fedél, mely tüzet, vagy tüzokozható szert takar.

TÜZFÉDŐ, (tüz-fédő) ősz. fn. 1) Általán, mivel a tüzet befödik, letakarják. 2) Vaslemezből csinált fedő, melyet a szakácsok parázsszal tetézve a lábasra tesznek, hogy a benne levő tészta vagy husleled alulfölül egyformán süljön.

TÜZFEGYVER, (tüz-fegyver) ősz. fn. Fegyver, melyből tüzelnek, löporral v más szerrel lödöznek, milyenek, az álgyu, mozsár, puska, pisztoly, különböztetésül másféle, ugymint vágó, szuró fegyverektől.

TÜZFÉNY, (tüz-fény) ősz. fn. A tűznek sajátos csillogású és világosságú fénye.

TÜZFÉSZEK, (tüz-fészek) ősz. fn. Hely, melyben könnyen gyuló és égő szerek vannak egybehalmozva, pl. nagyobb asztalosműhelyekben, ácsudvarokban, szénával, szalmával, száras gabonával megpakott szérűskertekben.

TÜZFOGÓ, (tüz-fogó) ősz. fn. Vasból csinált fogóféle eszköz, melylyel a tűznél vagy tüzzel dolgozók a parázs vagy égőtestet fölcipik, ide-oda rakosgatják stb. V. ö. **FOGÓ**.

TÜZFOLT, (tüz-folt) ősz. fn. 1) A testen égés, pörkölődés által támadt folt. 2) Vörös folt az emberi test bőrén, melyet néha a gyermekek anyjok méhéből hoznak magokkal.

TÜZFŐ, puszta Veszprém m.; helyr. *Tüzfő-n*, — re, —ről,

TÜZFÖDÉL l. **TÜZFÉDÉL**.

TÜZFÖLD, (tüz-föld) ősz. fn. A földiratban így nevezetik Amerikának déli csúcsa, a Magellan szorosa mellett.

TÜZFÖLDI, (tüz-földi) ősz. fn. Tüzföldön lakó, oda tartozó, onnan való, azt illető. V. ö. **TÜZFÖLD**.

TÜZFÜ, (tüz-fü) ősz. fn. Sándor Istvánnál az, ami Párizzpápainál *égető fü*. (Flammula Jovis).

TÜZGÉL, l. **TÜZÖGÉL**, illetőleg **TÜZÖGET**.

TÜZGERELY, (tüz-gerely) ősz. fn. 1) Gerely, vagy dárdaforma eszköz, a hajdani hadviselésben, melyhez ólomgolyókkal töltött zsákokat kötöttek, s azt roham idején használták. 2) A tüzijátékoknál papírból csinált gerely, mely meggyújtva a tüzártéki álláson világítóul szolgál.

TÜZGOLYÓ v. **TÜZGÖMB**, (tüz-golyó v. — gömb) ősz. fn. 1) A tüzermesterségben, minden gömb, vagy golyó, melyet meggyújtani s égetni lehet. 2) Természeti légtűnemény, mely égő gömb gyanánt mozogni látszik az égen.

TÜZGÚLA, (tüz-gúla) ősz. fn. Gúlaalakban emelkedő tüzláng; továbbá innepélyes látványul emelt, s égő lámpákkal világított gúla.

TÜZGYIK, (tüz-gyik) ősz. fn. Vastag fejű, zömök testű, tonka farku, pikkelyetlen gyikfaj, melynek első lábain négy, a hátulsókon öt körme van. Testének felső része fényes fekete vagy szürke, alsó fele pedig sárgás vagy kékes. Ha parázssal teszik, tejforma nedvet fecskendez ki hátából, melylyel a gyöngébb tüzet eloltja, de az erősebbet eloltani nem bírja, s megég benne. (Salamander.)

TÜZGYÖZŐ, (tüz-gyöző) ősz. mn. Molnár Albertnél *tüzugyöző lő* am. asbestus; l. **TÜZÁLLÓ**.

TÜZHALÁL, (tüz-halál) ősz. fn. Általán, akármiféle tűz, megégés által okozott halál, pl. midőn valakit tűzbe dobnak, vagy ha tűz közé szorúl stb.

TÜZHÁNYÓ, (tüz-hányó) ősz. fn. A mi tüzet bocsát ki magából. *Tüzhányó hegyek. Tüzhányó mész sárkány, rőppentyű.*

TÜZHARANG, (tüz-harang) ősz. fn. Harang, melyet akkor húznak meg, midőn az illető helységben tűz üt ki. Ily harang az ugynevezett tüztornyokban szokott lenni. Szélesb ért. minden harang, melyet tűzveszélykor félrevernek.

TÜZHELY, (tüz-hely) ősz. fn. 1) Általán minden hely, melyen rendesen tüzet rakni, tüzelni szoktak, pl. a *pásztorok tüzhelyei* a mezőn. 2) Hely, hol tűzveszély volt. Szokottan: *Égés helye*. 3) Mesterségesen rakott falféle emelvény, hol bizonyos munkához szükséges tüzet raknak. *Kovácsok, lakatosok tüzhelye*. Különösen a konyha felszereléséhez tartozó illető emelvény, melyen főzni, sütni szokás. *Sárból, téglából rakott tüzhely. Takaréktüzhely*, Gömörben, Tornában: *tüzpaly v. tüzpó*; 1. ezeket. Molnár Albertnél előjón *tüzhely feje*, a régibb alkatu konyhákban a kéménynek a tüzhely fölé illesztett öblös része (der Mantel ober dem Heerde). 4) Tüzhelynek nevezik némely tájakon a kemence vagy házak fala mellé sárból vagy téglából rakott s ülőhelyül szolgáló padot is; néhutt ez máskép: *tüspad v. tüspadka*. Talán mivel ezen helyeken, padokon ülve a tüznél melegszenek; vagy a házak falánál (rendszerint a déli oldalon) a nap oda tüszik. V. ö. **TÜZIK**. 5) Átv. mint a családi laknak szükséges kelléke jelent házat, melyben bizonyos család lakik. *Tüzhelyeinket kénytelenek voltunk elhagyni.*

TÜZHELYPÉNZ, (tüz-hely-pénz) 1. **FÜST-PÉNZ**.

TÜZHORDÓ, (tüz-hordó) ősz. fn. A tűzjátékoknál, holmi gyúlékony anyaggal töltött hordó, melyet a földbe ásnak, s úgy rakétáznak belőle.

TÜZI, TÜZI, (tüz-i) mn. tt. *tüzi-t*, tb. —ek. Tüzet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Tüzi játék, fény, tünemény. Tüzi mesteriség.* Továbbá tüzes részeket tartalmazó, égékény. *Tüzi föld, tüzi kő.* V. ö. **TÜZIFA**.

TÜZIFA, (tüzi-fa) ősz. fn. Fa, melyet különösen égetésre, fűtésre, főzésre, sütésre stb. fordítanak, különböztetésül a más célokra pl. építésre, szerszámokra, edényekre használandó vagy használt fától.

TÜZIFÖLD v. **TÜZIGYEP**, (tüzi-föld v. tüzi-gyep) 1. **TÖZEG**.

TÜZIHLET, (tüz-ihlet) ősz. fn. Keresztény egyházi értelemben, Istennek természetfölötti ajándéka, vagyis vallási szellem, mely az apostolokat és első keresztényeket lelkesítette, midőn Krisztus tanát fölvevők, s most is lelkesíti azokat, kik a pogány hitről a keresztény vallásra térnek. Erre vonatkozik keresztelő szent János mondása, Lukács 3. 16. „Erősb jó pedig nálamnál; ő megkeresztelt titeket szent lélekben és tűzben.” (Káldi). A régi keresztény atyák kifejezése szerint: *baptismus flammans*, tűzkereszttség.

TÜZIK, (tüz-ik) személytelen ige; m. *tüztött*. Tüz módjára égetőleg v. igen melegen süt. *Jöjön be a folyosóról, mert igen oda tüzik a nap.* (Szalay Ágoston gyűjteménye.)

TÜZIJÁTEK, (tüzi-játék) 1. **TÜZJÁTEK**.

TÜZIMA, (tüz-ima) ősz. fn. Ima, melylyel a babonások a tüzet elháríthatni vélik.

TÜZIMÁDÁS, (tüz-imádás) ősz. fn. A tűznek mint legfőbb lénynak, imádása. V. ö. **IMÁDÁS**.

TÜZIMÁDÓ, (tüz-imádó) ősz. mn. és fn. Ki a tüzet, mint főbb lényt, Isten gyanánt imádja. *Abulfeda arab író szerint a magyarok tűzimádkók voltak.* V. ö. **TÜZTISZTELET**.

TÜZING, (tüz-ing) ősz. fn. Gyúlékony anyaggal bevont vitorlavászon, melyet tengeri csatában az ellenséges hajóra vetnek, hogy fölgyujtsák. A német *Feuerhemd* után szó szerint fordított kifejezés.

TÜZISZONY, (tüz-iszony) ősz. fn. Visszarettenést, borzadást okozó iszony, melyet az ember, vagy más állat a tűz láttára érez. Különösen a katonákat vagy lovakat a harczi tűz között megrázó borzalom.

TÜZITÉLET, (tüz-itélet) ősz. fn. Mesterségesen készített tüzi tünemények, látványok, kénnel, salétrommal, szénnel, lőporral, melyek célja a nézőket mulattatni, vagy bizonyos innepélynek nagyobb díszet adni.

TÜZJÁTEKOS, (tüz-játékos) ősz. fn. Személy, ki tűzjátékhoz tartozó műveket készít, s azokat látványkép előadja.

TÜZJEL, (tüz-jel) ősz. fn. Általán a végre rakott tűz, hogy valaminek jeléül szolgáljon. Különösen a tengeren hajózók tájékozására a tengerpartokon rakott tűz vagy lámpavilág.

TÜZKÁD, (tüz-kád) ősz. fn. Kád, melyben, leginkább az épületek padlásán, vizet tartanak, hogy szükség esetén tűzoltásra szolgáljon.

TÜZKÁR, (tüz-kár) ősz. fn. Általán, mindenféle kár, vagy veszteség, melyet a tűz okoz, midőn valamely becses jószágot megemészt, elront, elhamvaszt stb.

TÜZKARD, (tüz-kard) ősz. fn. A tűzjátékoknál, fából csinált, s kardhoz hasonló üreges eszköz, vagy készület, mely meggyújtva tűzgolyókat, csillagokat stb. lövel ki.

TÜZKÁRMENTES, (tüz-kár-mentes) 1. **TÜZ-BIZTOSÍTOTT**.

TÜZKÁRMENTÉS, (tüz-kár-mentés) ősz. fn. A tűz által okozott kárnak megtérítése, mi bizonyos egyesület által történik, ha az illető kárvallott az elégett vagyont, pl. házat, a benne levő jószágot stb. előleg bevallotta, s azok bevallott értékéhez mért díjat a kármentő egyesületnek időszakonként befizette.

TÜZKÁRMENTŐ, (tüz-kár-mentő) ősz. mn. Mondjuk oly társulat, egyesület, illetőleg intézet felől, mely a tűz által okozott kárt bizonyos föltételek mellett visszatéríti. V. ö. **TÜZKÁRMENTÉS**.

TŰZKÉMLE, (tűz-kémle) ösz. fn. 1) Általán kémle vagyis próba, midőn valaminek jóságát, valódiságát tűz által vizsgálják meg. 2) Különösen a régi babonás világban az itélőszékek azon borzasztó eljárása, midőn az határozottat, hogy a vádlott ártatlansága bebizonyítására kezébe tüzes vasat fogjon, s azt tartsa ott egy darab ideig; máskép: *tüzes vas-ítélet, tűzítélet, istenítélet*.

TŰZKÉVE, (tűz-kéve) ösz. fn. Fölállított kévéhez hasonló tűzjátéki készüllet, mely minden oldalról szórja magából a sziporkákat.

TŰZKOSZORÚ, (tűz-koszorú) ösz. fn. Égő, s tüzet hányó koszorúféle mű a tűzjátékoknál.

TŰZKOVA, (tűz-kova) l. **TŰZKŐ**; és v. ö. KOVA.

TŰZKOVATARTÓ, (tűz-kova-tartó) ösz. fn. Erszény-féle eszköz, melyben, ha szükséges, tűzesimánál végett tűzkovát, egyszersmind acélt és taplót tartanak. V. ö. **TŰZSZERSZÁM**.

TŰZKŐ, (tűz-kő) ösz. fn. Általán, többféle kő, mely a kemény, edzett, acélos vasnak ütésére, vagy egymáshoz ütve tüzet ad, szikrákat vet. Különösen azon szaruhoz vagy üveghez hasonlóra csiszolható tűzkőfaj vagy kova, melyet tűzkiütésre használni szoktak. *Aczéla jó, de tűzkőve rossz.* (Km. Szójáték is: *a cél a jó* stb.). Átv. kemény, tüzes természetű. *Tűzkő gyerek, tűzkő legény*.

TŰZKÖZ, (tűz-köz) ösz. fn. Szűk köz, vagy üresen hagyott hely a szomszéd épületek között, hogy a netalán kiütő tűz oly hamar tovább ne harapózzék.

TŰZLÁBTÓ, (tűz-lábtó) ösz. fn. Hosszabb, rövidebb lábtók v. lajtorják, melyeken a tűzoltók járnak, kelnek. Különösen, némely épületek födelére szegezett, s folytonosan ott levő lábtók.

TŰZLÁDA, (tűz-láda), ösz. fn. Lőporral, golyókkal, vasdarabokkal stb. rakott láda a hadi hajók párkánya alá rejtve, melyet akkor vettettek föl, midőn az ellenség rászállani akar.

TŰZLAJTORJA, (tűz-lajtorja) l. **TŰZLÁBTÓ**.
TŰZLÁNG, (tűz-láng) ösz. fn. A tűznek lobogó lángja. *Pattog, mint tűzláng a tövisekben.* (Km.)

TŰZLAPÁT, (tűz-lapát) ösz. fn. Vaslemezből készített lapátféle eszköz, az égő szenet, parázst kiszedni.

TŰZLÁRMA, (tűz-lárma) ösz. fn. Kiáltozás, dobolás, harangozás, mely által a helybeli községnek tudtára adják, hogy tűz ütött ki.

TŰZLÁTÓ, (tűz-látó) l. **TŰZÖR**.

TŰZLEGYEZŐ, (tűz-legyező) ösz. fn. Tüzet szítani való legyezőféle eszköz.

TŰZLEMEZ, (tűz-lemez) ösz. fn. Vaslemez a tüzhelyen, vagy kemence, kályha, kandalló száján.

TŰZLILIAM, (tűz-liliom) ösz. fn. Liliomfaj, melynek szirmai lángszínűek, s belül érdesek; máskép: *tüzes liliom*. (Lilium bulbiferum).

TŰZLOBOGVÁNY, (tűz-lobogvány) ösz. fn. l. **TŰZLÁNG**.

TŰZMENNY, (tűz-menny) ösz. fn. Azoknak költői fölfogása szerint, kik több egymásfölötti mennyet képzelének, jelentette a mennynek felső emeletét, melyben az idevezültek laknak. (Empyrium.)

TŰZMENTES, (tűz-mentes) ösz. mn. 1) Ami úgy van építve, hogy a tűz alig, vagy éppen nem tehet kárt benne, ami el nem ég. 2) Tűzkár ellen biztosított, tűzkármentes. *Tűzmentes épületek*.

TŰZMÉRŐ, (tűz-mérő) ösz. fn. 1) Eszköz, melylyel a tűz fokát meg lehet határozni. (Pyrometer). 2) Eszköz, mely által megtudhatni, mennyivel lett nagyobb a tűzben megmelegített ércnek teriméje.

TŰZMÍV, (tűz-mív) ösz. fn. Kén-, salétrom- és szénvegyületekből mesterségesen készített tűz, mely a szemeket különféle tüneményekkel gyönyörködteti, s rendszeren közmulatságra vagy innepélyek díszítésére használtatik. Egyébiránt vannak komoly természetű és czélú tűzmívek is, melyen a tűzérekéi.

TŰZMIVÉSZ v. —**MŰVÉSZ**, (tűz-mivész v. —művész) ösz. fn. Mivész, ki tűzmíveket készít, és mutatványul, látványul előad.

TŰZMOZSÁR, (tűz-mozsár) ösz. fn. Mozsár alakú löszer.

TŰZMUNKA, (tűz-munka) ösz. fn. Munka, melyet tűz, azaz, égetés, sütés, olvasztás által hajtának végre, melyek az érzezből dolgozó mesteremberek munkái.

TŰZMUNKÁS, (tűz-munkás) ösz. fn. Munkás, ki tűz segítségével űzi mesterségét, mint a lakatos, kovács stb.

TŰZMŰVÉSZ l. **TŰZMIVÉSZ**.

TŰZMŰVÉSZET, (tűz-művészet) ösz. fn. Tűzjátékok és komoly hadi tűzmívek készítésének és végrehajtásának mestersége.

TŰZNAPO, (tűz-nap) ösz. fn. A tűzjátékokban tüzes, szikrázó, sugárzó napot ábrázoló mutatvány.

TŰZNEMŰ v. —**NEMŰ**, (tűz-nemű) ösz. mn. Tűz tulajdonságaival bíró, azaz, melegítő, égető, tűz gyanánt ragyogó, tüzelemeket tartalmazó stb.

TŰZNYALÁB, (tűz-nyaláb) ösz. fn. Égő test, mely nyalábot ábrázol, vagy ily alakban látszó villám.

TŰZNYIL, (tűz-nyil) ösz. fn. Nyil alakú tüzes lömívek, melyeket házak vagy hajók fölgyújtására lödöznek.

TŰZOKÁDÓ, (tűz-okádó) ösz. mn. A mi tüzet okád, minek gyomrából, szájából tűz ömlik ki. *Tűzokádó hegy. Tűzokádó mesés sárkány.* Máskép: *tűzhányó*.

TŰZOLTÓ, (tűz-oltó) ösz. mn. és fn. 1) A ki bizonyos eszközökkel tüzet oltani iparkodik. *Tűzoltó munkások, keménysöprők*; különösen valamely tűzoltó intézet tagja. V. ö. **TŰZOLTÓINTÉZET**. 2) Amivel tüzet oltani szoktak. *Tűzoltó eszközök, szerszámok, fecskendők, vedrek*.

TŰZOLTÓHOROG, (tűz-oltó-horog) ösz. fn. Hosszu nyelű erős csáklya, melylyel tűzveszélykor az épület égő részeit leszakgatják.

TŰZOLTÓINTÉZET (tűz-oltó-intézet) ősz. fn. Intézet, melynek tagjai magokat különösen kiképezik és mindenféle eszközökkel ellátják, tűzveszély idején a tüzet oltják, terjedését gátolják s általában minden igyekezeteket arra fordítják, hogy a veszélyben forgó vagyonok és személyek lehetőleg megmentessenek.

TŰZOLTÓSZER, (tűz-oltó-szer) ősz. fn. Mindennemű eszköz, melyet a tűzoltáskor használnak.

TŰZORSZÁG, (tűz-ország) ősz. fn. Am. pokol, melyben a hívők szerint örök tűz ég.

TŰZOSZLOP, (tűz-oszlop) ősz. fn. A bibliai történetekben, magasan lobogó tűz, mely az Egyiptomból kivándorolt, s a pusztában bujdosó zsidók előtt éji kalauzul világított.

TŰZŐ, **TŰZŐ**, (tü-öz-ő) mn. tt. *tűzöt*. 1) A ki tűz. *Tűző munkás*. 2) Amivel tűznek. *Tűző eszköz, tűző vas*.

TŰZÖGÉL, (tü-öz-ög-él) áth. m. *tűzőgél*. L. **TŰZÖGET**.

TŰZÖGÉLÉS, (tü-öz-ög-élés) l. **TŰZÖGETÉS**.

TŰZÖGET, **TŰZÖGET**, (tü-öz-ög-et) gyak. áth. m. *tűzöget-tem, —tél, —ett, par. tűzőgess*. A ruhának ernyed, kilikadt részét czérnával vagy másféle fonallal, keresztül-kasul öltögetve, varrogatva kitartarozza.

TŰZÖGETÉS, (tü-öz-ög-et-és) fn. tt. *tűzőgetés-t, tb. —ék, harm. szr. —e*. Varrási tatarozás, midőn a ruhát tűzögetik. V. ö. **TŰZÖGET**.

TŰZÖL, (tü-öl) fn. tt. *tűzől-t, tb. —ök*. l. **TŰZGYIK**.

TŰZÖR, (tűz-ör) ősz. fn. Éjjel czirkáló örök, kiknek kitűzött köteleessége, hogy a netalán kiűtő tűzveszélyt akadályozzák, illetőleg a községnek tudtára adják.

TŰZÖRSÉG, (tűz-örség) ősz. fn. Tűzőrök testülete és hivatalos köteleessége.

TŰZÖTT, **TŰZÖTT**, (tü-öz-ött) mn. tt. *tűzött-et*. 1) Tűvel varrott, himzett. 2) Tűvel vagy más hasonló eszközzel megerősített. 3) Ki-, megjelölés, meghatározás. V. ö. **TŰZ** (2); és (3).

TŰZPAD, **TŰZPADKA**, (tűz-pad v. —padka). l. **TŰZHELY**. 4)

TŰZPÁKA, (tűz-páka) ősz. fn. Pákához, vagyis buzogányhoz hasonló tűzjátéki készüllet, melynek gombja belülről tűzanyaggal, kívülről rakétákkal van felszerelve.

TŰZPALACZK, (tűz-palaczk) ősz. fn. A hadi tüzéreknel, löporral töltött vékony üvegű palaczk, melyet gyújtószerrel ellátva az ellenség hajóira lőnek vagy vetnek.

TŰZPALY, (talán: tűz-alj? v. tűz-mally?) A Tájszótár szerint Gömörben és Tornában am. tűzhely. Azt vélhetnők, hogy a „paly” talán a „Spar-heerd” első részéből csavarodott el; azonban ezelőtt mintegy 40 évvel, midőn a Tájszótár készülben vala, a köznép aligha ismerte a „Sparheerd”-et;

de a Tájszótár sem mondja, hogy ezt csak a takaréktűzhelyre értenék. Másképp palóczos kiejtéssel: *tűzpó*.

TŰZPILLE, (tűz-pille) ősz. fn. Molyféle pille, mely éjjel röpköd, s a tűzbe vagy gyertyavilágba rohanni szokott.

TŰZPIROS, (tűz-piros) ősz. mn. A tűz lángjához vagy parázsához hasonló piros színű. *Tűzpiros virág-szirmok*. V. ö. **TULPIROS**.

TŰZPISZKÁLÓ, (tűz-piszkáló) ősz. mn. és fn. 1) A ki a tüzet piszkálja. 2) Eszköz amivel a tüzet piszkálják.

TŰZPÓ l. **TŰZPALY**.

TŰZPRÓBA, (tűz-próba) ősz. fn. l. **TŰZKÉMLE**. *Kiállani a tűzpróbát*. (Km.)

TŰZRÁCS, (tűz-rács) ősz. fn. Vas szálakból csinált rácsféle készüllet a tűzhelyen vagy kályhában, kandallóban, melyre a fát fektetik.

TŰZRAKÁS, (tűz-rakás) ősz. fn. A tűzanyagnak egymásra rakása és meggyújtása, vagyis, cselekvés, midőn valaki tüzet rak.

TŰZRENDSZABÁLY, (tűz-rend-szabály) ősz. fn. Az illető helyhatóság által kiadott rendelkezési szabályok, melyeket a község tagjainak követni kell, hogy a tűzveszély akadályoztassék, vagy, ha kitörött, minél sikeresebben megszüntessék.

TŰZRŐL PATTANT l. **TŰZ** (1) alatt 3).

TŰZSEPRÜ, (tűz-seprü) ősz. fn. L. **PEMET**. 2).

TŰZSERPENYŐ v. —**SERPENYÜ**, (tűz-serpenyő) ősz. fn. Serpenyő, melyben az illető munkához szükséges égő szénét tartják.

TŰZSÓPRÜ l. **TŰZSEPRÜ**.

TŰZSUGÁR, (tűz-sugár) ősz. fn. Sugáralakban égő, vagy sugarat képző tűz.

TŰZSZABÁLY, (tűz szabály) ősz. fn. A tűzoltásra vonatkozó szabály, tűzrendszabály.

TŰZSZEKRÉNY, (tűz-szekrény) ősz. fn. 1) Tűzálló szekrény, mely a benne tartott holmit tűz ellen biztosítja. 2) L. **TŰZLÁDA**.

TŰZSZER, (tűz-szer) l. **TŰZÉRSZER**.

TŰZSZERÉSZ, (tűz-szerész) ősz. fn. Ki a tűzérségi készülékek- s löszerekre fölvigyáz, azokról számol; a hajókon rendesen hadnagyi rangu tiszt. (Konstel. Kenessey A.)

TŰZSZERSZÁM, (tűz-szer-szám) ősz. fn. 1) Szerszám vagy eszköz, melylyel tüzet ütni vagy csinálni szoktak, milyenek a régibb használatu acél, kova, tapló; melyeket a mai közdivatú gyufák a használatból már-már kiszorítottak. 2) A löfegyver azon része, mely a löpor gyújtását eszközözi.

TŰZSZERTÁR, (tűz-szer-tár) ősz. fn. Az a hely, hol a tűzszerész gondja alá bízott eszközök és szerek állanak; a hajókon különösen ezek hátuljában.

TŰZSZERZŐ, (tűz-szerző) ősz. fn. Sándor Istvánál am. a szokottabb *gyújtogató*.

TŰZSZIKRA, (tűz-szikra) ősz. fn. Szikra, melyet az égő testek hányanak magokból, vagy mely

bizonyos testekből ütés, dörzsölés stb. által kifejlik és gyujt.

TÜZSZÍN, (tüz-szín) ösz. fn. Eleven piros, vagy vörös szín, milyen a tűzé szokott lenni; tulipiros szín.

TÜZSZÍNÜ v. — **SZÍNÜ**, (tüz-színü) ösz. mn. Minek színe a tűzéhez hasonló piros, vagy vörös, tulipiros.

TÜZSZÍTÓ, (tüz-szító) ösz. mn. és fn. 1) A mivel a már égő testet, illetőleg tüzet erősebb égésre gerjesztik, pl. fújtató. 2) Tüzipiskáló. V. ö. **SZÍT**.

TÜZSZÜNET, **TÜZSZÜNTETÉS**, (tüz-szünet v. —szüntetés) ösz. fn. A tüzelés, különösen lödőzés megszüntetése.

TÜZTAKARÍTÓ v. — **TAKARÍTÓ**, (tüz-takarító) ösz. fn. 1. **TÜZOLTÓHOROG**.

TÜZTÁMADÁS, (tüz-támadás) ösz. fn. Tüzezés kezdete v. keletkezése.

TÜZTARTÓ, (tüz-tartó) 1. **TÜZCSUPOR**, **TÜZFAZÉK**.

TÜZTEKE, (tüz-teke) ösz. fn. 1. **TÜZGOLYÓ**.

TÜZTELEP, (tüz-telep) ösz. fn. 1. **ÁLGYU-TELEP**.

TÜZTISZTELET, (tüz-tisztelet) ösz. fn. A tűz mint éltető elem iránt tisztelettel viselkedés. A görög Theophylaktos szerint: „A magyarok tisztelték a tüzet, léget és vizet, tisztelik még és énekekkel dicsérik a földet, de imádják s egyedül Istennek nevezik azt, ki az eget és földet alkotta.”

TÜZTORONY, (tüz-torony) ösz. fn. Torony, melynek öre különösen tüzeveszélyre vigyázni, s úgynevezett tűzharanggal jelt adni köteles.

TÜZÜTŐKŐ, (tüz-ütő-kő); **TÜZÜTŐSZER-SZÁM**, (tüz-ütő-szerszám) 1. **TÜZKŐ**; **TÜZSZER-SZÁM**.

TÜZVÉDÉR, (tüz-védér) ösz. fn. Börből készített veder, vagy kannaféle edény, melylyel tüzet szoktak oltani.

TÜZVÉRÉS, (tüz-vérés) ösz. mn. Élénk, haragos veres, milyen a tűz színe; másképp: *tuli-* v. *tüzipiros*.

TÜZVÉSZ, (tüz-vész) ösz. fn. Pusztító, romboló tűz által okozott vész.

TÜZVESZÉLY, (tüz-veszély) ösz. fn. lásd **TÜZVÉSZ**.

TÜZVESZÉLYES, (tüz-veszélyes) ösz. mn. Könnyen tüzeveszélyt okozó pl. a kőolaj.

TÜZVETŐ, (tüz-vető) 1. **TÜZHÁNYÓ**.

TÜZVEZETÉS, (tüz-vezetés) ösz. fn. A tűznek a bogsában (szénégetőben) ennek csúcsától egész aljáig való lassankénti szabályos vezetése.

TÜZVILÁGÍTÁS, (tüz-világítás) ösz. fn. Égő test világítása, különösen midőn nem a szokott olaj, faggyú-, gázvilágításról van szó, hanem pl. rakásfa tüzeinek, égő háznak stb. világításáról.

TÜZVIRÁG, (tüz-virág) ösz. fn. Molnár Albertnél Éder kiadásában így neveztetik a *kerti peremér* (*calendula officinalis*.)

TÜZVONAL, (tüz-vonal) ösz. fn. Azon vonal vagy irány, melyen a pusztító tűz, vagy a puskából, álgyból kilőtt golyó, teke halad.

TÜZZAJ, (tüz-zaj) ösz. fn. 1. **TÜZLÁRMA**.

TÜZZÁPOR, (tüz-zápor) ösz. fn. 1. **TÜZESŐ**.

TVARÓCZ, **ALSÓ**—, **FELSŐ**—, falvak Sáros m.; helyr. *Tvarócz-on*, —*ra*, —*ról*.

TYRANN, fn. tt. *tyrann-t*, tb. — *ok*. A görög-latin *tyrannus*-ból módosult. L. **ZSARNOK**.

A T betűben van 6323 czikk.

TY.

TY, kiseded alakban *ty*, harminczharmadik bötű az ábécereendben, s külsőleg, öszvetett mássalhangzó, mely kiejtve úgy hallik, mintha *t* és *j* (*i*) együvé olvadt hangokból állana, pl. ezeket: *látja*, *válogatja*, *hasgatja*, *mártja*, *barátja*, *gondolatja*, *értjük*, *szeretjük*, *eresztjük* stb. stb. általában így ejtjük: *lattyá*, *válogattyá*, *hasgattyá*, *mártya*, *baráttya*, *gondolattya*, *értyük*, *szerettyük*, *eresztyük* stb. stb.

Mint kezdő gyökbötű országosan csak egy-két szóban, a származékokat is ideértve, s egy-két helynévben, de középett számos szóban fordul elé. A palóczos tájbeszéd néhány más szók előhangjául is használja a rendes *t* v. *cs* helyett, midőn *i* v. *ü* következik utánok, u. m. *tyino*, *tyisztel*, *tyiszteletes*, *tyizma*, *tyűkör*, *tyűszű*. A gyüge beszédű golyhók és kukkók, kiknek hangszervei nem fejlődtek ki, többször élnek vele, különösen, *cz*, *s*, *sz* helyett, pl. *ha vátyár lety*, *tyipót vety*, *ety etyik ityik*, ha vásár lesz, *czipót vesz*, és eszik iszik.

Mint gyökszók zárbötűje előfordul ezekben: *kity*, *koty*, *pity*, *poty*, *ponty*, *szity*, *szoty*, *tity*, *toty*, *rity*, *roty*, *lity*, *loty*, *lötty*, *pity* *pinty*, *fity*, *fütty*, *moty*, *tuty*, *zötty*, melyek mind természeti hangutánzók. A gyökszók nyomatékadó kihangzása vagy lágyítása ezekben: *korty*, *forty*, *horty*, *szorty*, *varty*, *putty*, *poronty*.

A szók közepén, mint érintők, terjedelmes vagy általános szókással az eredeti *t*-nek lágyítása, mint: *ata atya*, *batu balyu*, *portáz portyáz*, *tuti tutyi*, ilyenek: *bátya*, *gatyá*, *hártya*, *kutya*, *kátyol*, *fátyol*, *retye mutya*, *aggastyán*, *puruttya*, *szatyma* stb. Különösen a *t*-vel képzett cselekvőigék részesülőjéből származott főnevekben, melyek jobbára valamely eszközt jelentenek a *tő* *tő* vagy ritkán *dő*, *jú* helyett *tyü* *tyü* vagy *tyó* *tyó* hangzik, majd országszerte, majd csak tájdivatosan, ilyenek: *berrentyü*, *billentyü*, *brúgatyü*, *búgatyü*, *csaptatyü*, *cságotyü*, *csikoltyü*, *csengetyü*, *csörgetyü*, *fergetyü*, *forgatyü*, *fattyü* (*faty-jú*), *fogatyü*, *fogantyü*, *hattyü* (*havatyü*, *havadó*), *kopoltyü*, *kalantyü*, *kelentyü*, *keztü* (*kéz-tevő*, *chirotheca*), *karmantyü*, *kösöntyü*, *koppantyü*, *leppentyü*, *nyirettyü*, *pergetyü*, *pattantyü*, *pengetyü*, *sikkantyü*, *sarkantyü*, *süvöltyü*, *satyü*, *szellentyü*, *szivatyü*, *tárigatyü*, *tőpörttyü*, *zörgetyü*.

Tájdivatos kiejtéssel túl a Dunán némely vidékeken *j* helyett áll a *k* *p* keményhangok után *p*:

raktya, vaktyában, böktye, aptya, kalaptya, haraptya, csaptya, s megfelel neki a lágyabb *gy*, a szintén lágyabb *g* és *b* után következő *j* helyett, pl. nadrággya, rággya, dobgya, szabgya. (Vass J.).

Palóczos beszédejtésben az *i* előtt álló *t* rendszeren *ty*-re változik, mint : *ütyi, vetyi, kergetyi, tehetyik, verhelyik, Petyi, Pistyi, Katyi, Marótyi, Gyarmatyi, Komjátyi, Kürtyi* stb. Ugyanazoknál a lágyabb *d*, midőn *i* következik utána, *gy*-re változik : *verekegyik, marakogyik, másogyik, harmagyyik, Andógyi, Negyegyik, Farkasgyi, Zsigárgyi, Udvargyi* stb.

Az idegen nyelvekből kölcsönzött szókban a *t* bötüt, kivált *i* hangzó előtt szintén *ty*-vel szereti ejteni nyelvünk. E szerint alakulnak : *hostia ostya, bestia bestye, sacristia sekrestye, Sebastianus Sebestyén, christianus keresztyén, charta kártya, Vorstadt hóstya, Dorothea Dorottyia* stb.

Midőn a *j* mint ragozási hang *t* után járul, kiejtésben e kettő összeolvadván, rendszeren *ty* gyanánt hangzik, habár nem úgy írjuk is, pl. múltja kiejtve : *multya, foltja foltya, szántja szántya, tartja tartya, ütjük üttjük, érintjük érintjük* és több ezer meg ezer esetben ; mint elül is érintők.

Noha a rokon északi és keletázsiai nyelvekben, érte az altajikat, amennyire könyvekből ismerjük, az önálló *ty* kivált ily szaporasággal nem létezik s Európában leginkább a szláv fajok élnek vele, *t*-vel fölváltva, pl. *otec otyec, wratit wratyit utekat utyekat, továbbá a románok is pl. frater frátye, dominatio dominyátye, mente mintye* : mindazáltal ha a hangutánzó gyökök befolyását nem tekintjük is, a *t j* és *t i* egybeolvadásával, ami nálunk, miként mondók, ezer meg ezer esetben fordul elő, épen úgy keletkezhetett az önálló *ty* mint a francziáknál a *moitié pitié, métier, amitié, Gauthier* s hasonló hangelemű szókban, habár az írásban külön *ty* betűt nem használnak.

TYAPESSÓ, falu Árva m. ; helyr. Tyapessó-ra, —n, —ról.

TYAPKÓ, falu Nyitra m. ; helyr. Tyapkó-n, —ra, —ról.

TYEPLA, falu Bars m. ; helyr. Tyeplá-n, —ra, —ról.

TYJÜH ! I. TYÜH !

—TYÓ, (1), a göcseji tájszólásban *tyú* v. *tó* helyett pl. *sarkantyó, kallantyó, koppantyó*.

—TYÓ, (2), a göcseji tájszólásban *gyó* helyett pl. *pertyó* = pergyó.

—TYŐ, a göcseji tájszólásban *tyű* v. *tő* helyett, pl. *csengetyő, fűrgetyő*.

—TYÚ, magas hangon : —TYÜ. I. TY betű alatt.

TYÚK, (toj-ó-k ?) fn. tt. *tyúk-ot*, v. *tyúkot*, harm. szr. —a v. —ja ; másképen mind régente, mind némely mai tájnyelven pl. a székekelyknél Csikszékben, Magyarországon Baranyában, Sopronban : *tik*. 1) A természetrajzban azon szárnyasok általános nevezete, melyeknek elül három lábujjuk, s hátul egy sarkujjuk van, orruk erős és inkább rövid, mint hosszú, s orr-

likokat porczogóféle hártya fűdi. Szárnyaik aránylag rövidek, s magas és tartós repülésre nem alkalmasak. Ide tartoznak : a házi tyúk, gyönytyúk, pulyka, páva, az olasz és szercesen tyúk, fogoly, fajd, császármadár és fűrj. Széles ért. idetartozik a vízi tyúk is. A tyúk nevezet mai nyelvszokással különösen a nőstényt jelenti, melynek neve fiatal korában *jércze*, a himé pedig általán *kakas*, vagy némely fajoknál pl. a pávánál és pulykánál *kan*. Azonban némely régieknél a tyúk v. *tik*, kivált a házi tyúk nevezet alatt a kakast is találjuk pl. a Müncheneri codexben : „Mert nem tudjátok mikor jő a háznak ura, estve, avagy éfélikoron, avagy tikszókoron (an galli cantu), avagy holval“ (Mark. XIII. A következő fejezetben felváltva találjuk : „kakas szavát,“ „kakas szóla“, „és tik szóla“ stb.). Molnár Albertnél is eléjön : „tikszókor“ (zur Zeit des Hahnengeschreies). 2) Szűkebb ért. a közismeretű és használatú házi tyúk, melyet a többi fajoktól húsos taréja, meztelen füle, kettős tokája, vagy szakála, s fölmeredő, és kevéssé hátrahajló farka különböztet meg. Különféle alfajai és fajtái vannak. Kusza tyúk, gör tyúk, olasz tyúk, szercesen tyúk, törpe tyúk. Gatyás tyúk, búbos tyúk, borzas tyúk, tarka vagy íromba tyúk. stb. Közmondatok : Vak tyúk is talál néha buzaszemet. Jó példát ad a tyúk, de kacsa (midőn kacsatojásokat költött) nem követik (mert vízbe mennek). A szelid tyúk hamar meglippen. Tyúk is szóra szoktatja csirkéit, szóra kell szoktatni a gyermekeket. Elkapta kenyereit a tyúk (a gyermekétől s ezért sír v. búsul). A tyúk is kikaparja, a titokban történt bűnös tett is előbb-utóbb nyilvánosságra jön. Tyúk fő a fazekában, van mit aprítani a tejbe, azaz vagyonos. Tyúkkal, kalácsal járnivalaki körül, mindent kedvére tenni, hogy valamire bírjuk. Meglapul, mint a tyúk. A kié a tyúk, a tojás is azé. A szomszéd tyúkjának nagyobb a tojása. A vak tyúk is talál néha szemet. Ért hozzá, mint tyúk az abécéhez. Azt is tudja, hányat tojott a biró tyúkjá. Amely tyúk sokat kodácsol, v. sokat kárál, keveset tojik. Ha egy tyúk úszni tudna, a többi is eltanulná. — Állapotukhoz képest : Tojós tyúk, kotlós tyúk, mely költeni készül. Csibés tyúk. A tyúk természeti hangjaiból alkotott igék : karicsál, kárál, midőn jó kedve van ; kodákol, kotákol, kotkodál, kodácsol, midőn megijed, különösen midőn eltojott ; előbb tojik a tyúk, azután kodácsol (km.) ; kirrog, ha ragadozó madarat lát ; kotlik, midőn költeni készül, és saját-nemű beteges hangon szól ; kotyog, midőn fiait hívja, s mintegy beszélget velők. Néhutt, mint főtebb, tik.

Eredetére nézve, ha a magyarban elemezzük talán am. tojók. Mongol nyelven : *takja*, és nem szerént : *ere takja* (férfi v. hímtyúk, azaz) *kakas, eme takja* nőstény tyúk ; innen : *takja konoklamui*, a tyúk húnyni készül (esteledik). Vámbéry Á. szerint osz-manli és csagataj nyelven *tauik* v. *touk* (Zenkernel : *táuk*) am. tyúk és *erkek tauik* (hím v. férfi tyúk mint főtebb a mongolban) = kakas. (*Táuk gözi* = tyúkszem.)

TYÚKADÓ, (tyúk-adó) ősz. fn. Adó neme, melyet némely országokban a tyúkoktól fizetni kell.

v. kellett. Nálunk, mint urbéri tartozást, természetben adták meg a jobbágyok.

TYÚKÁRUS, (tyúk-árus) ősz. fn. Kufár, ki tyúkokat árul.

TYÚKÁRUSNŐ, (tyúk-árus-nő) ősz. fn. Aszszony, kofa, ki tyúkokkal kereskedik.

TYÚKÁSZ, (1), (tyúk-ász) fn. tt. *tyúkász-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Nagyobb majorságokban, ki a tyúkoknak s más baromfiaknak gondját viseli; tyúkokat tenyészt. 2) Ki házról házra, vagy helységről helysége járva tyúkokat s más baromfiakat kereskedésre összevásárol. A bécsi piacra járó tyúkászok felső Magyarországon így szoktak falu hosszant kiáltani: „Tyúkot, csibét, kappant, ludat, kacsát adjanak;” honnan e közmondás: *Ne kurjogass, mint bécsi tyúkász az utcákon*. Másképp tájdivatosan: *tikász*.

TYÚKÁSZ, (2), (tyúk-ász) ön- és áth. m. *tyúkász-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —sz. Tyúkokat tenyészt. Tyúkokkal kereskedik. Atv. ért. *valaki kedvet tyúkászni*, am. tyúkkal, kalácsossal járni körülré; 1. TYÚK alatt: Közmondatok.

TYÚKÁSZKOCSI, (tyúkász-kocsi) ősz. fn. Fiókos ketreczekkel ellátott kocsi v. szekér, melyben a tyúkászok a bevásárolt tyúkokat s más baromfiakat piacra szállítják.

TYÚKBÉGY, (tyúk-bégy) ősz. fn. 1) A tyúknak begye, melybe a megevett magokat eresztí. V. ö. BÉGY. 2) A tyúkszemek neve alá tartozó növényfaj népies neve; szára megdőlő, levelei tojáske-
rek láncsásak, virága piros. Másképp szintén népiesen: *tyúkszem*, *tükszem*, *tiktara*, *kakukterjék*; növény-
tani néven: *piros tükszem*. (Anagallis arvensis). 3) L. TYÚKHÚR.

TYÚKBÉL, (tyúk-bél) ősz. fn. A tyúknak saját szervezeti béle.

TYÚKBÉR, (tyúk-bér) ősz. fn. 1. TYÚKADÓ.

TYÚKBORÍTÓ, (tyúk-borító) ősz. fn. Vesszőből font, alul tág, fölül szűk öblű és száju kosár, melylyel a konyhára szánt tyúkokat, csirkéket letakarva tartják s hizlalják.

TYÚKDÉZMA (tyúk-déзма) ősz. fn. Dézma v. tized adó neve, melyet hajdan a jobbágyok illető uraságaiknak a tyúkokból adni tartoztak.

TYÚKFÉSZÉK, (tyúk-fészék) ősz. fn. Fészek, melyben a tyúkok tojni, és csirkéket költeni szoktak.

TYÚKFI, **TIKFI**, (tyúk- v. tik-fi) ősz. fn. Csirke, mely ha nőstény, *jércze*, ha hím, *kakas* a neve. *Még a tyúkfi is lapul, midőn kánnát lát*. (Km.)

TYÚKGALÓCZA, (tyúk-galócza) ősz. fn. Növényfaj a fehér galócák neméből; kalapja domború; lemezei tönkre futók, tönkje teli béli; lakik erdőkben. (Agaricus gallinaceus). V. ö. GALÓCZA.

TYÚKGANAJ, (tyúk-ganaj) ősz. fn. Ganaj, mely a tyúkoktól elmegy.

TYÚKHIZLALÓ, (tyúk-hizlaló) ősz. fn. Ki piacra, illetőleg konyhára szánt tyúkokat kövérré etet.

TYÚKHORDÓ— vagy **TIKHORDÓKÁNYA**, (tyúk- v. tik-hordó-kánya) ősz. fn. A kányák neméhez tartozó ragadozó madár, mely a csibéket pusztítja.

TYÚKHÚR, **TIKHÚR**, (tyúk- v. tik-húr) ősz. fn. Növényfaj népies neve a lúdhúrok neméből; szára lecsepült, gyöngye, kövér; levelei tojáske-
szívesek, ellenesek; szirmai két hasábú; nyelei s kocsánjai prémesek. Másképp szintén népiesen: *pipe-húr*, *egérful*, *tyúkbegy*, *árnyékszerető fű*; növény-
tani néven: *gyöngyelúdhúr*. (Alsine media).

TYÚKHÚS, **TIKHÚS**, (tyúk-hús) ősz. fn. A tyúknak sajátnevi rostos húsa, mely hizottan, por-
hanyó és izletes, soványan pedig többnyire szívós és rágós. *Tyúkhús, jobb annál lúdhús*. (Km.)

TYÚKHÚSESTVE, **TIKHÚSESTVE**, (tyúk- v. tik-hús-estve) ősz. fn. Így nevezik Erdélyben a torozkóiak az esketésnap előtti, menyasszony szülei-
nél tartatni szokott nászvacsorát, hol az új pár és rokonaik rendesen tyúkhússal és kalácsossal vendé-
geltetnek meg. (Gáspár János).

TYÚKHÚSLEVES, (tyúk-hús-leves) ősz. fn. 1. TYÚKLEVES.

TYÚKISTÁLLÓ, (tyúk-istálló) 1. TYÚKÓL.

TYÚKKAS, (tyúk-kas) 1. TYÚKKOSÁR.

TYÚKKATROCZ, (tyúk-katrocz) 1. TYÚK-
KETRECZ.

TYÚKKERESKEDÉS, (tyúk-kereskedés) ősz. fn. Kereskedés, melyet valaki tyúkárukkal üz.

TYÚKKERESKEDŐ, (tyúk-kereskedő) ősz. fn. Ki a tyúkáruklást nagyban üzi; tyúkász.

TYÚKKETRÉCZ, (tyúk-ketrécz) ősz. fn. Kaliczkaforma rácsos készülék, vagy kerített hely, melyben a tyúkokat összezární vagy piacra szállítani szokták.

TYÚKKODÁCSOLÁS, v. —**KODÁKOLÁS**, v. —**KOTÁKOLÁS**, v. —**KOTKODÁLÁS**, (tyúk-
kodácsolás v. —kodákolás stb.) ősz. fn. A tyúk „kot-
kodás” hangon kiabálása, midőn megtojott. *Aki a to-
jást szereti, a tyúk kodácsolást is szenvedje*. (Km.)

TYÚKKOSÁR, (tyúk-kosár) ősz. fn. Kerekfö-
delű s oldalnyílással ellátott kosár, melyben a tyú-
kok költeni szoktak, különböztetésül a füdeletlen ke-
rek lúdkosártól, a hosszukás galambkosártól stb.

TYÚKKOTYOGÁS, (tyúk-kotyogás) ősz. fn. A tyúknak *koty-koty* hangokon szólása. V. ö. KOTYOG.

TYÚKKÖLTÉS, (tyúk-költés) ősz. fn. Álla-
pot, midőn a tyúk tojásokon ül. V. ö. KÖLT, (1).

TYÚKLÁBFÜ, (tyúk-láb-fü) ősz. fn. Molnár Albertnél (Eder kiadásában) am. ranunculus, Hah-
nenfusz. Alkalmasint ugyanaz, ami Diószegi-Faze-
kaszál néphelyen: *kakaslab* v. *hollólab* v. *boglárka*; növény-
tani néven: *boglárka szironták* (ranunculus repens).

TYÚKLÁBTÓ, (tyúk-lábtó) ősz. fn. Sajátságos szerkezetű létra, melyen a tyúkok az ültre, vagy magasabb tyúkfőbe följárnak.

TYÚKLAJTORJA v. —LÉTRA, (tyúk-lajtorja v. —létra) l. TYÚKLÁBTÓ.

TYÚKLEVES, (tyúk-leves) ősz. fn. Leves, melyben tyúkot főztek. A falusi lakodalmak egyik szükségese kelléke. *Tyúkleves metélttel v. csíktésztával, v. laskával.*

TYÚKMELL, (tyúk-mell) ősz. fn. A tyúknak vastag húsos melle, vagyis begye alatti tája.

TYÚKMÉREG, (tyúk-méreg) ősz. fn. Népies neve a csalmatok egyik fajának, mely szintén népiesen máskép: *beléndfű, bolondító fű, díznóbab*; növénytani néven: *bolondító csalmatok* (*hyoscyamus niger*).

TYÚKMONY, v. TIKMONY (tyúk v. tikmony) ősz. fn. Szabatosan véve, a tyúk nevű házi madárnak monya, azaz tojása. Több vidéken hibásan így nevezik általán mindenféle madár tojását: *lúdtikumony, kacsatyikumony, pókatyikumony, galambtyikumony* stb. oly fonák elnevezések, mint *kőkeresztfa, arany vasmacska*. A mely tyúkmony egyszer eltört, nincs az a kovács, aki helyrehozza, (km.) a szüzesség elvesztéséről mondják. *Tyúkmony fehére, széke, héja. Tyúkmonyat ültetni kiköltés végett. Tyúkmony is megáll az asztalon, ha betöröd csücsát.* (Km. Columbus tojása). *Tyúkmony sült alatt*, azaz, igen rövid idő alatt. *Alig tartott egy tyúkmony sültig.*

TYÚKNEMŰ, (tyúk-nemű) ősz. mn. A tyúkok réme alá tartozó. *A fogoly és fűrj tyúknemű madarak.*

TYÚKOD, falu Szatmár m. helyr. *Tyúkod-ra, —on, —ról.*

TYÚKÓL, (tyúk-ól) ősz. fn. Ól, hová éjjeli hálásra a tyúkokat bezárják, vagy melybe önként bemennek. V. ö. ÓL.

TYÚKORV, (tyúk-orv) l. TYÚKTOLVAJ.

TYÚKORZÁS, (tyúk-orzás) ősz. fn. Tyúknak vagy tyúkoknak eltolvajlása, alattomos eltulajdonítása.

TYÚKOS, (tyúk-os) fn. tt. *tyúkos-t, tb. —ok.* Tyúkokra felvigyázó, tyúkokat nevelő cseléd. Néhutt máskép: *tikos.*

TYÚKÖRÖM, (tyúk-öröm) l. TYÚKÖRÖM-NOLÁNA.

TYÚKÖRÖMNOLÁNA, (tyúk-öröm-nolána) ősz. fn. Nolánanemű növényfaj, melynek szára leeseplűt, levelei párosak, virága kék. A tyúkoknak igen kedves cledelők, honnan *tyúkörm* népies neve is. (*Nolana prostrata*).

TYÚKPIACZ, (tyúk-piacz) ősz. fn. Piacz, melyen tyúkokat s általán baromfiakat árulnak.

TYÚKSEGG, l. TYÚKSZEM. 1)

TYÚKSZAKÁL, (tyúk-szakál) ősz. fn. É közmondásban használják: *tyúkszakálra becsülni valamit, azaz felületesen, rosszul.*

TYÚKSZEDŐ, (tyúk-szedő) l. TYÚKÁSZ 2).

TYÚKSZÉM, TIKSZÉM, (tyúk- v. tik-szém). ősz. fn. Tulajdonkép a tyúk nevű madár szeme; de rendszeren átv. értelemben 1) jelenti azon kemény kinövési csomócskákat, melyek a lábujjakon, s néha a kézen is kidudorodnak, s időváltozáskor, s a láb-

beli nyomására élénk fájdalmat okoznak. Nevezik tyúkseggnnek is, minthogy a tyúknak összevicsorodó segge végéhez hasonló. *Tyúkszemére hágni valakinek, átv. ért. nagyon fájdalmas érzésében sebezni.* 2) Jelenti az öthimesek seregébe és egy anyások rendébe tartozó növénynevet; l. TIKSZÉM, 2).

TYÚKSZÉMÉS, (tyúk-szémés) ősz. mn. A min tyúkszem nevű keményedések nőttek. *Tyúkszemes lábujjak.*

TYÚKSZÉMŰ, v. —SZÉMŰ, (tyúk-szémű) ősz. mn. Átv. ért., rövid látásu. (Sándor I.)

TYÚKSZÓ, TIKSZÓ, (tyúk- v. tik-szó) ősz. fn. 1) A tyúknak kodácsolása, vagy kotyogása, vagy káralása. 2) Kakasszó. L. TYÚK alatt.

TYÚKTARÉ, v. —TARÉJ, (tyúk-taré v. —taréj) ősz. fn. Népies neve a *sárma* (*ornithogalum*) nemű növénynek; fajai népnelyven: *sárga tyúktaré, máskép: sárga madárliliom*, növénytani néven: *sárga sárma* (*ornithogalum luteum*); *kis tyúktaré*, növénytani néven: *apró sárma* (*orn. minimum*).

TYÚKTARTÓ, TIKTARTÓ, (tyúk- v. tik-tartó) ősz. mn. és fn. 1) A ki tyúkokat tart, vagyis tenyészt. 2) Bármiféle hely, hol tyúkokat tartanak, pl. kas, ketrecz, ól.

TYÚKTENYÉSZTÉS, (tyúk-tenyésztés) ősz. fn. Tyúkok szaporítása csirkék költetése által. V. ö. TYÚKTENYÉSZTŐ.

TYÚKTENYÉSZTÉSI, (tyúktenyésztési) ősz. fn. A házi kis gazdaságnak azon ágára vonatkozó, mely tyúkok szaporításával foglalkodik.

TYÚKTENYÉSZTŐ, (tyúk-tenyésztő) ősz. fn. Gazda, vagy gazdasszony, illetőleg majoros, ki tojásokból csirkéket költet, s tyúkokat szaporít.

TYÚKTETŰ, v. —TETŰ, (tyúk-tetű) ősz. fn. Tetűnemű féreg, mely néha ragály gyanánt a tyúkokat meglepi és pusztítja.

TYÚKTIZED, (tyúk-tized) ősz. fn. l. TYÚK-DÉZMA.

TYÚKTOJÁS, (tyúk-tojás) ősz. fn. l. TYÚK-MONY.

TYÚKTOLL, (tyúk-toll) ősz. fn. A tyúk meztől alkotó tollak.

TYÚKTOLVAJ, (tyúk-tolvaj) ősz. fn. Tolvaj, ki másnak tyúkját v. tyúkjait ellopja. Átv. tréfás ért. kisebb tolvaj vagy gonosztevő; máskép: *csirkéfogó*.

TYÚKUDVAR, (tyúk-udvar) ősz. fn. Udvar, majorudvar, melyben tyúkokat tartani, nevelni, szaporítani szoktak; továbbá oly piaci ház, melynek udvarán tyúkokat, csirkéket árulnak.

TYÚKÜLŐ, (tyúk-ülő) ősz. fn. Keresztfák az ólban, vagy kocsiszínben, házpadláson, melyeken a tyúkok éjjelenként ülni, és aludni szoktak; máskép: *kakasülő*. Tréfásan így nevezik a színházak legmagasabb karzatát.

TYÚKÜLTETÉS, (tyúk-ültetés) ősz. fn. Majorosnők foglalatossága, midőn a megkötött tyúkokat tojásokra ültetik, hogy kiköltsek.

TYÚKÜLTETŐ, (tyúk-ültető) ősz. mn. 1) Aki tyúkot ültet. 2) Kosár, helyiség, melyben tyúkokat ültetnek. 3) Gúnyosan így nevezik az asszonyi dolgokkal pepecselő férfit, máskép: *asszonyférfi, katuska*.

TYÚKVÁSÁR, TIKVÁSÁR, (tyúk- v. tikvásár) ősz. fn. Vásár, illetőleg piac, melyen tyúkokat, csibéket árulnak és vesznek.

TYÚKVERŐ, TIKVERŐ, (tyúk- v. tik-verő) ősz. fn. Ezelőtt több helyeken divatozott, de már lassan avulni kezdő néplakodalmi mulatság, midőn a fiatal násznép a lakodalmi másod vagy harmad napján zeneszóval a helységet bejárja, mely alkalommal dorong végére kötött tyúkot, vagy kakast visznek magukkal, és valamely kitűzött helyen megállapodván egyik vőfélnék szemeit bekötik, s kardot adnak kezébe, hogy a tyúk nyakát levágja. Ez sajátmenü zeneszó mellett szokott történni, melyet *tyúkverő nótá-nak* hívtak v. hívnak. *Tyúkverőt jární.*

TYÚKVERŐS, TIKVERŐS, (tyúk-verős) ősz. mn. Tyúkverővel összekötött; tyúkverőben résztvevő. *Tyúkverős mulatság. Tyúkverős lakodalmi nép.*

TYÚKVERŐZ, TIKVERŐZ, (tyúk- v. tik-verőz) ősz. őnh. Tyúkverőféle lakodalmi vigágban mutatja magát v. mutatják magokat. V. ö. TYÚKVERŐ. TYUSKA, falu Marmaros m.; helyr. *Tyus-ká-ra, —n, —ról.*

TYUTYU, (tyu-tyu) iker. szó, melylyel a tyúkokat hívogatni szokták; máskép: *pipi!*

—TYŰ l. a TY betű alatt.

TYŰH! v. TYJŰH! igen nagy csodálkozást, de egyszersmind némi kételyt kifejező indulatszó. *Tyűh! teringettét, beh jó dolgunk lesz! Tyűh! fele sem tréfa.*

TYÚKÖR, tájdivatosan am. tükör; l. ezt.

A TY betűben van 85 czikk.

U.

U, kised alakban u, harmincznegyedik böti az abécérendben, s tizenkettedik az önhangzók sorában. Vastag, tompa, mély hang, mely a szépszólás előnyére sokkal ritkábban fordul elő, mint az *a o*, vagy *e i*. A hanglejtőzeti változásban ellentéte az *ü*, pl. látunk ütünk, látjuk ütjük, lássuk üssük, lábunk kezünk, lapu kapu, köpü gyöpü, domboru gömbölyü, aluszik fekszik, vajudik szélhűdik. Némely tájakon, nevezetesen túl a Dunán némely szókban hibásan *o* helyett áll, mint, tulom tolom, gondol, gondol, szagol szagol, porol porol, stb. Bizonyos szókban közszokás szerint állandóan rövid, pl. ezek gyökeiben: *udu, ugat, ugrik, uhog, usdi, uszu, uszít, fut, dug, szug, lyuk, burok, szurok, csuha*; különösen a rövid *a v. o* változata, mint *buglya baglya boglya, tuszkol toszkol, kupor(it) kapar* stb.; továbbá állandóan rövid némely személyragokban, mint *karunk, nyakunk, adunk, adjuk, adtuk, adnunk*; és képzőkben, mint *saru, kapu, gyalu, válu, lapu, szapu, adu*. Némelyek-

ben különböző tájéjtés szerint majd rövid, majd hosszú, mint: *un v. ún, ur v. úr, ut v. út, kut v. kút, csunya v. csúnya, ugy v. úgy, czucza v. czúcza*. Ezekben és több más szóban, melyeket pontosan följegyzünk, túl a Dunán inkább a rövid, ellenben a Tisza vidékén és Erdélyben inkább a hosszú kiejtés divatozik. V. ö. Ű.

Némely szókban tájanként *o*-val váltakozik, mint *uson oson, udu odu, udvar, odvar, tukma tokma, undok ondok, unoka onoka* stb.; másokban pedig *i*-vel mint: *lyuk, lik, tyuk, tik, szug szig, csuszamik csiszamik, csoma csima, lubiczol libánczol, ludérez lidérez, hosszú hosszú, koldus koldis, puczi piczi, szurtos szirtos, zsuzsok zsiszik, csuhu csuhi, előhasu előhasi*; különösen a székely szójárásban *uk, úk (ok, ök)* személyrag helyett rendesen *ik* divatos, pl. *apjik, anyjik, bundájik, testvérik, feléjik, melléjik*.

Némely szók végén, kivált ha önhangzón kezdődő ragok s képzők járulnak hozzájuk, *v*-re változik (valamint az *ü* is), pl. *odu odv odv-as*; *daru darvak*, *szaru szarv*; *hamu hamv*; *olu olv-ad*; (*enyü enyv*: *fenyü fenyv*). Egyébiránt figyelemre méltó, hogy noha ragozásokor a végső rövid *a*, e hangok csaknem általánosan megnyúlnak, pl. *apa, apá-t, apá-nak, apá-val, apá-k*, *teve, tevé-t, tevé-nek, tevé-vel, tevé-k* stb. a végső rövid *u*, (valamint *ü, i*) soha hosszúvá nem válik, pl. *kapu, kapu-t, kapu-nak, kapu-k* stb.

Az ösnyelvben a mássalhangzóval végződő mély hangú szókban toldalékféle utóhangzás, mint: *Undu Und*; *Kundu Kund*; *Tasú Tas*; *Borsu Bors*; *Bolháu Bolhád*; *Hungu Hung (Ung)*; *Pákozdu Pákoz*; *Szabolesu Szaboles* stb. (mandsu nyelven is: *baturu bátor, kuku kék, dambagu tobák, niru nyíl* stb. általán a mandsuban minden szó, vagy önhangzón, vagy *n* mássalhangzón végződik). Hasonló utóhangzásnak látszik a *gyapju, varju, sarju, borju, fagyju* szókban; ezekben t. i. némely ragozásnál az *u* kiesik, pl. *gyapj-ak, varj-ak, sarj-ak, borj-ak, fagyj-ak*. Régi iratokban főleg *uk, unk* személyragok helyett számtalanszor, mondhatnók: rendszerént *ok onk* ragokat találjuk (valamint *ük, ünk* helyett: *ök, önk*). Lássunk egykét példát: a Bécsi codexből (Judith. 12-ik lap.) „Szönjék meg te méltatlankodott mü ellenönk, mert jobb hogy elevenen szolgáljonk Nabukodonozor nagy királynak és alázkodjonk te neked, hogy nem meghalvánk mü veszedelmökben kárát szenvedjük. Ménd (mind) mü várasonk és ménden birodalmonk, ménden hatalmonk . . . mendenek te törvényed alatt legyenek. Münön magonk es (is) és mü fiaink te szolgálid vagyonk. Jőj münekönk . . . és éltetessél mü szolgálatonkkal.” A Debreczeni Legendáskönyvből (68. l.) „Szeressük azért uronk Jézust, és tanuljonk valamit ő szent felségeért szenvedni, hogy mirőlönk es (is) mondhasák halálónknak idején a szent angyalok: Ez a tanítvány, kit szeret vala éltebe uronk Jézus.” A következő sorokban találjuk még: *tanuságonk, érdömlj-önk, megtanulonk, megtartanok, lehessönk, szerettes-*

sönk, megtunnonk (tudnonk), követnönk, nekönk stb. A Góry-codexből: uronk (65. l.) értenönk, ösmernönk (17. l.), nekönk (66 l.) stb. A kassai magyar polgárok panaszában 1852-dik évről eléjünnek: halálunk, szolgálunk, uronk, vagyunk, igazságunk, mondjuk, magonk, adonk stb. (Régi M. Ny. II. k. Vegyes t. 98. s. köv. ll.). Arra is fordulnak elé példák, hogy az *uk* *ük* és *unk* *ünk* személyragokban az *u* *ü* a *e*-vé változik pl. a Régi M. Passióban: „És azután bocsássak be (= bocsássuk be) Jeruzsálembe.“ (Toldy F. kiadása 187. l.) „Mert im jól látod, hogy mi binünk szerént szenvedjek ez ként.“ (kínt. Ugyanott. 230. l.) Katalin Prózai legendájában: „Ime megadta minekenk isteneknek istene amit tőle kértünk; de kérdlek teged, hogy minemi névvel nevezjek ötet.“ (Toldy F. kiadása. 211. l.) A göcsei, belső somogyi s ormánsági szójárásokban ezen ragozás ma is általában divatos: kérték (=kértük), vetették (=vetettük), luank (=lovunk), földünk (=földünk), rétünk (rétünk. Vass József. Magyar Nyelvészet. 1860. 105, 116, 144. ll.)

U, mint gyökhang. 1) Mély, tompa természeti hangnak utánzása ezekben: *ugat, uhog, huhog, bubus, mumus, dada, kutya, tutul, suhog, susog, szuszog, zuhog, dunnyog, puska, tutyma, huppan* stb. 2) Kedélyhang, és pedig a) visszaborzadással járó nagy ijedés hangja: *huh! juj!;* b) széles kedvűek felkiáltása: *hej huh! heje huya! i juju! i huhuh;* c) visszataszító keletlen érzésre vonatkozik ezekben: *un, undok, undor, undorodik, utál, utálat;* d) távozásra, cselekvésre biztatók, sürgetők: *uczu! uszu! uszit, huszit, us! usdi! uson, (v. oson), unszol* stb.

—U, vékonyhangon —Ü l. —Ú v. —Ű mel-léknévi képző.

UA. rövidítése *ugyanaz*, és *ugyanakkor* összetett szónak.

UM. rövidítése, *ugymint* összetett szónak.

UN. rövidítése *ugyanevezett* szónak.

UO. rövidítése *ugyanott* összetett szónak.

UBLYA, falu Zemplén m.; helyr. *Ublyá-ra*, —n, —ról.

UBORKA, fn. tt. *uborkát*. A növénytanban az egylélű seregébe és falkások rendébe tartozó növényem, mely a töktől főleg abban különbözik, hogy magvai élesek, szegélytelenek, portokai összetartók, kacscsai egyszerűek. (Cucumis). V. ö. TÖK. Fajaihoz számítják tudományos tekintetben a sárga dinnyét is. (Cucumis melo). A közéletben ismeretes faja a *savanyító uborka* (cucumis sativus), melynek gyümölcse hosszudad, érdes, bibircsós; levelei egyenes szögletesek, s általában csak uborkának hívják. A mivélés által számtalan fajtái keletkeztek: *fürtös uborka; nyulánk* (hosszu) *uborka* stb. — *Kovásszal*, v. *eczettal savanyított uborka*. Másképen: *ugorka*, néhutt: *buborka, umorka*. Egyezik vele hangokban is a német *Gurke*, mely Adelung szerint a bajoroknál: *umurken*, az alsó szász nyelvjárásban: *augurke*, a dán nyelvben: *agurke*; továbbá egyezik vele a szláv

nyelvekben a lengyel *ogorek*, cseh *wokurka*, a magyar-honi szláv *uhorka, oharka* stb. Adelung a latin *anguria* szóból módosultaknak tartja.

UBORKAÁGY, (uborka-ágy) ösz. fn. Kerti ágy, vagy tábla, melyben uborkát termesztene.

UBORKAFA, (ukorka-fa) ösz. fn. Tréfás átv. értelemben mondják alsóbb hivatali állásról, rangról stb., melyre valaki véletlen vak szerencse által jutott, s abban rátartja magát; ezen közmondatok szerint: *Fölkapott az uborkafára; leesett az uborkafáról.*

UBORKALÉ, (uborka-lé) ösz. fn. A kovásszal savanyított uborka leve. *Uborkalevet inni.*

UBORKAMAG, (uborka-mag) ösz. fn. Az uborka belsejében levő mag, mely érett korában kiszedve, további termesztésre alkalmas.

UBORKANÖSZÖFÜ, (uborka-nöszö-fü) ösz. fn. A lóherék neme alá tartozó növényfaj népies neve; máskép: szintén népiesen: *uborka-bakzöfű*, mert a nép azt hiszi, hogy az uborka indái közé téve, az uborka bővebben terem; továbbá: *nyullábfű, macska-here, herehura*; növénytani néven: *herehuralóhere*. (Trifolium arvense).

UBORKÁS, (uborka-as) mn. tt. *uborkás-t*, v. —at, th. —ak. 1) Uborkával bővelkedő, miben uborkát termesztene vagy tartanak. *Uborkás kert, föld. Uborkás hordó.* 2) Uborkával készített. *Uborkás mártalék.*

UBORKASALÁTA, (uborka-saláta) ösz. fn. Nyersen aprított, sóval, eczettel, olajjal, borssal v. paprikával elkészített uborka, mint salátaféle eledel.

UBORKÁSMAGRUGÓ, (uborkás-mag-rugó) ösz. fn. A magrugók neméhez tartozó növényfaj; indája kacstalan; levelei szívesek, borzasak, durva tapintatú, tompák, fogasak; gyümölcse körkörös, borzas, kis uborka forma magvait a végén lövi ki; innen köznépi neve: *lövő uborka*. (Momordica elaterium).

UBORNAK l. OBORNAK.

UBRICS, falu Ung m.; helyr. *Ubrics-ra*, —on, —ról.

UCSA, ALSÓ —, FELSZŐ —, erdélyi falvak Fogaras vidékén; helyr. *Ucsá-n*, —ra, —ról.

UCSÓ v. UCSU tájdivatosak; l. OCSU, OCSÓ.

UCSUODIK, a székelyeknél Kriza J. szerint am. ócsodik (talán: ocsódik?) A Nádor codexben *megucsódot* am. felocsúlt. (Toldy F. szótára a codex végén).

UCCZU indulatszó, mely által valakit bizonyos tette biztatunk, sürgetünk, máskép: *uszu! néha: rajta! nosza! hajsza! Ucczu rajta legények!* Különösen kutyát biztató, nógató szó. *Ucczu Kormos, fogd meg!* Némely népdalokban kedélyes fölkiáltás. „Ucczu bizony, ucczu már, a kis lány is dáma már.“

E szó nem egyéb mint az *uszu* módosulata, a mennyiben az első tag erős hangsúlylyal ejtve ki, a következő *sz-et* megkettőztetjük, és *cz-vé* változtatjuk. L. USZU.

UDDEG, a székelyeknél am. ugyde. *Uddég hát az igaz?* (Krizsa J.). Az első *d* a következő *d* előtt a *gy* hasonulása (udde=ugy de), az *ég* vagy am. még, vagy pedig *eg* olyan toldalék mint itten-eg szóban, tehát az egész=ugy-de-még v. ugy-de-eg.

UDICS, KIS—, NAGY—, faluk Trencsén m.; helyr. *Udics-ra*, —on, —ról.

UDOR, tájdivatosan, pl. a székelyeknél is am. odor. l. ODOR.

UDORNYA, falu Nógrád m.; helyr. *Udornya-ra*, —n, —ról.

UDU; UDUS, tájdivatosak; l. ODU; ODVAS.

UDVA, falu Zemplén m.; helyr. *Udvá-ra*, —n, —ról. Ugyanott patak neve is.

UDVAR, (1), fn. tt. *udvar-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Kerített, s különösen lakházhoz tartozó, vagy több oldalú épület falai közt hagyott üres tér. Szűk, tágas, négyszögű, hosszukás *udvar*. Majorház *udvara*. Székérrel behajtani az *udvarra*. *Udvarban* megállni, járni. *Holmit az udvarra kirakni*. *Pázsitos udvaron lakik a szegénység*. (Km.). Innen átv. ért. néha a napot, holdat vagy csillagokat övező gyűrűforma terület, melyet a gőzpárán megtört fénysugarak szoktak képezni. *Nap udvara*, *hold udvara*. 2) Szélesb ért. minden lakhely, vagy épület a hozzá tartozó területtel együtt, mit másképp latinosan *portá*-nak is neveznek. *Udvara minden vendégnek tárva áll*. *Ne merészelj udvaromba lépni*.

„Nézz ki rózsám ablakodból,
Most lépek ki udvarodból.“

(Népd.).

3) Főurak, fejedelmek lakhelye, a hozzájuk tartozó összes családdal s háztartással együtt. *Grófi, hercegi, fejedelmi, királyi, császári udvar*. Az *udvarnál* hivatalt viselni, szolgálni. *Fényes udvart, nagy udvart tartani*. Az *udvar elutazott*. *Udvartól jött rendelet, parancsolat*. *Habzó tenger az udvar*. (Km.). „Más szerzetős is látván e^h szent Baziliust nagy udvarral egyszer mennie, megutálá ötöt alítván (vélvén), hogy e^h szent pispök gyönyörködnejek aféle pompaságba.“ (Debreczeni Legendák. 104. l.). *Nagy udvarban nehez remetének lenni*. (Km.). *Nagy udvarokból is mentek mennyországba*. (Km.).

„Egy dolmányt, egy mentét választ csak magának,
Ebbe szokta mutatni magát udvarnak.“

Gr. Zrínyi M. (Zrínyi halála. XV. Ének).

4) Régebben jelentett udvarbiróságot is, innen Szabó Dávidnál is eléjönnek: *udvart* (udvari törvényt) *állítani*, *udvart hirdetni*, *összehívni az udvart*. *Ott van gonosz udvar, ahol nincs igazság*. (Km.). 5) Kölesnőzött idegen szójárás szerint jelent nagy urak, vagy hölgyek körüli tisztelgést, hódulatot. Ezen értelmén alapulnak a következő kifejezések: *udvarol*, *udvari*, *udvariság*, *udvariasság*, melyeket l. saját rovataik alatt. 6) Hajósoknál a hajófödélzet, mely a két

bástya (Back és Schanze) között marad. (Kuhl des Schiffes. Kenessey A.). Régiesen, pl. a Góry-codexben: *odvar*. „Az mennyei *odvar*“ (Régi Magyar Nyelvemlékek IV. K. 63. lap.).

„Hát valának nékik (némelyek) nagy csudába
Hogy Budának minden utcájába

Jelennen királnak *odvarában*

Látják török népeth kazdag ruhában.“

Ének a XV. századból. (Századok. 1872. 15. l.)

Az idegen nyelvek közül egyezik vele a zend (ó baktriai) *dvara*, szanszkrit *dvára*, az ékiratokban *dhuvara*, melyektől származik a persa *dar*, 1) am. porta, janua; 2) aula stb. (Vullers); továbbá a szláv *dvor*, melyről megjegyezhető, hogy egy eredetűnek látszik az ajtót jelentő *dvere* szóval; ide tartoznak a német *Thor Thüre*, a goth *daur*, hellen *δύρη* v. *δύρα* stb. melyek ajtót, kaput, illetőleg ajtó- v. kapuüreget stb. jelentenek. Az *udvar* szó alapfogalmánál fogva mint üreget, öblöt képező zárt tér, saját nyelvünk-ből is elemezhető, mint Kresznerics és Döbrentey is vélekednek, s törzse szeréntök azon *udu*, mely másképp: *odu* v. *adu*, honnan a régies és tájdivatos *odor* vagy *udor* jelent üreget, különösen a székelyeknél jelenti a csűrben kétfelül azon ürességet, hová a gabonát rakják; tehát *udvar* v. mint föntebb *odvar* (=uduar Anonymusnál is, mint alább) képeztetésre hasonló volna a *bog*, *av*, *med*, *fegyv* (fegyő, fegyű), *csöm*, *söm* gyökökből képződött *bogar*, *avar*, *meder*, *fegyver*, *csömör*, *sömör* stb. származékokhoz. Figyelmet érdemel, hogy az *udvar* szó első részéhez (*udv* v. *udu*) hasonlít különösen a kalmuk *öden* (Thüre, Pforte. Jülg.) és a mandsu *uden* (Herberge, öffentliches Gebäude. Gabelencz.)

Anonymusnál is, mint érintők, *uduor*, kinél mint helynév eléjön *Hymusuduor*, melyet Szabó K. *Himös udvar*-nak ír. „Említett Tarczal (Turzol) pedig Árpád vezér kegyelméből azon hegy tövében, hol a Bodrog a Tiszába szakad, nagy földet szerze, s azon helyen földvárat építe, melyet most jelenben *Himös udvar*-nak neveznek.“ Szabó K. fordítása, ki a föntebbiekre ezt jegyzi meg: „E vár helyét szerzőnk oly pontosan meghatározza, hogy azt minden legkisebb kétségen kívül a tokaji várral egynek kell vennünk. Nevezetes — mondja tovább — hogy szerzőnk a *Himes udvar* nevet az ő korában divatozottak állítja, s így mintegy hallgatva elismeri, hogy annak előbb más neve volt. E név a szláv *Sztokaj* (víz-szakadás), melyet a magyar ajak könnyebb kimondás végett *Tokaj*-já egyszerűsített.“ Azonban Jancsovies István Szláv-magyar Szótárában csak *sztok* van, összefolyadék jelentéssel. Véleményünk szerént Tokaj a legegyszerűbben s a helynek megfelelőleg a mongol *tokhai* (Mándy Istvánnál is a mult század végén eléjön: „nunc Tokai“) am. könyök. V. ö. TOKAJ (1). *Tarczal* (Anonymusnál *Turzol*) szintén mongol név, (l. TARCZAL), mint a legtöbb

régi magyar és hún nevek; lásd ennek még némely példait SZEMÉLYNÉV, TÖMLŐ, UGEK stb. alatt.

UDVAR, (2), ÚJ—, falu Szala m.; helyr. *Udvar-ra*, —on, —ról.

UDVARABLAk, (udvar-ablak) ösz. fn. Ablak az épületen, mely az udvarra szolgál, különböztetésül a másfelé, p. utczára, kertre nyíló ablakoktól.

UDVARAJTÓ, (udvar-ajtó) ösz. fn. Ajtó, mely a ház oldaláról az udvarba nyílik, különböztetésül a más térre, pl. utczára, kertre nyíló ajtótól.

UDVARBIRÓ, (udvar-biró) ösz. fn. A Nádor-codexben Toldy F. szerint am. udvarmester. Némelyek véleménye szerint a német *Hofrichter* szó szerinti fordítása, mely magyarosan: tisztartó.

UDVARD, faluk Baranya, Komárom és Sopron m.; helyr. *Udvard-ra*, —on, —ról.

UDVARDI, falu Bihar, pusztá Veszprém m.; helyr. *Udvardi-ba*, —ban, —ból.

UDVARFALVA, erdélyi falu Maros székben; helyr. —*falvá-ra*, —n, —ról.

UDVARHÁZ, (udvar-ház) ösz. fn. Molnár A. szerint hajdan jelentett nemes uri házat, nemes telket.

UDVAR HAZUGJA, régiesen am. csélcspó, ki abból él, hogy egyik vagy másik előkelő udvarban az embereket hazugságokkal ámitja.

UDVARHELY, (1), (udvar-hely) ösz. fn. 1) Főuri, vagy fejedelmi lakhely. 2) Nagyobb községekben, városokban fekvő egyes kisebb nemesi lak és telek, ideértve a telek külsőségeit is, mely telek azonban a régi magyar államjog szerint, némely úgynevezett királyi haszonvételi, u. m. bor- és húsmérési, s malomhasználási jogokkal is birt. (Curia). „Panaszolkodnak énnekem az páni nemes népek mel (mivel) hogy kemed sokra ródtha volna öketh ök penég (pedig) azt megbizoníthanák ispánnyokkal (ispánjokkal), hogy egy nemes udvarhelynél többől nem fizettenek. Levél 1549-ből. (Szalay Ág. 400 m. l. 62. l.) 3) Székelyszék neve Erdélyben.

UDVARHELY, (2), falu Somogy, puszták Nógrád m.; SZAMOS—, falu Közép-Szolnok m.; SAJÓ—, erd. falu Belső-Szolnok megyében; SZÉKELY—, mváros Udvarhely székben; VÁMOS—, v. OLÁH— falu Küküllő m.; helyr. —*hely-re*, —én, —ról.

UDVARHELYES, (udvar-helyes) ösz. mn. Kinek udvarhelye, azaz, nemesi háza és telke van. *Udvarhelyes urak*, nemesek. V. ö. UDVARHELY, (2).

UDVARI, (1), (udvar-i) mn. tt. *udvari-t*, tb. —ak. 1) Udvarban levő, ahhoz tartozó. *Udvari kert*. *Udvari szín*. 2) Bizonyos főuri vagy fejedelmi udvarhoz tartozó; ott létező; eléforduló; abban hivatalt, szolgálatot viselő. *Udvari pap*, *káplán*, *tiszt*, *orvos*. *Udvari hölgy*. *Udvari ember*. *Udvari bál*. *Udvari ebéd*. *Udvari gyász*. *Udvari kápolna*. *Udvari nép*. *Udvari szakács*, *kertész*, *ajtónálló*, *inas*, *kocsis*. *Udvari cseléd*, *őrség*. *Udvari bolond*. Néha csak czím. *Udvari tanácsos*. *Udvari szállító*. *Udvari*

festő, *fényképész*, *gyógyszerész*, *kocsigyártó* stb. 3) Udvari életre vonatkozó, azzal bizonyos viszonyban levő. *Udvari élet*, *szokások*. Az udvari élet nemcsak borsos kalácsot, hanem kenyérhajat is ad. (Km.). *Udvari disz*, *pompa*. *Udvari cselszövények*. *Udvari kegyelem*, *esős idő*; némelyek szerint: *udvari kegyelem*, *álom*. (Km.). 4) Müvelt, finom társalgásu. *Udvari bándsmód*. *A ki mód nélkül udvari, nem udvari*. (Km.)

UDVARI, (2), faluk Szatmár, és Tolna m.; BALATON— falu, Szala m.; helyr. *Udvari-ba*, —ban, —ból.

UDVARIAS, (udvar-i-as) mn. tt. *udvarias-t*, v. —at, tb. —ak. A finomabb udvari társalgás szokásait követő, gyakorló. *Udvarias magaviselet*, *bándsmód*, *tisztelgés*.

UDVARIASAN, (udvar-i-as-an) ih. A finomabb társalgás szabályai és szokásai szerint.

UDVARIASKODÁS, (udvar-i-as-kod-ás) fn. tt. *udvariaskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Finomabb társalkodási szokások gyakorlása.

UDVARIASKODIK, (udvar-i-as-kod-ik) k. m. *udvariaskod-tam*, —tál, —ott. Udvarias, finom társalgási szokásokat gyakorol; udvarias ember módjára viseli magát.

UDVARIASSÁG, (udvar-i-as-ság) fn. tt. *udvariasság-ot*, harm. szr. —a. Az udvaroknál divatos, finom társalgási tulajdonság.

UDVARIATLAN, (udvar-i-at-lan) mn. tt. *udvariatlan-t*, tb. —ok. Müveletlen, pórias, durva társalgásu; mások irányában gyöngédtelen, nem előzőkeny magaviseletű; a finomabb társalgás szokásai-
ban avatatlan.

UDVARIATLANSÁG, (udvar-i-at-lan-ság) fn. tt. *udvariatlanság-ot*, harm. szr. —a. Az udvarias viseletnek, társalgási módnak hiánya; mások iránti gyöngédtelenség; nyers müveletlenség. stb.

UDVARI BOLOND, régebben az előkelők s fejedelmek udvaraiban is élőködő tréfás személy, kinek meg vala engedve a társalgást, különösen vendégeskedéseknél, élcezeskedéseivel vidítgatni s élénkíteni, melyek ha néha nyersen ütöttek is ki, nehezen nem vétetének.

UDVARILAG, (udvar-i-lag) ih. 1) Udvari módon, mint főudvaroknál szokás. 2) A finom társalgás, nyájasság szabályai szerint; udvariasan.

UDVARIS, (udvar-i-s) l. UDVARIAS.

UDVARISÁG, (udvar-i-ság) fn. tt. *udvariság-ot*, harm. szr. —a. Finom, müvelt, gyöngéd, nyájas társalgási tulajdonság.

UDVARIVÁR, (udvari-vár) ösz. fn. Vár, vagy várforma fejedelmi, vagy főuri lak.

UDVARKA, (udvar-ka) kies. fn. tt. *udvarká-t*. Kicsi, szűk öblű udvar.

UDVARKAPU, (udvar-kapu) ösz. fn. Kapu, mely udvarba vezet, különböztetésül másféle, pl. kert-, vár-, városkaputól.

UDVARKODIK, helyesebben és szokottabban l. UDVAROLGAT.

UDVARKÖLTSÉG, (udvar-költség) ösz. fn. A fejedelmi udvar fentartására határozott költség. (Civilliste).

UDVARLÁS, (udvar-ol-ás) fn. tt. *udvarlás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Finomabb szolgálattevés, mely által valakinek udvarolunk. V. ö. UDVAROL.

UDVARLÓ, (udvar-ol-ó) mn. és fn. tt. *udvarlót*. Aki másnak nyájas, finom, gyöngéd szolgálatot tesz. Különösen, ki a hölgyek körül forgolódik, azokat mulattatja, kényelmökre valamit tesz stb.

UDVARMESTER, (udvar-mester) ösz. fn. A fejedelmi, vagy főúri udvar egyik főtisztje, ki az egész udvarnépre fölügyel. *Főudvarmester*.

UDVARNAGY, (udvar-nagy) ösz. fn. I. UDVARMESTER.

UDVARNÉP, (udvar-nép) ösz. fn. A fejedelmi vagy főúri udvarhoz tartozó tisztek és szolgálók együttl véve.

UDVARNOK, (1), (udvar-nok) fn. tt. *udvarnok-ot*, harm. szr. —a. 1) Széles ért. előkelő udvari szolga valamely fejedelem mellett. 2) Szorosb ért. *királyi udvarnok* (aulae regiae familiaris), a régi magyar királyok alatt, és jelenen is, udvari ranggal, és bizonyos kiváltságokkal diszített személy, ki bizonyos innepélyek alkalmával udvari, nevezetesen asztalnoki szolgálatot tesz, minek czimeréül diszöltönyén ezüstbojtos villát visel, valamint a cs. kir. kamarás arany bojtos kulcsot.

UDVARNOK, (2), faluk Nyitra, Tolna, Szala, Hont m., KIS—, NAGY—, Pozsony m. helyr. *Udvarnok-ra*, —on, —ról.

UDVAROL, (udvar-ol) önh. m. *udvarolt*. Tulajdonító ragu viszonynévvel am. valakinek tisztelgési, kedveskedési, finomabb társalgási szolgálatot tesz. *Nagy uraknak, hölgyeknek udvarolni*.

„Királnak ékesen odvarlani.“

Ének a XV. száz. ból. (Századunk. 1872. 15. I.)

UDVAROLGAT, (udvar-ol-og-at) gyak. önh. m. *udvarolgat-tam*, —tál, —ott, par. *udvarolgass*. Gyakran vagy folytonosan udvarol valakinek.

UDVARONCZ, (udvar-oncz) fn. tt. *udvaroncz-ot*, harm. szr. —a. Megvető ért. hizelkedő udvari kegyencz.

UDVARSZÁLLÁS, falu Krassó m., helyr. —szállás-ra, —on, —ról.

UDVARSZERŰ v. —SZERŰ (udvar-szerű) ösz. mn. Udvari szokásokhoz alkalmazott, azokkal egyező.

UDVARSZERŰLEG, v. —SZERŰLEG, (udvar-szerűleg) ösz. ih. Főúri vagy fejedelmi udvarban divatozó szokás, mód, szabály szerint.

UDVARTARTÁS, (udvar-tartás) ösz. fn. Udvari tisztekből és szolgálóból álló fejedelmi vagy főúri háztartás.

UDVARTELEK, (udvar-telek), ösz. fn. I. UDVARHELY, (1), 2).

UDVAS, I. ODVAS,

UG I. UGH.

UGAJ, UGÁL, pusztá Somogy m. helyr. *Ugaj-ba* v. *Ugál-ba*, —ban, —ból.

UGAR, fn. tt. *ugar-t*, tb. —ok, harm. szr. —a, v. —ja. Oly szántóföld, melyet a terménynek betakarítása után a jövő év őszeig, tehát egy évig veteményezetlenül heverni, pihenni hagynak, azonban tavaszon és nyáron át rendesen háromszor, néhutt négyszer is felszántják, s így készítik elé a következő vetéshez. Különösen hol a vetést három szántás előzi meg, ott az ugarföldet először tavasz végén, másodszor nyár derekán s utoljára a vetés előtt szokták felszántani; az első szántás neve: *ugarolás*, a második: *forgatás* v. *keverés*, a harmadik *vető szántás* v. *vető alá szántás*. *Ugarokon legeltetni a nyájakat*. *A volt urbéri földek egy részét ugarnak szokták vala hagyni*. *Ugarba vetett gabona*. Különbözik tőle némileg: *parlag*, mely több ideig miveletlenül hagyott földet vagy szőlőt is jelent. *A tartós háboru alatt parlagon heverő telkek*. *Parlagon hagyott homokbuczkák*. „Parlag nagy részént Hunnia földé s ugar.“ (Virág B.)

Sokak véleménye szerint szláv eredetű szó, mert szerintök szerbül szintén *ugar*, s cseh és szlovák nyelven Miklosich szerint *úhor*, mely Stephano-vics Vuk értelmezése után vetésre feltört, és a nap átmelegítésének kitett föld, áll t. i. az az igeikötő *u*, és égetésre, tüzre vonatkozó *gar*, *hor* elemekből. Azonban szintén figyelmet érdemel, hogy a mongolban *ukhori*- ige am. harken, rechen, mit der Harke oder dem Rechen ausscharren, francziául: gratter la terre avec un rateau; ramasser avec un rateau les herbes en un monceau; tehát am. a földet gereblye-féle eszközzel felvájni, a fűvet egy csomóba összekaparni és így általában a mívelés, illetőleg vetés alá elkészíteni; s épen ez a célja az ugaron hagyásnak, és *ugarol-ni* a magyarban is épen azt teszi: feltörni a földet, mely jelentést épenséggel nem az *ol* képzőből, hanem az egész szótól magyarázhatjuk vagy meríthetjük; a főtebbi szónak pedig még egyszerűbb törzse: *uko*-, ausgraben, aushöhlen; fouir, creuser la terre, déterrer. Figyelmünket még inkább fokozza az, hogy *eke* is, melyet általán a német „Egge“ szóból származottnak hisznek, a mongollal egyezik, t. i. mongolul: *böke* (Schmidt átírása szerint) v. *büke* (Kowalewzski átírása szerint) am. Pflugestell. *Szántani*, *számlani* szóról pedig még nem hallottuk, hogy az árja eredetű volna. Tehát *ugar*, *eke* is altaji eredetűeknek mutatkoznak.

UGARFÖLD, (ugar-föld) ösz. fn. Ugarnak hagyott szántóföld. V. ö. UGAR. *Ugarföldéken legeltetni a barmokat*.

UGARGABONA, (ugar-gabona) ösz. fn. Oly szántóföldön termett gabona, mely előbbi évben ugar-ként hevert. Néha az ugarban magától termett gabona.

UGARHÓ v. —HÓNAP, (ugar-hó v. —hónap) ösz. fn. Nyárelő hava, melyekben ugarolni szoktak vagyis az ugart felszántani szokták. Némelyek által a mezői munkától vett kifejezés.

UGARI, (ugar-i) mn. tt. *ugari-t*, tb. —*ak*. Ugarföldben termő, létező. Ugarról nevezett.

UGARI MÜGE, a müge neméhez tartozó növényfaj; szára ágas-bogas; virági az ághegyen nyeletlenek, csoportosak; levelei csillagosak, 6—8 egy gyűrűben; magvai simák. (*Asperula arvensis*). Népies neve: *békaragadály*.

UGARLÁS, I. UGAROLÁS.

UGAROL, (ugar-ol) áth. m. *ugarol-t*. Az ugart vagyis ugarinak hagyott földet feltöri, felszántja. (Szabó D. — *Agrum proscindere*. Molnár A.) T. i. a pihenő hagyott földet először *ugarolják*, másodszor *forgatják* v. *keverik*, harmadszor (néhutt t. i. rosszabb talajban negyedszer) *vető alá szántják*. V. ö. UGAR.

UGAROLÁS, (ugar-ol-ás) fn. tt. *ugarolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Első szántás, melyet az ugarföldben tesznek. A második *keverés* vagy *forgatás*. V. ö. UGAROL.

UGARON, (ugar-on) ih. Pihenés végett szántatlanul hagyva. *A határnak egy harmadát ugaron hagyni. Ugaron hever a föld.*

UGARROZSNOK, (ugar-rozsnok) ősz. fn. Növényfaj a rozsnokok neméből; bugája bókoló, pongyola; füzérkéi öt-hat viráguak, simák; ondói fehér szélük, néha kalászosak, néha kalásztalanok. Az ugarföldeken szeret tenyészni. (*Bromus arvensis*).

UGARSZÁNTÁS, (ugar-szántás) ősz. fn. I. UGAROLÁS.

UGARSZIGORÁLL, (ugar-szigoráll) ősz. fn. Növényfaj, az egyvirágu és kocsányos szigorállók alneméből; levelei alig nyelesek, csipkés, szivesek, szárai henyélők, szőröskék; csészelevelei egyenetlenek. (*Veronica arvensis*).

UGARTÖRÉS, (ugar-törés) ősz. fn. Első szántás az ugarként hevert földön, gyeptörés.

UGAT, (u-og-at) őnh. m. *ugat-tam*. —*tál*, —*ott*, par. *ugass*. Szoros ért. ugat a kutya, midőn fenhagyon kiált; szélesebb ért. mondják más kutyanevekről is, um. rókákról, farkasokról. V. ö. SZÜKÜL, VONYÍT, TUTUL, CSAHOL. Ugat a kutya, midőn idegent jönni lát, midőn megharagszik, midőn valamit gyanít stb.

A komondor nem sokat törődik, ha megugatja is a kis kutya. Az eb a lánczon ugathat, de nem haraphat. (Km.). *A halál kutyáji ugatnak belőle, tüdővészben köhög.* Képes kifejezéssel am. másokat haragos kutya módjára rágalmakkal illet, megszól, rútul perlekedik. *Ne ugass! Mit bánom én, hadd ugasson.* Mocskos nyelvvel minden embert megugat, leugat. Továbbá népies nyelven mondják üres, éhes, korgó gyomorról. *Ugat a gyomra.* A mongol *khucza* (=ugat) törzs közelebb a 'kutya' szóval egyezik.

Eredetre nézve hangutánzó, s alaphangja a tompa *u* (k előhanggal: *ku*), mely a *kutya*, (*kuvasz*), és mongol *khucza* szókban is rejleni látszik. A *gat* (=og-at) összetett képző.

UGATÁS, (u-og-at-ás) fn. tt. *ugatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A kutyának rendes kiáltása, melytől

különbözik a *szűkülés*, *vonyítás*, *tutulás*, *nyöszörgés* stb. *Ebugatás* nem hallik mennyországba. (Km.)

UGEK, személynév. Anonymus szerint Almus apja. Szabó K. *Ügyek*-nek írja. Meg fogja engedni az olvasó, hogy a mongol nyelvből az egész családát értelmezhessem. A mongolban *ügek* Kowalewski szerint am. rözse, nyaláb, csomó; különösen áldozati rözse v. csomóvessző v. fű v. gyapju áldozás végett a szellemeknek. Neje volt Anonymus szerint *Emesu*, melyet Szabó K. *Emes*-nek ír. A mongolban *eme* nőt, feleséget jelent, s a mandsuban anyát; továbbá amott *emege* v. *emegen* am. nagyanya, emitt *emeke* am. napa (Schwiegermutter). Emesről Anonymus azt írja: filia *Emedubeliani* ducis, Szabó K. fordításában: *Önedbeli* vezér leánya. A mongolban *önetü* v. *önetei* am. becses, nagybecsű, *cou-teux*, *prétieux*, *de haut prix*, *önen* főnévtől, mely am. becs, érték stb. végre a mongolban *bele* am. erő (*vigueur*, *force*, szanszkritul: *bala*); a — *belianus* végezet lehet a magyar *beli* is, minthogy Anonymus néha a végzeteket magyarosan írja, mint Szabó K. is vélekedik, s akkor *önetü* lehet helynév. Végre *almasz*, vagy mint Bálint Gábor írja: *almusz* a mongolban bűvöst jelent.

UGH, puszta Veszprém m., TISZA —, falu Heves m., helyr. *Ugh-ra*, —*on*, —*ról*.

UGLES, puszta Baranya m. helyr. *Ugles-re*, —*én*, —*ról*.

UGLYA, falu Marmaros m., helyr. *Uglyá-ra*, —*n*, —*ról*.

UGOCSAMEGYE, UGOCSAVÁRMEGYE, (Ugocsa-megye v. —vármegye) ősz. fn. Magyarország tiszántuli kerületében fekvő vármegye, Szatmár, Máramaros és Beregmegyék között. *Ugocsa*, mint általában a vármegyék nevei, magában is használtatik.

UGOD, falu Veszprém vármegyében, helyr. *Ugod-ra*, —*on*, —*ról*.

UGOR, önhatólag használva; I. UGRIK.

UGORDÁS, (mint *játszodás*), fn. I. UGRÁS. „Ugordást segítő rúd“ (Gewichtstange der Springer. Molnár A.); I. UGRÓRÚD.

UGORDIK, I. UGRIK. A *d oly* közbevetett betű, mint *játszodik* (játszik) szóban. Eléjön Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál; *leugordik* Káldinál.

UGORDÓS, I. UGRÓS.

UGORGYÁN, fn. tt. *ugorgyán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szalavármegyében Lenti táján így nevezik a szivárványt. Nevét talán képes kifejezéssel onnan kapta, hogy a feléje közeledni akaró elől mindig tovább halad, s mintegy odább ugrik. Hasonló képes kifejezés a palócoknál divatos *bábabukra*.

Alakra hasonló a *toporján*, *bojtorján*, *tátorján* szókhoz. T. i. Szalában a *j* helyett *gy-t* szeretnek ejteni.

UGORKA, I. UBORKA.

UGORKAÁGY, UGORKAMAG stb. I. UBORKAÁGY; UBORKAMAG stb.

UGORKÁS, UGORKASALÁTA stb. I. UBORKÁS, UBORKASALÁTA stb.

UGORNYA, falu Bereg m., helyr. *Ugornya-ra*,
—n, —ról.

UGRA, falu Bihar és Heves m.; erdélyi falu
Küküllő m.; SZÁSZ—, Köhalom székében; helyr.
Ugrá-ra, —n, —ról.

UGRACZ I. UGRÓCZ.

UGRÁL, (ugr-ál) önh. m. *ugrál-t*. Gyakran,
vagy folytonosan ugrik v. szökik, szökdös. *Ugrál mint
a kecskék, mint a szarka. Jó kedvében ugrál. Ugrálva
táncsol. Azon gyakorlatos igék osztályába tartozik,
melyek ál él képzővel alakulnak, mint: dob dobál,
hál hálál, jár járál, men menél.* V. ö. UGRIK.

UGRÁLÁS, (ugr-ál ás) fn. tt. *ugrálást*, tb.
—ok, harm. szr. —a. Gyakori vagy folytonos ugrás,
szökdösés.

UGRÁLGAT, (ugr-ál-og-at) gyakor. önh. m.
ugrálgat-tam, —tál, —ott, par. *ugrálgass*. Folytono-
san és némi könnyűséggel, vagy aprózva ugrál. A
jó kedvű kis fiúk ugrálgnak.

UGRÁNC, (ugr-ánc) fn. tt. *ugráncs-ot*. Ugráló,
szökdélő vig gyermek.

UGRÁNDOZÁS, (ugr-ánd-oz-ás) fn. tt. *ugrán-
dozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Gyakori, kivált jó
vidám kedélyből származó ugrás. V. ö. UGRÁN-
DOZIK.

UGRÁNDOZIK, (ugr-ánd-oz-ik) k. m. *ugrán-
doz-tam*, —tál, —ott, par. —zál. Gyakran ide-oda
ugrál, jó kedvében szökdös, mint a jó kedvű gyer-
mek. Képeztetésre és alapértelemre hasonló hozzá
feszítkezik. Molnár Albertnél eléjön fölös gyakori-
tással ugrándozdogni is.

UGRÁNY, (ugr-ány) fn. tt. *ugrány-t*, tb. —ok,
harm. szr. —a. v. —ja. A természetrajzban a czicz-
kányok neme alá tartozó állatfaj, Egyiptomban, Ara-
biában és Sziberiában, mely nagyságra a patkány-
hoz hasonló, és nyúlfejú; mezőkön lakik, és hosszú há-
tulsó lábszárai levén nagyokat ugrik. (Mus jaculus.)

UGRÁS, (ugr-ás) fn. tt. *ugrás-t*, tb. —ok, harm.
szr. —a. Az állatnak azon mozgása, midőn rugalmas
inainál, tagjainál fogva bizonyos magasságra fölveti
magát, vagy a levegőbe fölemelkedve némi távol-
ságra szökik, leesik, lebukik. *Veszedelemes, halálos
ugrás. A mesébeli táltosló három ugrással célhoz ér.*
Elvétette az ugrást. (Km.), nem oda jutott, a hová
szándoka vala. A vadászoknál *ugrásban* (felugrásban)
lőni, akkor lőni, midőn a vad fektéből fölpattan.
Átv. oly haladás neme, mely a közbeeső tárgyakat
mintegy elmellőzve (átugorva) siet bizonyos célra.
Nincs ugrás a természetben. (Km.) Non datur saltus
in natura). V. ö. UGRIK.

UGRASZT, (ugr-asz t) áth. m. *ugraszt-ott*,
par. *ugraszsz*, htn. —ni v. —ani. Ugrásra kénysze-
rit, sürget, ösztönöz; különösen fenyegetés vagy
ijesztés által felszöktet, s megfuttat. *Kiugrasztani a
nyulat a bokorból. Megugrasztani a tolvajokat. Néha
egyezik vele ugrat, pl. úsztatáskor a juhokat be-
ugrasztják v. beugratják a vízbe. A csintalan fiukat
megugratják v. megugrasztották. De néha föl nem cse-*

relhetők, pl. jól van mondva: a lóval átugratni az árkot,
de nem szoktuk mondani: átugrasztani; noha „ugraszt“
hatása rendesen csak élő lényekre, „ugrat“ szóé pe-
dig élettelen tárgyakra is vonatkozhatik. „Ugraszt“
azon *aszt eszt* képzőjű igék osztályába tartozik, me-
lyek ik-es igékből képződnek, milyenek: *válik vá-
laszt, milik mulaszt, ömlik ömleszt* stb. V. ö. UGRAT;
UGRASZTÁS.

UGRASZTÁS, (ugr-asz-t-ás) fn. tt. *ugrasztás-t*,
tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által em-
bert vagy más állatot ugrásra, illetőleg szökre,
megfutamodásra kényszerítenek. V. ö. UGRASZT.

UGRAT, (ugr-at) mivel. m. *ugrat-tam*, —tál,
—ott, par. *ugrass*. Eszközli, okozza, parancsolja, hogy
az ember vagy más valami ugorjék. *Korbáccsal,
sarkantyúval megugratni a lovat. Megugratom az ebet
alattad, (km.) azaz, veréssel megkergetlek, rád verek.*
Árkot ugratni a lóval. A tánczban megugratni a leányt.
A tekét föl-, kiugratni. V. ö. UGRASZT.

UGRATÁS, (ugr-at-ás) fn. tt. *ugratás-t*, tb.
—ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valakit
v. valamit ugratunk; különösen, midőn a lovaglók
bizonyos téren, árkon, gáton neki rugaszkodva át-
szöknek. *Hangugratás* a nyelvtanban, midőn a
szók a képzőjökben levő tompa rövid önhangzót
(o, é, ö) némely újabb ragozáskor vagy képeztetés-
kor kilökik, pl. *hatalom hatal-m-ak, szerelém szerel-
m-ek, köröm kör-m-ök* stb. A részletes szabályok a
nyelvtanokba tartoznak.

UGRATÓ, (ugr-at-ó) részesülői mn. 1) A ki
ugrat. 2) A mértékes verselésben úgynevezett láb, két
hosszú tag közt egy rövid taggal: — o — (creticus).

UGRATÓVERSENY, (ugrató-verseny) ösz. fn.
A lóversenynek akkénti megnevezése, hogy a futó-
lovaknak utjukba helyezett több gátat, u. m. sö-
vényt vagy korlátot kelljen átugornia; máskép:
akadályverseny, gátverseny.

UGRI, (ugr-i) mn. tt. *ugri-t*, tb. —ak. Oly
emberről mondják, ki fürgén, izegve mozogva szök-
déssel. Néhutt futi-val összetéve: *ugrifuti*.

UGRIFÜLES. (ugri-füles) ösz. fn. Tréfás nyel-
ven jelent nyulat, mint ugrándozó és nagy füli
állatot.

UGRIK, (ugr-ik) k. m. *ugr-ott*, v. *ugort*, htn.
ugrani v. *ugorni*, par. *ugorjál* v. rövidítve: *ugorj*. 1)
Szoros ért. mondjuk emberről vagy más állatról,
midőn rugalmas inai, izmai, tagjai segedelmével
nyugvó helyéből hirtelen kimozdul, s bizonyos irány-
ban és sebesen fölemelkedve odább szökik, elveti
magát. Különféle irányu szökre vonatkoznak az
ily öszvetételek: *fölugrik, leugrik, föbre, előre, hátra
ugrik, kiugrik, beugrik, általugrik, visszaugrik, eléugrik.*
*Ugrik mint a csik, mint a sajkukacz. Örömeiben, jó ked-
vében nagyot ugrik. Vízbe ugrani. Az ablakon ki-
ugrani. A szekérről leugrani. A zergék szikláról sziklára
ugranak. Fölugrani a székre, padra, asztalra. Odább
ugrani, megugrani, elugrani, elszökni. Tánczba ugrani.*
Visszaugrani (a ruganyos testről mondják). Árkot

ugrani, az árkot átugrani. A száz tíz hosszát átugrani, teljes erejében lenni. Kútba ugrani. Akkor mondj hop-pot, mikor általugortad az árkot. (Km. önként folyó hexameterben). Mindenkor legszebb hal volt az, mely kiugrott a hálóból. (Km.). Mérgében olyant ugrott, mint a hörcsők. Jó férj hóna alól ugrik ki a kövér menyecske. (Km.). Átv. kiugrott a szemé; majd kiugrik a bőréből, oly jó kedve van. Áthatólag: Elugrotta mint a péri leány a férjhez menést. (Km.). 2) Him állatokra vonatkozva am. hág, meghág. A csődör a kanczára ugrott. Áthatólag: A kos megugrotta a jerkét. 3) Mondjuk folyó testekről, midőn a forrásból kifakadva, vagy valamely esővön felyomulva magasra szöknek; innen: ugró kút, ugró víz. 4) Ugranak a rugalmas testek, midőn a nyomást visszataszítják. 5) Képes kifejezéssel, némely közbevetett dolgok elhagyásával, egymástól távolabb eső tárgyakra megy által. A kérdésnek némely pontjain átugrani. Áthatólag: Épen azt ugrotta át, mi-ben a dolog veleje fekszik. Nyelvtani ért. kiugrik az önhangzó, midőn bizonyos ragok előtt kimarad, pl. álom, álmot, kotor kotrunk. Sándor I.-nál kiugrott barát am. kilépett barát, ki a klastromi életet ott hagyta.

Mennyiben a tulajdon értelmű ugrás az illető állati testnek fölemelkedését, magasra vetődését fejezi ki; az ugrik igében az emelkedés, magasság alapfogalma látszik rejleni; honnan valószínűleg gyaníthatni, hogy gyöke eredetileg *ur* v. *or* azon *r* gyökhangu szók osztályába tartozik, melyek magasságra vonatkoznak. V. ö. R gyökhang. E szerint ugrik hangvetés által *urgik*-ből származhatott. Ezt bizonyítja főleg a Vámbéry följegyzette csagataj *irga-mak* = ugrani. Egyébiránt Miklosich szerint régi szláv nyelven *igrati* am. ugrálni (salire, hüpfen). Alapfogalomban rokon hozzá a szintén átvett *rúg*, mint-hogy a rúgás csakugyan a lábak fölugrása v. ugratása által történik. A rugalmas testek is, nyomás után előbbi helyzetökbe visszaugranak; innen Sándor I.-nál *viisszaugró* = elasticus.

UGRÓ, (ugr-ó) mn. és fn. tt. *ugró-t*. 1) Aki v. ami tulajdon vagy átv. értelemben ugrik, honnan ezen öszvetételek: *ugrófű*, *ugróháló*, *ugrókút*, *ugróláb*, *ugrórúd*. 2) A sakjátékban azon löfejű bábok, melyek két szögleten mindjárt a tornyokon túl állanak. 3) Csárda neve Zemplénben.

UGRÓCZ, (1), (ugr-ó-cz) fn. tt. *ugrócz-ot*. Ugránczó bohóc, alakos a nyilvános táncvigalmakban. (Harlequin.)

UGRÓCZ, (2), KIS—, NAGY—, faluk Bars, ZAY—, mváros Trencsén m.; erd. falu Doboka m.; helyr. *Ugrócz-ra*, —on, —ról.

UGRÓEV, (ugr-év) szokottabban: *szököév*; l. ezt; és V. ö. UGRÓNAP.

UGRÓFÜ, (ugr-fü) ösz. fn. A fájvirágok neme alá tartozó növényfaj népies neve; szára felálló, állatállású, üres belül, bötykös cikkeklyü; levelei torjásdadok, virágfürtjei kétáguak. Tokjából leggyöngyösebb érintésre magvai kipattannak, honnan a neve.

Másképp szintén népiesen *hozzám ne nyulj, engem ne bánts, üvegszárú fű*; Sándor I.-nál: *ugrógyökér*; növénytani néven: *üvegszárú fájvirág*. (Impatiens noli tangere.)

UGRÓHÁLÓ, (ugr-ó-háló) ösz. fn. Bizonyos háló neme a madarászoknál, melynek kiterjesztett, s földre fektetett szárnyai a húzózsineg megrántására fölugranak és öszvecsapódnak.

UGRÓKÚT, (ugr-ó-kút) ösz. fn. l. SZÖKÖKÚT.

UGRÓLÁB, (ugr-ó-láb) ösz. fn. Némely állatok, p. nyulak, ugrányok, szöcskék, békák stb. hátulsó lábszárai, melyek különösen ugrásra alkotvák.

UGRÓNAP, (ugr-ó-nap) ösz. fn. Szokottabban: *szökönap*; l. ezt. Egyébiránt megjegyzendő, hogy *ugr-ó v. szökönap* nem azt jelenti, hogy valamely nap kiugornék v. kiszöknék, hanem, hogy tova (egygyel tovább) ugrik v. szökök; így *ugr-ó v. szököév* is am. tova (egy nappal tovább) *ugr-ó v. szököév*.

UGRÓRÚD, (ugr-ó-rúd) ösz. fn. Rúd, vagy dongor, vagy hosszú bot, melynek segédelmével az ugrálók tovább vetik, lóditják magokat. Molnár Albert-nél: *ugordást segítő rúd*.

UGROS, (ugr-os) önh. m. *ugros-tam*, —tál, —ott; par. —s. L. UGRÁL.

UGRÓS, (ugr-ó-os) mn. tt. *ugrós-t*, v. —at, tb. —ak. Ugrani szerető; könnyen ugró; rugalmas. Mondják különösen tánczról, melyben ugrálni szokás, milyen a tótok ugrós (viszkots) táncza.

UGRÓVÍZ, (ugr-ó-víz) l. SZÖKÖVÍZ.

UGY, l. ÜGY.

UGYÁM, l. ÜGYÁM.

UGYAN, (1), (ugy-an). 1) Határozó, mely által valamit mintegy rámutatva erősebben bizonyítunk, s helybeli, időbeli, vagy másnemű azonosságára mutatunk. *Ugyanott álltam én is, ahol ő. Ugyanarra mentünk mi is. Én is ugyanonnan jövök. Ugyanakkor láttalak mindkettőtöket. Ugyanazért itt kell maradnod. Ugyan úgy történt, mint írják. Mi is ugyan-annyian vagyunk, mint ti.* Ez értelemben a hasonlat vagy azonosság fogalmát erősíti, s az épen, szintén határozókkal fölcserélhető, p. épen v. szintén ott, épen arra, épen olyan, épen úgy, épen annyi stb. 2) Nagyító jelentésű az ily mondatokban: *Ugyan* (v. *ugyancsak*) megverték. *Ugyan megjárta a szegény. Ugyancsak oda mondta, mi a szívében fekütt. Ugyan derék, ugyan szép, ugyan jó.* 3) Gúnyos jelentésű ilyekben. *Ugyan úgy-e? Ugyan megadtad neki. No ugyan szépen viselted magadat. Ugyan bizony érdemes is volt azért szólni. Ugyan vagyok* Molnár A. így latinozza: *resto, supersum, supersto, vivo.* A mai nyelvszokás szerint talán így mondanók: *megvagyok*, azaz, úgy ahogy élek, épen csak-hogy vagyok v. élek. 4) Dorgáló vagy sürgető, vagy sürgetve kérő: *Ugyan miért jöttél oly későn? Ugyan ne bosszants! Ugyan mondd meg! Ugyan hallgass már! Ugyan menj pokolba! Ugyan haggy békét! Ugyan mi kell még?* 5) Mint állító, engedő kötszó a vezérmondathban az erős hangsúlylyal el-látott szó után áll, s az utómondathban *de, mégis, azon-*

ban, mindazáltal ellentétes vagy kivételező kötszók felelnek meg neki. *Én ugyan kértem őt, de nem hallgatott rám. Az őcsém ugyan eljött, de a lugóm elmaradt. Ételei ugyan jók, de borai rosszak.* Alig lehet kétség benne, hogy az *úgy* mint helyben hagyó, erősítő, bizonyító szótól ered; s az *ú* megnyújtásával *úgyan* az *úgy* szóval egy jelentésű; alakulására pedig hasonló a *hogyan* szóéhoz, *hogy* szótól, s *ígyen* szóéhoz, *így* szótól. V. ö. IGYEN; HOGYAN. Budenz J. felhossa rokonokul azon szókat, melyeknek jelentése igaz, való, pl. a finn *tote* (nominativ: *tosi*), *totta*, *todesti*, *tosin* (quidem; vere, serio), *totise* (verus, certus, verax, serius); észt *tõde* (veritas); lapp *tuoda* (komoly dolog, komoly v. nagy igyekezet); finn *lapp duot* (való, igaz; komoly dolog) stb. Megjegyezhetjük, hogy az *úgyan* szóhoz még közelebb járó de magashangu mongol *ünen* szintén azt teszi: igaz, való; valóság. A mandsuban *udu* egyik jelentése: obgleich, egészen egyezik az *úgyan* szónak 5) pont alatti jelentésével; *úgy* pedig a mandsuban *uttu*, v. *tuttu*, és *így* *ede*. V. ö. ÚGY.

ÜGYAN, (2) I. ÜGYAN.

ÜGYANAKKOR, (ugyan-akkor) ősz. ih. Egy valami mással azonos időben, egykorulag, épen akkor. *Ugyanakkor jött, midőn levelet írek neki. Én is ugyanakkor voltam Pesten, mikor ő.*

ÜGYANANNYI, (ugyan-annyi) ősz. mn. Menynységre egy bizonyos másikhoz hasonló. *Ugyanannyi jövedelme, pénze, juthat, mint nekem. Ugyanannyi idő alatt jöttem vissza, mint mentem volt.*

ÜGYANAZ, v. ÜGYANAZON, (ugyan-az v. —azon) ősz. mutató névmás. Bizonyos határozott valaki v. valami, és nem más; épen az; a kérdésben levő dolog vagy személy maga. *Ugyanazt a házat vettem meg, melyet te ajánlottál volt. Ugyanazzal az emberrel háromszor találkoztam. „Mastan is ugyanazont írhatom te kegy” (elmednek). Levél 1558-ból. (Szalay Ág. 400 m. l. 291. l.). Távolági tárgyakra vonatkozik; ellenben a közelebbi tárgyakra vonatkozó: *ugyanez* v. —*ezen*. V. ö. ÜGYANAZONSÁG.*

ÜGYANAZÉRT, (ugyan-azért) ősz. ih. Bizonyos meghatározott okból; nem másért, nem egyébért; épen annál fogva. *Ugyanazért jöttem én is, hogy közös ügyünkről értekezünk.* Néha am. következtetésképen, tehát. *Ugyanazért ha vétetél, bünhődjél.*

ÜGYANAZON, v. —AZONOS, (ugyan-azon v. —azonos) I. ÜGYANAZ.

ÜGYANAZONNAL, (ugyan-azonnal) régies ih. Am. ugyanakkor. „Ő fölsége ugyanazonnal minket is kegyelmességébe, hívségébe és szárnya alá vött.” Kassai magyar polgároknak panasza 1552-dik évben. (Régi M. Ny. II. Kötet. Vegyes t. 98. l.).

ÜGYANAZONOSSÁG, vagy —AZONSÁG, (ugyan-azonosság v. —azonság) ősz. fn. 1) A különféleképpen látszó dolog vagy személy ugyanegy léte, pl. ha valaki perben bíróság lefoglalt valamely tárgy iránt tulajdonjogot követel, be kell bizonyítania az ugyanazonosságot, vagyis, hogy amit követel épen az,

ami lefoglaltatott. Így ha valaki büntető perben áll, a bírónak bizonyosságot kell tanuk által vagy másképen szereznie, hogy a perben álló épen az, ki a kérdéses bűnös tettel vádoltatik. 2) Néha használtatik két különböző tárgyra is, melyek egymással igen nagy hasonlatosságot mutatnak. Erről mondja b. Eötvös J. „Tökéletes ugyanazonosság a világon nem létezik.” (Gondolatok. 60. l.). 3) Bölcsészeti értelemben állapota vagy tulajdonsága valamely lénynél, melynél fogva annak tárgya a rávonatkozó eszmeképpel megegyezik. (Identitas). Másképen: *azonság*, *azonosság*.

ÜGYANCSAK, (ugyan-csak) ősz. ih. 1) Épen úgy, ugyanazon módon. 2) Erősen, derekasan. *Ugyancsak megdönggették.* 3) A székelyeknél kérdőleg = *úgy van-e* hát? (Krizsa J.); másképen: *ugyan úgy-e*?

ÜGYANENNYI, (ugyan-ennyi) ősz. mn. Épen oly számú, mennyiségű, mint ezen közellévő.

ÜGYANEZ, v. —EZEN, (ugyan-ez v. —ezen) ősz. mutató névmás. Élünk vele, midőn valamely közelebbi tárgyra határozólag rámutatunk. *Ugyanezt a könyvet keresem, nem azt, v. amazt.* V. ö. EZ.

ÜGYANEZÉRT, (ugyan-ezért) ősz. ih. E legközelebbi okból; v. közelebb levő dolog miatt. *Ugyanezért jöttem, nem másért.*

ÜGYANILY, v. —ILYEN, (ugyan-ily vagy —ilyen) ősz. mutató névmás. Egészen ilyen, szintilyen.

ÜGYANIS, (ugyan-is) ősz. kötszó. Élünk vele, midőn valamely előre bocsátott állítást bizonyos kimutató részletekkel, vagy példákkal akarunk fölvilágosítani, vagy okokkal támogatni. *Hogy nem jó járásban vala, lehetett gyanítani; ugyanis többször megkerülte a házat, majd a cselédektől a házi körülményekről tudakozódott stb.*

ÜGYANITT, (ugyan-itt) ősz. helyhatározó. Ezen közel helyen, épen itten, nem amott, nem másutt. *Ugyanitt várlak meg holnap is. Ugyanitt már kétszer be akartak törni a rablók. Taval is ilyenkor ugyanitt ült.*

ÜGYANNYIRA, (ugy-annyira) lásd ÜGYANY-NYIRA.

ÜGYANODA, (ugyan-oda) ősz. helyhatározó. Ama bizonyos határozott távolabbi helyre, nem ide, nem máshova, épen oda. *Ugyanoda sietek én is, hová ti. Szemeit ugyanoda szegzi, hová a többi nézők. Ugyanoda tedd vissza a könyvet, honnan elvitted.*

ÜGYANOLY v. —OLYAN, (ugyan-oly vagy —olyan) ősz. mutató névmás. Egészen olyan, szintolyan, épen olyan.

ÜGYANONNAN v. —ONNÉT, (ugyanonnan v. —onnét) ősz. helyhatározó. Ama határozott s bizonyos távoltságban levő tájról, helyről, nem innen, nem máshonnan, épen azon helyiségről. *Budáról jöttök? Ugyanonnan jövünk mi is.*

ÜGYANOS, (ugyan-os) mn. tt. *ugyanos-t* v. —*at*, *tb*. —*ak*. L. ÜGYANAZ.

ÜGYANOTT, (ugyan-ott) ösz. helyhatározó. Ama határozott távolabbi helyen vagy tájon, nem itten, nem másutt, épen azon helyen. *Ügyanott törött el a szekerünk, hol ti tavai fölfordultatok.*

ÜGYANŐ, (ugyan-ő) ösz. személynévmas. Épen ő, szintén ő, kiről már előbb szólánk.

ÜGYANÚGY, (ugyan-úgy) ösz. módhatározó. Épen oly módon, mintegy másik, vagy mint máskor; hasonlóan, épen úgy, nem másképp. *Ügyanúgy jártam én is, mint ti.* Kérdőképen némi meglepetésre, csodálkozásra vagy kétkedésre vonatkozik. *Ügyanúgy?*

ÜGYANÚGYE? (ugyan-úgy-e) ösz. indulatszó. Élünk e kifejezéssel, midőn szóváltás közt némi gúnynyal, vagy olcsárolva, vagy roszalva kérdezzük valamit, pl. A. *Mikor fizeted meg már, a mivel nekem oly régen tartozol?* B. (daczosan) *Majd ha lesz.* A. *Ügyanúgy-e?*

ÜGYANVAGYOK, I. ÜGYAN alatt.

ÜGYANVALÓST, (ugyan-valóst) ösz. ih. A székelyeknél Kriza J. szerint am. ugyan valójában, még inkább. *Ha valaki, ő ugyanvalóst kitett magáért.*

ÜGYDE I. ÚGYDE.

ÜGYMINT I. ÚGYMINT.

ÜGY TATT v. TOTT, eléjön Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál. Mandsu nyelven: *tuttu* = úgy. I. ÜGY TAT.

UHO, UHO, I. HUHO, HUHO.

UJ, (1), származékaival s öszvetételeivel együtt, mint *ujonta, ujdón, ujoncz, ujság, ujságíró* stb. lásd ÚJ (1) stb.

UJ, (2), I. UJJ (2).

UJAK, falu Sáros m., helyr. *Ujak-ra, —on, —ról.*

UJAN; UJANTA I. ÚJAN, ÚJANTA.

UJBÓL I. ÚJBÓL.

UJDIVATU I. ÚJDIVATU.

UJDON; UJDONNAT stb. I. ÚJDON; ÚJDONNAT stb.

UJÉV v. UJESZTENDŐ I. ÚJÉV.

UJFALU; UJHELY; UJHOLD I. ÚJFALU; ÚJHELY; ÚJHOLD.

UJÍT; UJÍTÁS stb. I. ÚJÍT, ÚJÍTÁS stb.

UJJ, (1), gyöke *ujju, ujjong* szóknak és származékaiknak.

UJJ (2), v. ÚJJ, fn. tt. *ujj-at*, v. *újj-at*, harm. szr. —a; kicsinezeve: *ujjacska*; személyragozva: *ujjam, ujjad*, tájdivatosan s némely régieknél: *ujj-om, —od*; a hosszú *ú* mindenütt maradhat. 1) Az emberi kéznek és lábnak öt felé vált hengerded, körmös végű s hajlékony görbülékeny részei. A kézen az első legvastagabbik *hüvelykujj* v. *nagyujj*, a második *mutatóujj*, továbbiak: *középujj*, *gyűrűsujj* vagy *nevendékujj* vagy *nevelen ujj* (ugyanezen utóbbi jelentéssel eléjön több nyelven mind az árja, mind az altaji nyelvcsaládban pl. szanszkrit nyelven: *anámán* [1] *namenlos*; 2) Ringfinger. Böhrling, mongol nyelven: *nere ügei khoroghon*), végre *kisujj*. *Lábujjakon és között növe tyűkszemek. Ujjait kinyújtani, behajtani. Ujjával fogni, enni. Ujjait egymásba kulcsolni. Ujjal mutatni valakire*, mi gyakran a gúnynak jele. Valamint a test-

nek más nevezetesebb részeitől, úgy erről is a közbeszédben és életben különféle átvitt értelmű szólásmódok és közmondatok divatoznak. *Úgy tudom, mint az öt ujjamat*, azaz, világosan, bizonyosan. *Akár az ujjaimon elszámolom. Oly szelíd, oly engedelkeny, hogy akár az ujjadra tekerheted őt.* *Hosszú ujjai vannak*, szeret csipni, lopni. *Ezt a hirt ujjából szopta*, maga költötte. *Nem szoptam az ujjamból.* *Ezt a kis ujjamtól tudom*, vagyis titkos módon jöttem rá. *Ujjaink sem egyarányosak* (v. *sem egyenlők*), különbségek vannak a természetben is. *Ujjai közt átnézni valamit*, engedelkenynek lenni, úgy tenni, mintha nem látná. *Ujját szájára teszi*, hallgatásra int. *Oly jó ízű volt, hogy az ujjamat is megszóptam utána.* *Ha ujjadat nyújtod neki*, a kezdet is kívánja, kevéssel nem elégszik meg, mindig többet zsarol. *Azt se tudja, hány az ujj.* *Mit egy ujjal bedughatsz*, ne várj többet oda. *Ennek a kisujja is többet ér, mint amaz egészen.* *Ujjat húzni valakivel*, ellenkező irányban működni, ellenkedni. „A maga idejében oly hatalmas egri püspök gr. Eszterházy Károlylyal is ujjat húztak a jezsuiták.” Palóczy László (az országgyűlésen 1840. apr. 23.). *Meztelen mint a kis ujjam*, melyen nem szoktak gyűrűt hordani. *Úgy maradt mint a kis ujjam.* *Mit kisujjaddal elnyomhatsz*, ne nyomd azt a nagygyal. (Km.) Bibliái képes kifejezéssel jelent hatalmat. *Isten uja. Istennek ujjával űzöm ki az ördögöket.* Luk. 11. 20. Káldi. — 2) Természetrajzi ért. mondják az állatok körmeiről, vagy lábaik egyéb végrészeitől, melyekkel ujjak gyanánt élnek. 3) Átv. bizonyos felső öltönyök derekához két oldalt oda varrott csőalakú részek, melyekbe a karokat ölteni szokás, németül: *Aermel*, kartakaró rész, latinul: *manica*, tótul: *rukáva*, am. kézrevaló. *Mente, dolmány, köpeny, szűr, üng uja.* *Be van az én szűröm uja kötve.* (Népd.) *Bő, szűk, hosszú, rövid, lobogós ujjak.* *Borjuszájú üngujj*, széles. *Sip ujjú üng, szűk.*

A kiejtésben e két szó *új* (novus) mn. és *újj* (digitus, manica) fn. rendesen egyenlő hangzatu; mindazáltal a közösebb szokás, több régi írók nyomán is, oda látszik hajlani, hogy különböztetésül a ,novus' *új* a ,digitus' és ,manica' *újj* v. *ujj* legyen. Egyébiránt a val névutóval is mindig csak *ujjal*, nem: *ujjja*. Ami a rokonságokat illeti, legközelebb áll hozzá a mongol *üje* (iz, tag; francziául: articulation, jointure, emboitement; membre; Jülgnél: Glied, Mal). Rokokok továbbá Budenz J. szerint ,digitus' jelentéssel a lapp *čute*, a finnlapp *čuvdde* az enare-lapp szójárásban *čuvdi*, osztják *tuj*, vogul *tu'le*, zürjén *čun*; ,manica' jelentéssel a lapp *soje* (szoje, s= az a többi szóban is), *sasse*, finnlapp *soaga, sogá*, az enare-lapp szójárásban *soaja* (szárny, ujj), finn *hiha, hia*; déli vogul *tajt, taut*, votják *sajas, saes*, zürjén *soj* (brachium), *sos* (manica) cseremisiz *šokš*, mordvin *oša*.

ÜJJÁALAKÍTÁS; ÜJJÁALAKULÁS I. ÚJJÁALAKÍTÁS; ÜJJÁALAKULÁS.

ÜJJAL, (ujj-al) áth. m. *ujjal-t*. 1) Ujjal tapogat, érint valamit. *Ujjalni az úteret.* 2) Bizonyos öl-

tönyhöz ujjakat varr, csinál. *Ujjalni a dolmányt.* Használók hozzá: *fejel, talpal*, pl. csizmát.

UJJALÁS, (ujj-al-ás) fn. tt. *ujjalás-t*, tb. — ok, harm. szr. — a. Cselekvés mely által valamit ujjalunk. V. ö. UJJAL.

UJJANTYÚ, (újj-an-tyú) fn. tt. *ujjantyú-t*, tb. — k. A keztű hasonlatára képzett újabb szó, azaz, bőrből vagy más kelméből varrott tok, melyet az ujjra húznak, pl. midőn sebes. V. ö. KEZTYŰ.

UJJAS, (ujj-as) mn. és fn. tt. mint melléknév-nél: *ujjas-t*, v. — at, tb. — ak. 1) Ujjakkal, különösen ruhaneműekkel ellátott. *Ujjas köpeny, bunda, ruha.* 2) A növénytanban ujjas (digitatum) az olyan fűzött levél, mely 5—7-ével nőtt egy közös nyél végére, mint a milyen a bokrétafa (aesculus) levele. Mint főnév tárgyesete: *ujjas-t*, többese: — ok. Erdélyben és Magyarország némely vidékein derékra való rövid szabású dolmányféle öltöny, ujjas mellény; különböztetésül az ujjatlan mellénytől.

UJJASDI, (ujj-as-di) fn. tt. *ujjasdi-t*, tb. — k. Ujjakkal tűzött játéknem. *Ujjasdit játszani.* Képzőjét di más játéknemekre is alkalmazzák, mint: *bujódsdi, szembekötődsdi, katonádsdi* stb.

UJJASFŰ, (ujjas-fű) ősz. fn. Népies neve a gyűszűvirág nemű növény egyik fajának, mely más-kép szintén népiesen: *ujjfű, gyűszűfű*; növénytani néven: *sárga gyűszűvirág.* (Digitalis lutea).

UJJASHAL, (ujjas-hal) ősz. fn. A hasszárnnyak neméhez tartozó halfaj, melynek hasszárnnyai-ból rostos kinövések nyúlnak ki, s mintegy ujjakat képeznek. (Polynemus).

UJJASKEZTYŰ, (ujjas-keztű) ősz. fn. Keztű, melynek öt ujj van, különböztetésül oly keztűtől, melynek csak hüvelykujja van.

UJJASMELLÉNY, (ujjas-mellény) ősz. fn. Derékra való, mellényszabású, ujjakkal ellátott melegebbféle téli öltöny.

UJJASRUHA, (ujjas-ruha) l. UJJAS alatt.

UJJÁSZERVEZÉS, l. ÚJJÁSZERVEZÉS.

UJJÁSZÜLETÉS, l. ÚJJÁSZÜLETÉS.

UJJÁTÉK, (ujj-játék) ősz. fn. l. UJJASDI.

UJJATLAN, (ujj-atlan) mn. tt. *ujjatlan-t*, tb.

— ok. 1) A minek tulajdon értelemben vett ujjja nincsen. *Megcsonkított ujjatlan kéz, láb.* 2) A minek öltönyféle ujjja hiányzik. *Ujjatlan köpeny, szűr, mellény.*

UJJBESZÉD, (ujj-beszéd) ősz. fn. Ujjakkal adott különféle jelekből álló néma beszéd.

UJJADAD, (ujj-dad) mn. Az ujjhoz v. ujjakhoz hasonló alaku.

UJJFŰ, (ujj-fű) l. UJJASFŰ.

UJJÍZ, (ujj-iz) ősz. fn. Íz az ujjon.

UJJIZOM, (ujj-izom) ősz. fn. Izom az ujjban.

UJJMUTATÁS, (ujj-mutatás) ősz. fn. Tulajdon értelemben am. az ujjnak mutatása, vagy ujjal mutató. Átv. ért. valamire vagy valaminek véghezvitele végett rövid figyelmeztetés. (Fingerzeug). *Ujjmutatásul szolgáljanak, amiket mondék.*

AKAD, NAGY SZÓTÁR. VI. KÖT.

UJJNYELV, (ujj-nyelv) ősz. fn., lásd UJJBESZÉD.

UJJNYI, (ujj-nyi) mn. tt. *ujjnyi-t*, tb. — ak. Ami térmértékre nézve az ujjnak hosszához, magasságához, vagy vastagságához, vagy végre szélességéhez hasonló. *Ujjnyi hosszú vonal. Ujjnyi széles kés. Ujjnyi magas csizmasark. Ujjnyi vastag kolbászska. Két, három, négy, öt ujjnyi.* Szabatosabb mértéknnyelven: *hüvelyknyi.* Hasonló alkatuak: *lábnyi, ölnyi, mér-földnyi* stb.

UJJONG, (ujj-ong) gyakor. önh. m. *ujjong-ott*, v. *ujjong-tam, ujjong-tál* stb. Széles jó kedvében így kiáltoz: *ujju, uju! ujjuju!*

UJJONGÁS, (ujj-ong-ás) fn. tt. *ujjongás-t*, tb. — ok, harm. szr. — a. A széles kedvűek ismételt *ujju* hangokra fakadó kiáltása.

UJJONGAT; UJJONGATÁS, l. UJJONG; UJJONGÁS. Hasonló változatuk: *kurjong kurjongás és kurjongat kurjongatás.*

UJJRAKÁS, (ujj-rakás) ősz. fn. Azon mód, mely szerént kell a hangszeren játszónak ujjait együtt vagy egymásután elhelyeznie.

UJJSÁM, (ujj-sám) ősz. fn. A keztűsök és keztűárusok hengerded fából álló eszköze, melylyel a keztűk ujjait tágabbra feszegetik.

UJJSZABÁS, (ujj-szabás) ősz. fn. Szabói munka, melylyel a ruhaujjat kiszabják.

UJJSZÁMÍTÁS, (ujj-számítás) ősz. fn. Számítás módja, melyet valaki ujjai-val végez.

UJJSZÉLESSÉGŰ, (ujj-szélességű) ősz. mn. Olyan széles mint az ujj, érteve különösen a kifejldött nagy ujjat; néha az ujj 'hüvelyk' helyett áll; tehát hüvelykszélességű. Rövidebben: *ujjnyi* v. *hüvelyknyi széles.* V. ö. UJJNYI.

UJJU! indulatszó, melyre a széles kedvűek, különösen tánczközben fakadni szoktak.

„Öszvetöröm magamat,
Kitöröm a nyakamat,
Még se hagyom magamat,
Ujju ju! ujjju ju!”

Tánczvers.

UJJZSÁBA, (ujj-zsába) ősz. fn. Zsába az ujjakban. V. ö. ZSÁBA.

UJKOR l. ÚJKOR.

UJLAK l. ÚJLAK.

UJMAJOR l. ÚJMAJOR.

UJMÓDI l. ÚJMÓDI, illetőleg ÚJDIVATU.

UJNÉP l. ÚJNÉP.

UJOLAG; UJOLAN l. ÚJOLAG; ÚJOLAN.

UJOLAT l. ÚJOLAT.

UJONCZ; UJONCZOZ stb.; l. ÚJONCZ; ÚJONCZOZ stb.

UJONNAN l. ÚJONNAN.

UJONNOZ v. UJONZ l. ÚJONNOZ.

UJONSZÜLÖTT l. ÚJONSZÜLÖTT.

UJONTAN; UJONTI l. ÚJONTAN; ÚJONTI.

UJOSLAG l. ÚJOSLAG.

UJPALÁNKA I. ÚJPALÁNKA.

UJRA I. ÚJRA.

UJSÁG; UJSÁGIRÓ; UJSÁGVÁGY stb. I.
ÚJSÁG; ÚJSÁGIRÓ; ÚJSÁGVÁGY stb.

UJSZÁSZ I. ÚJSZÁSZ.

UJTÓ I. ÚJTÓ.

UJÚL; UJÚLÁS stb. I. ÚJÚL; ÚJÚLÁS.

UJVÁGÁS I. ÚJVÁGÁS.

UJVÁR; UJVÁROS; UJVIDÉK I. ÚJVÁR;
ÚJVÁROS; ÚJVIDÉK.

UK, (1), I. UKK.

UK, (2), fn. tt. *uk-ot*, harm. szr. — *ja*. A szé-
kelyeknél Cserey Elek szerint am. nagy anya, kü-
lönösen a mátkáé. Egyezik a régies *ük* főnévvel;
lásd ezt.

— UK, magashangon — ÜK, (1) birtokos sze-
mélyrag, *ok ök* helyett. Néha előfordul a régiéknél
is, pl. „Adajokat (adókat) és szolgálatjukat az ma-
gyaroknak feljebb tették.“ Ismét: „Hogy senki há-
zakra ne szállhasson.“ (Régi M. Ny. II. köt. Vegy.
t. 101. l.). Döbrentei G. tanúsága szerint ma is
dívik Pest megye solti járásában, Baranya tájain, a
Bácskában és Szeged körül. Gondosabb íróink szá-
bálszerűleg akkor használják 1) midőn ugyanazon
szónak többese is *ok ök* pl. szokásuk (többes: szoká-
sok), körük (többes: körök); 2), midőn a megelőző
szótagban vagy szótagokban szintén *o ö* van, pl.
lovuk (e helyett: lovok, noha a többes: lovak), örö-
mük (e helyett: örömök, noha a többes örömek)

— UK, — ÜK, (2), igéknél előforduló sze-
mélyrag, pl. vár-j-*uk*, mond-j-*uk*, kér-j-*ük*, izen-j-*ük*;
várt-*uk*, mondott-*uk*, kért-*ük*, izent-*ük*. L. TÁRGYI
RAGOZÁS és SZEMÉLYRAG alatt.

UKK, falu Szala m.; helyr. *Ukk-on*, — *ra*, — *ról*.

UKKONPOHÁR, UKONPOHÁR, (ukkon- v.
ukon-pohár) ősz. fn. Újabb korban felmerült régi
szó. Az 1867-iki Nyelvtudományi Közleményekben
(340. s köv. 11.) zemplénhegyaljai több bevallási
v. örökeladási (illetőleg csereszerződési) levél közölte-
tik, melyeknek végsoraiban áldomásivásról és *ukkon*-,
egyszer *ukon-pohár*-ról is tétetik említés. Álljon itt
egy példa 1660-ik évből a szerződés végéről: „En-
nek nagyobb bizonyására áldomását is ittuk, melyet
magára vállalván Puttonbergi Jánosné Mihalycho
Judit asszony adott ételre fl. 1. bor just (iczt) 20,
ukonpohár just 2; volt az bornak itezéje d(enár) 12.
Ukkonpohármutató volt Pávai Tamás.“ Hunfalvy Pál
sejditése szerint az *ukkon* egy volna a finn hitregék-
ben előforduló *Ukko* szóval, s a finneknél *Ukko po-
hara* a tavaszi ünnepen szokott szerepelni. E nézetet
látszik támogatni Vámbéry Á., ki a Magyar és Tö-
rök-tatár Nyelvegyezésekben felhozza az ujgur *ukan*
és csagataj *ogan* (=isten) szokat. Azonban szintén
ezen korból t. i. 1665-dik évből elején Szalay Ágost-
on gyűjteményében a szomszéd Abauj megye Füzer
községében kötött szerződés, melynek végén ez áll:
„Melynek bizonyására minekünk bírának és pol-
gároknak Tóth Márton mind áldomását, mind, kötő-

poharat’ 15 pénzes borból meghozatta és megadta.“
Látjuk, hogy itt egészen hasonló szerződésben
„ukkonpohár’ helyett „kötőpohár’ azaz kötési vagy
szerződési pohár áll, melynek az „isten’ szóval semmi
köze. Ha a mongol nyelvet vesszük segítségül —
melyből fejthetők meg legtöbb avult szavaink —
ezen nyelvben Kowalewski szerint *ughon* am. ital
ugho-khu v. *ugho-khu* (=inni) igétől, tehát *ukkon-* v.
ukon-pohár am. italpohár vagyis ivópohár; de a
mondott igének úgy nevezett gerundiuma is: *ughon*,
s ez kivált igemódosításoknál részesülői értelemmel
bírván am. ivó, honnan *ughon-pohár* szintén azt tenné:
ivó-pohár; mi, ha úgy tetszenék, a legtermészeteseb
megfejtés volna.

UKLINA, falu Bereg m. helyr. *Ukliná-ra*, — *n*,
— *ról*.

— UL, — ÜL, (1), névmódosító rag, pl. *pa-
lástul*, *feleségül*, *hibául*, *országul*, *vétkül*; I. — UL,
— ÜL, (1).

— UL, magashangon: — ÜL, (2) igehatározói
képző; pl. *bolond-ul*, *gondatlan-ul*, *józan-ul*, *rosz-ul*,
esztelen-ül, *illetlen-ül*; mint módhatározó, megfelel e
kérdésre: *hogyan?* I. — ÜL; — ÜL (2); és Előbeszéd.
139. l.

— UL, — ÜL, (3), igeképző; lásd — UL,
— ÜL, (3).

ULÁSZLÓ, férfi kn. A lengyel eredetű
Vladiszláv névből alakult, s magyarított szó, jelent
erős dicsőt, v. *erős boldogot*. Hazánkban két ily nevű
király volt.

ULICS, falu Zemplén m.; helyr. *Ulics-ra*, — *on*,
— *ról*.

ULM, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Ulm-ra*,
— *on*, — *ról*.

ULTA, némely régiéknél, pl. a Nádor codexben
am. *olta* (az *ulta* = *azolta*).

— ULTATIK, — ÜLTETIK I. — ÜLTATIK.

UMAKK, fn. tt. *umakk-ot*, harm. szr. — *ja*. Fe-
hér hasu sikló kígyó, melynek hasát pikkelyek bo-
rítják. (Coluber.)

UN, v. ÚN, őnh. m. *un-t*. Származékaiban álta-
lános szokás szerint az *u* röviden hangzik: *untalan*,
unatkozik stb.; ezért adtuk elé a rövid U-nál. 1)
Tárgyesetes viszonynévvel, bizonyos testi vagy lelki
foglalatoságtól ereje és kedélye némi nyomasztó,
fárasztó, kedvetlen visszavonulást érez, s menekülni
iparkodik tőle. *Unja a munkát, a tanulást, az olvasást.*
Megunta életét. Hamar kezdi, hamar unja. (Km.). *Testem, lelkem megunta a várakozást. Eluntam a sok per-
patvart. Nagyon eluntam a falusi életet.*

„Megunta az én lovam a nyargalást“

(Népd.)

2) Különösen valamely dologban élvezetet, gyönyört,
időtöltést találni szűn, s kedélye visszavonul tőle.
Unni, megunni az izeillen tréfát, a rozsz színi előadást,
a száraz értekezést. Változattal: beleunni valamibe, v.
ráunni valamire. 3) Visszaható névmással, *unja, el*

unja v. megunja magát, am. semmi oly foglalatosságot nem talál, vagy nem gyakorol, mely némi szórakozást, élvezetet, kedvtöltést szerezne neki, s ennél fogva hosszalja, s tétlenül tölti az időt. Kinek semmi dolga sincs, rendszeren unni szokta magát. Idegen társaságban unom magamat.

„Ha megunom magam a pusztába,
Befordulok a szomszéd csárdába.”

(Népd.).

„El nem unom magamat, a mikor vele vagyok.” Mikes Kelemen (XLI. levél).

Származékai: *unalom, unalmas, unodalom, unodalmas, unakodik, unatkozik, untalan*, továbbá az elavult *und*, mint *ken kend, fon fond, tol told, mos mosd, kér kérd*, honnan *undok undokol*, régiesen *ondokol*, *undor, undorodik*, mint *fondor fondorkodik*. — E származékok értelméből kitűnik, hogy az *un* gyökben a kedélyből kitörő visszahatás, elutasítás, eltávolítás alapfogalma rejlik, s ennél fogva rokon hozzá *útd*, mely az unásnak nagyobb fokát fejezi ki, s az *undor, undorodik, undorit* szók legközelebbi rokona. Távolságba esnek tőle a szélesebb értelmű *ó, ovakodik*, és a távolításra vonatkozó *unszol v. onszol*. Végelemzésben gyökhangzója *u v. o* az eltaszító indulatnak természeti hangja. Egyébiránt egyezik vele a héber *un* (יָנָן lassus, defatigatus fuit). Mongolul: *uid-khu* am. unat-koz-ni, (se chagriner, s'attrister, être triste, Kowalewskinél; sich langweilen. Schmidt, Jülg). A francia *ennui, ennuyer* is találkozik vele, melyeket Regnier a görög *έρωια* (Gedanke), és *άρι'α* (Kränkung, Kummer) szókkal viszonyít.

Egyszerű alakjokra nézve hasonlók hozzá ezen egytagu, s *n* vagy lágyított *ny* végzetű igék: *fon, von, bán, szán, csen, fen, ken, csün, szün, tün, hány, huny, szuny, suny*.

UNADALMAS, (ún-ad-al-om-as) l. UNALMAS, v. UNODALMAS.

UNADALOM, (ún-ad-al-om) fn. tt. *unadalmat*. Mikes Kelemennél többször előfordul; l. UNODALOM, UNALOM.

UNAKODÁS, (ún-a-kod-ás); UNAKODIK, (ún-ak-od-ik) l. UNATKOZÁS, UNATKOZIK.

UNAKOSZIK, (ún-a-kosz-ik v. ún-a-koz-ik) l. UNATKOZIK.

UNAKOZÁS, (ún-a-koz-ás); UNAKOZIK, (ún-a-koz-ik) l. UNATKOZÁS; UNATKOZIK.

UNAKOZAT, (ún-a-koz-at) fn. tt. *unakozat-ot*, harm. szr. —a, v. —ja. L. UNAT, UNALOM.

UNALKODIK, (ún-al-kod-ik) l. UNATKOZIK. Amaz előjön Csúzinál, Faludinál.

UNALMAS, (ún-al-om-as) mn. tt. *unalmas-t*, v. —at, tb. —ak. Körülbelül azt fejezi ki, mit az unodalmas, talán azon finom különbséggel, hogy emez az illető dolognak nagyobb fokát és terjedelmét jelenti. L. UNODALMAS.

UNALMASAN, (ún-al-om-as-an) ih. Élvezet, multság, vagy foglalatosság nélkül töltve, s hosz-

szalva az időt, vagy másoknak ilyféle állapotot okozva. *Unalmasan folynak le napjai. Unalmasan beszél, értekezik.*

UNALMASKODÁS, (ún-al-om-as-kod-ás) fn. tt. *unalmaskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Alkalmatlankodás neve, mely által valaki másoknak unalmára, terhére van.

UNALMASKODIK, (ún-al-om-as-kod-ik) k. m. *unalmaskod-tam, —tál, —ott*. Épen nem mulattató társalgási módja, beszéde stb. által mások v. másoknak terhére van, unalmat okoz nekik.

UNALMASSÁG, (ún-al-om-as-ság) fa. tt. *unalmasság-ot*, harm. szr. —a. Tulajdonság, melynél fogva valami unalmas, azaz, testi vagy lelki működő erőnek semmi élvezetet, multságot, időtöltő foglalatosságot nem szerez. Ezen beszédet, értekezést *unalmassága* miatt lehetetlen figyelemmel hallgatni.

UNALMATOS, l. UNODALMAS v. UNALMAS. Buja kisarjadzásu, szó, milyenek ezek is: *szorgalmatos, irgalmatos, kegyelmetes, szerelmetes*, melyekkel csak csinján, s legfőlebb a népies vagy ósdi nyelv jellemzésében lehet élni. Egyébiránt Kresznerics szerint előjön Kapitár István halotti predikációjában.

UNALMATOSSÁG, l. UNALMASSÁG.

UNALMAZTAT, (ún-al-om-az-tat); UNALMAZTATÁS, l. UNTAT; UNTATÁS.

UNALOM, UNALOM, (ún-al-om) fn. tt. *unalmat*, harm. szr. —a. Alapfogalomban egy az *unodalom* szóval, s ettől csak fokra, terjedelemre s tartósságra látszik különbözni. *Unalmat szerezni, unalmára lenni valakinek. A szép, s jó, ha többször mondod is el, nem szerez unalmat. Unalomüző foglalkodás.* l. UNODALOM. Képeztetésre hasonló ezen egytagu igékből származottakhoz: *hatalom, jutalom, siralom, szánalom, rágalom, félelem, védelem, türelem* stb.

UNANDÓ, (ún-and-ó) mn. tt. *unandó-t*. Unalommal járó, unalmat szerző v. okozó.

UNÁS, ÚNÁS, (ún-ás) fn. tt. *unás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, állapot, midőn valaki ún valamit. *Megúnás. Beleúnás, Ráúnás.*

UNAT, (1), (ún-at) fn. tt. *unat-ot*, harm. szr. —a. v. —ja. Unás elvont értelemben, unalom. *Unat nélkül Szabó Dávidnál am. untalanul, fáradhatlanul.*

UNAT, (2) (ún-at) mivel. m. *unat-tam, —tál, —ott*, par. *unass*. Dunamelléki szó, am. eszközlí, okozza, hogy valaki unjon, megunjon valamit. *Izetlen beszéddel, rossz színi előadással unatni a közönséget. Ezen ételt, miután mindennap adják, meguntatták velem. Szokottabban: untat; l. UNTAT.*

UNATKOZÁS, (ún-at-koz-ás) fn. tt. *unatkozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Kedélyi állapot, midőn valaki unatkozik, azaz, folytonosan, tartósan, gyakran unja magát. V. ö. UNATKOZIK. Hasonló képeztetésűek: *fogyatkozás, vonatkozás, csalatkozás, keletkezés* stb.

UNATKOZAT, (ún-at-koz-at) fn. tt. *unatkozat-ot*, harm. szr. — *a. v. — ja*. Unatkozás elvont értelemben, unalom.

UNATKOZIK, (ún-at-koz-ik) k. m. *unatkoz-tam*, — *tál*, — *ott*, par. — *zál*. Testi, vagy lelki ereje, különösen kedélye folytonos foglalkozás, illetőleg időtöltési mulatság nélkül mintegy tesped, s ennél fogva hosszalja az időt. Az egyszerű *un* ige által jelentett kedélyi állapotnak gyakorlatos és tartós mivoltát fejezi ki. Aki unatkozik, az folytonosan, és tartósan unja magát.

Képeztetésre rokonai, melyek szintén egytagu igeikből eredtek: *fogyatkozik*, *vonatkozik*, *csalatkodik*, *keletkezik* stb.

UNATKOZOTT, (ún-at-koz-ott) mn. tt. *unatkozott-at*. Kinek kedélye folytonos, tartós, gyakori megunt állapotban szenved, akár azért, mert nincsen mivel kedvét s idejét töltse, akár pedig, mivel megtompult érzékei a körülötte levő tárgyakban élvezetet nem találnak.

UNATLAN, (ún-at-lan) mn. tt. *unatlan-t*, tb. — *ok*. Közszerint egy jelentésűnek vétetik az *untalan* szóval; de úgy látszik némi finom különbség van köztük, mint némely más *talan*, *telen*, és *atlan*, *ellen* képzőjük között, melynek pl. *gondtalan* és *gondatlan*, *oktalan* és *okatlan*, *hirtelen* és *hírtelen*. Szoros, szabatos értelemben *unatlan* az amit meg nem untunk, s ellentéte: *unos*, *unt*, honnan, *unatlan munka*, *állapot*, mely folyvást kedvesen foglalkodtat bennünket; *unatlanul irni*, *olvasni*, am. anélkül, hogy meg-unnók. Ellenben: *untalan sürgetés*, *szidás* am. folytonos, szüntelen, *untalanul henyezni*, am. szüntelenül. Egyébiránt mind *unatlan* mind *untalan* határozóként is használatnak a rendes képző kihagyásával, mint *szüntelen*, *véletlen*, *hirtelen* és általában az *atlan*, *ellen* v. *talan* *telen* képzőji melléknevek.

UNATLANUL, (ún-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy megunnók, fáradatlanul, folytonos kedvtöltéssel. *Egész nap unatlanul olvas, tanul, ír*. V. ö. UNATLAN.

UND, (1), (un-d) elvont törzs, mely az *un* gyökből származott, mint lettek a *fon*, *ken*, *kér* ige-gyökökből a részint önálló, részint származékaikban élő *fond*(or), *kend*, *kérd* igeik. Az *und* törzsből eredtek: *undok* (másképp: *ondok*), *undokit*, *undokság*; továbbá *undor*, *undorodik*. Egyébiránt mongolul *ondoi* épen azt is teszi: *undok* (méprisable. Kowalewsky).

UND, (2), falu Sopron m.; helyr. *Und-ra*, — *on*, — *ról*. *Pislog mint az undvári nyul a nyárson*. (Km.).

UNDOK, (un-d-ok) mn. tt. *undok-ot*; tájdivatos kiejtéssel: *ondok*. 1) Ami csúnya, rút, puruttya, ocsmány anyaga vagy alakja által külső érzékeinkre visszataszító hatást gyakorol, vagy épen gyomrunkat fölkeveri. *Undok varangyos béka*, *szörnyeteg*. *Mocskos, ganajos, leokádott undok ágy*. *Fekélyekkel rakott undok test*. 2) Ami belső, különösen erkölcsi ér-

zékünket rendkívül sérti, förtelmes. *Undok beszéd*, *káromkodás*. *Undok képek*, *taglejtések*.

Az „undok” szó nagyobb fokát fejezi ki annak, amit untatónak, unalmasnak nevezünk, s legközelebbi rokona: *undor*. Régiesen is pl. a Góry-codexben: *ondok*. „Ülvén egy (írva: egi) nagy szörnyű ondok sárkányon” (48. l.). V. ö. UND, (1); UNDOR.

UNDOKÍT, (un-d-ok-it) áth. m. *undokit-ott*, par. — *s. htn.* — *ni*, v. — *ani*. Valamit undokká, ocsmánynyá, puruttyává, utálatossá tesz, förtelmesen bemocskít. V. ö. UNDOK.

UNDOKÍTÁS, UNDOKITÁS, (un-d-ok-it-ás) fn. tt. *undokítás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, mely undokká tesz, azaz, elrutít, utálatosan, förtelmesen elcsunyít valamit.

UNDOKÍTÓ, UNDOKITÓ, (un-d-ok-it-ó) mn. tt. *undokító-t*. Aki, vagy ami undokká tesz valamit. *Okádvá ruháját s ágyát undokító részeg ember*. *Utcázat undokító bűdös szemétdombok*.

UNDOKLÁS, (un-d-ok-ol-ás) fn. tt. *undoklás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Bemocskolás. Becstelenítés. V. ö. UNDOKOL.

UNDOKLAT, (un-d-ok-ol-at) fn. tt. *undoklat-ot*, harm. szr. — *a*, v. — *ja*. L. UNDOKSÁG. „Hogy ne adatnának ő szentek undoklatba.” (Bécsi cod. Judith. IV. Tárkányinál: fertőzetbe).

UNDOKLATOS, (un-d-ok-ol-at-os) lásd UNDOKSÁGOS.

UNDOKODÁS, (un-d-ok-od-ás) lásd UNDOKULÁS.

UNDOKODIK, (un-d-ok-od-ik) k. m. *undokod-tam*, — *tál*, — *ott*. Eléjönnek Szabó Dávidnál, Sándor Istvánnál. l. UNDOKÚL.

UNDOKOL, (un-d-ok-ol) áth. m. *undokol-t*, v. *undoklott*. Undokká tesz, bemocskol, berutít. Erkölcsi ért. gyaláz; becstelenít.

UNDOKOSKODÁS, (un-d-ok-os-kod-ás) fn. tt. *undokoskodás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Oly tettek gyakorlása, melyek különösen erkölcsiileg undokok, förtelmesek.

UNDOKOSKODK, (un-d-ok-os-kod-ik) k. m. *undokoskod-tam*, — *tál*, — *ott*. Undok módon cselekszik, viseli magát, különösen gyöngéd erkölcsi érzést sértő tetteket gyakorol; förtelmeskedik.

UNDOKSÁG, (un-d-ok-ság) fn. tt. *undokság-ot*, harm. szr. — *a*. 1) Tulajdonság, melynél fogva valami akár anyaga, akár alakja által utálatot, csömört okoz. *Undoksága miatt nem nézhetem*. 2) Maga az undok tárgy, p. mocskos, okádék, fertő, bűz. *Egész háza teli van undoksággal*. V. ö. UNDOK.

UNDOKSÁGOS, (un-d-ok-ság-os) mn. tt. *undokságos-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. Nagyön, fölötte undok, undoksággal teljes.

UNDOKUL, (1), (un-d-ok-ul) ih. Undok módon, rútul, csúnyán, utálatosan. *Undokul becsmélni*, *káromkodni*. V. ö. UNDOK.

UNDOKÚL, UNDOKUL, (2), (un-d-ok-ul) önh. m. *undokúl-t*. Undokká leszen, rútul, csúnyúl,

csömörletessé válik. *Undokul a test, midőn fekélyek támadnak rajta.*

UNDOKULÁS, UNDOKULÁS, (un-d-ok-úl-ás) fn. tt. *undokulás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Állapot-változás, midőn valami undokká, utálatossá, förtelmessé lesz.

UNDOR, (un-d-or) fn. tt. *undor-t*, tb. —ok, harm. sz. —a. Gyomorkeverő, vagy erkölcsi érzelmét visszaborzasztó érzés, melyet valamely ocsmány, puruttya, undok, förtelmes tünemény és behatás okoz, mitől borsószik a hátunk, és megcsömörlünk. *Ez az étel undort gerjeszt bennem. Ily szentelen látványtól undorral kell elfordulnunk.* Vámbéri szerént csagataj nyelven *undor* am. csúnya, utálatos. V. ö. **UND**, (1).

Az unásnak főfokát fejezi ki, mennyiben ami undort okoz, azt legjobban megunjuk, s testtel lélekkel iparkodunk menekülni tőle. Képzésre hasonlók hozzá *fondor*, *bondor*, *gondor*; de melléknevül csak *undoros* használható, *undok* helyett, pl. *undoros látvány*, *undoros beszéd*. Alakilag hasonlók hozzá e vékonyhangúak is: *szenđer*, *sündör*, *göndör*.

UNDORÍT, (un-d-or-it) áth. m. *undorit-ott*, par. —s. htn. —ni, v. —ani. Undort, utálatot, csömört okoz, gyomort kever. V. ö. **UNDOR**.

UNDORÍTÁS, UNDORÍTÁS, (un-d-or-it-ás) fn. tt. *undorítás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés vagy hatás, mely undort okoz.

UNDORÍTÓ, UNDORÍTÓ, (un-d-or-it-ó) mn. tt. *undorító-t*. Ami undorit; förtelmes, utálatos, puruttya stb. V. ö. **UNDOR**.

UNDORODÁS, (un-d-or-od-ás) fn. tt. *undorodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A kül vagy belérzék szenvedő állapota, midőn valamitől undorodik. *Undorodástól megcsömörlni, okádni.* V. ö. **UNDORODIK**.

UNDORODIK, (un-d-or-od-ik) k. m. *undorodtam*, —tál, —ott. Távolító ragu viszonynévvel am. valamely utálatos, undok tárgytól, tüneménytől, behatástól gyomra fölkeveredik, háta borsószik, megcsömörlik. *Némely ételtől undorodni, megundorodni. Ha látom, vagy csak hallom is, undorodom tőle. Vannak oly szeméremstől dolgok, melyektől a gyöngéd erkölcsi érzélem undorodva fordúl el.*

UNDOROS, (un-d-or-os) mn. tt. *undoros-t*, v. —at, tb. ak. Undort gerjesztő, okozó; utálatos, csömörletes, gyomorkeverő, förtelmes.

UNDOROSZIK, (un-d-or-osz-ik) k.; csak a jelen időben tartja meg az *sz* hangot, a többi időt *undorodik* szótól kölcsönzi. L. **UNDORODIK**.

„Ez a bortól undoroszik,
Az, mint szapusajtár, iszik.“

Horvát Endre.

UNG, v. UNGH, 1) l. **UNGVÁRMEGYE**. 2) Folyó Ungmegyében. 3) Puszta Zala m.; helyr. *Ung-ra*, —on, —ról.

UNGAT, (un- v. um-gat, szokottabban: ün-get), őnh. m. *ungat-tam*, —tál, —ott, par. *ungass*. A székelyeknél Kríza J. szerént: érthetlenül nyüny-

nyög magában s nem felel tisztán a kérdésre. L. **ÜNGET**.

UNGMEGYE l. **UNGVÁRMEGYE**.

UNGURFALVA, erdélyi falu B. Szolnok m.; helyr. —*falvá-ra*, —n, —ról.

UNGVÁR, mváros Ung m.; helyr. *Ungvár-ra*, —on, vagy —ott, —ról; mint megye nevéül: *Ungvár-ba*, —ban, —ból. Béla király névtelen jegyzőjénél: *Hungvár*.

UNGVÁRI, (ungvár-i) mn. Ungvár városába v. Ungvár megyébe való, oda vonatkozó, oda tartozó. *Ungvári bor, beregi búza, nyíri makk, nem tesz bőséget.* (Km.)

UNGVÁRMEGYE, (Ung-vár-megye) ősz. tulajdonnév. A tiszamelléki vármegyék egyike, fekszik az ország északi részén Galiczia, Beregh, Szabolcs és Zemplén között. Használtatik mint általán a megyék neve, egyszerűen is: *Ung*.

UNGYA, pusztá Arad m.; helyr. *Ungyá-ra*, —n, —ról.

UNIN, falu Nyitra m.; helyr. *Unin-ba*, —ban, —ból.

UNIP, falu Temes m.; helyr. *Unip-ra*, —on, —ról.

—**UNK,** magashangon —**ÜNK**, (1), birtokos személyrag, mely névviszonyragok s névutónál is előfordul és az első személy többesére vonatkozik, pl. ház-*unk*, kert-*ünk*; nál-*unk*, vel-*ünk*; által-*unk*, kívül-*ünk* stb. A régieknél igen gyakran *onk*, *önk* L. U betű; és v. ö. **SZEMÉLYRAGOK**, I. II.

—**UNK,** —**ÜNK**, (2), az igék némely idejénél előforduló s az első személy többesére vonatkozó személyrag, pl. ír-*unk*, írt-*unk*, írand-*unk*, kér-*ünk*, kért-*ünk*, kérend-*ünk*; mely a régieknél igen gyakran *onk*, *önk* v. *énk*. L. U betű; és v. ö. **SZEMÉLYRAGOK**, III.

UNNYAN, (ügy-olyan v. ugyan-olyan) Erdélyben Toroczkón am. az egyszerű „olyan“. (Kríza J.).

UNODALMAS, (un-od-al-om-as) mn. tt. *unodalmas-t*, v. —at, tb. —ak. Ami kedélyünknek semmi élvezetet, gyönyört, időtöltést nem szerez, s nyomasztólag hat rá, szóval, ami épen nem mulattat bennünket. *Unodalmas színjáték, pusztai lakás.* Más-kép: *unalmas*. Mikes Kelemennél: *unadalmas*. „Unadalmas dolog törököt látogatni.“ (XXXVII. levél). „Unadalmas Rodostó.“ (XLI. l.).

UNODALMASSÁG, (un-od-al-om-as-ság) fn. l. **UNALMASSÁG**.

UNODALOM, (un-od-al-om) fn. tt. *unodalom-at*, harm. szr. —a. Kellemetlen kedélyi állapot, midőn a körülöttünk levő tárgyak semmi élvezettel nem kecsgetnek, s belsők is minden lelki foglalkozást nélkülöz, és ennél fogva hosszaljuk az időt.

Képzetre hasonlók hozzá a szintén egytagu igékből származott *lakodalom*, *birodalom*, s az újabb alkatu *irodalom* stb. V. ö. **UNALOM**.

UNOKA, (1), fn. tt. *unokát*; némely kiejtés szerént: *onoka*, innét *onokát*, *onokám* stb. A nemzetségi

leszármaztatásban am. gyermekemnek gyermeke, vagyis, fiamnak vagy leányomnak mindkét nemü szülötte, magzata; összetétellel: *unokagyermek*. Kinek unokája van, az nagyapa. *Unokám gyermeke, fia v. leánya*: másod unokám, kinek én ősapja vagyok; *unokám unokája*: harmad unokám, kinek én dédapja vagyok; *unokám unokájának gyermeke*: negyedunokám, kinek én dédnagyapja v. némelyek szerint dédöse vagyok; innen e nevezetek: *másod unoka* (másképp: *kisunoka v. ősunoka*); *harmadunoka, negyedunoka* stb. A nemek megkülönböztetésére használják: *unokafi v. fiunoka*; *leányunoka v. unokaleány*. *Unokafiam, unokaleányom*.

Egyezik vele a szerb *unuk* fiunoka, és *unuka* nőunoka, a szlovák *vnuk* és *vnucika*; Miklosich szerint a mordvin *unyk*; továbbá a német *Enkel, Enkelin*. Eléjőn a mandsuban: *omoszi v. omolo*. A német *Enkel* (a régi németben: *enikel*) szóról az *Enke* szóval együtt Adelung úgy vélekedik, hogy azok a régi latin *anculus, ancula, ancilla* szókkal egy eredetűek, melyek szolgát jelentettek. Köznépünkben is szokásban van, hogy a szülők gyermekeiket szolgájoknak nevezik. *Jer ide szolgám. Ne sirj édes szolgám*. Némely német nyelvészek az *Enkel*-t az *Ahn* szótól származtatják.

Régeinte használtatott magyarul *vonoka* alakban is. „Maradékoknak, vonokáknak avagy örökösöknek gyümölcsét nem követék.” Teleki-cod. 17. l.

UNOKA, (2), erdélyi falu Torda m., helyr. *Unoká-ra, —n, —ról*.

UNOKABÁTYA, (unoka-bátya) ősz. fn. Azon vérrokon, kinek apja v. anyja az én apámmal vagy anyámmal egy testvér, s nálamnál idősebb: unokabátyám; ha pedig fiatalabb, *unokaöcsém*. E vérrokonági nevezet kiterjeszthető a másod, harmad ágon levő unokákra is. V. ö. UNOKA.

UNOKAFI, (unoka-fi) l. UNOKA alatt.

UNOKAGYERMEK, (unoka-gyermek) lásd UNOKA.

UNOKAHÚG, (unoka-húg) ősz. fn. Azon nőrokon, kinek apja vagy anyja az én apámmal vagy anyámmal egytestvér, és fiatalabb mint én: az nekem unokahugom, ha pedig idősebb, *unokanéném*. *Első, másod, harmad ágon levő unokahug*.

UNOKALEÁNY, (unoka-leány) l. UNOKA alatt.

UNOKANÉNE l. UNOKAHÚG alatt.

UNOKAÖCS l. UNOKABÁTYA alatt.

UNOKATESTVÉR, (unoka-testvér) ősz. fn. Azon vérrokonok, kiknek apjaik vagy anyjaik testvérek: egymásnak unokatestvérei. *Első, másod, harmad ágról unokatestvérek*. Ezen fogalom alá tartoznak: *unokabátya, unokaöcs, unokanéné, unokahúg*.

UNÓMEZŐ, erdélyi falu B. Szolnok m., helyr. *Unómező-re, —n, —ról*.

UNOS UNTALAN, ősz. ih. Teljes unalomig, egész fáradtig, szünet nélkül, folytonosan elfoglalva. *Unos untalan vessződni valamivel*. „Mert majdan mind

az úr s mind az szolgálja unos-untalan bejőnének.” (Pesti G. XLII. mese). Másképp szintén *unos*-sal összetéve: *unos untig*.

UNOS UNTIG, ősz. ih. Oly nagy mértékben, mely egész unalomig elegendő. Balatonmelléki szó. UNOTT l. UNT.

UNOTTFA, (unott-fa) ősz. fn. Gümör megyében tréfásan am. guzsaly. (Hollók Imre).

UNOTTSÁG l. UNTSÁG.

UNSZOL, (u-szu-ol vagy no-sz-ol) áth. m. *unszol-t*. Valakit bizonyos cselekvésre sürget, ösztönöz, nógat szüntelen, s néha alkalmatlanul kontat, tuszkol valamire. *Szóval, ígérettel fenyegetve unszolni valamire valakit. Tanulásra unszolni a gyermeket. Ugyan ne unszolj annyit*. Más kiejtéssel: *onszol*. (Szabó D.)

Minthogy alapfogalmánál fogva sürgetésre vonatkozik, innen némelyek véleménye szerint törzse a nógató *u-szu* indulatszó, melyből *usz-it* (u-szu-it) is származik, és amely képeztetésre hasonló a *haj-sza, no-sza, hop-sza*, szintén nógató indulatszókhoz. E nézetet támogatja Szalay Á. gyűjteményében előforduló *usolja*. „Ha olyat mivelten volna, tehát (=akkor) kész thervént (törvényt) állani, azért ha mivel hamisalja (hamisnak vallja v. tartja, olyan, mint javall’), kész vagyok felől thervént tenni, mert thervénnek usolja magát.” (400 magy. lev. 342. l.)

Az *n* tehát nagyobb hangzatosság végett csúszhatott közbe. A mennyiben pedig egyezik vele a *no* gyökből származott *noszol, noszit*, innen azt is vélhetnők, hogy *unszol v. onszol* nem egyéb, mint az első hangok átvetésével *noszol*. Vámbéry a csagataj *onda-mak* (hi-ni) szóval rokonítja; de az *unszolás* inkább a tuszkolás, tovanógatás fogalmával bir.

UNSZOLÁS, (u-szu-ol-ás v. no-sz-ol-ás) fn. tt. *unszolás-t, th. —ok, harm. szr. —a*. Szólás vagy cselekvés, mely által valakit unszolunk valamire; sürgetés, nógatás, kontatás, tuszkolás. *Sok unszólásra végre kimosdult helyéből. Meguntam már a gyakori unszólást*. V. ö. UNSZOL.

UNSZOLAT, (u-szu-ol-at v. no-sz-ol-at) fn. tt. *unszolat-ot, harm. szr. —a, v. —ja*. Unszoló szó v. ígéret v. fenyegetés.

UNSZOLKODÁS, (u-szu-ol-kod-ás v. no-sz-ol-kod-ás) l. UNSZORGÁS.

UNSZOLKODIK, (u-szu-ol-kodik) v. no-sz-ol-kod-ik) k. m. *unszolkod-tam, —tál, —ott*. A széke-lyeknél am. kénytelenkedik (Krizsa J.), azaz kénytelen, kedvetlen, mintegy unszólásra tesz valamit.

UNSZORGÁS, (u-szu-or-og-ás, v. no-sz-or-og-ás), fn. tt. *unszorgás-t, th. —ok, harm. szr. —a*. Kénytelenkedés, kényszerzés. V. ö. UNSZOROG.

UNSZOROG, (u-szu-or-og v. nosz-or-og) önh. m. *unszorog-tam, —tál, v. unszorg-ottam, —ottál, —ott, htn. —ni, v. unszorog-ni*. A széke-lyeknél am. kényszerreg. Egy jelentésűnek látszik „unszolkodik” szóval.

UNT, (ún-t v. ún-ott) részesülői mn. Akire v. amire reáuntak. *Megúnt izetlenség.* (Faludi). *Életunt*, a ki életét megunta.

UNTALAN, (ún-talan) 1), mn. tt. *untalan-t*, tb. —ok. Folytonosan tartó, szüntelen, fáradatlan. *Untalan munkával foglalatostkodni.* 2) Határozóként am. szüntelenül, abbahagyás nélkül. *Untalan a közjért járadozni.* „Mast es (most is) untalan reám ír és izen az török, hogy megvínék vele, és ütet ne tartanám úgy, mint egy leányt jegybe.“ Levél 1555-ből. (Szalay Ág. 400 m. l. 176 l.). Nyomatosabban: *minduntalan.* V. ö. UNATLAN.

UNTALANUL, (ún-talan-ül) ih. Szünet nélkül, fáradatlanul.

UNTAT, (ún-tat) mivel. m. *untat-tam*, —tál, —ott, par. *untass.* 1) Eszközlí, hogy valamit megunkjunk, unalmat okoz. Ez értelemben gyöke az *ún* ige; másképp tájdivatosan: *unat*, melylyel olyan forma viszonyban áll, mint ezek: *járatat*, *járat*, *csiptet* *csiptet*, *vártat* *várat* stb. 2) Sürget, nógat, ösztönöz, unszol, noszol valakit. Molnár A. latinozata szerint: *sollicitat*, *urget*, *molestat*, Szabó D. szerint: *untalan* kér. *Arra untat, hogy menjek vele. Nincs kedvem, ne untass.* Ezen fogalmából kitűnik, hogy egy eredetű az *unszol* v. *noszol* igékkel. 3) Balaton vidékén: valakinek áruba bocsátott jószágát feliben, harmadában kérengéli s ott-ott hagyja, hogy annál olcsóbban juthasson hozzá. (Horváth Zsigmond). V. ö. UNSZOL.

UNTATÁS, (ún-tat-ás) fn. tt. *untatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. 1) Cselekvés, mely által valakivel meguntatnak valamit. 2) Sürgetés, ösztönzés, nógatás, unszolás, noszolás. V. ö. UNTAT.

UNTATLAN, (ún-tat-lan) mn. és ih. Szabó Dávidnál am. unszolatlan. „Untatlan is végbeviszi.“

UNTATÓ, (ún-tat-ó) mn. tt. *untató-t*. 1) Unalmat okozó, szerző, kedélyfárasztó. *Untató szónoklat, értekezés. Untató kérés.* (Pázmán. Kalaúz. 417. l.). 2) Sürgető, nógató, unszoló.

UNTATOTT, (ún-tat-ott) részesülői mn. tt. *untatott-at*. Unalomig zaklatott; kért; unalomig sürgetett.

UNTIG, (ún-t-ig) ih. A maga nemében fölös elégségig; egész unalomig; oly mértékben, melynél több terhünkre volna, dosztig v. duztig, töltig. *Untig elég. Untig eleget hallottam. Untig kéri.* (Molnár A.) *Untig, duztig ivott.* Néha *unos* tétetik elébe: *Unos untig jól laktam.*

UNTSÁG, (ún-t-ság, v. ún-ott-ság) fn. tt. *untság-ot*, harm. szr. —a. Állapot, melyre valaki ráunt. *Eletuntság.*

UNY, falu Esztergom m.; helyr. *Uny-ba*, —ban, —ból.

UNYOM, KIS—, NAGY—, faluk Vas m.; helyr. *Unyom-ba*, —ban, —ból.

UPOR, falu Zemplén m.; helyr. *Upor-ra*, —on, —ról.

UPPONY, falu Borsod m.; helyr. *Uppony-ba*, —ban, —ból.

UR, (1), fn. tt. *ura-t*; birtokos személyragokkal: *uram*, *urad*, *ura* stb. l. ÚR. A mely származékokban az *u* állandóan rövid, azokat itt adjuk elé, mint *uracs*, *ural*, *uralkodik*, *uralom*, *urodalom*, *uras* stb. a többbit l. Ú alatt.

UR, (2), némely régiek pl. Bécsi, Münchener codexek stb. írásmódja szerint am. or. orv. „Hová ur nem közelejtethet“ (quo fur non appropriat. Münch. cod.) De ugyanitt eléjön or. is. A többes ezen codexben: *urrok*, *orrok*. A Nádor-codexben eléjön *urv* am. orv. V. ö. UROZ.

URA, falu Szatmár m. helyr. *Urá-ra*, —n, —ról.

URACS, (ur-acs) kicsinző, fn. tt. *uracs-ot*, harm. szr. —a. Fiatal úr, úrfi, ifju úr. Kettős kicsinzővel: *uracska*, melyben némi finom gúny vagy olesárlás fogalma is rejlik.

URACSKA, (ur-acska) kicsinző fn. tt. *uracska-t*. L. URACS.

URADALMI, URADALOM, l. URODALMI, URODALOM.

URAHAGYOTT, (ura-hagyott) ősz. mn. 1) Férjétől elhagyott. *Urahagyott feleség.* 2) Urától, birtokosától elhagyott. *Urahagyott jószág.* Eléjőnek Faludinál.

URAI-ÚJFALU v. URAJ-ÚJFALU l. ÚJFALU alatt.

URAJ, falu Gömör m. és Erdélyben Hunyad m.; helyr. *Uraj-ba*, —ban, —ból. L. URALY.

URAK, *úr* szó többese; l. ÚR.

URAL, (1) *uralg*, *uralkodik* s *uralom* szók és származékaik törzse.

URAL, (2) helyesebben: URALL (ur-all = úr-vall azaz úrnak vall, mint jav-all = jónak vall; l. e cikkek végén); áth. m. *ural-t*. Valakit úrnak vagy urának ismer, vall, és mint olyat tisztel, s bizonyos szertartásokkal megkülönböztet. *Az eljáratokat kötelességünk urallni. A vendéget megurallni, úr gyanánt fogadni. Urallatja v. uralltatja magát, megkívánja, hogy úr gyanánt tiszteljék, szolgálják. Az egyszerűbb ural, mint (1) alatt, inkább csak az ural-g, ural-kodik szók törzse. Különbözik: uras. Hogy a főntebbi jelentésben 'urall' az eredeti és helyes írásmód, kiteszik többek közt Esterházy Gábornak, Esterházy Miklós bátyjához 1619-ben sajátkezűleg írt s Jászay Pál által a Magyar Tudományos Társaság Évkönyveinek VI. kötetében (286, 287, 288. lapokon) közölt kitűnő magyarságu leveléből: „Hogy ha Ferdinánd király nem nyugszik háborgatni bennünk, míg az törököt arczól támasztja reánk, gondja érkezik Ujhelben vagy Gräczben is. Jobb ő is az jámbor, ha nem kell senkinek, ülne vesztig. Mit köti erővel más nyakára magát. Választotta-e az ország? Fölháboréttván az egész kereszténiséget sok kárvallásunk után már nem akarjuk urallani.“ Így a Carthausi Névtelenről is: „Urallják vala azért szent Lászlót mint koronás ki-*

rált és természet szerint való urokat.“ (Toldy F. kiadása 102. l.). „Urnak vallani“ eléjön egy régi (1549-iki) énekben :

„Álnok tanácsát minden elhagyja
Az ki az Kristust Urának vallja!“

Vitézi Énekek. Thaly K. gyűjt. (I. K. 46. l.).

URALÁS, URALLÁS, (ur-all-ás) fn. tt. *uralás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Azon tisztelés neve, mely által valakit uralunk. V. ö. URAL.

URALG, (ur-al-og) gyak. önh. m. *uralg-tam*, —*tál*, —*ott*. Uri hatalmat gyakorol, úr gyanánt rendelkezik mások fölött. Átv. mondják magasabb, emeltebb helyről, honnan az alantabb tájékat láthatni. *E hegyi vár az egész vidék fölött uralg.*

UALGÁS, (ur-al-og-ás) fn. tt. *uralgás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Uri hatalom gyakorlása stb. V. ö. URALG.

URALKODÁS, (ur-al-kod-ás) fn. tt. *uralkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Uri hatalomnak gyakorlása, különösen, fejedelemskedés. Császárok, királyok uralkodása. *Uralkodásának ötödik évében. Szelid, zsarnoki uralkodás. Kemény uralkodás nem mindenkor hasznos.* (Km.). V. ö. URALKODIK.

URALKODAT, (ur-al-kod-at) fn. tt. *uralkodat-at*, harm. szr. —*a*, vagy —*ja*. Régies használatu „uralkodás“ helyett. „Ő uralkodatjának harmad esztendejében“ (Bécsi cod. Hester. I.).

URALKODIK, (ur-al-kod-ik) km. *uralkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Általán uri hatalmat gyakorol mások fölött. Különösen, mint valamely országnak, vagy népnek fejedelme fölségi jogokat gyakorol; császárkodik, királykodik, fejedelemskedik. *Árpád finemzet-sege négy századig uralkodott Magyarországon. Átv. magán uralkodni, azaz, indulatait, vágyait zabolán tartani, magát meggyőzni. Aki tűr, uralkodik.* (Km.). L. URALG.

Törzse a gyakorlatos *uralog* v. *uralg*, melynek *g* képzője a keményebb rokon *k*-ra változott által, mint, *aggarog agyarkodik, háborog háborkodik, szorong szorunkodik, hizeleg hízelkedik, töpreng töprenkedik* stb.

URALKODNIVAGYÁS, (uralkodni-vágyás) ösz. fn. Vágyás, melynél fogva valaki mások fölött uri, különösen fejedelmi hatalmat gyakorolni kíván, és törekszik.

URALKODNIVÁGYÓ, (uralkodni-vágyó) ösz. mn. Uri, különösen fejedelmi hatalomra törekvő. V. ö. URALKODIK.

URALKODÓ, (ur-al-kod-ó) mn. és fn. tt. *uralkodó-t*. Aki mások fölött uri, felsőségi hatalmat gyakorol. *Uralkodó herceg.* Mint önálló főnév jelent fejedelmi személyt, felséget, p. császárt, királyt. Némelyek különbséget tesznek az *uralkodó* és *országlo* között, de helytelenül. Átv. ami a maga nemében kitünő erővel, hatással működik. *Uralkodó szellem, szokások, divat. Uralkodó nyavalya, bűn*, mely igen el van terjedve, melynek sokan alája vetvék. V. ö. URALOM.

URALKODÓCSALÁD, URALKODÓHÁZ, (uralkodó-család v. —ház) ösz. fn. Ház, család, vagyis nemzetség, melynek kebeléből bizonyos népnek, országnak, birodalomnak fejedelmei származnak.

URALKODÓI, (ur-al-kod-ó-i) mn. tt. *uralkodói-t*, tb. —*ak*. Uralkodót illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó; fejedemi, császári, királyi stb. *Uralkodói hatalom, jog.*

URLKODONÉ, (uralkodó-né azaz -neje) ösz. fn. tt. *uralkodóné-t*. Szabatosan véve, valamely fejedelmféle uralkodónak neje, s különbözik tőle az *uralkodónő*, azaz nőfejedelem. *Mária Terézia Magyarországon uralkodónője volt.*

URALKODÓNŐ, (uralkodó-nő) ösz. fn. Lásd URALKODÓNÉ alatt.

URALKODÓTÁRS, (uralkodó-társ) ösz. fn. Kivel a fejedelem uralkodói méltóságát, és hatalmát megosztja.

URALL; URALLÁS l. URAL (2); URALÁS.

URALLTAT, (ur-all-tat) miv. m. *uralltat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *uralltass*. Visszaható névmással: *uralltatja magát* megkivánja, hogy úr gyanánt tiszteljék, szolgálják.

URALLTATIK, (ur-all-tat-ik) külsz. m. *uralltat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *uralltassál*. Akit ur gyanánt tisztelnek, szolgálnak.

URALMI, (ur-al-om-i) mn. tt. *uralmi-t*, tb. —*ak*, Uralomra vonatkozó, uralmat illető. Összetételekben: *egyeduralmi, népuralmi, papuralmi*. „E korlátlan uralmi rendszer, mely vak engedelmességet követelve mindenben, az ellenszólást, de még a felvilágosítást is kizárja“. Klauzál Gábor. (A képviselőházban 1861. majus 22-ikén). V. ö. URALOM.

URALOM, (ur-al-om) fn. tt. *uralm-at*, harm. szr. —*a*. Uralkodási hatalom (kisebb vagy nagyobb körben), mely valakit illet, vagy melyet valakinek tulajdonítanak. *Uralmat gyakorolni. Uralomra vágygni. Uralma sokra kiterjedt.*

.... „Most béke uralmán,
Népemet a nyájtól zaklatja hiába.“

Arany J. (Buda halála).

Különöbben: Államkormányzási forma, összetételeiben: *egyeduralom* (autocratia), *népuralom* (democratia), *papuralom* (hierarchia), *jobbáguralom*, *főbbek uralma*, (aristocratia), *rémuralom* (terrorismus). V. ö. URDALOM.

URALOMVÁGY, (uralom-vágy) ösz. fn. Kisebb vagy nagyobb körbeli uralkodási hatalomra vágyakodás. *Az uralomvágy már sok országot nyomorba ejtett, vagy el is pusztított.*

URALY, erdélyi faluk Torda m; és Maros székben; helyr. *Uraly-ba*, —*ban*, —*ból*. L. URAJ.

URAM, az *úr* szó ragozása első személyi birtokosraggal. Régebben a személynevek mellett megtiszteltetésül használtatott, pl. Szalay Ágoston 400 magyar levelében a 335-ik lapon: „Oroztöny Péter uram ön maga Fonódra ment.“ „Szóllott Magyar Bálinth uram ő előthe.“ „Ide jött vala Battjánj Mihály uram.“

mal." Az Akadémia Évkönyveinek VI. kötetében (287. lapon) Esterházi Gábor levelében eléjönnek: Rajky uram, Daróczy uram, Szécsy uram, Thuróczy Imre uram. Eléjön ugyanott megszólításként magában is: „Az mi Uram! az Kegyelmed fia dolgát illeti.” „Mert Uram! bizon kárt vall Kegyelmed.” „Azért Uram! megítélheti Kegyelmed” stb. Am. a franczia Monsieur.) Ezen szó Cinnanus görög író szerint a XII. század elején, és Tullius amannak fordítója szerint a magyaroknál a király utódjának czíme volt. Az utóbbi szavai: „Stephanum vero, seniore[m] dico, Uram faciunt, quod nomen successorem Regni apud Hunnos significat.” Mainapság leginkább csak czimezéseknél használják: Nagyságos uram! Kegyelmes uram! Régen használták s ma is haliható: Nagyjó uram! Némely vidéken divatoznak kivált az öregebbeknél ezen és hasonló megszólítások: Úr barátom uram; Úr bátyám uram!

URAS, (ur-as) mn. tt. *uras-t*, v. — *at*, tb. — *ak*.

1) A kinek ura, avagy férje van; ellentéte: *uratlan*.
2) Uri szokásu, módu, viseletü, természetü; szokotabban: *urias*; ellentéte: *parasztos*, *pórias*, *kőznépies*.

URASÁG, (ur-a-ság) fn. tt. *uraság-ot*, harm. szr. — *a*. 1) Uri rangu, hatalmu, birtoku állapot. *Uraságra vágyni, jutni. Az uraságot könnyű megszokni, de nehéz elhagyni.* (Km.). *Uraságról szolgálásra, koldusságra jutni. Uraság is bajjal jár.* (Km.). *Nem állandó az erőszakos uraság.* (Km.). *Uraság oly dolog, mely sok gondon forog.* (Km.). 2) Jelenti magát az urat, az uri személyt, különösen, kinek nagyobb földbirtoka van. *A földes urasághoz folyamodni. Meltóságos uraság. Az uraság meglátogatta jószágait.* 3) Tiszteletczim, az újabb kegyed v. ön értelmében. *Kérem uraságodat. Már rég nem láttam uraságtokat. Már a XVI-ik században használtatott, pl. „Emlékezhetik uraságod, miképen kenyergettem im némely nap uraságodnak.” „Ezel uraságodnak magamat ajánlom. Te uraságod szolgálja Marotty László.”* (Szalay Ág. 400 m. l. 351, 352 ll.). A nőnemet illetőleg megfelel neki *asszonyiség*.

URASÁGHÁZ, (uraság-ház) ősz. fn. Általán minden ház, mely valamely földbirtokos uraságé, különösen, melyben maga vagy tisztjei laknak.

URASÁGI, (ur-a-ság-i) mn. tt. *urasági-t*, tb. — *ak*. Uraságot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Urasági épületek, rétek, erdők, ökrök, juhok. Urasági jog, hatalom.* V. ö. URASÁG, 2)

URASAN, (ur-as-an) ih. Uri módon, urak szokása szerint; finoman, némi nemes büszke magatartással. *Urasan öltözködik, jár, él. Urasan tartja, viseli magát.* Máskép: *uriasan*.

URASKODÁS, (ur-as-kod-ás) fn. tt. *uraskodás-t*, tb. — *ok*. Uras magaviselet v. életmód.

URASKODIK, (ur-as-kod-ik) k. m. *uraskodtam*, — *tál*, — *ott*. Urasan viseli magát, uras életmódot folytat. Arról mondják, ki ahhoz kellő vagyonnal nem bír.

URAT, *úr* szó tárgyesete; l. ÚR.

URATLAN, (ur-atlan) mn. tt. *uratlan-t*, tb. — *ok*. 1) A minek ura, bizonyos birtokosa nincsen; bitangra hagyott. *Uratlan jószág.* 2) Férjetlen. *Uratlan menyecske*, ki férjét elhagyta, vagy attól elhagyott.

URAZ, (ur-az) áth. m. *uraz-tam*, — *tál*, — *ott*, par. — *z*. Valakit úr névvel czímez, úrnak vagy uramnak nevez. *A parasztek nem szokták egymást urazni, hanem kendezni.* Hasonló képeztetések: *téz v. tegez, komáz, szamaraz, gazemberez* stb.

URAZÁS, (ur-az-ás) fn. tt. *urazás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Szólítás, mely által valakit úrnak czímezünk. V. ö. URAZ.

URBÁN l. ORBÁN.

URBANÓ, BENYÓ —, falu Trencsén m., helyr. *Urbanó-ra*, — *n*, — *ról*.

URBÁRIOM latinos fn. tt. *urbáriomot*. Lásd ÚRBÉR.

URBÉR, URBÉRI stb. lásd ÚRBÉR, ÚRBÉRI stb.

URDOLGA, l. ÚRDOLGA.

URFI l. ÚRFI

URGOMBA l. ÚRGOMBA.

URHÖLGY l. ÚRHÖLGY, ÚRNŐ.

URI, URIAS, URIASAN stb. l. URI, ÚRIAS, ÚRIASAN stb.

URI IMA, s az *uri* szó több összeállításait l. URI összetételeinél.

URIK, erdélyi falu Hunyad m., helyr. *Urik-ra*, — *on*, — *ról*.

URIKÁNY, erdélyi falu Hunyad m., helyr. *Urikány-ba*, — *ban*, — *ból*.

URKODIK l. ÚRKODIK.

URKOL; URKOS; UROK l. HURKOL; HURKOS; HUOK. A mongol nyelvben is: *uraka*.

UROMK, UROMKHOZ a régi halotti beszédben; l. ÚR alatt.

UROZ, régies, pl. a Debr. Legendáskönyvben, Müncheneri codexben *oroz* helyett; de ugyanitt eléjön *oroz'* is.

URSÁG, régies, pl. a Müncheneri, Bécsi codexekben, *ország* azaz *ország* helyett; de eléjön *ország'* is.

URSZÁD, falu Bihar m.; helyr. *Urszád-ra*, — *on*, — *ról*.

URUS v. URUSEMBER v. URUSOS; URUSOL; URUSSÁG székelytájszók, l. ORVOS; ORVOSOL; ORVÓSSÁG.

URV a Nádor-codexben am. orv.

URVOS; URVOSOL, régies szók, pl. a Debr. Legendáskönyvben, Müncheneri, Bécsi codexekben, *orvos*, *orvosol* helyett.

USDI, (us-di) indulatszó, s am. menj szaporán, szaladj, fuss, lódulj. *Usdi, vedd el magad!* Ösztetett szó azon *us* v. *os* gyökből, melytől *uson* v. *oson* származott, és azon *di* szócskától, mely a *te*-vel azonos; tehát am. *us te*. Hasonló módon képződtek a mozgásra biztató ezen szók is: *hajdi* = *haj-te*, *iszkurdi* =

iszkolj te! Némelyek a *sza, sze* szócskát is hasonló eredetűnek tartják. V. ö. SZA (2), illetőleg SZE (1).

URKUN, Béla király Névtelen Jegyzőjénél Öse (Eusee) fia, kit Zsolt fejedelem az Ottó német király ellen küldött hadsereg egyik vezérévé tett. Máskép: *Irkund*. Szabó K. *ur és kün* magyar szók összetételének véli. Nem lehetne ellene kifogás, ha a többi nevek nagy részét is tudnók a magyarból elemezni és értelmezni. Mi, valamint több ősrégi tulajdonneveket és más szókat, mint *Turzol, Tulma, Tuhutum, Uszubu, ukkon* (pohár) stb. ezen utóbbi füzetekben a mongol-mandsu nyelvekből értelmezünk (s a pótlékban a hún és avar nevekkel együtt legnagyobb részben szintén ezen nyelvekből fogunk kísérletet tenni az értelmezésre): úgy az *Urkun* névnel is megérintjük, hogy *urgun* mandsu nyelven am. öröm; kedv; szerencsekívánás; és örvendő, víg (Freude, Lust; Glückwunsch; erfreut, fröhlich.)

URNŐ I. ÚRNŐ.

URODALMI, (ur-od-al-om-i) mn. tt. *urodal-mi-t*, tb. — *ak*. Urodalmat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Urodalmi igazgatás. Urodalmi tisztek*. V. ö. URODALOM.

URODALOM, (ur-od-al-om) fn. tt. *urodalm-at*, harm. szr. — *a*. Nagyobb terjedelmű, s több részekből álló urasági földbirtok, mely bizonyos középonti kormány által igazgattatik. Némely nagy birtokosoknak több urodalmok van. *Az esztergomi érsekséghez tartozó érsekújvári, gútai stb. urodalmak. Herceg Eszterházy urodalmai*.

USSANT v. USSINT, (uss-an-t v. uss-in-t) önh. m. *ussant- v. ussint-ott*, htn. — *ni v. — ani*, par. — *s*. L. OSON, OSONT.

USZ! ebeket biztató, vagyis azokat kártékony állatok s ily emberek megtámadására sürgető indultató. Néha kettőzve: *usz usz!* Származékai: *uszu, uszít, uszítás*. néhutt: *husz, huszít*. Rokonnak látszik az *os-on* szó gyökével.

USZ, USZIK, I. ÚSZ, ÚSZIK. A mely származékokban állandóan rövid *u* van, azokat itt adjuk elé, pl. *usza, uszadék, uszály, uszkár, uszoda stb.*, a melyek itt nem soroltatnak el, azokat lásd hosszú *Ú* alatt.

USZA, (ús-a vagy úsz-ó) fn. tt. *uszt*. Kenessey A. így nevez minden oly vízi tárgyat, készüléket vagy építményt, mely a vízen felül van, akár áll az, akár mozog, pl. fa, deszka, szál a víz színén, továbbá: ladik, dereglye, tutaj, naszád, hajó, komp, vízi malom stb. (Flott, flottes Objekt).

USZÁÁROK, (usza-árok) ősz. fn. Árok, melyen fát usztatnak. (Floszgraben.)

USZACSPAT, (usza-csapat) ősz. fn. Usza-tábor v. sereg egy osztálya. (Geschwader.)

USZACSATORNA, (usza-csatorna) ősz. fn. Mesterségesen készített, fausztatásra szolgáló csatorna.

USZADÉK, (usz-ad-ék) fn. tt. *uszadék-ot*, harm. szr. — *a*, 1) Mindenféle gízgáz, szemét, iszap, fatörzs

roncsolék stb., melyet az árvíz magával viszen. *Partra hányt uszadék*. 2) L. USZADÉKFÖLD.

USZADÉKFÖLD, (uszadék-föld) ősz. fn. Árvíz által hordott, s bizonyos helyen lerakott iszap, agyag, homokföld. *Uszadékföldben termett vessző*.

USZADÉKJOG, (uszadék-jog) ősz. fn. Jog, melynél fogva az árvíz által hozott, s lerakott föld, és egyéb anyag annak birtokává leszen, kinek telkén megállapodott.

USZAFÁ, (usza-fa) I. USZAMFA.

USZAFOLYÓ (usza-folyó) I. USZAPATAK.

USZAGÁT, (usza-gát) ősz. fn. Gát a fausztatásra szolgáló vizeken a víz felfogására.

USZAGÁTOR, (usza-gátor) ősz. fn. A fausztatásra szolgáló vizeken rácsos gát, mely a vizet át-bocsátja, de a fát felfogja. (Schwellung, Klause).

USZAJT, (usz-aj-t) áth. m. *uszajt-ott*, htn. — *ni v. — ani*, par. — *s*. 1) A hajósoknál általában valamely nyomás súlyát gyöngíti, különösen a mélyen gázló hajó terhéből valamit kiszed, hogy ezáltal a hajó könnyebbedjék, és a sekélyes helyeken biztosabban átmehessen. (Lichten, leichten). 2) L. USZTAT.

USZALÉK, (usz-al-ék) fn. tt. *uszalék-ot*, harm. szr. — *a v. — ja*. L. USZADÉK.

USZÁLY, (usz-ály) fn. tt. *uszály-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. 1) A hosszú köntösnek, kivált női diszruhának azon része, mely a sarkak után messze elnyúlik, s menés közben mintegy a menő után úszik. *Az innepélyes diszruha uszályát inas v. apród hordozza úrnője után*. 2) Kenessey Albertnél a vontató hajó után kötött s árukkal, tüzi fával stb. rakott hajó. (Schleppboot).

USZÁLYHORDOZÓ, (uszály-hordozó) ősz. fn. Inas vagy apród, ki a diszkontös uszályát fölemelve viszi ura v. úrnője után. Átv. gúnyos ért. ki bizonyos tekintélyes személy tetteit alárendelt módon s szolgálailag követi.

USZÁLYKÖNTÖS, (uszály-köntös) ősz. fn. Hosszu, mintegy farokra nyuló, vagyis uszálylyal ellátott köntös. V. ö. USZÁLY, 1).

USZÁLYOS, (usz-ály-os) mn. tt. *uszályos-t v. — at*, tb. — *ak*. Uszálylyal ellátott. *Uszályos köntös, diszpalást*. V. ö. USZÁLY, 1).

USZÁLYRUHA, (uszály-ruha) ősz. fn. I. USZÁLYKÖNTÖS.

USZÁLYTARTÓ, USZÁLYVIVŐ (uszály-tartó v. — vivő) I. USZÁLYHORDOZÓ

USZAM, (ús-am) elvont törzs, melyből *uszmik, uszamás, uszamodik, uszamodás* származtak. Hasonlók hozzá a szintén mozgásra, haladásra vonatkozó *iszam, ficzam, csuszam, sikam, folyam, futam, iram* stb.

USZAMÁS, (usz-am-ás) eléjön Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál; I. ÚSZÁS.

USZAMEDER, (usza-meder) ősz. fn. Az usza-folyók, patakok medre. (Flossbett.)

ÜSZAMFA, (uszam-fa) ősz. fn. Kötetlen állapotban usztatva szállított rövidebb és kisebb méretű pl. hasábfá. (Schwemmholz, Triftholz).

ÜSZAMIK, (usz-am-ik) elején Szabó Dávidnál; 1. ÜSZIK. Egyébiránt oly viszonyban vannak egymással, mint *foly* és *folyamik*, *fut* és *futamik*, *csúsz* és *csúszamik*.

ÜSZAMODIK, (usz-am-od-ik) k. m. *uszamod-tam*, —*tél*, —*ott*. Uszásnak indul, úszni kezd. *Neki uszamodott a Dunának*. Hasonlóan kezdetre vonatkoznak: *csuszamodik*, *futamodik*, *folyamodik*, *élemedik*, *íramodik*, *iszamodik*, *ficzamodik* stb.

ÜSZÁNY, (usz-ány) fn. tt. *uszány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Növénynem a négyhímese seregéből és négyanyások rendéből; csészéje nincs; bokréta négy szirmú; bibéje négy, tompa; vízben lakik. (Potamogeton). Sokféle fajai vannak, különösen 1. ÜSZÁNYFŰ. 2) A hajósoknál a víz színén libegő szálfá vagy czölömp vagy hordó stb. mint jegy valamely horgony fekvése, szikla vagy zátonyos hely stb. fölött. (Boye, Flotten, Kenessey A.)

ÜSZÁNYFŰ, (uszány-fű) ősz. fn. Növényfaj népies neve az uszányok neméből; fenlábbó levelei tojáshosszú, nyelesek, hegyesek, kerek vállú, nagy láncsás fényes pálhákkal. Úszó levelei szálasak, s a víz színére érven kiszélesednek. Másik néven: *békatutaj*, *békaszőlő*; növénytani néven: *békatutajuszány*. (Potamogeton natans).

ÜSZÁNYHAJÓ, (uszány-hajó) ősz. fn. A lovakkal vontatott hajócsapatban a hátulsó hajó, pl. ha két hajó van, a 2-ik, ha három, a 3-ik. (Schwemmer.)

ÜSZÁNYKÖTÉL, (uszány-kötél) ősz. fn. Azon kis kötel, melyet az uszányra a végett kötnek, hogy általa az uszány (czölömp stb.) könnyebben fogható legyen, vagy hogy ahhoz valamit könnyen lehessen kötni.

ÜSZAPATAK, (usza-patak) ősz. fn. A fának kötetlen állapotban usztatására szolgáló patak vagy kisebb folyóvíz. (Flossbach, Flosswasser, Triftbach.)

ÜSZÁR, (usz-ár) ősz. fn. Vizeken, leginkább tavakon uszkáló bogárfaj.

ÜSZARAJ, (usza-raj) ősz. fn. Az uszatáborénál kisebb uszamennyiség. (Flottilje).

ÜSZÁS, (usz-ás) fn. tt. *uszás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, midőn az ember, vagy más állat önszántából és erejével úsz. *Úszást tanulni*. *Úszásban elfáradni, göresöt kapni*. 2) Szenvedő állapot, midőn valamely lelketlen test a folyadék erejétől mozgatva úszik. V. ö. ÚSZ; ÜSZIK.

ÜSZASEREG, (usza-sereg) 1. ÜSZATÁBOR.

ÜSZASZT, (usz-aszt) áth. m. *uszaszt-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*, par. *uszaszsz*. 1. ÜSZAJT.]

ÜSZATÁBOR, (usza-tábor) ősz. fn. Hajók és naszádok, majd talpak különzött és együttes nagy száma, különösen valamely hatalmasság összes hajói. (Flotte. Kenessey A.)

ÜSZATÁBORNAGY, (usza-tábor-nagy) ősz. fn. Minden tengeri méltóság legfőbbje. (Grosz-Admiral).

ÜSZATÁBORNOK, (usza-tábornok) ősz. fn. Uszatábor paranesnoka. (Admiral der Flotte).

ÜSZATÓ, (usza-tó) ősz. fn. Az uszagát által magasabbra emelkedett víz. V. ö. ÜSZAGÁT.

ÜSZAVÁM, (usza-vám) ősz. fn. A tutajoknak idegen gátakon való átbocsátásaért fizetni szokott vám.

ÜSZAVÍZ, (usza-víz) 1. ÜSZAPATAK.

ÜSZDA 1. ÜSZODA.

ÜSZFA 1. ÜSZAMFA.

ÜSZÍT, ÜSZIT, (u-szu-ít) áth. m. *uszít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Az ebet *uszu!* v. *usz!* szóval támadásra sürgeti, biztatja. *Farkasra uszítani a komondorokat*. *Ne uszítsd a kutyát*. (Km.). Előlehelettel: *huszít*.

ÜSZÍTÁS, ÜSZITÁS, (u-szu-ít-ás) fn. tt. *uszít-ás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Biztatás, nógatas, sürgetés, melylyel ebet uszítanak. V. ö. ÜSZÍT.

ÜSZKA, (1), (usz-og-a) fn. tt. *uszkát*. Többféle vízi bogár neve, melyek a vizek, különösen tavak, mocsárok felszínén a vizet súrolva, vagy rajta úszva lebegnek. Másik név: *uszar*.

E szóban a *k* nem egyéb mint a gyakorlatos képző *g*-nek változata, eredetileg *uszoga* azaz *uszogó*, mint *bugyogó* *bugyoga* *bugyka*; *locsogó* *locsoga* *locska*; *fecsegő* *fecsege* *fecske*, és sok más.

ÜSZKA, (2), falu Szathmár m. helyr. *Usz-ká-ra*, —*n*, —*ról*.

ÜSZKÁL; ÜSZKÁLÁS 1. ÜSZKÁL; ÜSZKÁLÁS.

ÜSZKÁR, (usz-og-ár) fn. tt. *uszkár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hosszú s göndörszörű kutyafaj, mely igen tanulékony, s uszásban kitűnően ügyes. (Pudel.). Azon ár ér képzőjü szók osztályába tartozik, melyek igékből származnak, mint, *buzgár*, *buvár*, *csapo-dár* stb.

ÜSZKORÁL, (usz-og-or-ál); ÜSZKORÁLÁS 1. ÜSZKÁL; ÜSZKÁLÁS. Alakra hasonló hozzá *csuszkorál*.

ÜSZKURUSZ, fn. tt. *uszkurusz-t*, tb. —*ok*. Abaúj s Torna megyei tájszó, 1. BERKENYE.

ÜSZÓ; ÜSZÓHÁRTYA; ÜSZÓHELY; ÜSZÓISKOLA stb. 1. ÜSZÓ; ÜSZÓHÁRTYA stb.

ÜSZÓD, falu Pest m.; helyr. *Uszód-ra*, —*on*; —*ról*.

ÜSZODA, (usz-o-da) fn. tt. *uszodát*. Az úszók, fürdők, különösen úszni tanulók számára bizonyos korlátok közé szorított helyiség a folyóban, tóban, tengerben.

ÜSZOLY, (usz-oly) fn. tt. *uszoly-t*, tb. —*ok*. Hajósoknál, azon egész készülék, melyet valamely zátony fölibe vagy sekélyes helyre stb. figyelmeztetül a vízbe helyeznek. Áll a fenéken horgony vagy más súlyos testből, továbbá kötel vagy lánczból, mely azon súlyos testbe erősítve a víz színén libegő szálfát

vagy hordót tartja. (Baak v. Buje. A fenn libegő test neve: *uszány*, s ha az hordó: *uszor*. Kenessey A.).

USZONY, (usz-ony) fn. tt. *uszony-t*, tb. —ok. A halak uszószárnnya; a hasnál *hasi*, a háton *háti* uszony.

USZOR, (1), (usz-or) fn. Hajósoknál hordó v. bődön, mint uszány; l. ezt.

USZOR, (2), falu Pozsony m.; helyr. *Uzsor-ra*, —on, —ról.

USZOVÁNY, (usz-o-vány) fn. tt. *uszovány-t*, tb. —ok. Jelenthet általán valamely úszó, vagy uszó minőségű, vagy uszást utánzó alaku testet. Különösen Faludi Ferencznél *uszován* am. lefolyó, bő ruha (Nemesasszony; Téli Éjtszakák). Gyöngyösi Istvánál eléjön: „Fejérekék a lova, úszovan festették“ (Phoenix. III. k.); talán am. *uszóan*? azaz uszó habokkal, hullámmatatosan.

USZ-PEKLIN, falu Sáros m.; helyr. *Peklin-be*, —ben, —ből.

USZ-SALGÓ, falu Sáros m.; helyr. —*Salgó-ra*, —n, —ról.

USZSZAKÁL I. ÚSZSZAKÁL.

USZTAT; USZTATÁS lásd ÚSZTAT; ÚSZTATÁS.

USZTATÓ, (1), (2) I. ÚSZTATÓ, (1), (2).

USZTYA, falu Árva m.; helyr. *Usztyá-ra*, —n, —ról.

USZU, (usz-u v. ucz-u) indulatszó, melylyel az ebet megtámadásra biztatni, üzni szokták. *Uzsu Kormos! Uzsu Duncsi, Tisza! Uzsu csipd meg!* Szélesb ért. emberbiztatásra is használják. *Uzsu rajta!* Hangváltozattal: *uczu* vagy *ucczu*. V. ö. UCZU; és —SZE.

USZUBU, Béla király Névtelen Jegyzője a XIX, XLVIII. s következő fejezetekben, e néven (Uzsubu) előkelő nemesiességű vitézt említ, ki Álmos vezér után a scythiai földről nagy sok néppel jött valaki s kit Velekkel együtt Árpád Mén-Marót bihari vezérhez követül, majd ellenségül küld, s ezt legyőzvé, a vele kötendő békét Árpádnál előmozdítja s végre nagy hű szolgálataiért Árpádtól Veszprém várát kapja tartományaival együtt. Szabó Károly Őcsőbnek írja, mert, úgymond, „jegyzőnk az ő-t u-val, a cs hangot s-sel fejezi ki. Azonban, Surcusar' s több más szóban Szabó K. sem írja az u-t ő-nek, és az s-et cs-nek. *Usabun* mandsu nyelven am. valamibe bonyolult, másért szenvedő; és bonyolultság, zavarodás (in etwas verwickelt, für einen Andern leidend; Verwicklung, Verlegenheit.)

UT, fn. l. ÚT. Származékai részint röviden, részint hosszan használtatnak, amazokat, ha az u állandóan rövid. l. a rövid U, az utóbbiakat a hosszú Ú alatt.

UTAJÁN, (ut-ó-ján) a székeleyknél am. utól; *legutaján* am. legutól. (Krizsa J.)

UTAL; UTALÁS; l. ÚTAL; ÚTALÁS.

UTÁL; UTÁLÁS; UTÁLAT stb. l. ÚTÁL; ÚTÁLÁS; ÚTÁLAT stb.

UTALVÁNY; UTALVÁNYOZ stb. l. ÚTALVÁNY; ÚTALVÁNYOZ stb.

UTÁN, (ut-a-an v. ut-ó-an?) névutó. Személyragozva: *után-am*, —ad, —a, —unk stb. régieken és a népies kiejtésben ma is: *utánnam*, *utánnad*, *utánná* stb., mintha a törzs, *utánn'* volna; mely kettőztetés alkalmasint a megnyújtott á következménye. A mutató névmást *nak nek* viszonyraggal is vonzza: az *után* v. *annak* *utána*; ez *után* v. *ennek* *utána*, *miután* v. *minek* *utána*. Más viszonynevek is fölveszik ezen ragozást, midőn a névutó a mondatban rendesen előre tétetik. *Utánok néz a szép nőknek* (a szép nők után néz). *Utána nyomul az ellenségnek* (az ellenség után nyomul). *Utána lát dolgának*. *Lásd utána már egyszer a dolognak* (lásd a dolog után). Ellenben az ily szó szerkezetet: *embernek* *utána* (nem előtte), *ellenségnek* *utána*, *dolgának* *utána*, inkább csak akkor használjuk, ha az *utána'* szó első tagján fekvő hangsúlyt nagyon ki akarjuk emelni. — Jelentésére nézve bizonyos térvonalnak vagy időmenetnek azon pontját határozza meg, melyen valamely tárgy vagy esemény egy másikat követ, s annak mintegy nyomában és ösvényén van; honnan közvetlen ellentéti viszonyban áll vele *előtt*, pl. ha Pál Péter után megy, úgy Péter Pál előtt jár vagy járt. *A vadludak a gunár után röpködnek*. *A ki bogár után indul, ganajra jut*. (Km.). *Ne fuss oly szekér után, mely föl nem vesz*. (Km.). *Lovak után, ökrök után menni*, azaz, a mezőn lovakat, ökröket őrzeni. *Dél után aludni*. *Éjjel után ültöt egyet*. *Hajnal után, nap kelte után*. *Holnap után kis kedden*. *Husvét, pünkösöd után*. *Egy év után*. Mikor időre vonatkozik, fölcserélhető a *mulva* névutóval, de csak a szokás által megállapított esetekben, pl. *egy hét, két hó, három év mulva*. *Sok idő, több század mulva*. Követi az időben elmult, előrement, megtörtént cselekvéseket, eseményeket is. *Kaszálás, aratás, szünet után*. *A nagy drvitz, tűzveszély, döghalál után*. Néha valamihez tartozó függelékre, vagy valamiből származó járulékra is vonatkozik. *Ezen ház után szőlők és szántóföldek is járnak*. *Ezt mind hivatala után szerezte*. *Más emberek után él*. Sajátságos kifejezések: *Dolga után lát* v. *néz* v. *jár*, *dolgát folytatja*, *üzi*, *fárad benne*. *Utána van valaminek*, *rajta van*, *működik benne*. *Fölveszi a ra viszonyragot is*. *Holnap utánra halasztotta az elutazást*. *A vadászatot dél utánra rendelte*. Ellentéte: *előtt*. V. ö. UTÓ.

Alapértelménél fogva tér- vagy időbeli folytonos menetű, fonalú sorozatra vonatkozik, minél fogva némelyek azt tartják, hogy gyöke a haladási térvonalat jelentő *ut* v. *út*. S elemezve, *út-a-an*, azaz, *után* v. *után*, vagyis *utján*, pl. midőn mondjuk: *apja után megy*, ezt teszi, az apja *utján*, azon az *uton*, nyomon, melyen az apja ment; *egy év után*, azon utat, időmenetet folytatva, melyen már egy év elhaladt; *más után tenni valamit*, folytatni azt, a mit más tett, vagy ahhoz hasonlót tenni, s mintegy az általa mutatott utat követni. Minthogy az *út* tájdiva-

tosan kivált ragozáskor rövid *u*-val is eléjön: *utam*, *utad*, *uta*, innen szintén azt vélik, hogy 'után' annyi volna, mint az *ő* v. *az*, v. *ők* v. *azok* után, mint föntebb. Azonban e szót úgy is elemezhetjük, hogy törzse *utó*, melyből *an* határozóképzővel lett: *utóban*, s ebből öszvehúzva: *után*; mely elemzés hihetőbbnek látszik. V. ö. **UTÓ**.

UTÁNA VALÓ I. UTÓD.

UTÁNCS, (után-cs) fn. tt. *utáncs-ot*, harm. szr. —a. Némelyek így hívják az urangutangot. L. **EMBERMAJOM**.

UTÁNCSATOL, (után-csatol) ösz. áth. A hajósoknál valamely vontatandó hajót egy másik már vontatotthoz vagy vontatásban levőhöz köt v. akaszt. (Aufklampfen.)

UTÁNCSINÁL, (után-csinál) ösz. áth. L. **UTÁNOZ**.

UTÁNEREDÉS, (után-eredés) ösz. fn. Eredés, vagy is megindulás, menés valaki más után.

UTÁNFA, (után-fa) ösz. fn. Erdészek nyelvén, a vágás után itt-ott lábán hagyott, szebb növési, s különös czélra pl. mag általi tenyésztésre, vagy építkezési anyagnak föltartott fa.

UTÁNFIZETÉS, (után-fizetés) ösz. fn. Fizetés, melyet azután teljesít valaki, midőn a (hajón, postán, vaspályán) küldött árut már megkapta. Helyesebb s a fogalomnak jobban megfelel, mint a német 'Nachnahme' után alakított *utánvét* v. *utánvétel* szó.

UTÁNFIZETMÉNY, (után-fizetmény) ösz. fn. Öszveg, mely utófizetés által adatik v. adatott. V. ö. **UTÁNFIZETÉS**.

UTÁNIGAZÍT, (után-igazít) ösz. áth. L. **UTÁNSEGÍT**.

UTÁNJÁRÁS, (után-járás) ösz. fn. Működés, fáradozás, tudakozódás, keresés, mely által valaminek nyomába jutni, vagy valamit elérni akarunk. Sok *utánjárásba* került míg hozzá juthaték.

UTÁNJÖVŐ, (után-jövő) ösz. mn. A ki más vagy mások után jő; különösen a nemzedékre viszonyítva, mely a most élőket fogja követni.

UTÁNKAPKODÁS, (után-kapkodás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valami után kapkod, midőn azt annyira kívánja elérni, hogy mintegy kézzel nyúlál feléje.

UTÁNKELTEZ, (után-keltez) ösz. áth. Valamely okmányra egy előbbi keletet későbbben ír reá. (Postdatiren).

UTÁNKELTEZÉS, (után-keltezés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamely okmányra egy előbbi keletet későbbben ír reá. Az *utánkeltezés* gyanussá teszi az okmányt.

UTÁNKÉP, (után-kép) ösz. fn. Kép, melyet valaki egy másik eredeti után másolt le, másolati kép.

UTÁNKÉPEZ, (után-képez) ösz. áth. Valamely eredeti képhez hasonló mászt készít.

UTÁNKÖT, (után-köt) ösz. áth. A hajósoknál, valamely vontatandó hajót a vontató hajóhoz akaszt. (Anhängen). Különbözik: *utáncsatol*.

UTÁNLÁTÁS, (után-látás) ösz. fn. L. **UTÁNNÉZÉS** alatt.

UTÁNMÉR, (után-mér) ösz. áth. Valamely tárgyat, mely már meg van mérve, teljes meggyőződést szerzendő, újlag megmér.

UTÁNMETSZ, (után-metsz) ösz. áth. 1) Valamely eredeti metszett képhez, vagy másnemű műhöz hasonlót vés, készít. 2) Valamely metszett képet, mely másnak tulajdona, jogtalanul lemásol nyerészkedés végett.

UTÁNMETSZÉS, (után-metszés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki bizonyos metszett kép vagy más mű hasonlatára metsz, vés. V. ö. **UTÁNMETSZ**.

UTÁNMETSZET, (után-metszet) ösz. fn. Metszett kép, vagy másféle mű, mely egy másiknak másolata.

UTÁNNÉZÉS, (után-nézés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamely dolognak utána néz, vagyis felügyeletképen megtekinti, hogyan foly a dolog. Különbözik: *utánlátás*; mert aki valamely dolognak utána lát, az ezt maga viszi véghez, a ki pedig utána néz, az a más vagy mások dolgára ügyel.

UTÁNNÖVÉS, (után-növés) ösz. fn. Növés, mely az előbbi sarjadéknak kiveszése vagy kiirtása után keletkezik; továbbá oly növés, mely a többi hasonló neműeknél későbbben tűnik elé.

UTÁNNYOM, (után-nyom) ösz. áth. 1) Nyomdában az első kiadás bevégeztével valamely művet másod, harmad stb. ízben kinyom. 2) Valamely művet, mely másnak tulajdona, jogtalanul, mintegy orozva saját nyerekedésére kinyom.

UTÁNNYOMÁS, (után-nyomás) ösz. fn. Nyomdai működés, midőn valamely művet akár jogosan, akár jogtalanul utánnymórnak. V. ö. **UTÁNNYOM**.

UTÁNNYOMAT, (után-nyomat) ösz. fn. Utánnymomás által készített nyomdai mű. V. ö. **UTÁNNYOM**.

UTÁNNYOMÓ, (után-nyomó) ösz. fn. Személy, nyomdász, könyvkiadó, műárus, ki valamit utánnymóva ad ki. V. ö. **UTÁNNYOM**.

UTÁNNYOMTAT; **UTÁNNYOMTATÁS** I. **UTÁNNYOM**; **UTÁNNYOMÁS**.

UTÁNNYOMÚL v. —**NYOMÚL**, (után-nyomul) ösz. önh. Bizonyos úton előre mentnek nyomát némi erőfeszítéssel, sietéssel, s mintegy űzve követi, hogy utólrérje.

UTÁNNYOMÚLÁS v. —**NYOMULÁS**, (után-nyomulás) ösz. fn. Utólrérés végett nagy sietéssel való haladás valaki után.

UTÁNOZ, (után-oz) áth. m. *utánoz-tam*, —*tál*, —*ott*, v. *utánz-ottam*, —*ottál*, —*ott*; htn. —*ni*, v. *utánzani*, par. *utánozz*. 1) Valakinek szokásait, viseletét, módját követi, fölveszi, hogy hozzá hasonlónak lássék. *Utánozni az idegen divatot, a nagyurak fényűzését. Utánozni valakinek kiejtését, járását, mozgását. A színész némelykor élő személyt utánoz. Gunyból, nevetség*

okaért utánozni valakit. V. ö. MAJMOL, MIMEL. 2) Bizonyos művet v. tárgyat egy más eredeti szerint készít, eléállít. *A jelesebb költőket, festészeket, szobrászokat utánozni. A természeti tárgyakat, tüneményeket hiven utánozni. Ő eredeti, önálló művet nem képes ténremiteni, csak utánozni tud.*

UTÁNOZÁS, v. UTÁNZÁS, (után-oz-ás) fn. tt. *utánozás-t*, tb. — ok, harm. szr. — a. Cselekvés, mely által valaki utánoz valamit v. valakit. V. ö. UTÁNOZ.

UTÁNOZAT v. UTÁNZAT, (után-oz-at) fn. tt. *utánozat-ot*, harm. szr. — a. Utánczás által létrehozott mű vagy látvány.

UTÁNOZHATATLAN, UTÁNOZHATLAN, (után-oz-hat-[at]lan) mn. Akit v. amit utánozni nem lehet. Határozóként am. utánozhatatlan módon.

UTÁNOZÓ, (után-oz-ó) mn. és fn. tt. *utánozó-t*. A ki valamit v. valakit utánoz, ki nem állít elé eredeti művet, hanem csak ahhoz hasonló valamit; öszszébb húzva : *utánczó*. V. ö. UTÁNOZ.

UTÁNÖNTET, (után-öntet) ösz. fn. 1) Hig folyomány, melyet járulék vagy pótlék gyanánt öntenek egy másikra, vagy utána. 2) Öntött mű, melyet bizonyos formára, mintára készítenek.

UTÁNPÓTLÁS, (után-pótlás) ösz. fn. Utólagos pótlás.

UTÁNRAJZ, (után-rajz) ösz. fn. Rajz, mely egy másik formájára készült; rajzi másolat.

UTÁNREZGÉS, (után-rezgés) ösz. fn. Állapot, midőn valamely rezgő tárgy nem egyszerre szűnik meg rezegni, hanem, bár mindig gyöngébben, még némely rezgéseket tovább is hallat vagy láttat.

UTÁNSEGÍT, (után-segit) ösz. önh. A hajósoknál, úgy bánik valamivel pl. kötéllal, hogy az meg ne akadjon, vagy hogy aki azzal bánik, feltartóztatva vagy erőtetve ne legyen. *Utánsegíteni a kötelelen.* Máskép : *utánigazít.* *Utánigazítani a kötelet.*

UTÁNSZÁMÍT v. — SZÁMIT, (után-számít) ösz. áth. Ami már számítva van, nagyobb meggyőződés végett még egyszer számít.

UTÁNSZERZÉS, (után-szerzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamely tárgyat nem más hasonló tárgyakkal egyszerre, hanem későbbben szerezt meg.

UTÁNTEKINTÉS, (után-tekintés) l. UTÁNNÉZÉS.

UTÁNVÉSES, (után-vésés); UTÁNVÉSET, (után-vésés). L. UTÁNMETSZÉS, UTÁNMETSZET.

UTÁNVÉT v. — VÉTEL, (után-vét v. — vétel) l. UTÁNFIZETÉS; UTÁNFIZETMÉNY.

UTÁNVET, (után-vet) ösz. áth. Megelőzőttetés után, ha ez nem kellőleg sikerült, a hiányt pótlólag, ismételve vet.

UTÁNVETŐLEG, (után-vetőleg) ösz. ih. Pótlólag, pótlásképen.

UTÁNVIZSGÁLAT, (után-vizsgálat) ösz. fn. A már egyszer végrehajtott vizsgálatnak, teljes meggyőződés végetti ismételése.

UTÁNZÁS; UTÁNZAT; UTÁNZÓ l. UTÁNOZÁS; UTÁNOZAT; UTÁNOZÓ.

UTAS; UTASÍT; UTASÍTÁS stb. l. ÚTAS; ÚTASÍT; ÚTASÍTÁS stb.

UTASZ l. ÚTÁSZ.

UTAZ; UTAZÁS; UTAZÓ stb. l. ÚTAZ; ÚTAZÁS; ÚTAZÓ stb.

UTBAIGAZÍTÁS l. ÚTBAIGAZÍTÁS.

UTCZA; UTCZAABLAK; UTCZAI stb. l. ÚTCZA; ÚTCZAABLAK; ÚTCZAI stb.

ÚTCSINÁLÁS; ÚTCSINÁLÓ l. ÚTCSINÁLÁS; ÚTCSINÁLÓ.

ÚTÉPÍTÉS; ÚTÉPÍTŐ, l. ÚTÉPÍTÉS; ÚTÉPÍTŐ.

ÚTFÉI l. ÚTFÉL.

UTI; UTIFŰ stb. l. ÚTI; ÚTIFŰ stb.

UTJEGY; UTKÖZBEN; UTVÉL; UTMELLÉK; UTMUTATÁS stb. l. ÚTJEGY; ÚTKÖZBEN; ÚTVÉL stb.

UTÓ, (ut-ó?) mn. és fn. tt. *utó-t*, tb. — k. El-lentéte: *elő*, honnan ragozva: *előbb utóbb, legelőbb legutóbb, leges legelőbb leges legutóbb*; továbbá: *először, utószor, elején (előjén) utóján, előd utód*. Jelenti azon személyt, dolgot vagy eseményt, mely bizonyos térvonalon vagy időhuzamban egy másik vagy több után következik, vagyis, melyet egy másik vagy több megelőz, honnan az ily ellentéti viszonyok: *előőr, utóőr; előhad, utóhad; előfájdalom, utófájdalom; előbesséd, utóbesséd; előjáték, utójáték; előz, utóiz; előraj, utóraj; előkor, utókor* stb. *Elővek (előek, azaz elsőek) lesznek utóvak (utók) és utolsó elősök.* (Münch. cod. Mark. X.) A mondott egybeállításokat öszvetéve szokták írni. — Az *utó* szót kétféle viszonyban kell megkülönböztetni, a) midőn tüzetesen más után következő valamit jelent, pl. a sorba állított, s egymás mögött levő tárgyak mindegyike utója az előtte állónak, ilyenek pl. a nemzetiségi utók vagyis utódok; b) midőn valami után az illető sorozatban semmi sem következik, mely értelemben véget v. végsőt jelent, pl. *utószó*, melylyel valaki beszédét végképen bezárja, vagy a feleselésnek véget vet. Mindkét esetben főnévül is használatik, pl. *azon legyünk, hogy utóink dődjának bennünket. Éltének utóján van.*

Alapfogalomban valamint gyökre nézve is teljesen egyezik az *utó* szóval a mandsu *uthai*, mely am. azután, tehát, következő (dann, also, folglich); továbbá ugyanezen nyelvben *utai-mie* önh. am. hátramarad-ni; (zurück bleiben, übrig sein); áthátolag am. hátra v. maga után hagy-ni (zurücklassen, hinterlassen). Hangáttétellel, de egyszérsmind jelentésben is rokonok vele a magyarban: *to* gyök és *tova* szó. Közvetlen az „út” szótól származtatás erőtetettnek látszik.

A régiebeknél előjönnek ugyan némely ragozások, pl. *utóvak*=(utók) a Müncheni codexben (mint főtebb), továbbá Molnár Albertnél, Sándor Istvánál: *utóm, utóink* stb. (posteri mei stb.), de az „utó”

szót önállólag vagy legalább összetételekben, mint mai napság divatos, nem igen találjuk: „utóbb” helyett is *utólb* van náluk följegyezve. Azonban már Szabó Dávid írja: *utólb* v. *utóbb*, *utólétek* v. *utótlétek*.

UTÓADÓ, (utó-adó) ősz. fn. Pótlékadó, melyet a rendes adón kívül és után fizetni kell.

UTÓÁRU, (utó-áru) ősz. fn. Utóljára maradt áru, maradékáru, áruk utólja. A székelyeknél más-kép: *utókelet*. (Kriza J.)

UTÓBAJ, (utó-baj) ősz. fn. Utóbb vagyis valamely tett v. esemény után bekövetkezett v. bekövetkezendő baj. Előbbi bajok látszatos elmúltával ismét megújuló baj.

UTÓBÁNAT, (utó-bánat) ősz. fn. Bánat, mely a már megtörtént szerencsétlenség, csapás, elkövetett bűn stb. után kinozza a szívet; más-kép: *Késő bánat*. *Utó-* (v. *késő*) *bánat*, *elgondolat*. (Km.). V. ö. **UTÓL**.

UTÓBB, (ut-ó-bb) másodfoku határozó az *utó* törzstől, (régiesen: *utólb* „utól” törzstől); harmadfokon: *legutóbb* v. *leges legutóbb*. Későbbben, bizonyos idő múlva. *A mit előbb ígért, utóbb visszavonta*. Ikerítve: *előbb-utóbb*, azaz határozatlan időben, de mindenesetre el nem maradva. *Ha így pazarol, előbb-utóbb koldusbotra jut*. Fölveszi a *ra* viszonyítót. *Utóbbra hagyni, halasztani valamit*. Némely tájszokás szerint — *ad* toldalékkal: *utóbbad*.

UTÓBBAD, (ut-ó-bb-ad) l. **UTÓBB**.

UTÓBBI, (ut-ó-bb-i) mn. tt. *utóbbi-t*, *tb*. — *ak*. Ami bizonyos időhuzamban mások után következik; későbbi. *Utóbbi korszak*. *Utóbbi világ*. *Utóbbi élete* jobb az *előbbinél*. *Amaz ültetvény előbbi, emez utóbbi*. *Utóbbi végrendeletével az előbbit megsemmisítette*.

UTÓBESZÉD, (utó-beszéd) ősz. fn. Valamely beszédnek utórése; vagy akár írott, akár élőszóval történt valamely előadásban ennek berekesztő része; más-kép: *zárbeszéd*, *zárszó*, *utószó*. A „beszéd” alatt rendszeren hosszabb előadást értünk mint e „szó” alatt.

UTÓCSAPAT, (utó-csapat) ősz. fn. A vonuló hadseregnek azon része, mely a deréktestet bizonyos távolságban követi. Sorviszonyos ellentéte: *előcsapat*.

UTÓD, (ut-ó-d) fn. tt. *utód-at*, harm. szr. — *a*, v. — *ja*. 1) A nemzetiiségi leszámazásban minden ivadék, mennyiben bizonyos ősoktól vette eredetét. 2) Szélesebb ért. a későbbi korban élő emberek utódjai azoknak, kik előbb éltek.

„És szelleme a sír körül marad,
Tettekre intve az utódokat!”

Szász K. (B. Eötvös J. emlékezete).

Ellentéte: *előd*. 3) A ki bizonyos állapotban, hivatalban következik valaki után. *Tanárságban, pap-ságban, bírói hivatalban: utóda lenni valakinek*. Gróf Eszterházy M. nádor 1634-iki egyik levelében: *utánna való*. „Megh levén egyéb aránt is parancsolva, mind Lengyel Boldizsár uramnak magának s mind utánna valóinak, hogy jó disciplinában tartsák az

mely vitézlő népet fogadnak.” Magyar Történelmi Tár VIII. k. 98. l.) Ellentéte itt is *előd*.

Képeztetésre hasonlók hozzá: *apród*, *előd*, *sőt* ezek is: *másod*, *harmad*, *negyed* stb.

UTÓDANDÁR, (utó-dandár) ősz. fn. Dandár, mely a derék hadtest után bizonyos távolságban halad. V. ö. **DANDÁR**.

UTÓDICSŐSÉG, (utó-dicsőség) ősz. fn. Dicsőség, mely valakit eltávozása vagy holtá után ér.

UTÓDIJ, (utó-dij) ősz. fn. Utólag fizetendő vagy fizetett díj.

UTÓDKÖVETKEZÉS, (utó-dkövetkezés) ősz. fn. Az utód azon jogosultsága, midőn valamely előd kihaltával vagy leléptével valaminek élvezetébe, használatába lép.

UTÓDOK, (ut-ó-d-ok) gyűnév és többes; tt. *utódok-at*. Azon személyek öszvege, kik bizonyos időponttól számítva későbbben éltek, élnek, vagy élni fognak. V. ö. **UTÓD**.

UTÓELŐTTI, (utó-előtti) l. **VÉGELEŐTTI**.

UTÓÉRZÉS, v. — **ÉRZET**, (utó-érzés vagy —érzet) ősz. fn. Érzés vagy érzet, mely egy megelőző eseményt vagy hatást követni szokott. V. ö. **UTÓFÁJDALOM**.

UTÓÉTEK, (utó-étek) ősz. fn. Az étkezés végén feladott, s nem annyira jól lakásra, mint inkább nyálánságra való éték (csemege); vagy megemésztesre való éték, pl. sajt.

UTÓFA, (utó-fa) ősz. fn. Fialat, sarjadékfa, melyet vágás után lábán hagynak, hogy növekedjék.

UTÓFAGY, (utó-fagy) ősz. fn. Kései fagy tavaszkor, midőn t. i. a téli fagy már kiengedett, és egy-két hideg éj ismét dért s fagyot okoz.

UTÓFÁJDALOM, (utó-fájdalom) ősz. fn. Fájdalom, mely valamely betegséget vagy más bajt követni szokott. *Sebem begyógyult, de időváltozáskor némi utófájdalmat érezek*. *A háboru utófájdalmai*. Különösen azon fájdalom, melyet a nő szülés után altestében és hátában szenved.

UTÓFIZETÉS, (utó-fizetés) ősz. fn. Valamely öszveg egy részének későbbi kifizetése.

UTÓGONDOLAT, (utó-gondolat) (ősz. fn. Eltitkolt gondolat, illetőleg szándék, melyet valaki bizonyos tárgyban, ügyben elhallgat, nem nyilvánít. (Arrière-pensée).

UTÓGYERMEK, (utó-gyermek) ősz. fn. Gyermekek, ki apja halála után jött a világra; más-kép: *utószülött* v. *árvaszülött* v. *méhben hagyott*. (Posthumus).

UTÓHANG, (utó-hang) ősz. fn. 1) A hangnak lassudan, s gyöngéden csillapodó vége. Különbözik a *viszhang-tól*, mely az eredeti hangot ismételve adja vissza. 2) A szó szerkezetben a végső hang, mely több hangból is állhat; különböznek: *előhang*, *középhang*, pl. ember szóban *em* előhang, *b* középhang, *er* utóhang; amennyiben t. i. az egyes részeket (gyök, képző, rag) közelebről jelezni nem akarjuk vagy nem tudjuk. (Németül: előhang=Anlaut, középhang=Innlaut, utóhang=Auslaut). Különbözik a *toldal-*

lékhang pl. a tájdivatos *itt-eneg, ott-anag* szókban: *eneg, anag*; *megint-elen* szókban: *elen*; az *ig* rag után általában használtatni szokott *lan len*, pl. *addig-lan, eddig-lan, pedig-lan*; kivéven a mennyiben az a szónak már alkatrészévé vált, pl. *egyetlen* eredetileg am. *egyiglen* v. *egyéglen*, Katalin Verseslegendájában.

UTÓHANGZAT, (utó-hangzat) ösz. fn. A főhangzatnak folytatott mása, mely erejében fogyva lassankint megszűnik. Átv. ami valamely régiebb korbéli dologhoz némileg hasonlít, s arra emlékeztet. *Műveiben a régi görög és római remekírók utóhangzatát hallom.*

UTÓHATÁS, (utó-hatás) ösz. fn. Olyan hatás, mely nem azonnal vagy nem csupán a cselekvény idejében, hanem később áll elő.

UTÓHÍR, (utó-hír) ösz. fn. Hír, mely valakiről v. valamiről távozta, illetőleg holta után támad és terjed el.

UTÓHULLÁM, (utó-hullám) ösz. fn. A víznek valamely erős szél megszűnése után fenmaradt vagy az ütközött hullámok visszaverődéséből származott ingása.

UTÓHUZÁS, (utó-huzás) ösz. fn. Huzás, mely a főhuzás után utólag történik, pl. a kártyajátékban, sorshuzásban.

UTÓHÜBÉR, (utó-hü-bér) ösz. fn. Hübér, melylyel valaki nem az eredeti tulajdonosnak, hanem hübéresének van lekötve; egy másikra szállított hübér. (Subfeudum.).

UTÓÍRÁS, (utó-írás) ösz. fn. Toldalékiromány, melyet a már forma szerint bevégzett iromány után szokás ragasztani, pl. a levelekben ily betűjegyek alatt: U. i. Helyesebben: *utóirat*.

UTÓIRAT, (utó-irat) l. UTÓÍRÁS.

UTÓÍZ, (utó-íz) ösz. fn. Ételnek, vagy italnak íze, melyet evés v. ivás után érezünk. *Az édes eledelnek néha keserű utóíze van.* Átv. más élvezetekre is vonatkozik. *A testi gyönyörök utóíze.*

UTÓJÁRA, v. UTÓLJÁRA, (utó-ja-ra vagy utól-ja-ra) ih. Valaminek végére, legkésőbbi időre. *A legjobb falatot utójára hagyni. A megtérést utójára halasztani.* Tudnivaló, hogy itt valami alattomban értetik, pl. a fentebbi esetekben: *evés és élet.* Fölveheti a *leg*, v. nyomatosan, *leges leg* szócskákat is: *legutójára, leges legutójára.*

UTÓJÁTÉK, (utó-játék) ösz. fn. Játék, mely a főjáték után következik, s azt bevégi; különösen a színművekben és zenészetben. Átv. ért. bizonyos történet után következő események.

UTÓKELET, (utó-kelet) ösz. fn. A székelyeknél am. 1) utóáru; 2) utóvásár. L. ezeket.

UTÓKEZES, (utó-kezes) ösz. fn. Személy, ki a főkezes után vállalt kezességet, s ki azon esetre, ha a főkezes eleget nem tehet, köteles helytállani.

UTÓKEZESSÉG, (utó-kezesesség) ösz. fn. Kötelezettség, melynél fogva valaki utókezesül ajánlja magát. V. ö. UTÓKEZES.

UTÓKOR, (utó-kor) ösz. fn. Minden kort v. korszakot a régebben elmulthoz képest utókornak mondvák; különösen azon kort, mely a jelen után következik. Viszonyfogalmak vele: *előkor, középkor, jelenkor.*

UTÓKÖLTSEG, (utó-költség) ösz. fn. Költség, mely a főköltséghez utólag némi pótlék vagy toldalék gyanánt járul.

UTÓKÖVETKEZÉS, (utó-következés) ösz. fn. Valamely cselekvésnek vagy eseménynek későbbben beálló eredménye.

UTÓL, (utó-ul). Az általános nyelvszokás ezen szóval e kérdésre felel: hol? Valaminek v. valakinek utána; hátul, végül. *Utóljutott észszel ebet csalunk meg (km.)* azaz a dolognak már megtörténte után késő annak módjáról eszeskedni. Szabó Dávidnál előjön *utólb* és *utólabb* is, am. *utóbb*. Használják főnévként harmad személyi raggal is: *utólja* valaminek; s maga elébe veheti a *leg* szócskát, vagy nyomatosan a *leges leg* szócskát is: *legutól, leges legutól; legutólja v. leges legutólja* valaminek stb. A régieknél többször jön elő főnévként: „És leszen napoknak utóliban.“ (Bécsi cod. Micheas. IV.). V. ö. UTÓLY.

— E szó határozói minőségében azon szók egyike, melyek bizonyos tér vagy helyirányra vonatkoznak, ugymint az *elő, hát, föl, al, kil* v. *kiv, bel* gyökökből származottak, melyek ezen kérdésre *hol?* így állanak: *elő, hátul, alul, fölül, kívül, belül*, mint e példákból kitűnik; *elul* fáj a feje, nem *hátul*; *alul* kemény köves az út, *fölül* lágy, sáros; *kívül* zaj van, *belül* halálesend. Ellenben e kérdésre, *honnan?* ekkép felelnek meg: *elől* (előlről) *hátról* (hátról), *alól* v. *alulról*, *kivől* v. *kivülről*, *belől* v. *belülről*, *mögől*, pl. onnan *elől* kezdeni, nem innen *hátról*, elejéről, nem *hátról*, végéről; a forrásvíz *alól* (alulról) buzog föl, az eső *fölől* (fölülről) száll alá; *kivől* (kivülről) hideg jön be, *belől* (belülről) meleg megy ki; jer elé a kemence *mögől*; állj idebb a kemence *elől*. E hasonlatoknál fogva, melyek azonban nem állandóan ily szabályosak, s némelyek legfőlebb az irodalomban használtatnak, inkább *utól* volna; innen: *utól* járni, menni, am. *hátul*, végen, végül; *utul* van, *utul* marad, *hátul* van, *hátul* vagy végen marad; *elul* kell állanod, nem *utul*, azaz *hátul*. Elemezve is *utó-ul*, mint *túl* = *ta-ul, to-ul, táv-ul*. Ellenben e kérdésre: *honnan?* a felelet volna: *utól*, azaz utóhelyről, hátról, végéről, valami mögől, pl. *utól* kezdeni a számlálást, nem *elől*, a sornak végéről. Azonban a nyelvszokás mindenik értelemben az *utól* alakot használja, kétségen kívül a jobb hangzás kedvéért.

A *ra re*, és *rólról* viszonyragokat is inkább az első osztálybeliek veszik föl: *elülre, elülről, alulra, alulról, fölülre, fölülről, kívülre, kívülről*. Honnan az ily ragozásokról: *utólja*, (valaminek végső vagy utó része), *utóljára*, némelyek úgy vélekednek, hogy inkább ezek helyett vannak: *utója, utójára*, mert úgy állítják, hogy nem mondjuk *előlje* v. *előlje*, *alólja, fölölje* stb. hanem *elője* (eleje), *alja, föle* stb.; azonban szokásban van *hátulja*; ezért *utól* szót illetőleg is mind a mai általános nép- és írói nyelvben, mind

a régiéknél, pl. Molnár Albertnél, eléjön: *utólja valaminek* (postrema pars rei cuiuspiam). V. ö. **UTÓLY.**

UTÓLABB v. **UTÓLB**, Szabó Dávidnál am. utóbb; l. ezt.

UTÓLAG, (ut-ó-lag) ih. Az előre bocsátott, előbb megtörtént, előbb véghezvitt dolog után, vagy tapasztalt nyomán. *Utólag azt irhatom, hogy... Utólag vettem észre, hogy...*

UTÓLAGOS, (ut-ó-lag-os) mn. tt. *utólagos-at*, tb. — *ak*. Ami utólag történik, a többi előbocsátottak után következő. *Utólagos tudósítás.*

UTÓLAGOSAN, (utó-lag-os-an) l. **UTÓLAG.**

UTÓLB, (utól-b); **UTÓLBI**, l. **UTÓBB**; **UTÓBBBI**; és v. ö. **UTÓL.**

UTÓLBSZER, (utólb-szer) ősz. ih. A Müncheneri codexben am. utóbbszor, utóljára. „Mentől utólbyszer (=mindtől utóbbszor, vagy legutólbszor, legutóljára) V. ö. **UTÓL.**

UTÓLÉR, (utól-ér) ősz. áth. Valakit útjában, mentében, hátulról nyomulva feléje, beér. *Gyorsan utólérti a futó tolvajt. A sebesen menő utólérti a lassan gyalogolót.* V. ö. **UTÓL.** Átv. *utólérti valakit*, jelességgben vele megmérkőzni; észszel utólérti valamit, am felfogni.

UTÓLÉRÉS, (utól-érés) ősz. fn. Menés, haladás, mely által valakit utólértünk. V. ö. **UTÓLÉR.**

UTÓLÉRHETETLEN, **UTÓLÉRHETLEN**, (utól-érhet-[et]-len) ősz. mn. Akit vagy amit utólérti (tulajdon v. átvitt ért.) nem lehetséges. *Utólértetlen gyorsfutó. Utólértetlen költő, szónok; zenész.*

UTÓLISZT, (utó-liszt) ősz. fn. A lisztnek alja, durvája, melyet legutóra jár le a kő, vagy henger.

UTÓLJA —, vagy **UTÓJASER**, Molnár Albertnél és Szabó Dávidnál: *utóly ser*, am. utolsó főzet a serből.

UTÓLJÁRA, (ut-ól-já-ra) l. **UTÓJÁRA.**

UTÓLJÁRÓ, (utól-járó) ősz. fn. Nyelvtani ért. 1. **NÉVRAG** és **NÉVUTÓ**. 2) Aki valamely sornak, rendnek végén jár, ki a többit hátul követi, sereg-hajtó. V. ö. **UTÓL.**

UTÓLJUTOTT, a Nádor-codexben am. későbbben jött.

UTÓLNEVEZETT, (utól-nevezett) ősz. mn. Aki vagy ami végül van megnevezve.

UTÓLÖVÉS, (utó-lövés) ősz. fn. Lövés, mely a többi után későbbben következik, p. midőn az osztályonkint egyszerre lövő katonák valamelyikének puskája későbbben sült el.

UTÓLSÓ; (ut-ol-só v. utól-eső); **UTÓLSZOR**, (ut-ól-szor) l. **UTÓSÓ**; **UTÓSZOR.**

UTÓLY, pl. *utólyser*, am. utólja ser; **UTÓLYOZ** am. utólját veszi valaminek stb. eléjönnek némely régiéknél pl. Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál, de ma már elavultak. A Müncheneri codexben is olvasható: „Lesznek az embernek utólyi (írva: utóli) gonoszbak eleinél.“ (Máté. XII.). „Hogy mártsa ő ujjának utólyját (extremum digiti sui) a vízbe. (Lukács. XVI.).

UTÓMAKKOLÁS, (utó-makkolás) ősz. fn. Makkolás, midőn az erdőn ittott elmaradt makkot a sertésekkel föletetik.

UTÓMONDAT, (utó-mondat) ősz. fn. A körmondattól utóbbi része.

UTÓMUNKA, (utó-munka) ősz. fn. Munka, melyet a főmunkának bevégezése után, javítás, igazítás, rendezésképen stb. tenni szoktak.

UTONÁLLÁS; **UTONÁLLÓ** l. **ÚTONÁLLÁS**; **ÚTONÁLLÓ.**

UTÓNÁSZ, (utó-nász) ősz. fn. A menyekzői főlakomát követő mulatság, pl. tyúkverő; vagy midőn a maradékétel, ital elköltésére a násznép újra öszvegyül.

UTÓNEMZEDÉK, (utó-nemzedék) ősz. fn. Azon nemzedék, vagy ivadék, mely a mostan élők után fog a világra jöni.

UTÓNÖVÉS, (utó-növés) l. **UTÁNNÖVÉS.**

UTÓNYÁR, (utó-nyár) ősz. fn. A nyárnak utolsó szaka, vagyis utolsó hetei.

UTÓNYOMOZÁS, (utó-nyomozás) ősz. fn. Nyomozás, melyet már előbbi nyomozás előzött meg.

UTÓPERCZ, (utó-percz) ősz. fn. Utolsó percz, utolsó pillanat.

UTÓRAG, (utó-rag) ősz. fn. Nyelvtani értelemben minden egyes hang, vagy szótag, mely bizonyos gyök, vagy törzs végéhez kapcsolatik. *Viszonyító* utórag, mely a szó viszonyát változtatja, pl. *ember*, *ember-nek*, *ember-től*, *ember-re* stb. *lát*, *lát-ok*, *lát-unk*, *lát-tok*, *lát-nak*. *Képző* utórag, (vagy csak *képző*) mely valamely gyökből vagy törzsből új szót alakít, p. *ember-ség*, *ember-i*, *ember-kedik*; *lát-ás*, *lát-vány*, *lát-szik* stb.

UTÓRAGOZ, (utó-ragoz) ősz. áth. Valamely szót utóraggal megtold, azaz, viszonyít, vagy abból új szót képez. V. ö. **UTÓRAG.**

UTÓRAGOZÁS, (utó-ragozás) ősz. fn. A szónak utórag általi viszonyítása stb. V. ö. **UTÓRAG**; **UTÓ.**

UTÓRAJ, (utó-raj) ősz. fn. A méhészetben, utóbb eresztett raj, mely ugyanazon nyáron azonos egy kasból száll ki. Ellentéte: *előraj*. V. ö. **SZÜZRAJ**; **RAJ.**

UTÓRÉSZ, (utó-rész) ősz. fn. Valaminek utóbbi vagy utolsó része, szaka, pl. a körmondattban.

UTÓSEREG, (utó-sereg) ősz. fn. lásd **UTÓCSAPAT.**

UTÓSÓ, v. **UTÓLSÓ**, (ut-ó-só v. utól-eső) mn. tt. *utósó-t*. Fokozva: *legutósó*, *leges legutósó*. Szoros ért. valamely sornak végén levő, sort bezáró; aki vagy ami után több nem következik. Vonatkozik térbeli vonalra és időhuzamra. *Utósó ház az utcában. Érdemsorozat szerint utósó diák. Utósó napot tölteni valahol. Utósó ítélet. Utósó kenet.* Egyezik vele: *végző*. Szélesb ért. midőn többek sormenete többekével hasonlítatik öszve, többekről is mondható, kik tömegesen mások után következnek. A körmenetben a férfiak első, a nők utósók. *Ti mindenütt*

utósók vagytok. Aki ezek között leghátrább van, az *legutósó*, v. nyomatosan szólva *leges legutósó*.

UTÓSÓKENET, (utósó-kenet) ősz. fn. A latin-görög keresztény egyház tana szerint, szentség, melyben a beteg szentelt olajjal való megkenés, és a pap imádsága által, malasztot nyer lelkének üdvösségére, s néha testének könnyebbségére is.

UTÓSÓVACSORA l. **VÉGVACSORA**.

UTÓSZAK, (utó-szak) ősz. fn. l. **UTÓRÉSZ**.

UTÓSZEDET, (utó-szedet) ősz. fn. A székekelyeknél, utójára vagy utóljára szedett gyümölcs (Kriza J.).

UTÓSZÓ, (utó-szó) ősz. fn. 1) Összetételekben az utól v. végül álló szó pl. 'házfödél' szóban: *födél*. 2) L. **UTÓBESZÉD**.

UTÓSZOR, (utó-szor) ih. Végül, utósó ízben, nem többé. *Utószor látjuk egymást. Holnap utószor megyünk iskolába. Először és utószor azt mondom, hogy . . .*; leg szócskával: *legutószor*, v. nyomatosan: *leges legutószor*.

UTÓSZÓTAG, (utó-szó-tag) ősz. fn. A több tagból álló szónak végső tagja, végyszótag pl. 'bátorság' szóban: *ság*.

UTÓSZÜLÖTT, (utó-született) l. **UTÓGYERMEK**.

UTÓSZÜRET, (utó-szüret) ősz. fn. Szüret, a derék szüret után, midőn az elmaradozott, vagy későbbben érő szőlőfejeket öszveböngézik, és kisajtolják. Szélesb ért. valamint maga a szüret, más gyümölcsök, és termények szedésére is alkalmazható. V. ö. **SZÜRET**.

UTÓTAG, (utó-tag) ősz. fn. Nyelvtani ért. a szónak végtagja, utószótag.

UTÓTÁJ, (utó-táj) ősz. fn. Valamely tájnak v. tájéknak hátulsó része.

UTÓTERMÉS, v. —**TERMÉNY**, (utó-termés v. —termény) ősz. fn. Növénytermény, illetőleg gyümölcs, mely a hasonmiekkel későbbben jut teljes érettségre, különböztetésül az *elő* v. *korai* terméstől.

UTÓTÉT, v. —**TÉTEL**, (utó-tét v. —tétel) ősz. fn. A tételek között amelyik utól történt, vagy utól hajtattott végre, v. utól jegyeztetett föl. Mondatokban az utóbbi, vagy utolsó kifejezés.

UTÓVÁSÁR, (utó-vásár) ősz. fn. Vásár utólja. A székekelyeknél máskép: *utókelet*. (Kriza J.).

UTÓVÉD, (utó-véd) ősz. fn. Hadtani ért. sereg vagy csapat, mely hadviselési járat alkalmakor az ellenség előtt nyomulós deréksereget bizonyos távolságban követi, s ennek megtámadása ellen fődözi.

UTÓVÉGRE, (utó-végre) ősz. ih. El- v. legvégre, mindenek után, valahára.

UTÓVILÁG, (utó-világ) ősz. fn. 1) Azon világi események öszvefűggése, melyek a jelenkor után következnek vagy következhetnek. 2) Azon emberek öszvege, kik utánunk fognak élni, általán véve.

UTÓZ, (ut-ó-oz) áth. m. *utóz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. A székekelyeknél am. utóljára hagyja, pl. az ütet a kártyában. (Kriza J.).

UTÓZÁS, (ut-ó-oz-ás) fn. tt. *utózás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Utóljára hagyás. V. ö. **UTÓZ**.

UTÓR l. **ÚTÓR**.

UTTÖRÉS; **UTTÖRŐ** l. **ÚTTÖRÉS**; **ÚTTÖRŐ**.

UTUFUTU, (utu-futu) ikerített mn. Az Őrségben (Vas megyében) am. lőtőfutó. V. ö. **ÚT** szónál a mongol *ot* törzset.

ÚTVÁM; **UTVESZTÉS**; lásd **ÚTVÁM**; **ÚTVESZTÉS**.

UZAPANYIT, falu Gömör m.; helyr. —*panyit-ra*, —*on*, —*ról*.

UZD, puszták Tolna és Somogy m.; helyr. *Uzd-ra*, —*on*, —*ról*.

UZON, erdélyi falu Sepsz sz. helyr. *Uzon-ba*, —*ban*, —*ból*.

UZOS, mn. tt. *uzos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Ballagi M. szótára szerint am. tüskés haju vagy szőrű.

UZSA, pusztá Nógrád m.; helyr. *Uzsá-ra*, —*n*, —*ról*.

UZSAL, pusztá Veszprém m.; helyr. *Uzsál-ba*, —*ban*, —*ból*.

UZSOK, falu Ung m.; helyr. *Uzsok-ra*, —*on*, —*ról*.

UZSOKÁL v. **UZSUKÁL**, önh. m. *uzsokált*. A székekelyeknél Kriza J. szerint: alkalmatlankodva kéregél, az ember nyakán van, regnál (virginál?) pl. a cigány alamizsnáért, a gyermek szüleinél kenyérért, játékért stb. Talán am. *uzsogál*, v. *tuszogál*. Néhatt a Tisza mellékén: *nyüzsgölődik*.

UZSONNA; **UZSONNÁZ**; lásd **OZSONNA**; **OZSONNÁZ**.

UZSOPA, falu Bihar m.; helyr. *Uzsopá-ra*, —*n*, —*ról*.

UZSORA, (a latin *usura* után) fn. tt. *uzsorát*. A latin *usura* eredetileg am. *usus* (Fabri Thesaurus) azaz haszonvétel (Páriz-Pápainál: valamivel élés, nyereség), különösen a kölcsönözött tőkepénztől járó kamat. De az ebből kölcsönözött *uzsora* szó nálunk szokott értelemben mérték fölötti embertelen nyerekedés, midőn valaki megszorult embernek igen nagy kamatra adja ki pénzét, vagy általános éhség idején nagyon fölesigazza eladó gabnája árát.

UZSORÁL, (uzsora-al) önh. m. *uzsorál-t*. Pénzt törvénytelen nagy kamatra adva nyerekedik.

UZSORÁLKODÁS, (uzsora-al-kod-ás) fn. tt. *uzsorálkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki uzsorálkodik; uzsorával üzött folytonos nyerekedés. V. ö. **UZSORÁLKODIK**.

UZSORÁLKODIK, (uzsora-al-kod-ik) k. m. *uzsorálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Az uzsoraí zsarolást rendes üzletkép gyakorolja; pénzt az adósnak nyomasztó s ahol a törvények tiltják, a törvényesnél magasb kamatokra szokta kiadogatni. Szokottabban: *uzsoráskodik*. Egyébiránt v. ö. **UZSORA**.

UZSORÁS, (uzsora-as) fn. tt. *uzsorás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Személy, ki nagy uzsorára kölcsönözött pénzzel szokott üzérkedni, nyerekedni.

UZSORÁSKODÁS, (uzsora-as-kod-ás); UZSORÁSKODIK, (uzsora-as-kod-ik) l. UZSORÁLKODÁS; UZSORÁLKODIK.

UZSORÁSKODÓ, (uzsora-as-kod-ó) lásd UZSORÁS.

UZSORATÖRVÉNY, (uzsora-törvény) ösz. fn. Uzsorát tiltó vagy korlátozó törvény.

Az U-ban van 693 czikk.

Ű.

Ű, kised alakban ú, harminczötödik bötti a magyar abéczerendben, s tizenharmadik az önhangzók között. A magas hang lejtőzeten megfelel neki az *ü*, pl. *zür zür*; *csür csür*; *gyür gyür*; *csűcs, csűcs*. Ezen nyújtott *v*. hosszú *ú* (valamint a hosszú *ü* és *í*) magyar hangoztatással az ország csaknem minden részében, érte mind a dunai, mind a tiszai, mind az erdélyi vidékeket, bizonyos tájakon rövid *u*-val (illetőleg rövid *ü* és *i*-vel) szokott ejtetni, mire nézve az irodalomban sincs határozott megállapodás. Mi, részint az eredeti hosszú *ú*-nak kitüntetésé, részint jobbhangzás, végre megkülönböztetés végett is 1) következő szabályokat bátorkodunk ajánlani: a) Rendes és szabályszerűleg az *ú* hosszúnak maradjon az egytagú szókban, mint *bú, fű, szű*; *ügy, új, úr, út*; *bűg, csűf, lűd, kűt, fűr, zűg, zűz, sűg, rűt, tűl*; *űd, űnyű, fűl, bűb, dűl, tűr, nyűl* stb. Mind ezek ragozás-, képzés- és összetételben is megtartják a hosszú *ú*-t, ha rövid szótag követi pl. *bűban, úrral, űtnak, csűfol, zűza, kűtostor*; kivéven azon származékokat és ragozási alakokat, melyekben az általános nyelvszokás az *ú*-t állandóan megrövidíti, pl. *rudat, urolom, urak, ludat, furakodik*. 2) Változó használatú lehet a ragok- és képzőkben; u. m. a) Az *ú* (*ü*) képzőben, mint: *domború v. domboru, szigorú v. szigoru, nyakú v. nyaku*. Ez esetekben czélszerű a jobb hangzatra ügyelni, hogy se hosszú, se rövid önhangzók össze ne csoportosuljanak, tehát inkább *szigorú, szomorú, homorú*, mint *szigoru, szomoru* stb. valamint jobban hangzanak: *állású, látású, lábu*, mint *állású, látású, lábú* stb. b) Az *ül* (*ül*) névrágban és igehatározói képzőkben rendesen rövidnek vesszük, p. o. *példűl, pórul, magyarokul, hátul; rosul, szilárdul, alul; latinul, olaszul*; részint mivel különösen az igehatározónak megfelelő *an, (on, en)* képzőben is rövid önhangzó van, részint, hogy az igeeknek *ül* (*ül*) képzőjétől megkülönböztessük. c) Az igeek *ül* (*ül*) képzőjét az iménti okból rendesen hosszúnak ejtjük és írjuk, kivéven ha ragozáskor mássalhangzó, vagy hosszú önhangzó követi; pl. *mozdúl, indul, borúl, járúl*; ellenben *mozdult, induló, borulás, járulék*. — Palóczosan ejtve: *ó v. ou v. uó* pl. *szomoróó, szomorou, szomorúó*. V. ö. — *Ű*, — *Ű* és — *ŰL*, — *ŰL* képzőket.

— *Ű*, magas hangon — *Ű*, igen termékeny képző a magyar nyelvben. 1) Alkot némely önálló fő- és melléknéveket, pl. *ár-ű, álgy-ű, fi-ű, hi-ű, vál-ű, tan-ű, bosz-ű, becs-ű* vagy *böcs-ű, sür-ű, gyür-ű, gyöp-ű, fés-ű,*

gyűsz-ű, szörny-ű. 2) Egyesülve *-or, -ör, -er* képzővel alkot melléknéveket, pl. *domb-or-ű, kom-or-ű, háb-or-ű, szom-or-ű, gyöny-ör-ű, kes-er-ű*, melyek közül némelyek újabb korban az *ű, ü* képző nélkül is használatban vannak, pl. *dombor, gyönyör*. 3) Eszközt jelentő némely szókban a részesülői *ó, ő* változata, pl. *für-ű*, (= *fur-ó*), *sepr-ű*, (= *sepr-ő*), *vés-ű*, (= *vés-ő*). 4) Legnevezetesebb szereplése, midőn főnévhez járul, melyet megelőz valamely határozó név s ez rendszerént melléknév, de jönnek elé fő- és számnevek is, és az egész kifejezés melléknévi tulajdonságot vesz föl. Példák: a) melléknévi határozóval: *nagy szá-ű, horgas láb-ű, magas homlok-ű, vörös szakál-ű, fekete haj-ű, jó indulat-ű, mély tudomány-ű; kék szem-ű, nemes lelk-ű, nagy szer-ű, arany szín-ű, bő beszéd-ű*; b) főnévi határozóval rendesen összeírva pl. *kapafog-ű, nyűlszá-ű, sasorr-ű; csoda-szépség-ű*; c) számnévi határozóval: *kétszár-ű, három-ág-ű, négy láb-ű, ötuj-ű; hatszög-ű, hétrét-ű, százlevel-ű* stb.

Tájdívatosan és régiesen igen gyakran *-ó, -ő*, pl. Göcsejben *savanyó, porhanyó*; a régi codexekben: *szomoró, keserő*. A régieknél gyakrabban előjön határozó név nélkül, különösen a *ság, ség* képző után. „Egy szépségű (= nagy szépségű v. szépséges) ruhát . . . hozza ő neki.” (Carthausi Névtelen). Hasonló a Régi Passióban: *kegyességű* (= kegyességes), *bűdösségű, feneségű* (87, 89. ll.).

ÚGY, módhatározó, és kötszó, mely megfelel e kérdésekre: *hogyan? v. hogyan? mi módon?* Valamely hasonlati tárgyra vonatkozik, melyet az utómondatban *mint, v. mintha, v. ahogy* kötszók előznek meg, pl. *Úgy adom mint vettem. Úgy tesz ő is mint az apja. Úgy szól mint valamely böles ember. Úgy lőtut, mintha elment volna az esze. Csak úgy, csak úgy ahogy lehet. Úgy vagyunk mint a jégénálló. (Km.). A hasonlati tárgy néha alattomban rejlik, mint előleges föltétel, pl. *Úgy van. Úgy jár az, ki a zsidónak nem köszön. (Km.). Úgy kell neki. Úgy-e? Ugyan úgy-e? Úgy ám, úgy bizony*. Határozatlan tárgy ezen szerkezetben: *ahogyan úgy, azaz, valamikép, valahogy*. Néha a *hogyan* kötszó felel meg neki pl. *Úgy pofon csapták hogy a szeme is szikrázott bele. Úgy látom, hogy nincs kedved dolgozni. Úgy (azt) mondják, hogy már elutazott. Úgy megjed, hogy a nehéz nyavalya kitörte. Úgy intézkedett, hogy minden rendén legyen. Úgy (azt) akarom, hogy itt maradjatok. Úgy jól laktam, hogy no, hogy még!**

„Úgy éltem, hogy életemet
Visszaélni ne bálnám,
Úgy éltem, hogy életemet
Végezni ne fájlalnam.”

Berzsenyi.

Ily szerkezetben határozottan, s mintegy rámutatólag szól.

Mennyiben ellentétesen mutat valamire, ellentéte: *így, honnan az így szerkezetek: Majd így, majd úgy beszél. Se így, se úgy nem megy. Így is, úgy is rosul van. Ma így, holnap úgy. Te így, ő meg úgy. Ha te úgy, én*

meg így. *Úgy a! Így e!* Ezek között távolsági, és közelségi ellentétes viszony létezik, vagyis az *úgy* a két összevethasonlítható mód között a távolabbikra, az *így* a közelebbikre mutat. Hasonló viszonyban állanak a helyre menést jelentő *oda, ide* (régén: *ede*), a helyállapodásra vonatkozó *ott, itt*, s a tulajdonsági *oly, ily* (régén: *ely*), melyekben alaphangok a távolra mutató *o* és közelre mutató *i* v. *e*, s megfelelnek nekik a mutató az (a régi Halotti beszédben: *oz*) és *ez* névmásokban is rejlő *a* v. *o* és *e* gyökhangok, melyek nagyobb nyomtatossággal az ország nagy részében önállólag is divatoznak, pl. *Oda menj a! Ott van a másik szobában a! Ide hozd e! Itt járunk a roskadt födél alatt e!* A főtebbiek is tehát mind ezek önálló s ma is élő gyökökből származtak, még pedig egymástól függetlenül: *o-da, i-de, o-ly, i-ly* (a régieknél is számtalanszor egyes *ly*-vel, a székelyeknél s általán Erdélyben *o-j, i-j, egyes j*-vel), *o-tt, i-tt, a-z, e-z*, melyek oly egyszerű származtatások, hogy azokat semmi más nyelv elhomályosítani nem képes. Ezek szerint az *úgy*, röviden *ugy* gyökhangja is a távolra mutató vastag hangú *u* v. *o*, valamint az *így*-é a közelre mutató *i*; *gy* képző pedig azonos az ezekkel viszonyban álló *hogy* szónak is *gy* képzőjével (*ho-gy*). Egyezik az *úgy* szóval legközelebb a *mandsu uttu* = *úgy*; az *így*-nek pedig megfelel a *mandsuban ede*; *úgy* hogy ha a végső önhangzókat elhagyjuk, minthogy a *mandsuban* valamely szó mássalhangzón — kivéve az *n*-et, — nem végződhetik, az *utt, ed* már csak alig különbözik a magyar *úgy- így*-től, ha tudjuk, hogy a *gy* leginkább a *d* és *t* lágyulásából származott (pl. *diamant, gyémánt*, disznó tájdivatosan *gyisznó*, butor *búgyor* stb.). Eléjön még a *mandsuban t* előtét *tuttu* is, *úgy* értelemben, melynek ismét a régies *tott v. tatt* felel meg. L. *ÚGY TAT* (ahol a szanszkrit *ta* gyök is figyelmet érdemel). Budenz J. mind az *úgy*, mind az *így* szót szintén a mutatónévmásokkal hozza kapcsolatba; de az *úgy*, *így* jelentésű szókat úgy látszik, származási viszonyba teszi a névmások egyikével vagy másikával, melyeknek gyöke: *to- v. tu-*. (Megemlíthetjük itt, hogy mint az imént érintők, a szanszkritban is egyik mutató gyök: *ta*.) Az *úgy* szónak megfelelnek szerente e következők: a csere-misz *tuge*, votják *soče, ozi*. Vámbéry Á. az *úgy* (sic) szóval rokonítja a csagataj *ok* (= hasonló, ugyanaz) és oszmani *uj-mak* (= hasonlítani, utánozni, alkalmazkodni) szókat. Mongol nyelven *ejn* am. így, ilyen, és ha távolságra vonatkozik *t* előtéttel: *tejn*. am. úgy.

Mi az *úgy* önhangzójának mértékét illeti, az mint egytagu szó (v. ö. *Ú betű*) általánosabb nyelvszokás szerint hosszú, még pedig az összetételekben is, mint: *úgyannyira, úgyde, úgy-e? úgyis, úgymint*. Ellenben *ugyan* toldott alakban és ennek összetételeiben rövid; de amely különbözik a régies *ugyan* szótól.

ÚGYÁM! (*úgy-ám*) ösz. indulatszó, mely-lyel valamit határozottan valamihez hasonlóknak bizonyítunk, vagy nyomatosan igazolunk, erősítünk;

másképp: *ígenám!* Megfelel gyakran az idegen, persze (latin *per se*) szónak.

ÚGYAN, (*úgy-an*) ih. Am. az egyszerű *úgy*, az *an* végzet inkább csak toldalék mint az *olyan*, *ilyen*, *hogyan* szókban. Ma nem igen van használatban — kivéve a rövid *u-jú, ugyan* szót, de ennek némileg más értelme van; azonban a régieknél gyakran találjuk *úgy* jelentésben, pl. a Góry-codexben: „A részögs torkosokat ördög úgyan bírja, mint embör ü barmát.” (3. lap.). Így Pesti Gábornál, a Nádor-codexben, Debreczeni Legendáskönyvben.

ÚGYANNYIRA, (*úgy-annyira*) ösz. ih. Nagyító-jelentésű, s am. oly nagyon, oly igen; másképp: *elannyira, oly annyira. Úgyannyira megverték, hogy lepedőben kellett haza vinni.*

ÚGY-DE, (*úgy-de*) ösz. ih. Élünk vele, midőn némi kifogást, kivételt, nehézséget teszünk valami ellen, vagy kétségünket fejezzük ki. *Úgyde, ha nem lesz pénzem, hogyan fizetek? Úgyde tegnap mást mondott ön.*

ÚGY-E? kérdő szó, Sűrűtő erővel bír, midőn valakit mintegy erőtetünk, hogy valamit kénytelen legyen igaznak ismerni, bevallani. Másképp: *nemde? úgy-e bár? úgy-e bizon?*

„Úgy-e bár azt mondja, te vagy az Angyalok ragyogó csillaga?” (Népd.).

Néha bizonyos jó vagy rossz tettek eredményére emlékeztet. *Úgy-e megmondtam, hogy győzünk? Úgy-eből jártál.*

ÚGYIS, (*úgy-is*) ösz. ih. 1) Mint az *ígyis* ellentéte am. oly módon is, oly képen is. *Úgyis, ígyis jól lesz. Úgyis, ígyis el kell veszünk. Úgyis lehet tenni, amint te mondd.* Ezen jelentésben és példákban a két szót külön is írhatjuk: *úgy is (így is)*. 2) Élünk vele midőn valamit némi közönyösséggel ráhagyunk, nem gondolunk vele, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy a dolog nem lehet másképp. *Soha se búsulj rajta, hogy meghalt, úgyis elég sok bajod volt vele.*

ÚGYMINT, (*úgy-mint*) ösz. kötszó. Használjuk, midőn valamit tüzetesen hasonlati példa vagy tárgyként nevezünk meg. *Több országot bejárt, úgy-mint Német-, Francia-, Angol-, Porosz-, Oroszországot.* Különösen értelmező, fejtegető, oktató beszédekben van helye. Egyezik vele *tudniillik*. Midőn az *úgy* különösen módra, a *mint* pedig hasonlati mód tárgyára vonatkozik, akkor e szók elválasztva iratnak. *Nem teszek úgy, mint te. Te is tanulhatnál úgy, mint a többi.* A régieknél eléjön *mintegy* és *mintha* értelmében pl. Katalin Legendájában Toldy F. kiadásában 279. lapon: „Theodorus apáturral es úgymint huszadmagával” a Carthausi Névtelen 13, 102, 161. lapokon stb. Az utolsó helyen ez áll: „Egy nagy tisztelő vén úgymint fejér öltözetben volna... nagy sok sereggel eloda jeve” (jőve). Másképen *mintegy* értelemben szintén a régieknél: *olymely, olymint*.

ÚGYMOND, (*úgy-mond*) a régieknél igen sokszor eléjön elbeszélés közben, midőn másnak beszédét közlik; megfelel neki a latin *iquit, ait*.

ÚGY TAT, v. TATT, ÚGY TOT v. TOTT, Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál. Megfordítva: *tat v. tot úgy*. Eléjőn a régieknél *tat v. tot v. végül két tt-vel: tatt v. tott* magában is. — TAT ÚGY alatt a *tat, tatt, v. tot, tott* jelentésére nézve a szanszkrit nyelvhez folyamodtunk. További vizsgálódásaink alapján a mandsu nyelvben ismerkedünk meg e szóval: *tutu* = úgy, mely az utóbbi *u* elhagyásával egészen egyezik *tott v. tatt* szóval. (A mandsu nyelvben a szók, kivéven az *n*-et, mássalhangzón nem végződhetnek).

ÚJ, (1), mn. tt. *új-at*. Általán, ami nem régtől fogva létezik, ami csak imént, csak most támadt, eredt, született, sarjadzott, képződött, készült stb.; ellentéte: *ó, v. régi, néha ócska, múlt. Új templom, melyet most építettek. Ó v. régi házfalakra új tetőt rakni. Új ruha, új kalap, új csizma, amint a kézmi-yes kezéből kikerültek* (ellentéte: *ócska ruha, ócska kalap, ócska csizma*). *Új pénz. Új könyv. Új bor (ó-bor). Új széna, (ó széna)* azaz, tavali, harmadévi stb. termés. *Új dohány (ó dohány). Új gabona, idei termés. Új búzából új kenyér. Új év. (mult év). Új hold, midőn egészen homály födte állapota után ismét világosodni kezd, tulajdonkép úgy látszik. „Hoz ő kénce-sből újokat és ókat.”* Münch. cod. (Máté XXIII. Pestinél: újakat és avasakat). *Új ötlet, új élcz, új gondolat, új tan, új költemény, új zenemű. Új törvények, rende-letek. Új barátság, új szerelem, új harag. Új szokás, di-val, üzés. A legújabb divat szerint. Új fejedelem, ki most kezd uralkodni. Új tisztviselők. Új szövetség, mely az ó után következett. Új világ, új események, történetek, hírek. Többször viszonylagos jelentésű, mennyiben minden utóbbi az előbbihez képest új, s ez ismét az utána következőre nézve ó. A helynevek Újmajor, Újtelek, Újfal, Újlak, Újvár, Újváros, Új-Arad stb. szintén ezen viszonyból származtak. — Szűkebb és átv. ért. a tárgyak egyes tulajdonsá-gaira is vonatkozik, mennyiben azokat csak nem rég vették föl. Valamely régi művet újjá alakítani, olyanná tenni, mintha új volna. A könyvnek új táblát csinálni. Néha am. nem kopott, viseletlen, pl. újnak mond-ható a ruha, ha régebben készítették is, de még senki sem viselte. Továbbá mennyiben az új rendesen jobb, épebb szokott lenni az ónál, a réginél: innen mel-lékértelemben jobbat is jelent, kivált erkölestani, s bibliai nyelven: *Új emberré lenni. Vetkezzél ki az ó emberből, s öltözzél újba. Új életet kezdeni.* Közmonda-tok: *Új szita szegen lóg v. függ; az újat jobban szok-ták becsülni, kimélni. Új söprű jobban söpör, az új tisztviselő, új gazda, új cseléd pontosabb. Bámsz-kodik, mint borju az új kapura. Egy avult zsákból két új tarisznya.**

E szónak hangzója általánosabb szokás szerint hosszu *ú* származékaiban is, ámbár némely tájakon, kivált túl a Dunán röviden szeretik ejteni, minél-fogva a költőnek szabadságában áll így is használ-nia. V. ö. Ú betű.

Mandsu nyelven: *ice, icengge*. Budenz J. sze-rént finntil *uute* (nomin. *uussi*), észt nyelven: *uus*,

lív nyelven: *úz* (genit. *úd*), lapp nyelven: *od, oddo, oddos*, cseremisiz nyelven: *uo*, hegyi cser. *ú*, erza-mord-vin ny. *od*, (honnan *od-i* = új év, *od-ava* (mostoha [új] anya), votják és zürjén ny. *vil* stb.

ÚJ, (2); ÚJAL stb. l. UJJ. (2); UJJAL stb.

ÚJAN, ÚJANNAN, l. ÚJON, ÚJONNAN.

ÚJANT, ÚJANTA, ÚJANTAN; ÚJANTI l. ÚJONT stb.

ÚJANTYÚ l. UJJANTYÚ.

ÚJAS; ÚJASDI; ÚJASKEZTYÜ stb. l. UJ-JAS; UJJASDI; UJJASKEZTYÜ stb.

ÚJASLAG, (új-as-lag, oly alkatu mint olda-laslag, mellesleg); l. ÚJRA, ÚJOLAG. Molnár Al-bertnél: *újoslag*.

ÚJASMELLÉNY; ÚJASRUHA; ÚJATLAN stb., lásd UJJASMELLÉNY; UJJASRUHA; UJ-JATLAN stb.

ÚJBÁNYA, sz. kir. város Hont, falu Baranya m.; erdélyi vashánya Hunyad m.; helyr. *Újbányá-ra, —n, —ról*.

ÚJBARACS, puszta Fehér m.; helyr. *Újbaracs-ra, —on, —ról*.

ÚJBÁRD, falu Máramaros m.; helyr. *Újbárd-ra, —on, —ról*.

ÚJBAREST, falu Zaránd m.; helyr. *Újbarest-ra, —on, —ról*.

ÚJBAROK, puszta Fehér m.; helyr. *Újbarok-ra, —on, —ról*.

ÚJBARS, falu. Bars m.; helyr. *Újbars-ra, —on, —ról*.

ÚJBECSE l. TÖRÖKBECSE.

ÚJBÉLA, falu Szepes m.; helyr. *Újbéla-ra, —n, —ról*.

ÚJBESSENYŐ, falu Temes m.; helyr. *Újbes-senyő-re, —n, —ról*.

ÚJBESZÉD l. UJJBESZÉD.

ÚJBEZNÓCZ, falu Vas m.; helyr. *Újbeznócz-ra, —on, —ról*.

ÚJBISZTRICZ, falu Trencsin m.; helyr. *Újbisztricz-re, —én, —ról*.

ÚJ-BODROG, falu Temes m.; helyr. *Újbod-rog-ra, —on, —ról*.

ÚJBÓL, JJBÓL, (új-ból) ih. németes; lásd ÚJOLAG.

ÚJBUDA, puszta Erdélyben Kolos m.; helyr. *Újbudá-n, —ra, —ról*.

ÚJDAD, UJDAD, (1), (új-dad) mn. tt. *újdad-et*. Korra, időre, eredetre nézve újacska, nem régi, olyan mint *kised, édesded, kerekded, rövided*.

ÚJDAD, UJDAD, (2), (ujj-dad) l. UJJAD.

ÚJDALMAND, Puszta Tolna m.; helyr. *Új-dalmand-ra, —on, —ról*.

ÚJDÁVIDHÁZA, falu Beregh m.; helyr. *Újdávidháza-ra, —n, —ról*.

ÚJDIVATÚ, (új-divatú) ősz. mn. Ami most, imént, nem rég jött használatba, szokásba, viseletbe. *Új divatu butorok, ruhák*. V. ö. DIVAT.

ÚJDOMBVÁR, puszta Baranya m.; helyr. *Újdombvár-ra*, —on, —ról.

ÚJDON, UJDON, (új-don) mn. tt. *újdont*, tb. —ok. Am. az egyszerű *új*; azonban megjegyzendő, hogy régebben pl. Faludinál, Szabó Dávidnál, csak mint határozó az *új* szó előtt nagyobb nyomatékul, és az alap-fogalom értelmét fokozva állott, ami különben ma is divatos, és annyit jelent: egészen új, épen most készült, eredt stb. *Újdont új ruha, divat*; *Újdont új ház, butorok, szerszámok, gépek*. Másképp: *újdonnat új*. Ellentéte: *ódonó*, igen régi. Újabb korban mint önálló mn. is divatba jött, Szabó D. melléknévül még *újdont* szót használ. Képzetetésre hasonlók hozzá: *csupádon, szegénydön, ódon*, mint határozók, s talán *hajadon, tulajdon* nevek is, melyeket láss saját rovataik alatt.

ÚJDONAN, ÚJDONNAN, (új-don-an v. újdont-n-an) ih. Egészen új alakban, amint legújabbban készült, eredt stb. Néhutt: újra, ismét, megint. *E ruha újdontan sem ért annyit, mennyit most ócska korában kérsz érte. Kétszeri eltérés után újdontan vissza-jött. Nagyitva újdontan új, másképp: újdontat azaz újdontant új*.

ÚJDONÁSZ, UJDONÁSZ, (új-don-ász) fn. tt. *újdonsz-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Hirlapi szerkesztőség tagja, ki az ujonnan felmerült napi eseményeket külön rovat alatt följegyzi. Általában újdondásznak mondják, de hogy hol vette magát az utóbbi *d*, bajosan tudnák urát adni.

ÚJDONATT, ÚJDONNAT, (új-don-att v. újdont-n-at) l. ÚJDONAN.

ÚJDONI, (ujdon-i) mn. tt. *ujdoni-t*, tb. —ak. Eléjő Szabó Dávidnál. L. ÚJDON.

ÚJDONISÁG, (új-don-i-ság) fn. tt. *újdonság-ot*, harm. szr. —a. L. ÚJDONSÁG, 1).

ÚJDONÓZ, UJDONÓZ, (új-don-oz) önh. m. *Újdonoztam*, —tál, —ott. v. *újdonzottam*, —ottál, —ott, htn. *újdonozt-ni*, v. *újdonzani*, par. *újdonozt-z*. Újságokra vágy, új dolgokon kapkod, újításokat, kedvel.

ÚJDONÓZÁS l. ÚJDONZÁS.

ÚJDONSÁG, UJDONSÁG, (új-don-ság) fn. tt. —ot. 1) Valami létezőnek azon tulajdonsága, melynél fogva csak imént eredt, készült, támadt stb. *Újdonsága miatt kapni valamin*. 2) Maga az új tárgy. *E gyümölcs ily korán újdonság előttem*, eddig még nem láttam, nem ettem. Különösen új esemény, hír. *Újdonságokat vadászni, beszélni, hirlapokban közleni*.

ÚJDONSÁGI, UJDONSÁGI, (új-don-ság-i) mn. tt. *újdonsági-t*, tb. —ak. Újdonságra vonatkozó, azt illető.

ÚJDON ÚJ l. ÚJDON.

ÚJDONZÁS, UJDONZÁS, (új-don-oz-ás) fn. tt. *újdonzás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Ujságokon kapkodás, újítások kedvelése. V. ö. ÚJDONÓZ.

ÚJEGYHÁZ, erdélyi mezőváros Újegyház székben; helyr. *Újegyház-ra*, —on, —ról.

ÚJESZTENDEI, (új-esztendei) ősz. mn. *Újesztendőre* vonatkozó, azt illető, akkor történő. *Újesztendei köszönet, ajándék*. Molnár Albertnél: *újesztendői*.

ÚJESZTENDŐ, (új-esztendő) ősz. fn. *Esztendő* mely a lefolyt ó után következik; különösen annak első napja. *Újesztendőre megköszönteni valakit. Újesztendő napján kifizetni, megajándékozni a cselédeket. Nálunk az újesztendő január hó elsején kezdődik*. V. ö. ESZTENDŐ.

ÚJÉV, (új-év); ÚJÉVI (új-évi) lásd ÚJESZTENDŐ; ÚJESZTENDEI; és v. ö. ÉV.

ÚJFALU, részint előnév nélkül ú. m. faluk Gömör, Győr, Komárom, Mosony, Sopron, Temes, Torontál, Vasmegyékben; továbbá Erdélyben Torda megyében, s a besztercei és brassai szászvidékben; puszta Pest, Pozsony, Somogy megyékben; részint előnévvel igen nagy számu helyneveket alkot Magyarországon és Erdélyben ALSÓ—, AVAS—, BARTFA—, BEREK—, BERETTYÓ—, BISZTRA—, BOLDOGKŐ-ÚJFALU stb. Magyarországon; és BÖZÖD—, CSICSÓ—, DABJON—, GYERGYÓ-ÚJFALU stb. Erdélyben; melyek illető helyeiken jobbra eléjőnek; helyr. *Újfalu-ba*, —ban, —ból.

ÚJFEHÉRTÓ, mváros Szabolcs m.; helyr. *Újfehértó-ra*, —n, —ról.

ÚJFUTAK, falu Bács m.; helyr. *Újfutak-ra*, —on, —ról.

ÚJGADÁCS, falu Somogy m.; helyr. *Újgadács-ra*, —on, —ról.

ÚJGYALLA, falu Komárom m.; helyr. *Újgyallára*, —n, —ról.

ÚJHARTYÁN, falu Pest m.; helyr. *Újhartyan-ba*, —ban, —ból.

ÚJHÁZAS, (új-házás) ősz. fn. Személy, ki csak imént, vagy nem rég házasodott. *Még új házások, már is civakodnak*.

ÚJHÉGY, (új-hégy) (1), l. UJJHEGY.

ÚJHÉGY, (2), falu Vas m.; helyr. —*hégy-re*, —én, —ról.

ÚJHELY, falu Torontál, puszta Pozsony m.; KISZUCZA—, Trencsin, SÁTORALLYJA— mváros Zemplén m.; TISZA—, falu Ugocsa m. VÁG—, mváros Nyitra m.; helyr. *Újhely-be*, —ben, —ból; néhutt: —re, —én, —ról.

ÚJHELYJÓKA, falu Pozsony m.; helyr. —*jókára*, —n, —ról.

ÚJHELYMAJOR, puszta Sopron m.; helyr. —*major-ra*, —on, —ról.

ÚJHODOS, puszta Veszprém m.; helyr. *Újhodos-ra*, —on, —ról.

ÚJHOLD, (új-hold) ősz. fn. A holdnak azon állapota, midőn a naptól vett világának teljes fogyta után ismét azon pontra ér, melyen világot kezd kapni; másképp: hold újulta (Szabó Dávidnál).

ÚJHOLDVASÁRNAP, (új-hold-vasárnap) ősz. fn. Első vasárnap, a hold megújulta után.

ÚJHUTA, faluk Borsod és Szathmár m. helyr.
Újhutá-ra, —n, —ról.

ÚJÍT, ÚJIT, UJÍT, UJIT, (új-ít) áth. m.
újít-ott, par. —s, htn. —ni, v. —ani, 1) Oly dolgokat hoz létre, gyakorlatba, melyek eddig szokásban nem voltak. *Nyelvet újítani*, azaz, egyes új szókat, új kifejezéseket, szószervezetet behozni. *A polgári, katonai kormányban újítani holmit.* 2) Valamely régiebb dolgon oly változásokat tesz, melyek azt mintegy újjá alakítják. *Régi házat, kopott butorokat újítani, megújítani.* 3) Ismételve tesz valamit. *Előbbi kívánságomat megújítom. Az elvesztett pert megújítani.*

ÚJÍTÁS, UJÍTÁS, (új-ít-ás) fn. tt. *újítás-t*, tb.
—ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valamit újítunk. V. ö. ÚJÍT. *Nyelvújítás, házújítás. Tisztújítás, perújítás.*

ÚJÍTÁSI, UJITÁSI, (új-ít-ás-i) mn. tt. *újítás-it*, tb. —ak. Újításra vonatkozó, azt illető *Nyelvújítási viták. Tisztújítási zavargások. Perújítási kereset. Perújítási alperes. Újítási szerződés.*

ÚJÍTGAT, UJITGAT, (új-ít-og-at) gyak. áth. m. *Újítgat-tam, —tál, —ott*, par. *újítgass.* Gyakran folytonosan, vagy lassanlassan újít valamit, vagy holmit. V. ö. ÚJÍT.

ÚJÍTGATÁS, UJITGATÁS, (új-ít-og-at-ás) fn. tt. *újítgatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Gyakori, folytonos, vagy aprolékos újítás. V. ö. ÚJÍTÁS.

ÚJÍTÓ, UJITÓ, (új-ít-ó) fn. tt. *újító-t*. Személy ki bizonyos dologban eddig nem létezett szokásokat, divatot, rendet stb. hozott be. *Nyelvújító, vallásújító, hitújító, rendszerújító, tanújító.* Az újítók néha nagyon tévednek. *Újítók ellen irt, s az ő rendszert védő munkák.* Ki ismételt vmit. *Újító fölperes.*

ÚJÍTOTT, UJITOTT, (új-ít-ott) mn. tt. *újított-at*. Amit új alakba öltöztettek, s némely változtatások által mintegy újjá képeztek, kijavítottak, megigazítottak, szebbé tettek stb. *Újított kormányrendszer. Újított butorok. Újított per.* Némelyek a perújításban hibásan szokták mondani: újított fél, újított alperes; hibásan azért, mert a peres felet nem újítják meg, hanem a pert. Helyesebb: *perújítási v. újítási alperes.* V. ö. ÚJÍT.

ÚJJ 1. UJJ (2);
ÚJJÁ ALAKÍT, eszközli, hogy valami új legyen, vagy új alakot vegyen magára.

ÚJJÁALAKÍTÁS, (újjá-alakítás) ősz. fn. Cselekvés midőn vki vmit újjá alakít.

ÚJJÁ ALAKÚL, új alakot vesz magára.

ÚJJÁALAKULÁS, (újjá-alakulás) ősz. fn. Állapot, midőn vmi újjá alakul.

ÚJJAS; ÚJJATLAN 1. UJJAS; UJJATLAN.

ÚJJÁSZÜLETÉS, am. megújulás; keresztényvallási s bibliai nyelven am. jobbulás, jobbá levés.

ÚJJÁTEK 1. UJJÁTEK v. UJJASDI.

ÚJKÉCSKE, falu Pest m.; helyr. *Újkécské-re*, —n, —ról.

ÚJKEMENCZE, falu Ung m.; helyr. *Újkemenczé-re*, —n, —ról.

ÚJKÉR, falu Sopron m.; helyr. *Újkér-be*, —ben, —ből.

ÚJKÍGYÓS, falu Békés m.; helyr. *Újkígyós-ra*, —on, —ról.

ÚJKISPACZAL, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *—Kispaczal-ra*, —on, —ról.

ÚJ-KONDA, pusztta Tolna m.; helyr. *Újkon-dá-ra*, —n, —ról.

ÚJKOR, (új-kor) ősz. fn. A jelent közvetlenül megelőző vagy ehhez, előbbi korhoz hasonlítva, közelebb álló kor.

ÚJKORI, (új-kori) ősz. mn. Új v. újabb korból való, arra vonatkozó. *Újkori események. Újkori történelem.*

ÚJKURD, pusztta Tolna m.; helyr. *Újkurd-ra*, —on, —ról.

ÚJLAK, mváros Nyitra, faluk Abaúj, Temes, Vas, Szala m.; BALATON—, Somogy, BELE-NYES—, Bihar, BODZÁS—, Zemplén, HEGY-KÖZ—, Bihar, KIS—, Zemplén, MAGYAR—, OLÁH—, SOMLYÓ—, Kraszna, RINYA—, Somogy, SÁRKÖZ—, Szatmár, SZAMOS—, Közép-Szolnok, TISZA—, mváros Ugocea m. erd. falu Kolos m.; helyr. *Ujlak-ra*, —on, —ról.

ÚJLEHOTA, falu Nyitra m.; helyr. *Újlehota-ra*, —n, —ról.

ÚJLUBLÓ, falu Szepes m.; helyr. *Újlubló-ra*, —n, —ról.

ÚJMAJOR, több puszták neve Csongrád és Somogy m.; helyr. *Újmajor-ra*, —on, —ról.

ÚJMALOM, pusztta Somogy m.; helyr. *Újmalom-ba*, —ban, —ban.

ÚJMALOMSKO, falu Győr m.; helyr. *Újmalom-sokra*, —on, —ról.

ÚJMARJA, pusztta Bihar m.; helyr. *Újmarjá-ra*, —n, —ról.

ÚJMIHÁLYFA, falu Vas m.; helyr. *Újmihályfá-ra*, —n, —ról.

ÚJMINDSZENT, falu Baranya m.; helyr. *Újmindszent-re*, —én, —ról.

ÚJMISE, (új-mise) ősz. fn. Miseáldozat, melyet az ujonnan felszentelt pap először nyújt be a Mindenhatónak; máskép: *zsöngé mise.* (Primitiae).
ÚJMÓDI, (új-módi) 1. ÚJDIVATÚ.

ÚJMOLDOVA, mváros Krassó m.; helyr. *Újmoldová-ra*, —n, —ról.

ÚJNÉMETI, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *Újnéméti-be*, —ben, —ből.

ÚJNEMŰ, v. —NEMŰ, (új-nemű) ősz. mn. Ami a maga nemében eddig nem létezett, szokásban nem volt. *Újnemű gépek, szerszámok.* Továbbá, ami eddig ismeretlen volt. *Újnemű művények, állatok fölfödözése.*

ÚJNÉP, falu Somogy m.; helyr. *Újnépre*, —én, —ról.

ÚJNYELV, (1j (új-nyelv) ősz. fn. Akár elszármazás, akár irodalmi művelés, gazdagítás által némileg átalakult nyelv.

ÚJNYELV, (2) 1. UJJNYELV.

ÚJNYI I. UJJNYI.

ÚJODIK, (új-od-ik) k. m. *újod-tam*, —*tál*, —*ott*. L. ÚJÚL.

ÚJOLAG, ÚJOLAG (új-o-lag) ih. Ismételve, megint. Már Molnár Albertnél is előjön. E szóban az *o* csak közbetett hang, tehát eredetileg *újlág*, mint *végleg*, *mellesleg*, *oldalasalag* stb. Sz. Krisztina életében: *újolan*, Molnár Albertnél szintén olvasható: *újulan* (*denuo*, *denovo* stb.)

ÚJOLAN, (új-o-lan) l. ÚJOLAG.

ÚJOLANSZÜLETÉS, (újolan-születés) ösz. fn. Sz. Krisztina életében am. újjá születés. „Es mostan engemet újolan születni parancsolj es vennem ujonnan születésnek tisztulatját.” (23, 27. ll.)

ÚJÓLAT I. ÚJÚLAT.

ÚJON, ÚJONAN, ÚJONNAN, (új-on, új-on-an v. új-onn-an) ih. Molnár Albertnél egy *n*-nel: *újonan*. 1) Új állapotban; nem kopottan, nem viselten. *Újon vett ruha*. 2) Nem rég, imént, csak most. *Újon épült ház*. *Újon nyomott munka*. 3) Ismét, megint; másképp: *újolag*. *Újon eljött sürgetni bennünket*. Mondják így is; *újan*, *újannan*; és toldalékhangokkal *újont*, *újonta*, *újontan*; l. ezeket.

ÚJONCZ, ÚJONCZ, (új-oncz) fn. tt. *újoncz-ot*, harm. szr. — *a*. Általán, oly személy, ki bizonyos életnemben, foglalatosságban, üzletben stb. csak most kezdi magát gyakorolni, s ennél fogva még tapasztalatlan, kitanulatlan. *Tanodai, papi újonczok*. *Én még újoncz vagyok ezen dologban*. Különösen, új katona, kit csak imént soroztak be. *Az újonczokat zászló alá esketni, oktatni. Újonczokat állítani*. Hasonló képzésűek: *újjoncz*, *virgoncz*, *fürgencz*, *suhancz*, s több újonan alkottak, melyekben általán némi kieszés alapfogalma is rejlik.

ÚJONCZÁLLÍTÁS, (újoncz-állítás) ösz. fn. l. ÚJONCZOZÁS.

ÚJONCZFOGADÁS, (újoncz-fogadás) ösz. fn. l. ÚJONCZOZÁS.

ÚJONCZKERÜLET, (újoncz-kerület) ösz. fn. Kerület, melyben bizonyos számu vagy rendeltetésű újonczok állítatnak ki, vagy fogadtatnak.

ÚJONCZOZ, ÚJONCZOZ (új-oncz-oz) önh. m. *újonczoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Újonczokat szed, gyűjt, fogad stb. különösen a hadsereg számára. *Az új rendszerben évenként újonczozni szoktak*. *Kiűtött a háboru, rendkívül fognak újonczozni*.

ÚJONCZOZÁS ÚJONCZOZÁS, (új-oncz-oz-ás) fn. tt. *újonczozás-t*, tb. — *ok*, harm. sz. — *a*. Újonczok szedése, gyűjtése, állítása, fogadása. V. ö. ÚJONCZ.

ÚJONCZSZEDÉS, (újoncz-szedés) ösz. fn. l. ÚJONCZOZÁS.

ÚJONNAN I. ÚJON.

ÚJONNOZ, (új-on-oz) áth. m. *újonnoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*, v. *újonz-ottam*, —*ottál*, —*ott*. L. ÚJÍT. Előjön Szabó Dávidnál.

ÚJONT, ÚJONTA, ÚJONTAN, (új-on-t, új-on-t-a, új-on-t-an) ih. Azon korban midőn új volt, új állapotban. Molnár Albertnél: *újantan*. Szabó

Dávidnál előjön: *újontában* = „eleintén, midőn még új v. ujság v. kapós volt.” Hasonlók hozzá *íjfonta* (v. íjfontan); *hajdanta*, *régente* (v. régenten).

ÚJONTI, (új-on-t-i) mn. tt. *újonti-t*, tb. — *ak*. Nem régi, csak mostani; új állapotban létező vagy létezett.

ÚJONZÁS, (új-on-oz-ás) fn. tt. *újonzás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. L. ÚJÍTÁS; és v. ö. ÚJONNOZ.

ÚJONZAT, (új-on-oz-at) fn. tt. *újonzat-ot*, harm. szr. — *a* v. —*ja*. Újonzott v. újított állapot avagy tárgy. Szerződési *újonzat*. (Novatio.)

ÚJOSLAG, l. ÚJASLAG.

ÚJPALÁNKA, mváros Bács m.; helyr. *Újpalánká-ra*, —*n*, —*ról*,

ÚJPALOTA, falu Bihar m.; helyr. *Újpalotá-ra*, —*n*, —*ról*.

ÚJPANÁT, falu Arad m.; helyr. *Újpanát-ra*, —*on*, —*ról*.

ÚJPAULIS, falu Arad m.; helyr. *Újpaulis-ra*, —*on*, —*ról*.

ÚJPÉCS, mváros Torontál m.; helyr. *Újpécs-re*, —*én*, v. —*étt*, —*ról*.

ÚJPERINT, falu Vas m.; helyr. *Újperint-re*, —*én*, —*ról*.

ÚJPEST, telep Pest városa mellett; helyr. *Újpest-re*, —*én*, —*ról*.

ÚJPUSZTASZER, pusztá Csongrád m.; helyr. *Újpusztaszer-re*, —*én*, —*ról*.

ÚJRA, ÚJRA, (új-ra) ih. Újonnan, ismételve, megint. Amit már elmondott, *újra* kezdi. *Újra* kel, *támad* a szél.

„Sirjak-e, hogy életemet
Jól használni nem tudtam.

Ha ezt újra elkezdhetném,
Ismét a múltat követném.”

Berzaenyi.

Különösen mint fölhívó indulatszót használjuk, midőn azt kívánjuk, hogy a zenész, tánczos, énekes, vagy más mulattató művész ismételve az eléadottakat.

ÚJRAKÁS I. UJJRAKÁS.

ÚJRAKERESZTÉLÉS, (újra-kérsztelés) ösz. fn. Másodszori keresztelés. V. ö. ÚJRAKÉRÉSZTELŐ.

ÚJRAKÉRÉSZTELŐ, (újra-kérsztelő) ösz. fn. A keresztyén egyház történelmében egy különös hitfelekezetük neve, kik azt állítják, hogy a keresztséget csak érett vagy fölszerűlt korban lehet érvényes és sikeresen fölvenni, midőn t. i. a keresztelendő ezen szentségnek célját, fogamatát stb. belátja; s kik ezen okból a hozzájuk áttérő más keresztyéneket újra megkeresztelik. (Anabaptista.)

ÚJRA RAGADATKOR, a székegyháznál annyit tesz mint: új kenyér beállításakor. (Tájszótár.)

ÚJRODNA, erdélyi falu a besztercei vidéken; helyr. *Újrodna-n*, —*ra*, —*ról*.

ÚJROSZTOKA, falu Bereg m.; helyr. *Rosztóká-ra*, —*n*, —*ról*.

ÚJSÁG, **UJSÁG**, (új-ság) fn. tt. *újság-ot*, harm. szr. — a. 1) Új mineműsége, tulajdonsága valaminek. *E dolog bennünket újsága által meglepett.* 2) Minden, ami új, eddig nem látott, hallott, nem tapasztalt, nem várt dolog gyanánt tűnik elénkbe, továbbá, ami csak imént keletkezett, eredt, készült stb. *Az útzó sok újságot lát. E dolog újság előtem.* Különösen korai, első termény, gyümölcs. 3) Esemény, illetőleg ennek híre, mely most jön először tudunkra. *Sok újságot tudni, beszélni. Mi újság? Ami egynek újság, másra nézve óság lehet.* 4) Határozott napokon megjelenni szokott időszaki tudósítások, úgynevezett hirlap, mely a legközelebb történt napi eseményeket közli. *Katonai, politikai, egyházi, tudományos, művészeti újságok. Újságot kiadni, olvasni.*

ÚJSÁGHAJHÁSZ, **UJSÁGHAJHÁSZ**, (újság-hajhász) ősz. fn. Aki akár saját kíváncsisága, akár másokkal közlés végett újságokon kapkod, új hírek után tudakozódik, jár-ke.

ÚJSÁGHORDÓ, **UJSÁGHORDÓ**, (újság-hordó) ősz. fn. 1) Személy, ki híreket hord, beszél, terjeszt, hírhordó. 2) Ki a nyomtatott újság vagyis hirlap példányait illető helyeken kézbe szolgáltatja; máskép: *újságkihordó.*

ÚJSÁGIRÓ, **UJSÁGIRÓ**, (újság-író) ősz. fn. Általán, a ki hirlapféle újságokat, cikkeket közöl. Különösen, hirlapszerkesztő.

ÚJSÁGKEDVELŐ, **UJSÁGKEDVELŐ**, (újság-kedvelő) ősz. fn. Ki az újonan történt eseményeket tudni, hallani, olvasni szereti. Továbbá, aki az új dolgok iránt különös vonzalommal viseltetik, s azokat megszerezni, élvezni, használni vágy. V. ö. **ÚJSÁG**.

ÚJSÁGKIADÁS, **UJSÁGKIADÁS**, (újság-kiadás) ősz. fn. Újságokat, eseményi híreket tartalmazó lapok szerkesztése, s köz használatul terjesztése.

ÚJSÁGKIHORDÓ, (újság-ki-hordó) l. **ÚJSÁGHORDÓ**, 2).

ÚJSÁG — v. **UJSÁGKIVÁNÁS**, (újság-kivánás) ősz. fn. Kíváncsisági vágy, ösztön, melynél fogva valaki új eseményeket, híreket hallani, tudni ohajt. Máskép: *újságvágy.*

ÚJSÁG — v. **UJSÁGKIVÁNÓ**, (újság-kivánó) ősz. mn. és fn. Új híreken, eseményeken kapó, azokat megtudni vágyó, újságvágyó.

ÚJSÁGLAP, **ÚJSÁGLEVÉL**, (újság-lap v. —levél) l. **HÍRLAP**.

ÚJSÁG — v. **UJSÁGNYOMTATÓ**, (újság-nyomtató) ősz. fn. Aki hirlapokat, újságféle cikkeket nyomtat.

ÚJSÁGOL, (új-ság-ol) áth. m. *újságolt*. Újságot kezd, úz. Eléjön Szabó Dávidnál.

ÚJSÁGSZERKESZTŐ, (újság-szerkesztő) ősz. fn. l. **HÍRLAPSZERKESZTŐ**.

ÚJSÁGUL, **UJSÁGUL**, (új-ság-ul) ih. Újságként, mint újság, újságot stb. *Újságul azt írhatom, hogy . . .*

ÚJSÁGVADÁSZ, (újság-vadász) l. **ÚJSÁGHAJHÁSZ**.

ÚJSÁGVÁGY, (újság-vágy) l. **ÚJSÁGKIVÁNÁS**.

ÚJSÁGVÁGYÓ, (újság-vágyó) l. **ÚJSÁGKIVÁNÓ**.

ÚJSÁM l. **UJJSÁM**.

ÚJSINKA, erd. falu Fogaras vidékén; helyr. *Sinká-n*, — *ra*, — *ról*.

ÚJSOMODOR, pusztá Somogy m.; helyr. *Somodor-on*, — *ra*, — *ról*.

ÚJSZÁLLÁS, falu Abaúj m.; **KIS** —, m. város a Nagy-Kunságban; helyr. *Újszállás-ra*, — *on*, — *ról*.

ÚJSZALONAK, l. **ÚJZALONAK**.

ÚJSZÁMITÁS l. **UJJSZÁMITÁS**.

ÚJSZÁSZ, falu Pest m., helyr. *Újszász-ra*, — *on*, — *ról*.

ÚJSZEGED, falu Torontál m.; helyr. *Szeged-re*, — *én*, — *ról*.

ÚJSZÉKELY, erdélyi falu Udvarhely sz. helyr. *Újszékely-én*, — *re*, — *ról*.

ÚJSZEMERE, falu Ung m.; helyr. — *szemeré-re*, — *n*, — *ról*.

ÚJSZENTANNA, falu Arad m.; helyr. — *Anná-ra*, — *n*, — *ról*.

ÚJSZENTIVÁN, falu Torontál m.; helyr. — *Szentiván-ba*, — *ban*, — *ból*.

ÚJSZENTPÉTER, erdélyi falu Kolos megyében; másképen: *Úzdi-Szentpéter*; helyr. — *Szentpéter-én*, — *re*, — *ról*.

ÚJSZIVACZ, falu Bács m., helyr. — *szivacz-ra*, — *on*, — *ról*.

ÚJSZOMODOR l. **ÚJSOMODOR**.

ÚJSZÖNY, falu Komárom m., helyr. — *szöny-be*, — *ben*, — *ből*.

ÚJTELEK, falu Sopron m.; helyr. — *telek-re*, — *én*, — *ról*.

ÚJTÓ, (Olld ?) falu Baranya m.; helyr. *Újtó-n*, — *ra*, — *ról*.

ÚJTORDA, Erdélyben, Torda városának egy része.

ÚJUDIK, régies 'újodik' helyett.

* **ÚJUDVAR**, (1) falu Szala m.; helyr. *Újudvar-on*, — *ra*, — *ról*.

ÚJUDVAR, (2) (új-udvar) ősz. fn. Sajátlag azt teszi: újonnan rendezett (fejedelmi, főúri) udvar; de különösebben újabb harcjátékot jelent, mint régebben az udvarok főmultságát.

„Új udvarba sok nemzetségek gyűlnek
Jeles öklelések akkor ott levének.”

Illosvai Péter a XVI. századból.

Ezt utánozta Arany János egy újabb költeményében (Szibinyáni Jank):

„Majd vígaság: zene, táncz, bor
Tartja ébren a fölházát,
Majd újudvar, öklelés áll,
Hangos erdőn nagy vadászat.“

ÚJÚL, (új-úl) [önh. m. *újúl-t*. Új alakot ölt, régi állapotából kivetkezik, s másba lép által. *Újúl a hold, midőn ismét világosodni kezd, innen hold újult. Újúl az egészsége. Tavaszkor a növényi természet megújul.* Néha am. a megszűnt, elavult állapot ismét előkerül. *Sebei, fájdalomai megújulnak.* V. ö. ÚJ, (1).

ÚJULAN I. ÚJOLAG.

ÚJULÁS, UJULÁS, (új-úl-ás) fn. tt. *újulás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Változás, midőn valami újjá alakul, vagy régi állapotát, alakját ismét fölveszi. V. ö. ÚJUL.

ÚJÚLAT, UJULAT, (új-úl-at) fn. tt. *újulat-ot*, harm. szr. —a v. —ja. Újult állapot. A Müncheneri codexben: *megújolat* (regeneratio).

ÚJVÁGÁS, falu Kraszna m.; helyr. *Újvágás-
ra*, —on, —ról.

ÚJVÁR, UJVÁR faluk Krassó és Torontál m. ÉRSEK—, mváros Nyitra, NÉMET—, mváros Vas m.; helyr. *Újvár-ra*, —on, —ról.

ÚJVÁRMEGYE, némely régi iratokban am. Abaújvármegye.

ÚJVÁROS, UJVÁROS, falu Abaúj, pusztá Csongrád m. AVAS—, Szatmár, BALMAZ—, mváros Szabolcs m., erdélyi falu Nagy-Sink székben; helyr. *Újváros-ra*, —on, —ról.

ÚJVÁROSKA, mváros, SZERED—, falu Nyitra m.; helyr. *Újvároska-ra*, —n, —ról.

ÚJVÁSÁR, UJVÁSÁR, falu Gömör m.; helyr. *Újvásár-ra*, —on, —ról.

ÚJVÁSÁRI, pusztá Pozsony m.; helyr. —vá-sári-ba, —ban, —ból.

ÚJVENCSELLÓ, falu Szabolcs m.; helyr. *Újvencsellő-re*, —n, —ról.

ÚJVERBÁSZ, falu Bács m., helyr. —ver-bász-ra, —on, —ról.

ÚJVIDÉK, UJVIDÉK, királyi város, Bácskának déli határán a Duna mellett, Péterváradal szemközt; helyr. *Újvidék-re*, —én, —ról.

ÚJVILÁG, UJVILÁG, (1), (új-világ) ösz. fn. 1) Amerika és Ausztrália, melyek az újabb korszakban födöttettek fel, különböztetésül a többi világrészeket magában foglaló ó világtól. 2) Át. az egész föld kerekégén történő újabb események és népek állapotának, szokásainak stb. öszvege.

ÚJVILÁG, UJVILÁG, (2) pusztá Nógrád m.; helyr. *Újvilág-ra*, —on, —ról.

ÚJZALONAK v. —ZALONOK, falu Vas megyében (Neustift); helyr. —zalonok-on, —ra, —ról.

—ÚL, magas hangon —ÚL, (1), röviden —UL, —ÜL, mutató névrág, s főnevekhez járul; értelmezhető „mint“ v. „ugymint“ szókkal: *például*,

például (=mint példa, példák, példaként, példaként) *szolgáljanak ezek; gazdál, (=mint gazdát, gazdának) fogadni valakit; feleségül vagy nőül* (úgy mint feleséget) *venni v. birni valakit, barátomul* (mint barátomat) *tekintelek. Mi magyarokul, erdélyiekül* (úgy mint magyarok, erdélyiek). *Zálogul adni valamit, tüzöl adni valakit.* „A debreczeniek várással találák megh (keresék meg) az ő felsége camaráját.“ Régi M. Nyelvemlékek. II. k. Vegyes t. 269. lap.) „Egész nemzetül járulván hozzá.“ (Gr. Wesselényi F. 1661-ben). „Rákóczi fejedelemre indulván az pogányság, szegént vevé tárgyul“ (Ugyanaz).

„Akarsz Buda hőssel meglenni királyul:

Ezt adom a szóhoz, szavaim zártául.“

Arany J. (Buda halála).

„Míg világ világul leszen

Nevék dicsőséges leszen.“

Katalin Verseslegendája (Prologus).

„Ez a szent békeség, kinél hogy megmaradásunkra több orvosság nincsen, sok káros experientiákkal és próbákkal tanultuk országu.“ Gr. Eszterházy M. nádor. (Történelmi Tár. VIII. K. 10. l.) „És jobbagyúl kezdém N(agyságod) szolgálania.“ Levél 1554-ből. (Szalay Á. 400 magyar lev. 137. l.) „Ismég reánk izentek mind falvul,“ mint az egész falura (Ugyanott 321. lap.) Különös kifejezés: *arczúl ülni* vagy *csapni valakit* am. arczon.

—ÚL, —ÜL, (2) röviden —UL, —ÜL. Rendesen melléknevekből igehatározókat alkotó képző, és az így alkotott szó megfelel e kérdésre: *hogyan?* s értelmezhető jobbra e szóval: *módon*. Példák: *ostobán, bolondul, józanul, roszul, álnokul, jól* (=jó-ül), *boldogul, jámborul, vitélül, szentül* (ostoba módon, józan módon stb.). A *talán telen v. attan* etlen képzőjü melléknevek általában elfogadják ezen határozói alakot, pl. *szokatlanul* (szokatlan módon), *ártatlanul, látatlanul, gondatlanul, tudatlanul; véletlenül, rendetlenül, szerencsétlenül; szintén* a nemzetiségi melléknevek is, amidőn közelebből „nyelven“ szóval értelmezhető, pl. *magyarul, horvátul, tótul, francziául, angolul, olaszul, perszül, mongolul; németül, lengyelül, csehül* (magyar, horvát, német nyelven stb. stb.) „Csehül“ néha főnévi ragozás; l. —ÜL, —ÜL, (1) s jelentése: miként cseh vagy a csehek). Helyette számos melléknév az *an en* képzőt fogadja el. De vannak melléknevek, melyek mindkét képzőt fölveszik, pl. *ostobán v. ostobául, józanon v. józanul, resten v. restül, szilárdan v. szilárdul*. Néha helyi határozókat is alkot, pl. *alul, hátul, fölül, kívül, belül, körül, környül*. Ritkán főnevekből is alkot igehatározót: *emberül, pórul, poklul* (régí szó), *ebül*. Katalin Legendájában eljönnek: *különbél* (=különbül), *belel* (=belül), *környel* (=környül). 217, 221, 249. lapokon). Számnévhez járulva találjuk a régi Halotti beszédben: „Es keátsatok uromkhoz hármul (irva: uromkhoz charmul) azaz hármával vagy háromszor. Csa-

gataj nyelven is: *ücese-üle* am. hármával (üle v. ile =val, vel), *bíse-üle* am. ötével (Abuska).

A régieknél helyneveknél *rólról* helyett is előfordul. „Az terek (török) Pécsül mégh tegnapon elindulth” (Levél 1554-ből. Szalay Ág. 400 m. l. 127. l.) „Pécsül jöve emböröm.” (Ugyanott 204. l.)

—ÚL, —ÜL, (3), röviden: —UL, ÜL, ige-képző, alkot rendszerént önható igéket, még pedig 1), akár elvont, akár önálló gyökökből, pl. *gyűl gyűl, gur gurul, szor szorul, ám ámul, bám bámul, lap lapul, ok okul, pír pírul; vegy vegyül, gyűl gyűl, rep repül; 2) származott főnevekből: alap alapul, szégyen szégyenül, telep települ; 3) származékiekből (a g-nek d-vé változtával) buzog, buzdul (buzgúl), mozog, mozdul (mozgúl), reng rendül, cseng esendül; sőt minden változás nélkül is: tol tolul, told toldul, nyom nyomul, mer merül, mén v. men menül stb. 4) Leggyakrabban mellékevekből: vad vadul, tág tágul, híg hígul, boldog boldogul, bús búsul; vén vénül, szelíd szelídül, ősz őszül, sebes sebesül, üdvöz üdvözül; ha a melléknév önhangzón végződik, ezen önhangzó a következő *ü* -be beleolvad, vagy, ha jobban tetszik, kiesik: *tiszta tisztul, sima simul, puha puhul; szürke szürkül, gyöngye gyöngül stb.**

Alkot egykét esetben átható igéket is, pl. *tan tanul, dú dúl, ker kerül*, de ezekben az *ü* *ü* inkább *ó* *ó*, mintha volna *tanól v. tanol, dú-ol, keröl*.

Nevezetes körülményül fölemlitendő, hogy nagy részint ezen alakulásokban az *ül ül* képzőknek az *ül* (régiesen: *ót, ojt, üt, újt, ejt, őt, üt, újt, öjt*) képző felel meg mint átható igéket alkotó képző, pl. *gyül gyűjt (gyű-it), gurul gurít, szorul szorít, ámul ámt, pírul pírít; vegyül vegyít, gyűl gyűjt; alapul alapít stb. stb.*

A palóczos szójárásban, sőt csaknem az egész dunántúli kerületben, és a székelyeknél, az *u-ü*-nek némi megnyújtásával a végső *l* egészen el is marad, pl. *borá =borúl, barná =barnúl, taná =tanúl, derá =derül, merá =merül*. (Vass József. Kriza J.)

A régieknél *ül ül* helyett igen gyakran *öl öl* olvasható, pl. a Müncheneri codexben: *gonoszból, gonoszbólát, indól, indólat, tisztól, tisztólat, közösöl, gyöl, gyölekezet*, sőt *él* is pl. *készület (=készület)*. A Bécsi codexben: *fordól, szabadól, kényöröl, egyesöl, rémöl*. Istvánfi Pálnál a XVI. században: *avél (=avúl)*. Rokon vele a töröktatár *ül* ige-képző. L. Előbeszéd. 135. l.

—ÚLTATIK, —ÜLTETIK, összetett és a régieknél gyakran előforduló szenvedő igéket alkotó képző, pl. *háboróztatik, mozdóztatik, fényesöltetik, fényesülteik, ékesöltetik, dicsővöltetik*. (Müncheneri vagy Tatrosi cod.), *feszülteik* (Nádor codex.). *gyógyúztatik, indúztatik, erőszúztatik* (Carthausi névtelen), *dicsőülteik* (Katalin Legendája) stb. Néha a második *tat* mint igazi szenvedői képzőt is fölveszi „Adjon módot énekem, kibem én az én hazámnak javára és megmaradására méltán indultattassam.” Báthori István király. (Történelmi tár. VIII. köt.).

ÚN; ÚNALOM; ÚNSZOL; ÚNTAT stb. lásd UN; UNALOM, UNSZOL; UNTAT stb.

ÚNY, falu Esztergom m.; helyr. *Úny-ba, —ban, —ból*.

ÚR, v. UR, fn. tt. *ur-at*, harm. szr. —a. Ragozatlan állapotban helyesebb szokással megnyujtva ejtik: *úr*, továbbá az öszvetételekben is mind megnyujtva, mind röviden ejtethetik, mint: *úr- v. urbér, úrfi, úrgomba, úrnapi, úrszék stb.* ámbár sokan, kivált a dunántúliak rövidíteni szeretik. A viszonyragok előtt, kivévén a tárgyesetet és ettől függőleg a többest, hasonlóképen lehet az *ü* hosszú is, rövid is: *úrral v. urral, úrhoz v. urhoz, úrnál v. urnál, úrtól v. urtól; így: úrba, úrban, úrból, úrra, úron, úrról, úrig; ellenkezőleg a tárgyesetben (mint fentebb), továbbá a többesben s a személyragok és képzők előtt rendszerént megrövidül: urat, urak, uram, urad, ura, urunk (a régi Halotti beszédben: uromk), uratok stb. továbbá: uracs, urak, uralkodik, uraság, urodalom, uratlan. Az *i*, és birtokot jelentő *é* s *ei* képzők előtt lehet *úri v. uri, úrias v. urias, úrilag v. urilag; úré v. uré, úrei v. uréi*. Amely származékok a hosszú. Ü alatt nem fordulnak elő, azokat l. a rövid Ü alatt. Egyébiránt v. ö. Ü betű. — 1) Férfi személy, ki a társadalomban bizonyos rang, méltóság, vagy hivatalnál fogva mások fölött áll, s némi hatalmat gyakorol, *A fejedelem a maga országában legnagyobb úr. A király a mi legkegyelmeseb urunk. Fő úr, zászlós úr, ne-mes urak. Vármegye, város urai. Sós urak. Felsőes, fenséges, főméltóságú, nagyméltóságú, méltóságos, nagyságos, tekintetes, nemzeti úr. Főtisztelendő, tisztelendő, tiszteletes úr. Püspök, kanonok, prépost, apát, esperes urak. Gróf, báró úr. Urak kérése parancsolás (Km.). Mikor az urak tanácsból fölkelnek, mindig okosabbak. (Km.). Nagy úr, előkelő rangú úr. Nagy úrnak is van ura. (Km.). Nagy urak kedve nyúlhaton jár. (Km.). Nagy urak keveset adni szegénylenek, sokat adni nem akarnak. (Km.). Senki sem nagy úr szolgája előtt. (Km.). Nincsen oly nagy úr, ki meg nem szorúl. (Km.). Némelyek a „nádor” szót is nagy úr-ból származottnak vélik. L. NÁDOR. Bibliái nyelven kitünőleg az Isten és Megváltó neve mind más szókkal együtt, mind önmagában. Úristen. Menny és föld ura. Seregek ura. ¹Uraknak ura. Úr anyyala. Uram fia! (Jézusom!) Monda az úr az én uramnak. (109. zsoltár). Elnyugodott az úrban. Az úr adta, az úr elvette. Krisztus urunk. Úr asztala. Úr vacsorája. Úrnapi v. Úr napja. Úr mennybemenetele. Úr színe változása (transfiguratio domini). Úr születése. Tréfásan szólva, alig úr, v. kurta úr, ki külső viseletre és módjára nézve alig különbözik a köz embertől, de mégis urat játszik, s annak tartja magát. 2) Szélesb ért. minden férfi személy, kinek hatalma van parancsolni valakivel. Ki sarkalja urát, inkább veszi hasznát. (Km.). Ki urával perel, Isten az orvosa. (Km.). Minden gazda ura a maga szolgájának, cselédjének. A mester ura az ínasának. Gazd' uram, mester uram. „Bódogok a szolgák, kiket műkor jövend az úr, lelend vigyázattok.”**

(Müncheni cod. Lukács. XII.). Az *úr* és *szolga* viszonyos fogalmak, honnan e közmondatok: *Magad uram ha szolgád nincs. Eb ura fadó, eb ura kúrta*, azaz, nekem nem parancsol, ebnek parancsol. *Aki jó szolga nem volt, nem lesz abból jó úr. Nincs oly nagy úr, kinek ura nem volna. Majd uradra találok én. Maga ura*, ki másoktól független, s tetteiről kénye szerint rendelkezik. 4) A magyar asszony urának nevezi férjét, (mely törökül: *er*, mongolul: *ere*, szürjänül: *verüsz*); s férje testvérbátyját néhutt *öregbik*, v. *nagyobbik*, öcsését pedig *ifjabbik* v. *kisebbik* urának.

„Nem szeretem az uramat, hajja ha!
Csak az ifjabbik uramat, hajja ha!“

(Népd.).

Ura hagyott asszony. „Ez jámbor asszonynak az ő ura.“ „Felele ez asszonyi állat, ez kórokat az én uram igön nem szereti.“ „Ezön közbe az asszonynak ura haza jöve.“ (Góry-codex, 40. l.). 5) Bizonyos jószág-nak birtokosa. *Földes úr, házi úr* v. *ház ura. Hamar lehet valaki úr, de későre jó.* (Km.). *E jószágnak nincs ura, azaz, elhagyott, bitang.* 6) Közöséges tisztelet-czim, melylyel nem csak rangban levő, hanem a köz-néphez tartozó személyeket is szokás megtisztelni. *Tanácsos úr, elnök úr, szolgabíró úr, jegyző úr, ezredes, kapitány, hadnagy, őrmester úr. Szomszéd úr.* Különösen a rokonsági nevekhez kapcsoljuk: *atyám* v. *apám uram, bátyám uram, öcsém uram, komám uram, sógor uram, ipam uram, vőm uram, vődárs uram, nász uram, fiam uram*, melyek közül némelyeket idegen szokás szerint megfordítva használnak, kivált az úri renden levők, minthogy az eredeti magyar szórendet köznépi-esnek tartják, mint: *uram atyám, uram bátyám, uram öcsém.* Régi közdivat szerint és a közrendüeknél ma is szokásban van az *uram* czímezés akkor is, midőn az illető személyről mint távollevőről szólunk. pl. *Bíró uramhoz megyek. Ispán uramnál voltam. Tegnap Szabó Pál urammal találkoztam. Kis Péter uramat tiszteltetem.* L. URAM (U betűi alatt) 7) Átv. Szavának ura, megtartja szavát. *Urát adni valaminek, okát, eredetét kimutatni, igazolni.*

Minthogy az *úr* tulajdon értelemben bizonyos rangi, és hatalmi fokon, magasságon álló személyt jelent: okszerűleg azon hasonló gyökű szók neme alá sorozható, melyek valami magasat, emelkedettet jelentenek, mint *orr, orj, orom* (mongolul: *oroi*), *óriás, hóri* stb. V. ö. R, gyökhang. Hasonló véleményen van Adelung a *Herr* szóra nézve, mely valamin a latin *her-us*, és hellen *ἡρως* a magyar *úr* szóhoz hasonló. Vámbéry szerint is uigur nyelven *uri* v. *uri* am. magas; előkelő. — A régieknél és némely palócztáji kiejtéssel *or* v. *ór*, honnan: *ország*, régi-esen: *urszág*, pl. a régi Halotti beszédben: *mönnyi uruszág* (írva: munhi uruzag, aza mennyország), am. urság. Igen nevezetes rokonsága van a Zoroaster alapította vallásos rendszerben előforduló *Ormuzd* szó (az ő persa vallásban a jó istenség neve) első

résében (*or*), mely a nyelvészek általános tanuság-tétele szerint am. dominus, Herr, tehát legközelebbi rokonságban áll vele a magyar „úr“. Egyébiránt az teljes alakjában eredeti zend v. óbaktirai nyelven: *ahura* v. *ahuró* s összetéve *mazdáo* szóval: *ahuro mazdáo* (innen a későbbi nyelvekben *ormazd*, *ormuzd*, Ὠρομάζης) v. *mazdáo ahuró* (Schleicher. Chrestomathie.) am. nagybölcs úr, v. nagyhatalmú úr.

ÚR ANGYALA, Isten angyala v. küldötte. Így nevezik azon imát is, mely így kezdődik: „*Úr angyala köszönté szép szűz Máriát.*“

ÚR ASZTALA, Idvezitőnk rendelete szerint az úrvacsorával fölkészített asztal a protestansoknál. — Néha jelenti az úrvacsorával éleést is. V. ö. ÚR-VACSORA.

ÚRBÉR, URBÉR, (1), (úr-bér) ösz. fn. Általán azon szolgálatok és tartozások együtt véve, melyekkel a jobbágy illető földesurának 1848-ik év előtt kötelezve volt. V. ö. HÜBÉR.

ÚRBÉR, URBÉR, (2), pusztá Szala m.; helyr. *Úrbér-én, —re, —ről.*

ÚRBÉRI, URBÉRI, (úr-béri) ösz. mn. Úrbért illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Úrbéri kötele-ség, járandóság, szolgálat. Úrbéri törvények. Úrbéri telkek, földek.*

URBÉRISÉG, (úr-bériség) ösz. fn. Úrbéri álla-pot. V. ö. ÚRBÉRI.

ÚRBÉRTÖRVÉNY, (úr-bér-törvény) ösz. fn. Az urbéri szolgálatokra, telkekre vonatkozó törvény.

ÚRDAL, URDAL, (ur-dal) áth. m.; *úrdalt.* Magasabb helyről mondják, midőn ez valamely vidék fölött emelkedve a rajta állónak azon egész vi-dékre kilátást nyújt. *A Gellért hegye úrdalja Buda-Pestet.* Új szó. Szokottabban: *uralg Buda-Pesten.*

ÚRDOLGA, (úr-dolga) ösz. fn. Napi munka, melyet a jobbágy illető földesurának javára az úrbéri törvények rendelete vagy régi szokás szerint gyalog vagy szekérrel végezni köteles volt; máskép: *robot.*

ÚRFELMUTATÁS, (úr-fel-mutatás) ösz. fn. A szentmiseáldozatnak azon része, midőn a pap a Krisztus testévé változtatott ostyát, és kehelyben a Krisztus vérévé változtatott bort fölemelvén a nép-nek mutatja.

ÚRFI, URFI, (úr-fi) ösz. fn. A szoros ért. vett úri rendhez tartozó apának fia, férfigyermeke, azon ideig, míg férfi korba nem lép. E nevezet nemesebb mint az *ifjúúr*, melylyel a középrendüeket is szokták czímezni. *Gróf úrfiak, báró úrfiak, nemes úrfiak.* A nőnemre nézve megfelel neki *kisasszony*, honnan e közmondat: *Sok a kisasszony, kevés az úrfi.* Ré-gente: *úrfiú.*

„Elő egy ifjú Várdai Simon,
Kinek anyja é- naponkéd sírhn!
Bizon, ő kegyes úrfiú vala,
Ki pattantyú miá ott hala“

(elő régiesen=első, é=éj, é-naponkéd=éj-naponként, sírhn=sírjon).

(Szabács viadalja. Ének a XV. századokból. Századok. 1872. 20. l.).

A Carthausi Névtelennél úrfiu am. Krisztus. „Mikoron írának úrfü-sziletetnek utánna ezerkét-száz harmincegy esztendőben.“ (Toldy F. kiadása 148. l.).

ÚRFÖLD v. ÚRFÖLDE, pusztá Pozson m.; helyr. *Úrföld-ön*, —*re*, —*ről*. vagy *Úrföldé-n*, —*re*, —*ről*.

ÚRGOMBA, (úr-gomba) ösz. fn. Némely galócák neme alá tartozó gombafaj, melynek szélei sötét színűek, s innen befelé sötét sugarak, mintegy csillagot képezve nyúlnak el. (Agaricus equestris. Németül: Sternschwamm, Ritterschwamm). Párizspapai, Simai Kristóf és mások szerint boletus. — „Igen érette voltam minden felé, de soholt az úrgombának szereth nem tehetem.“ Levél 1559-ből (Szalay Ág. 400. m. l. 330. l.).

ÚRHIDA, pusztá Fehér m.; helyr. *Úrhida-ra*, —*n*, —*ről*.

ÚRHODIK, (úr-hod-ik) l. ÚRIASKODIK.

ÚRHÖLGY, URHÖLGY, (úr-hölg) l. ÚRNÉ alatt.

ÚRI, URI (1), (úr-i) mn. tt. *úri-t*, tb. —*ak*. 1) Urat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Úri tiltózat*, *úri ház*. *Úri szokás*, természet. *Úri rend*, személy. 2) Különösen, a maga nemében nemesebb, finomabb, előkelő. *Úri magatartás*, *úri műveltség*, társalgás, *úri élet*. *Úri asszony*. *Úri pompa*, *koldus konyhá*, nem egyez a tisztességgel. (Km.) V. ö. ÚRIAS.

ÚRI, URI, (2), falu Pest m.; helyr. *Úri-ba*, —*ban*, —*ból*.

ÚRIAS, URIAS, (úr-i-as) mn. tt. *úrias-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Az uraknál divatos szokásu, módú; különösen finomabb, nemesebb, büszkébb, előkelőségre mutató; fényes, pompás. A nyelv szokás végül nyúlva is használja: *úriás* v. *uriás*, mint *kaczkias* helyett *kaczkíás*. Ilyen *óriás* is a helyesebb *óriás*, azaz *hóriás* helyett, az *óri hóri* törzstől.

ÚRIASAN, URIASAN, (úr-i-as-an) ih. Úrias módon, úri szokás, divat szerint; nemesen, finomul; fényesen, pompásan. *Úriasan tartani*, *viselni magát*. *Úriasan élni*, *lakni*. Némely nyelv szokással: *úriasan*. V. ö. ÚRIAS.

ÚRIASKODÁS, URIASKODÁS, (úr-i-as-kod-ás) fn. tt. *úriaskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Úrias szokások gyakorlása; pompáskodás, fény-üzéskedés.

ÚRIASKODIK, URIASKODIK, (úr-i-as-kod-ik) k. m. *úriaskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Úrias életmódot, szokásokat gyakorol, pompáskodik, nagy urat játszik.

ÚRI ASSZONY, l. ÚRNÉ alatt.

ÚRI GOMBA l. ÚRGOMBA.

ÚRI IMA, ÚRI IMÁDSÁG, Krisztus urunk tanította rövid ima, meg van írva Máté 6-dik és Lukács 11-dik fejezetében s így kezdődik: *Mi Atyánk*. (Az egész úri ima magyar fordítmányában hibásan használják a személyragok mellett a sze-

mélynévmásokat is, a mennyiben ezeket a hangsúly ez imában épen nem kívánja; az egész helyesen így volna: *Atyánk!* ki vagy mennyekben. Szenteltessék neved. Jöjön el országod. Legyen akaratod mint mennyben úgy e földön is. Mindennapi kenyerünket adjad nekünk ma. És bocsásd meg vétkeinket stb.)

ÚRI JOG, a volt urbériségben azon szolgálatok öszvege, melyek a földesúr részére teljesítették. V. ö. ÚRBÉR.

ÚRILAG, URILAG, (úr-i-lag) ih. Úri módon, mint úrhoz illik, mint az urak szokták. *Úrilag fogadni*, *megvendégszolgálni* valakit.

ÚRI REND, ösz. fn. A társadalmilag megállapított viszonyok szerint a szoros ért. vett urak, vagyis előkelők, rangban levő személyek osztálya. V. ö. ÚR.

ÚRI SÁRMA, a hathimesek seregébe, s egy-
anyások rendébe tartozó sárma növény nem egyik faja; főköcsánja leveletlen; ezen levő köcsánkái váltogatók, ágformák, szártetézők; hímzárlai váltogatva szélesek és keskenyek; levelei szálasak, válusok, üszögös hegyűk. (Ornithogalum umbellatum). Köznépiesen: *úrivirág*, *madártéj*.

ÚRISTEN, (úr-isten) ösz. fn. Élünk vele, midőn az „Isten“ szót nagyobb tisztelettel kívánjuk említeni.

ÚRISZÉK, URISZÉK, (úri-szék) ösz. fn. l. ÚRSZÉK.

ÚRITÖK, URITÖK, (úri-tök) ösz. fn. Tökfaj, melynek kobakja kemény, de nem fás héju, nagyra nő, sokféle színű és formájú, sima vagy cserhéju; levelei nagyok, szívesek, tompák. Főve, de kivált sültve sokan nyaláncsággul eszik. Néhutt másképp: *dinka*, *linka*, *patyolatök*, *selyemtök*, *sültök*. (Cucurbita pepo).

ÚRI VACSORA l. ÚRVACSORA.

ÚRIVIRÁG, (úri-virág) ösz. fn. l. ÚRI SÁRMA.

ÚRJOG, (úr-jog) l. URI JOG.

ÚRJÖVETEL, (úr-jövetel) l. ÚR JÖVETELE.

ÚR JÖVETELE, szokott latin nevezettel: *advent*. A római katolikusok egyházi évében azon ájtatos előkészületi időszak Krisztus urunk születésének előinneplésére, mely karácson előtt négy vasárnapot, s ugyanannyi egész, és néha csonka hetet foglal magában. Ekkor tartatnak az úgynevezett hajnali misék. Advent első vasárnapján kezdődik az új egyházi év.

ÚRJÖVETELI, (úr-jöveteli) ösz. mn. Úr jövetelét illető, arra vonatkozó. *Úrjövetei időszak*. *Úrjövetei imák*, *énekek*.

ÚRKODIK, (úr-kod-ik) k. m. *úrkod-tam*, —*tál*, —*ott*, l. ÚRIASKODIK.

ÚRKÚT, pusztá Veszprém m.; helyr. *Úrkút-ra*, —*on*, —*ről*.

ÚRKÚTBÁNYA, falu Veszprém m.; helyr. —*bányá-n*, —*ra*, —*ről*.

ÚRLAK, URLAK, (úr-lak) ösz. fn. Ház, nevezetesen kastély vagy palota, mely különösen az illető úrnak lakul szolgál.

ÚRMENNYBEMENETELE; az általános keresztény egyházban azon ünnep, mely Krisztus urunk mennybemenetelének emlékeztére van szentelve; máskép: áldozó csüttörtök.

ÜRMEZŐ, falu Máramaros m.; helyr. *Úrmező-re*, —n, —ről.

ÚRNAP, URNAP (úr-nap) ősz. fn. A római katolikus egyházban sátoros ünnep, melyet 4-dik Orbán pápa 1262. évben rendelt, mint Szentháromság vasárnapja után következő csüttörtökön megtartandót. Krisztus urunk testének emlékét dicsőítő örömmünnep. (Festum corporis Christi.)

ÚR NAPJA I. ÚRNAP.

ÚRNÉ, URNÉ, (úr-né) fn. tt. *urné-t*. Szabatosan szólva, úrnak neje, felesége, hitvese, mint: *hercegné*, *herceg neje*, *grófné*, *gróf neje*, *bároné*, *polgárné*, *pórné*, *zsidóné*; *biróné*, *jegyzőné*, stb. Újabban szokásba jött a német *Heirín* v. *Gebieterin* helyett használni, s ez értelemben előfordul Molnár Albertnél is; de ezt a népies nyelv köz szokás szerint *asszony* szóval fejezi ki: *úri asszony*; különösen a czimezésekben a férfit jelentő *uram-nak* megfelelőleg: *asszony* v. *asszonyom*, pl. *sógoruram*, *sógorasszony*; *komámuram*, *komámasszony*; *szomszéduram*, *szomszédasszony*; *fiamuram*, *menyemasszony*, *magyarok asszonya* *boldogságos szűz Mária*. Sőt hogy a né még a czimezésekben is feleséget jelent, mutatják az ily szólítások: *ispánné asszonyom*, *biróné*, *kántorné asszonyom* stb. Egy 1550-iki levél czimzetén eléjön *uramné*. „Ez levél adassék Gyczy Zuzánna asszonynak, Zalay Kelemen uramnének, nekem tisztelendő asszonyomnak.” (Szalay Á. 400 m. l. 70 l.) Egyébiránt, ha a latin *dominát* mint úri rangú nőt akarjuk kifejezni, inkább *urnő-nek* mondhatjuk, mint *hercegnő*, *grófnő*, *báronő*, *polgárnő*, *pórnő* jelentenek hercegi, grófi, bárói, polgári, póri rendből való nőt. A pórnőből urné lesz, ha úr veszi el feleségül, és az urnőből pórné, ha pórhoz megy férjhez. A bárónőből lehet grófné, s a báróhoz menő grófnőből báróné stb. Némelyek szerint: *úrhölgy*. Némely vidéken hallható: *úrasszony* azaz úri asszony. V. ö. —NÉ; NŐ.

ÜRREND I. ÚRI REND.

ÚRSZÁD, falu Bihar m.; helyr. *Úrszád-on*, —ra, —ról.

ÚRSZÉK, (úr-szék) ősz. fn. A régibb magyar törvénykezési rendszerben főleg jobbágyi viszonyokban a földesúr költségén időszakonként tartatni szokott bíraskodás, mely a földesurnak (ki azonban saját ügyeiben részt nem vehetett) vagy az általa erre megkért személynek elnöklelte alatt, állott még két érdektelen meghívott bíróból és az illető járásbeli szolgabíró és esküdthől. E bíróság eleibe tartoztak még a jobbágyoknak egymásközi mindenféle személyes és vagyonbeli perek, sőt ha az uradalom pallosi joggal bírt, büntető ügyeik is.

ÚRSZOLGÁLAT, (úr-szolgalat) ősz. fn. Mindenféle szolgálat, melylyel a jobbágy illető földesurának tartozott; úrdolga, robot.

ÚRTÁRS, (úr-társ) ősz. fn. Kik bizonyos uri hatalmat egymással közös joggal gyakorolnak, azok egymásnak úrtársai, pl. osztatlan testvérek.

ÚRVACSORA, (úr-vacsora) ősz. fn. Innepélyes egyházi szertartás, midőn a hívek áldoznak, vagyis római katolikus értelemben az oltári szentséget magokhoz veszik; protestáns ért. a pap által megáldott kenyérben és borban részesülnek. Minden keresztény felekezetek ez által önmaga Krisztus urunk rendelete szerint utolsó vacsorájának emlékét állít meg („Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.”).

ÚR VACSORÁJA I. ÚRVACSORA.

ÚR VÉTELE, ősz. fn. A római katolikusoknál úrvacsorában részesülés.

ÚRVÖLGY v. ÚRVÖLGYE, besztercebányai telep Zólyom m.; helyr. *Úrvölgy-re*, —ön, —ről; v. —völgyre-re, —n, —ről.

ÚSZ és ÚSZIK. E két igét a közösebb szokás fölváltva használja, holott szabatosan véve *úsz* cselekvő, *úszik* pedig szenvedő értelmű. Ugyanis *úsz* minden ember és állat, midőn önszántából, v. és önerejénél fogva bizonyos folyadék felszínén vagy között ide-oda mozog, tovább nyomul, halad; valamint *csúsz*, a ki valamely sima, síkos, de szilárd talap fölött talpát vagy testének valamely részét súrolva tovább halad; és *mász*, midőn kezeit vagy lábait szétterpesztve hason megy; továbbá *kúsz* az ember, vagy más állat, midőn valamely magasabb testbe pl. fába kapaszkodva hason megy fölfelé. Ellenben *úszik* minden lélektelen test, melyet a folyadék magával visz, ide-oda mozgat, pl. a vízbe dobott tők, darabfa, vagy hajó; hasonlóan *csúszik* a szán, midőn húzzák, vagy a lejtőn lebocsátják; *kúszik* a sövényre, fára futó növényinda. A *mászik* alak hibás, mert másmint csak élőállat önerejéből szokott, honnan a *csúszó-mászó* állatok nevezete. Ezek szerint:

ÚSZ, önh. m. *úsz-tam*, —tál, —ott, par. —sz. *Úsz az ember, hason, hanyatt, féloldalt, vizet tiporva. Úsz a hal, a lud, a réce. Átúszni a Dunán v. Dunát. Kiúszni a partra. Víz mentében víz ellen úsz. A béka úsz is, mász is. A kigyó a vízben úsz, a földön csúsz. V. ö. ÚSZIK.*

E szóban a távozás, tovahaladás alapfogalma rejlik s legközelebbi rokona azon *isz* gyök, melyből *iszam*, *iszamodik*, *iszánkol* származtak, továbbá *os-on* v. *us-on* gyöke is. Idegen nyelvekben egészen egyezik vele a mandu *uszu-me* (abwärts fliesen), Vambéry szerint a jakut *uszun* (usz-abun?) csagataj *üz-mek*, oszmanli *jüz-mek*. Budenz hasonlításaiiban sz helyett többnyire j van pl. ész *uju-*, votják, vogul *uj* stb.

ÚSZÁS, USZÁS, (úsz-ás) fn. tt. *úszás-t*, th. —ok. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki úsz vagy úszik. V. ö. ÚSZ, ÚSZDA, (úsz-da) I. USZODA.

ÚSZFA, (úsz-fa) ősz. fn. Általán minden fa, mely a vízbe dobva, vagy esve tovább halad. Különösen egész szálfák, vagy hasábok, melyeket a vizen úsztatva szállítanak bizonyos helyre.

ÚSZFALU, falu Sáros m.; helyr. —*falu-ba*, —*ban*, —*ból*.

ÚSZIK, k. m. *úsz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*szál*.

1) Mondjuk mindenféle lélektelen testről, mely az illető folyadéknál fajilag könnyebb, midőn annak felszínén lebeg, ide-oda mozdul, száll, tovább halad. *Úszik a tők, a hajó. Az árvizen mindenféle gizgaz, fadarab úszik. Az elbomlott hajó gerendái, deszkái szerzetést úsznak a vizen. A vizitők levelei úsznak a tó szí-
nén.* 2) Használtatik különféle átvitt, képes és költői kifejezésekben. *Könyvekben úsznak szemei. Egész teste vérben úszott. Úszik a felhő a levegőben.*

„Szöke fodor felhők, hattyúi az égnek,
Úsznak vala tükrén a mennyei kékek.”

(Arany J.)

Hosszu ruhája utána úszik a porban. *E tésztás étel úszik a zsirban, vajban. A lében itt-ott úszik egy-két szál metélt. Nagy bőségre vonatkozik az ily mondatokban. Úszik a borban. Minden gyönyörben, bőségben torkig úszik.*

A mely származékokban az *u* állandóan rövid, mint *usza*, *uszadék*, *uszály*, *uszány*, *uszovány*, *uszkár*, *uszkorál* stb. azok az *U* betű alatt fordulnak elé.

ÚSZKÁL, USZKÁL, (úsz-og-ál) gyak. önh. m. —*t*. Folytonosan, gyakran némi könnyűséggel, játszilag ide-oda úsz. *A fürge halak szabadon uszkálnak a vízben. Képzésre hasonlók: csuszkál, mászkál.*

ÚSZKÁLÁS, USZKÁLÁS, (úsz-og-ál-ás) fn. tt. *uszkálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn az ember vagy más állat uszkál. V. ö. ÚSZKÁL.

ÚSZÓ, USZÓ, (úsz-ó) mn. tt. *uszó-t*. A ki vagy ami úsz vagy úszik. *Úszó gyermekek. Tavakban úszó vízimadarak. Dunán úszó hajók, tutajok. Könyvekben úszó szemek. Vérben úszó test.* V. ö. ÚSZ; ÚSZIK.

ÚSZÓ — v. USZÓCSIGA, (úszó-csiga) ösz. fn. Hasas, alúl kevéssé lapos héju, félkerék nyílásu, orsóajku, vizek színén uszkáló csigák neme. (Nerita).

ÚSZODA v. USZODA (úsz-o-da) fn. tt. *úszo-dát*; l. ÚSZÓISKOLA.

ÚSZÓ — v. USZÓHÁRTYA, (úszó-hártya) ösz. fn. Vizi állatok lábai, illetőleg ujjai közötti hártya, mely az úszást elősegíti.

ÚSZÓ — v. USZÓHELY, (úszó-hely) ösz. fn. Alkalmas, pl. korlátokkal kerített helyiség, hol kényelmesen fürödni, uszkálni lehet.

ÚSZÓ — v. USZÓHÓLYAG, (úszó-hólyag) ösz. fn. 1) Felfújtt ökör- v. tehénhólyag, melyet az úszók derékra kötnek, hogy a víz fölött könnyebben lebeghessenek. 2) A halak hólyaga, vagyis a halak hasában levő s levegővel tölt hólyag, mely az úszást fölötte könnyíti.

ÚSZÓ — v. USZÓISKOLA, (úszó-iskola) ösz. fn. Úszóhely, melyben úszni tanulnak. Másképen: *úszoda* v. *uszo-da*.

ÚSZÓ — v. USZÓLÁB, (úszó-láb) ösz. fn. Láb, melynek ujjait úszóhártyák kötik össze, milyenek a vízi madarak, s más vízi állatok lábai; lúdláb, lúdtalp.

ÚSZÓ — v. USZÓMADÁR, (úszó-madár) ösz. fn. Általán minden vízi madár, különböztetésül az egyedül szárazon lakó s levegőben szállongó madaraktól.

ÚSZÓ — v. USZÓMÁSZÓ, (úszó-mászó) ösz mn. és fn. Azon kétlaki állatok neve, melyek a vizekben úsznak, s a szárazon másznak, pl. a békák.

ÚSZÓ — v. USZÓMESTER, (úszó-mester) ösz. fn. Az úzás szabályait, módját értő és gyakorló személy, ki másokat úszni tanít.

ÚSZÓ — v. USZÓÓV, (úszó-öv) ösz. fn. Kötél-szárral ellátott öv, vagy heveder, melyet az úszni tanulónak derekára kötnek, s melynek szarát az úszó mester tatja. Továbbá azon öv, melylyel az úszóholya-got a derékra kötik.

ÚSZÓ — v. USZÓRUHA, (úszó-ruha) ösz. fn. Ruha, melyet a fürdők, úszók szoktak magukra venni, mely rendesen egy kurta száru nadrágból áll.

ÚSZÓ — v. USZÓSAPKA, (úszó-sapka) ösz. fn. Sapka, melylyel a fejet fődve úszni, illetőleg az uszodában fürödni szoktak.

ÚSZÓ — v. USZÓSZÁRNY, (úszó-szárny) ösz. fn. Szárnyhoz hasonló szálkás hártyák a halak tes-tén, melyek uszáskor evezőül szolgálnak.

ÚSZOTTFA, (úszott-fa) l. ÚSZFA.

ÚSZSZAKÁL, (úsz-szakál) ösz. fn. Növénynem az egyhimesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje nincs, vagy egy kis kétfoku párkánya van a magzat felett; bokréája nin-s; magva egy. (Hip-puris). Különösen a *lófark-úszszakál*, melynek levelei a víz felett merőn, a víz alatt lekonyulva állanak; máskép köznyelven: *vízi lófark*. (Hippuris vulgaris.)

ÚSZTAT, USZTAT, (úsz-tat) mivel. m. *úsz-tat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *úsztass*. 1) Valamely álla-tot a vízbe visz, vagy hajt, vagy vet, a végett, hogy úszszon, hogy megfőrdjék. *Lovakat, juhokat úsztatni. A csordát átúsztatni a folyón.* 2) Holmi, a viznél fa-jilag könnyebb testeket a vízre bocsát, hogy ideoda vagy bizonyos helyre úszszanak. *Talpakat, fahasá-bokat aláúsztatni a folyón.* V. ö. ÚSZ; és ÚSZIK.

ÚSZTATÁS, (úsz-tat-ás) fn. tt. *úsztatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által eszkö-zöljük, hogy valaki v. valami úszszon, illetőleg úsz-szék. V. ö. ÚSZTAT.

ÚSZTATÓ, (úsz-tat-ó) mn. és fn. tt. *úsztató-t*. 1) Aki úsztat. 2) Bizonyos helyiség a tóban, folyóban stb. hol a barmokat úsztatni szokták. V. ö. ÚSZTAT.

ÚSZTATOTTFA, (úsztatott-fa) l. ÚSZFA.

ÚT, fn. tt. *út-at* v. *ut-at*. Személyr. *út- v. ut-am*, —*ad*, —*ja* v. —*a*, —*aim*, —*aid* stb. Jelent menést, járást valamely távolabb helyre, vidékre, országba stb. *Útra készülni. Útnak indulni, eredni. Úton lenni. Útravaló költséget, máhát vinni. Nagy útat tenni. Útat vetni* = tenni.

„Ha már eljössz hozzám, kedves,
Kérlek hosszú utat ne vess.”

(Népd.).

Útról megtérni. Unalmas, mulattató út. Útban, útközben. Fele úton, fele útján. 2) Jelenti azon vonalt, vagy irányt, melyen bizonyos test mozogva helyről helyre halad. Egyenes, görbe, keringős, csavargós, lejtős, meredek út. Tengeri út. Levegői út. Szeklek, felhők, folyók útja. Szorosb ért. kisebb nagyobb szélességű térhuzam a földszínen, melyen valaki v. valami tovább-tovább halad. Széles, szoros, keskeny, sima, rögös, száraz, poros, sáros, kátyolos út. Járt, járattan mély út. Gyalog út, kocsút, v. szekérút, szánút, vasút. Csinált, töltött út, Országút, postásút, közlekedési út. Félrevaló út. Nap útja, csillagok útja, azaz pályája, forgása. Keresztút, egy másikat átmetsző út; különösen bőjti ájtatosság a római katolikusoknál, Urunk fölfeszítésének emlékeztetére. Oldalút, középut, résút. Útat nyitni, törni, csinálni, javítani. Útat váltani valamerre. Másfelé venni az utat. Útat tévesztetni, vesztetni. Ez az út félre vezet. Kitérni az útból. Letérni az útról. Útnak indulni. Jó úton járni, átv. ért. valamit helyesen, célirányosan folytatni, jó oldalánál fogni föl. Útat mutatni valakinek, útba igazítani; átv. ért. elűzni, elhajtani, kiadni rajta, kiadni az utat valakinek. Alá is út, föl is út, vagy arra az út, merre a kerékvágás, mehetsz miattam a merre tetszik. Egy darab utat megtenni. Az útnak, nagyobb része még előttünk van. Hat, tíz, száz mért földnyi utat tenni. Út válamatja, a szekelyeknél jelent a válaszüton azon tájékat, hol az út elágazik.

Eléfordul több átv. értelmű mondatban, pl. valakinek útjában állani, lenni, tetteiben, működésében akadályozni. Úton útfélen találkozni valakivel, mindenütt, gyakran. Az erény útján járni. Istenes utat követni. Az Isten útján haladni. Minden úton módon rajta lenni, egész erővel iparkodni.. Útját állani valakinek, útban kifosztás végett megtámadni. Útnak, szónak nincsen vége. (Km.). Egy úttal ezt is elvégeztem, azon egy ízben, a többivel egyszerre. Általán jelent erkölcsi és szellemi irányt, vagy módot, mely szerint valamit teszünk, végzünk. Ily úton semmire sem megyünk. Folyamodás útján jutni valamihez. Valamely ügyet a törvény útjára vinni. Ennek ez az útja. Legbiztosabb út az egyenes út. (Km.) Legjobb a középút, stb. v. ö. ÖSVÉNY, CSAPÁS.

Mi hangzójának mértékét illeti, közösebb szokás szerint a viszonyragok előtt inkább hosszú: *útat, útak, útam, úton, útig, útban, útra* stb. valamint az őszvetételekben is: *útszindó, útfél, útmutatás*. stb. De túl a Dunán általában rövidíteni szeretik, különösen a képzők előtt, pl. *utas, utasít, utal, utalvány, utazik*. stb.

Egyezik vele a mongol *ot* törzs az *ot-khu* igében (Kowalewskyk átirása szerint), v. *od* törzs *od-khu* igében (Schmidt-nél és Jülg-nél), mely am. a német *gehen, sich wohin begeben*. Az *ot* v. *od* törzs sajátlag azt teszi: menj. Hogy a magyar az *út* szót igeiként is használja, mutatja az *utufutu* ikerített szó, mely am. lótofutó, továbbá e közmondatt: *Útfut, minden házba befut*. Továbbá egyezik vele a hellen *ὁδός* (=út) törzse *ὁδ*, s ezzel a szláv *hodim, godim, já-*

rok kelek; és az előtét *pút*, honnan *putnik* szlávul am. utas, zarándok. Vámbéry-nál előjön csagataj nyelven: *öt* (a mongol után inkább *ot*?) elhaladás, menés, *öt-mek* elhaladni, men-ni. Mennyiben a mozgás, haladás alapfogalma rejlik benne, rokon vele a magyarban a mérésre vonatkozó *jut*, s talán azon *id* is, melyből *idő, ideg, idegen* származtak; ezekkel ismét a latin ige *it*, mint az *it-er* gyöke. Ide sorozható Budenz J. szerint a vogul *uont, uot* is, mely am. utat jelölő jegy; lapp *vuotto*, nyomot hagyni (vestigia ponere).

ÚTAL, v. UTAL, (ut-al) áth. m. *utal-t*. 1) Valakit bizonyos útra, vagy helyre igazít. *Jobbra, balra utalni valakit. Engem ide utálnak, nem tudom, jó helyre jöttem-e. A jövevényt a vendégfogadóba utalni.* 2) Valakit valakihez fizetés fölvetelére utasít. 3) *Átutal* am. bizonyos téren, vonalon utat hasít. *Átutalni a szántóföldet, által menve utat taposni rajta.*

ÚTÁL, UTÁL, áth. m. *útál-t*. 1) A külérzésekre undorítólag, s csömörletesen ható valamely tárgytól némi borzalommal visszahúzza magát. *Útálni a varangyos békát, a kígyót, s holmi undok csuszómaszókat, férgeket. Útálja a bort, pálinkát, mennyiben, ha innék belőle, fölkeverné a gyomrát. Ezt az ételt utálom, nem ehetem belőle. Megutálni a büdös dögöt, az okádékot, a fekélyes testet. Másképp így ejtjük: undorodik tőle.* 2) Belérzéke bizonyos erkölestelen dologtól vagy személytől visszaborzad. *Útálni a fajtalan beszédeket, szemtelen taglejtéseket. Útálni a vérengző, kegyetlen zsarnokot. Utálom őt, mint a bűnömöt. Utálom, gyűlölöm.*

Alapfogalomban és gyökhangban egyezik az *un*, *undok, undor* szókkal, s talán eredetileg *undál* volt, az *und* törzstől. V. ö. UN. Idegen nyelvekben legközelebbi rokona a latin *odi* s ennek származékai: *odium, odiosus* stb. Rokon még Vámbéry szerint az uigur *uszal* (rest, kedvetlen) a csagataj *uszal* (csúnya, utálatos) az oszmani *uszan-mak*, (utálni, restelni, nem szeretni).

ÚTALÁS, UTALÁS, (út-al-ás) fn. tt. *utalás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit utálunk. V. ö. ÚTÁL.

ÚTÁLÁS, UTÁLÁS, (útál-ás) fn. tt. *útálás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Az undortól föllázadt kedélynek működése, midőn valamit v. valakit útál. V. ö. ÚTÁL.

ÚTÁLAT, UTÁLAT, (útál-at) fn. tt. *útálát-ot*, tb. ok, harm. szr. —a. Állapot, melyben a kedély szenved, midőn valamit útál. *Útálattal érezni. Útálattal fordulni el valamitől.* Alapfogalomban rokonok hozzá: *undor, csömörlet*. Továbbá maga azon tárgy, melyet utálunk. *Útálát az egész ember.*

ÚTÁLATOS, UTÁLATOS, (útál-at-os) mn. tt. *útálatos-t*, v. —at, tb. —ak. Ami utálatot gerjeszt, amittől utálattal fordulunk el; külérzésüleg vagy erkölcsileg igen rút, ocsmány, undok, undorító, csömörletes. *Útálatos látvány. Útálatos féreg, fekély, dög, okádék. Útálatos beszéd, káromkodás. Útálatos ösvény.*

ÚTÁLATOSAN, UTÁLATOSAN, (útál-at-os-an) ih. Útálatos módon, alakban; undorítólag, ocsmányul, csömröletesen. V. ö. ÚTÁLATOS.

ÚTÁLATOSKODÁS, UTÁLATOSKODÁS, (útál-at-os-kod-ás) fn. tt. *útálatoskodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Útálatos dolgok művelése, gyakorlása; ocsmánykodás, förtelmeskedés.

ÚTÁLATOSKODIK, UTÁLATOSKODIK, (útál-at-os-kod-ik) k. m. *útálatoskod-tam*, —tál —ott. Útálatos dolgokat visz véghez, gyakorol; ocsmánykodik, förtelmeskedik, szemtelenül erkölcstelenkedik.

ÚTÁLATOSSÁG, UTÁLATOSSÁG, (útál-at-os-ság) fn. tt. *útálatosság-ot*, harm. szr. —a. Útálatot okozó tulajdonsága, vagy állapota valaminek. *Útálatossága miatt megehetetlen étek, türehtetlen ember.* Továbbá, maga az utálatnak tárgya. *Ezen utálatosságot nem nézhetem, nem szenvedhetem.*

ÚTÁLKODÁS, UTÁLKODÁS, (útál-kod-ás) fn. tt. *útálkodás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Az ellenségeskedésnek azon neme, mely oly személyek között foly, kik egymást utálják, s ennél fogva minden adott alkalmammal piszkolódni, moeskolódni; gyűlölködés.

ÚTÁLKODIK, UTÁLKODIK, (útál-kod-ik) k. m. *útálkod-tam*, —tál, —ott. Valakivel folyvást, vagy gyakran haragoskodik, ellenkedik, piszkolódik, gyűlölködik, utálatát érezeti.

ÚTALL, UTALL, (út-all) önh. m. *utall-ott*, htn. —ni, v. —ani. Útnak indul. *Elutallott*, azaz, elment.

ÚTALÓ, (út-al-ó) mn. és fn. tt. *utalót*. Aki valamit vagy valakit útál. V. ö. ÚTÁL.

ÚTÁLSÁG, UTÁLSÁG, (út-ál-ság) fn. tt. *útálság-ot*, harm. szr. —a. L. ÚTÁLATOSSÁG.

ÚTALT, (ut-al-at) mn. és fn. tt. *utaltat*. Aki vagy ami útálva van. *Szükségbeli utalt a váltón, aki t. i. azon, esetre, ha az intézvénnyezett a váltót el nem fogadná, vagy az elfogadó fizetési köteleességének eleget nem tenne, a teljesítendőket teljesítésével megbizatik.*

ÚTÁLT, UTÁLT, (útál-t) mn. tt. *útált-at*. Amit útálunk; gyűlölt; külérzékileg vagy erkölcsiileg undok, ocsmány, förtelmes. V. ö. ÚTÁL.

ÚTÁLTAT, UTÁLTAT, (útál-tat) mivelt. m. *útáltat-tam*, —tál, —ott, par. *útáltass*. Eszközli, okozza, hogy valaki útáljon, megutáljon valamit. *Megutáltatni valakivel bizonyos ételt. Ha adsz, adj jó szíved, ha kérsz, vedd jó kedveddel, és nem utáltatod meg magad. Zsarolásai, és kegyetlenségei által megutáltatatta magát.*

ÚTÁLVÁNY, UTÁLVÁNY, (út-al-vány) fn. tt. *utálvány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Iromány, melynél fogva valaki valakit fizetés fölvételére v. árú stb. átvételére egy harmadikhoz utasít. *A bankár utálványára a pénztárból tízezer forintot fölvenni. A főtiszt utálványa szerint a magtárnok száz köből zabot méretek ki a lovászmesternek. Az erdőmester utálványára az erdőkerültől tíz öl fát kaptam.*

ÚTÁLVÁNYOS, (út-al-vány-os) fn. tt. *utálványos-t*, tb. —ok. L. ÚTÁLVÁNYOZ alatt.

ÚTÁLVÁNYOZ, (út-al-vány-oz) áth. m. *utálványoz-tam*, —tál, —ott, par. —z. Fizetés fölvételére stb. utálványt ad ki; különösen valaki valakit fizetés fölvételére egy harmadikhoz irományban utasít. Az utasítót *utáló-nak* v. *utálványozó-nak*, az utasítottat *utált-nak*, azt pedig, kinek részére az utálvány adatott *utálványos-nak* hívjuk. V. ö. ÚTÁLVÁNY.

ÚTÁLVÁNYOZÁS, (út-al-vány-oz-ás) fn. tt. *utálványozás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, midőn valaki utálványoz.

ÚTAS, v. UTAS, (1), (út-as) fn. tt. *utas-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Aki rendes lakhelyéről, s annak határából kiindulván valamely más idegen helyre, vidékre, országba stb. utaz. *Szárazföldi, gyalog, lóháton, kocsin járó utasok. Tengeri utasok. Az utast útba igazítani. Útasnak szállást adni.* V. ö. ÚT.

ÚTAS, UTAS, (2), (út-as) mn. tt. *utas-t*, vagy —at, tb. —ak. Úttal ellátott, amin út vonul végig vagy által. *Országutas völgy, gyalogutas mezőség.* Ellentéte: *úttalan*. V. ö. ÚT.

ÚTAS v. UTAS, (3), puszták Gömör és Nógrád m.; helyr. *Útas-ra*, —on, —ról.

ÚTASÍT, v. UTASÍT, (út-as-it) áth. m. *utasít-ott*, par. —s, htn. —ni, v. —ani. Bizonyos útra igazít valakit, megmutatja, vagy megmondja neki, merre kell a föltett célhoz jutnia. *Jobbra, balra, jól, rossz-szul utasítani valakit. Elutasította őt a háztól, azaz megmondták neki, hogy menjen isten hírével. Kiutasították a városból, a várost elhagynia parancsolták. Átv. valakinek bizonyos ügyben tanácsot, oktatást ad, mely szerint azt végrehajtsa, hogy célját érje.*

ÚTASÍTÁS, UTASÍTÁS, (út-as-it-ás) fn. tt. *utasítás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Cselekvés, mely által valaki utasítunk. *Szóval, levélben tett utasítás. Utasítás szerint cselekedni. A követeknek utasítást adni. Országgyűlési utasítás. Utasítás nélkül is eljárnak a dolgban.* Továbbá levélnek bizonyos helyen lakó személyhez szóló cím alatt elküldése. V. ö. ÚTASÍT.

ÚTASÍTÁSI, UTASÍTÁSI, (út-as-it-ás-i) mn. tt. *utasítási-t*, tb. —ak. Utasítást illető, arra vonatkozó. *Utasítási határozatok.*

ÚTASÍTVÁNY, UTASÍTVÁNY, (út-as-it-vány) fn. tt. *utasítvány-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Azon írásban adott javaslat, tanács, határozat, vagy rendelet, melynél fogva bizonyos ügynek végrehajtására utasítanak valakit. *Országgyűlési követnek adott utasítvány. Az utasítványhoz tartani magát.* V. ö. ÚTASÍT.

ÚTÁSZ, UTÁSZ, (út-ász) fn. tt. *utász-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. A tábori mérnöktest egyik szakosztályának tagja, ki a vonuló hadsereg előtt az utakat készít, hidakat ver, továbbá palánkokat csinál, árkokat ás stb. (Pionnier). V. ö. ÚT.

ÚTÁSZKAR, (utász-kar) ösz. fn. Utászok testülete. V. ö. **ÚTÁSZ**.

ÚTATLAN, **UTATLAN**, (út-at-lan) mn. tt. *utatlan-t*, tb. —ok. Amin bizonyos út nem vezet, járhatlan. *Útatlan pusztaság, sivatag. Útatlan erdőség.*

ÚTAZ v. **UTAZ**, (ut-az) önh. m. *utaz-tam*, —tál, —ott, par. —z, v. —zál. Rendes lakhelyének területét elhagyva idegen vidéken, tartományban, országban stb. jár kel. Néha *ik*-esen is használják: *utazik*; 1. ezt. *Külföldre, messze utazni. Tapasztalás, mulatság végett utazni. Sok országot beutazni. Szárazon, tengeren, sivatagokon utazni. Gyalog, lóháton, kocsi, hajón utazni. Elutazni, visszautazni. Akkor jó utazni, mikor mind elül, mind hátul elegenden vannak. (Km.).*

ÚTAZÁS, **UTAZÁS**, (ut-az-ás) fn. tt. *utazás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Idegen földön való járás, vándorlás, zarándokolás. V. ö. **ÚTAZ**.

ÚTAZÁSI, **UTAZÁSI**, (ut-az-ás-i) mn. tt. *utazási-t*, tb. —ak. Utazást illető, ahhoz való, arra vonatkozó. *Utazási költség, számadás. Utazási jegyzetek, tapasztalatok. Utazási bajok, kényelmetlenségek.*

ÚTAZÁS— v. **UTAZÁSIRÓ**, (útazás-író) ösz. fn. A ki utazása alatt szerzett tapasztalatait, ismereteit följegyzi és kiadja.

ÚTAZIK v. **UTAZIK**, (út-az-ik) k. m. *utaztam*, —tál, —ott, par. —zál. L. **ÚTAZ**. Úgy látszik, hogy *ik* nélkül helyesebb, minthogy az *ik* rendszereént nem önkéntes, hanem szenvedő állapotot jelent.

ÚTAZÓ, **UTAZÓ**, (út-az-ó) mn. és fn. tt. *utazó-t*. 1) Utazáshoz tartozó, arra való, szükséges. *Utazó szekér. Utazó levél. Utazó könyv.* Ezeket és hasonlókat öszvetett szók gyanánt is lehet írni: *Utazótáska, utazóköpeny.* 2) Személy, ki utaz, azaz, utas, vándor, zarándok.

ÚTAZTAT, **UTAZTAT**, (ut-az-tat) miv. m. *utaztat-tam*, —tál, —ott, par. *utaztass.* Eszközli, rendeli, hogy valaki utazzon.

ÚTAZTATÁS, (út-az-tat-ás) fn. tt. *utaztatás-t*, tb. —ok, harm. szr. —a. Utazás eszközlése. V. ö. **ÚTAZTAT**.

ÚTBAGAZÍTÁS, (útba-igazítás), ösz. fn. Jóakaró cselekvés, mely által a célravezető helyes utat megmutatjuk valakinek, akár tulajdon, akár átv. értelemben véve. L. **ÚT**.

ÚTCSAP v. **ÚTCSAT**, (út-csap v. —csat) ösz. fn. A székeleyknél hely, hová valamely út bevezet, pl. „az a fogadó épen út csatjába esik.” (Krizsa J.)

ÚTCSINÁLÁS, (út-csinálás) ösz. fn. Közlekedési útvonalak készítése.

ÚTCSINÁLÓ, (útesináló) ösz. fn. Személy, ki mesterséges utakat készít, épít.

ÚTCZA, **UTCZA**, (út-cza) kicsiny. fn. tt. *utczát*. 1) Szoros ért. térhuzam a városokban, s más helységekben, melyet két oldalt épületek zárnak be. *Széles, keskeny, hosszú, rövid, egyenes, görbe, rendetlen utcza. Kövezett, tiszta, sáros, szemetes utcza. Kútyszerítő utcza*, mely igen keskeny. *Térj meg utcza*, melynek egyik vége el van zárva. *Nadrág-*

utcza, melynek oldalán benyuló fiókutcza van. *Kis-utcza, nagyutcza. Czigányutcza* tréfásan am. lélekző cső. *Czigányutczába ment a bor. Útczán ácsorogni, járni, futkosni, sétálni. Új utczát nyitni, Útczákat szabályozni, rendezni.* 2) Szélesb ért. útul szolgáló térhuzam a kertek, vagy a vásári, tábori sátorok között, továbbá hasonló nyílások az erdőkben. 3) Átv. az egymással szemközt sorba állított emberek, különösen katonák között levő térhuzam. Különböztetésül v. ö. **TÉR** v. **PIACZ**.

Világos, hogy e szónak gyöke a járáskelésre szolgáló *út*, melyből kicsinyítő *cza* képzővel lett *ut-cza*, mintegy kisebb út, honnan a hosszabb és szélesebb utcák neve csakugyan *út*, mint Pesten a *váci, kerepesi, üllői utak*. Hasonlóan látszik hozzá a *cseh-tót ulica*, és az udvart jelentő szerb *ulica*, mely az *aula* szónak módosítása. E találkozást a véletlenség művének tartjuk. Különben is csak a képzők azonosak, nem a gyökök.

ÚTCZAABLAK, **UTCZAABLAK**, (útcza-ablak) ösz. fn. Épület ablaka, mely az utcára szolgál.

ÚTCZAAJTÓ, **UTCZAAJTÓ**, (útcza-ajtó) ösz. fn. Az épületnek utcára nyíló ajtaja, különböztetésül más, úgymint az udvarra, folyosóra stb. szolgáló ajtóktól.

ÚTCZABÜTÜ, **UTCZABÜTÜ** (útcza-büti) ösz. fn. A székeleyknél am. utczaavég. V. ö. **BÜTÜ**.

ÚTCZACSATORNA, **UTCZACSATORNA**, (útcza-csatorna) ösz. fn. Útcza mentében elnyúló csatorna, melylyel a házakból kimenő csatornák kapcsolatban vannak. V. ö. **CSATORNA**.

ÚTCZADAL, **UTCZADAL**, (útcza-dal) ösz. fn. Széles ért. dal, milyeneket a nép jó kedvében az utczákon dalolni szokott, különösen könnyebb dallamúak, vagy holmi pajkos, csintalan, tréfás, hevenyészett tartalmúak.

ÚTCZAI, **UTCZAI**, (út-cza-i) mn. tt. *utczai-t*, tb. —ak. Útczán levő, oda való, arra vonatkozó, ott történő. *Útczai koldusok, sihederek, ácsorgók, Útczai zsibárusok. Útczai zaj, verekedés.*

ÚTCZAKOLDÚS, **UTCZAKOLDUS**, (útcza-koldús) ösz. fn. Útczákon kéregető koldús.

ÚTCZAKOPTATÓ, **UTCZAKOPTATÓ**, (útcza-koptató) ösz. fn. Útczákon dologtalanul csavargó, ácsorgó henye ember; járdataposó, kövezettipró; lótifuti satrató.

ÚTCZAKURVA, **UTCZAKURVA**, (útcza-kurva) ösz. fn. Útczákon csatangoló, s magát áruló legszemtelenebb nőszemély.

ÚTCZARAKÓ, **UTCZARAKÓ**, (útcza-rakó) ösz. fn. Mesterember, ki az utcákat kövel vagy fával burkolja.

ÚTCZAREND, **UTCZAREND**, (útcza-rend) ösz. fn. Az utcáknak bizonyos szabályszerinti szerkezete. Továbbá rendőrségi szabályok, az utcákon járók, vagy utczai árusokra nézve stb.

ÚTCZASÉPRŐ, UTCZASÉPRŐ, (útca-séprő) ősz. fn. Alsóbb rendű napszámos, ki utcákat seprve keresi kenyerét.

ÚTCZASZŐRIBE v. —**SZERIBE.** A széke-lyeknél am. háziorbá az utcán végig. (Kriza J.).

ÚTCZÖLÖP, (út-czölöp) ősz. fn. Az útakra vagy utak mellé ritkán beásott karóféle eszköz, hogy az azokon gyalogjárókat kocsik vagy barmok ne háborgassák.

ÚTDÍJ, (út-dij) ősz. fn. Határozott napi vagy általános díj, mely a hivatalból utazó személynek jár. Az *útdíjakat az illető tisztviselők rangfokozata szerint osztályozni.*

ÚTFÉL, (út-fél) ősz. fn. Az útnak melléke, menete, oldala, vagyis mennyiben az utat két szélvonal zárja be, annak egyik oldalsora. *Útfélen jární. Útfélre ültetett fák. Úton, útfélen találkozni valakivel. Úton útfélen gyalázni valakit; am. mindenütt, vagy sok helyen, minden alkalommal. Aki útfélen épít, sok mestere van annak. (Km.) „Összevissza jártam utat, útfélet.“ (A falusi kis leány Pesten).*

ÚTFÉLI, (út-féli) ősz. mn. Útfélen levő, oda tartozó, arra vonatkozó, ott történő. *Útféli fasorok, szántóföldek, épületek. Útféli mellécsapások, kitérések.*

ÚTFÖLVIGYÁZÓ, (út-föl-vigyázó) ősz. fn. Az utak fenntartására, s az útesinálók munkájára felügyelő úthivatalnok; máskép: *útügyelő.*

ÚTHIVATAL, (út-hivatal) ősz. fn. 1) Hivatal, melynek feladata utakat építeni, s jó állapotban fenntartani. 2) E hivatalban eljáró személyek testülete. 3) Lak, vagy terem, melyben e személyek hivatalosan működnek.

ÚTHIVATALNOK, (út-hivatalnok) ősz. fn. Az úthivatalhoz tartozó tisztí személy.

ÚTI, (út-i) mn. tt. *út-i, tb. —ak.* Utat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, úton létező, fekvő, termő stb. *Úti levél, úti költség, úti társ, úti vezér, úti tolvaj, úti szerencse.* Némelyeket ezek közül össze is szoktak írni: *útlevél, útitárs, útifű, útilapu.*

ÚTIFŰ, UTIFŰ (út-i-fű) ősz. fn. Növényem a négy himesek seregéből és egyenysok rendéből; csészéje négy metszésű; bokrétajának metszései hátraszegettek; himszálai a virágnál sokkal hosszabak; tokja két rekeszű, derekán nyíló; virágzása füzes. (Plantago). Fajai többfélék, részint leveles szárú, részint leveletlen tököcsányú. Ilyenek a leveletlen tököcsányúak közül a *széles úti fű* (plant. major), köznéven: *széles levelű útifű, közönséges útifű* v. csak *útifű*; a *közép útifű* (plant. media), köznéven: *szőrös útifű*; a *keskeny útifű* (plant. lanceolata), köznéven: *hegyes útifű, hosszú útifű, keskeny útifű*; a *sarki útifű* (pl. maritima), köznéven: *hajmalevelű útifű, tengeri útifű*; a *csipkés útifű* (plant. lusitanica), köznéven: *kigyónyelvű fű*; a *hollóláb úti fű* (pl. coronopifolia), köznéven: *varjuláb, hollóláb, kigyóharpata fű*; a leveles szárúak közül a *balhauútifű* (plant. psyllium), köznéven: *balhafű, balhamag.* — Nevét onnan kapta, mert az utak és ösvények mentében

szeret tenyészni. Gyógyerejű fű. *Útifűvet tett a talpa alá, képes kifejezéssel am. ellillant, elszókött.*

ÚTIGAZÍTÁS, (út-igazítás) ősz. fn. A lejárt, fölvergott, gödrös, szóval megromlott útnak kijavítása.

ÚTIGAZÍTÓ, (út-igazító) ősz. fn. Az úthivatalhoz tartozó közmunkás, kinek kötelessége a romlott utat kijavítani.

ÚTIKERÜLŐ l. **ÚTKERÜLŐ.**

ÚTIKÖLTSÉG, UTIKÖLTSÉG, (úti-költség) ősz. fn. Pénzmennyiség, melyet az utas elkölt, mely bizonyos utazásra szükséges. *Útiköltségből kifogyni.*

ÚTILAPU, UTILAPU, (úti-lapu) ősz. fn. Széles levelű, lapuforma útifű. (Plantago major). l. **ÚTIFŰ** alatt.

ÚTILEVÉL, l. ÚTLEVÉL.

„Megirták már az útilevet,
Szegény legény mindenfelé mehet.“

(Népdal.)

ÚTI v. **UTIPÉNZ,** (úti-pénz) ősz. fn. Utazásra szánt vagy adott, vagy költött pénz.

ÚTIRÁNY, (út-irány) ősz. fn. Irány, mely az utas által kitűzött, s elérni szándékozott czélpont-hoz vezet. l. **IRÁNY.**

ÚTITÁRS, UTITÁRS, (úti-társ) ősz. fn. Akik bizonyos utat együtt tesznek, egymásnak útitársai. *Útitársul szegődni valaki mellé.*

ÚTI v. **UTITÁRSASÁG,** (úti-társaság) ősz. fn. Társaság, melyet az együtt utazók képeznek; az utitársak együtt véve.

ÚTJEGY, (út-jegy) l. **ÚTLEVÉL.**

ÚTKAR l. **ÚTMUTATÓ,** 3).

ÚT— v. **UTKELŐ,** (út-kelő) ősz. fn. A széke-lyeknél az a hely, melyre út nyílik. *Nagyút-áttal kelőbe,* azon földek lábán, melyeket az országút derékba metsz. (Kriza J.)

ÚTKERÜLŐ, (út-kerülő) ősz. fn. 1) Az úthivatalt képező személyzet tagja, kinek kötelessége az utakat bejárni, s azok állapotát figyelemre venni, az útrontókat akadályozni, befogni stb.; máskép: *útr.* 2) Így nevezhető minden bujdosó, csavargó, ki a rendes utakat mellőzve bolyong.

ÚTKŐ, (út-kő) ősz. fn. 1) Kövek, melyekkel az utakat kirakják. 2) Kőczölöpök, vagy szobrok bizonyos távolsági pontokon, az utak mentében leásva, melyek a mértföldek számát vagy azok részeit jelölik.

ÚTKÖVEZŐ, (út-kövező) ősz. fn. Útesináló munkás, ki az utakat kövekkel rakja ki.

ÚTKÖZBEN, (út-közben) ősz. fn. Azon idő alatt, midőn valaki utazik, vagy úton van; menet-közben. *Útközben találkozni valakivel.*

ÚTLEVÉL, (út-level) ősz. fn. Utasok számára az illető hatóságtól adott igazolási levél. *Belföldre, idegen országokra szóló útlevél. Az útlevelet bemutatni, aláírni. Az útlevél nélkül utazó gyanús személyt le-tartóztatni. Máskép, főleg ha kisebb alakú: útjegy.*

ÚTMELLÉK, (út-mellék) l. **ÚTFÉL.**

ÚTMELLÉKI I. ÚTFÉLI.

ÚTMÓD, (ut-mód) ősz. fn. Bizonyos célra vezető eszközök, cselekvények öszvege. A viszonyragokat mindkét szó fölveszi. *Minden útmódot elkövetni. Csak valamely útmódon szerét ejthetném.*

ÚTMUTATÁS, (út-mutatás) ősz. fn. 1) Tulajd. szoros ért. cselekvés, szóval vagy jellel meghatározott irányadás, mely által valakinek a céljára vezető utat kijelöljük. 2) Átv. ért. mindennemű oktatás, tanácsadás, mely által előadjuk a módot, és eszközöket, mikép lehessen bizonyos ügyben cselekedni. V. ö. **ÚT**.

ÚTMUTATÓ, (út-mutató) ősz. fn. 1) Személy, ki akár tulajdon, akár átv. értelemben útba igazít valakit. 2) Írásba foglalt, vagy nyomtatva kiadott, s bizonyos célra vezető oktatás, tanács; eligazodásra szolgáló értesítvény. 3) Az útoszlopokra szegezett vagy másként megerősített táblácska, melyre a közelebbi hely följegyezve van; másképp: *útkar*. Így neveztetik a fákra vagy czölöpökre bevéssett ilyenféle jegy is.

ÚTNYESŐ, (út-nyeső) ősz. mn. és fn. 1) Munkás, ki a kertekben, parkokban az utakat a fűtől tisztogatja. 2) Ily tisztogatásra szolgáló vas eszköz.

ÚTON—v. **UTONÁLLÁS**, (úton-állás) ősz. fn. Erőszakoskodás, midőn valaki az utast támadólag feltartóztatja, kifosztja, vagy éppen megöli.

ÚTON—v. **UTONÁLLÓ**, (úton-álló) ősz. fn. Vakmerő zsvány, rabló, ki az utak mellett lesben áll, s az utasokat megtámadja, kirabolja, és más sérelmekkel illeti.

ÚTOSZLOP, (ut-oszlop) ősz. fn. Az út mellékén leásott oszlop fából, vagy kőből, némely fölírásokkal ellátva, melyek a mértföldek számát, vagy az útba eső helységek, állomások neveit jelölik.

ÚTÖR, (út-ör) ősz. fn. Csőszféle felügyelő, ki az utak épségére, s az utasok biztonságára vigyáz.

ÚTPÉNZ, (út-pénz) l. **ÚTIPÉNZ**.

ÚTRAKÓ, (út-rakó) ősz. fn. Munkás, ki az utakat kővel vagy fával burkolja.

ÚTRAVALÓ, (útra-való) ősz. fn. Utazásra szükséges némely kellékek, p. pénz, eleség. *Útravalót vinni a tarisnyájában. Ez a palacska bor jó lesz útravalónak. Útravalót vásárolni.*

ÚTTATAROZÁS I. ÚTIGAZÍTÁS.

ÚTTEVESZTÉS, (út-tévesztés) ősz. fn. Az utazónak hibás irányu eltérése, midőn a céltól távolzó vonalon halad.

ÚTTISZTSÉG, (út-tisztség) l. **ÚTHIVATAL**.

ÚTTÖRÉS, (út-törés) ősz. fn. 1) Tulajd. ért. ujdön új útvonal csinálása, midőn a gyalog, lóháton, vagy szekéren menők bizonyos térhuzamon haladva utat képező nyomokat, csapásokat hagynak magok után. 2) Átv. kezdő merénylet; midőn valaki bizonyos anyagi vagy erkölcsi akadályokon áthalhat, tovább nyomul, s az őt követőknek mintegy tért nyit. L. **ÚT**.

ÚTTÖRŐ, (út-törő) ősz. mn. és fn. 1) Aki tulajd. ért. vett utat tör, gyalog, lóháton, vagy szekéren haladva. 2) Aki bizonyos nehézségekkel járó

munkát némi elszánt merénylettel megkezd. V. ö. **ÚTTÖRÉS**.

ÚTÜGYELŐ, (út-ügyelő) ősz. fn. Úthivatalhoz tartozó tiszt személy, ki az utak épségére, s jókarban tartására, valamint az útcsináló munkásokra is fölügyel.

ÚT VÁLAMATJA, a székelcknél am. választ torkolatja, az a tájék, hol az út elágazik.

ÚTVÁM, (út-vám) ősz. fn. Vám, vagyis bizonyos adózási díj, melyet az utasok az illető út fenntartási költségeire fizetni tartoznak. *Gyalogokra, lovasokra, szekerezőkre kiszabott útvám.* V. ö. **VÁM**.

ÚTVÁMOS, (út-vámos) ősz. fn. Személy, ki az utasoktól járó vámdíjat beszedi.

ÚTVESZTÉS, (út-vesztés) ősz. fn. A célra vezető útiránynak elhibázása, vagy, oly pontra jutás, melyen az utazó kifogyott az útból, s nem tudja, merre kelljen mennie.

ÚTVEZÉND, (út-vezénd) ősz. fn. l. **KALAUZ**.

ÚTVEZETÉK, (út-vezeték) ősz. fn. Azon irány vagy vonal, melyen valamely csinált út halad.

ÚTVONAL, (út-vonal) l. **ÚTVEZETÉK**.

Az **Ú**-ban van 406 cikk.

Ü.

Ü, (1), kisdéd alakban **ü**, harminczhatodik bötti a magyar abécérendben, s tizennegyedik az önhangzók sorában. Határos a magas lejtőzetű *i*-vel, honnan mind némely tájejtésben, mind az irodalomban, gyakran váltakozik vele, mint az irodalomban is: *üdv, idv; ügyeszkiz, igyekszik; üdö, idő; üvölt, ivölt; üzen izen; bükfa, bikfa; süker, siker; süket, siket; süheder, siheder; fütty, fitty stb.* A régi nyelvemlékekben az *ü* helyett még az imént említettek kívül is *i* használtatik, pl. *igy=ügy, ill=üll, it=üt*, (l. ezeket); *mindenrül=mindenrül, enyimbil=enyimbül stb.* (Szalay Ág. 400 m. l.). Némely tájszókás *ö* helyett használja, mint *ücsém, ücsém; pörül, pöröl; örül öröl; törül, töröl*. Több szóban, illetőleg gyökben közsókás szerint állandóan rövid, pl. *üdö, ünö, üget, ük, ühög, ümög, üszög, üveg, süveg, üvölt, süvölt, üzen, üt, süt, fűrög, gümö, lüktet, tütti, rü-pök stb.* továbbá a személyragokban: *kérünk, kérjük, kértük, kérünk, kezünk, fejünk*. Különbösen a hosszú *ü* hang mértéke ingadozó és gyakran rövid *ü*-re változik a tájak különböző ejtése szerint. Mire nézve az irodalomban leghelyesebb a széphangzathoz alkalmazkodni, hogy t. i. a rövid és hosszú önhangzók öszve ne torlódjanak, pl. *keserü, gömbölyü, hevederü, sikerü; ellenben, örlésü, örgöngésü, öntésü*. Némely szók végén, midőn önhangzóval kezdődő rag járul hozzá, *v*-re változik, mint: *enyü, enyv; fenýü, fenyv; tetü, tetv; ölü, ölv*. Palóczos kiejtéssel: *üö, iö; még gr. Eszterházy M. nádor leveleiben is előjön: szüökség (=szükség), küöld (=küld) stb.* L. bővebben **U** és **Ü** alatt.

Ü, (2) előhaladó mozgást jelentő tiszta elemnek tekinthető 1) *ü-dő, ü-get, ü-ld, ü-z* (=ü-öz); 2) hangutánzó elemnek *ü-v-ölt* szóban, és ezek származékaiban.

—Ü v. —Ü, mély hangon —U v. —Ú, melléknévi képző, l. —Ú.

ÜBEG, palócos tájejtés, l. ÜVEG. A *v* és *b* némely szókbán országszerte fölcseréltetnek, mint az *olybá*, *magbaváló*, e helyett: *olyvá*, *magvaváló*.

ÜBÖR, fn. tt. *übör-t*, v. *übröt*. Eléfordul Baróti Szabónál egy példázó mondatban: „Bár jól huzzad *übrödet* N. N. kaptájára.” Értelme homályos, talán börből csinált ibrik vagy kannaféle edény neve.

ÜCS, ÜCSEM, tájdivatosak ezek helyett: *öcs*; *öcsém* l. ÖCS.

ÜD, (1), elvont gyök, melyből származnak a régies *üdü, üdüz, üdnep*, s a ma is szokott *üdv, üdvös, üdvösség, üdvöz, üdvözít, üdvözöl, üdvözül; üdü, üdit* és az újabbkori *üde*. Az *ü* az általános mai és régi nyelvben átváltozik *i*-re: *üdv, idves, idvesség, idvezel*. Mi alapértelmét illeti, azt származékainak jelentéseiből vonhatjuk el, melyek szerint az *üd* egész emberi valónk azon jó kedves milétét fejezi ki, midőn testi lelki vágyaink teljeseznek, midőn testileg és lelkileg jól érezzük magunkat, tehát a jólét és boldogság elvont fogalma rejlik benne. Alakra és leszármazási módra hasonlókká hozzá a *ked, ned, red, ad* v. *od* gyökök, honnan *üdv, üdvös*, valamint *kedv, kedves, nedv, nedves, red, redves, adv, advas* v. *odv, odvas* hasonló származékok. Az *üd* gyökkel teljesen egyezik a mongol *üd*, honnan *üd ügei* am. *üdvtelen*, szószérénti *üd szegény* (Schmidtnél: *schlecht, verwerflich, untauglich*, Kowalewskinél: *mal, mauvais; default*). Továbbá rokon vele Vámbéry szerint az *ujgur üt* (orvosság), *etkü* (jó, *üdvös*, Zenkernél mint keleti török szó: *izgu*), jakut *ütüö* (jó).

ÜD, (2), közelebbi gyöke a régies és tájdivatos kiejtésű *üdü* szónak; szokottabban: *üdü*; l. ÜDÖ.

ÜDE, (üde), új alkatú mn. tt. *üdet*, tb. *üdek*. Fris, ép testi vagy lelki erővel bíró. *Üde szülött. Üde egészségi állapot. Üde ész, elmetehetség, ötlet*. V. ö. ÜDV, (1).

ÜDÍT, (üd-it) áth. m. *üdit-ett*, par. —s, htn. —ni v. —eni. Kresznerics értelmezése szerint: valamit *üdüvel* megnevel, meghizlal. Ily jelentéssel találjuk a Tájosztárban is, t. i. Pápa vidékén am. nevel, fölnevel, Kemenes alján am. hizlal. Ez értelemben a korra vonatkozó *üdü*-vel látszik alapfogalmi rokonságban lenni, honnan *üdetlen* v. *üdetlen* ami a kellő érettségi időt el nem érte, vagy azzal egy arányban nem fejlődött ki. V. ö. ÜDÜL. A mennyiben pedig *üdülni* annyit is tesz, mint testi vagy lelki erőben megújulni, felfrissülni, s ez által jó, kedves, megelégedett, *üdvös* állapotba jutni; gyökben és alapfogalomban az *üde, üdv, üdvös* szók-

kal is egyezik. Az egészséges lég *üdit* a beteg testét és kedélyét.

„De ha nehéz munkán sanyarta eléggé,
Hagy pihenőt közben; becsüli vendéggé;
Bő hússal *üdit*, jó kedvű itallal;
Ki gondol ilyenkor testi viadallal!

Arany J. (Buda halála).

V. ö. ÜD, (1).

ÜDÍTÉS, ÜDÍTÉS, (üd-it-és) fn. tt. *üdités-t*, tb. —ék, harm. szr. —e. 1) A testi vagy lelki erőnek fölfrisítése, fölujtása, élénkké tévése. 2) Megérlelése, kifejlett érettségre juttatása valaminek. V. ö. ÜDÍT.

ÜDÍTŐ, ÜDÍTŐ (üd-it-ő) mn. tt. *üditő-t*. 1) Ami *üdit*, azaz frsít, az erőket megújítja, föleleveníti. *Testüditő szerek. Léleküditő szórakozások, mulatóságok*. 2) Érelő, érett állapotra juttató. *Növényeket, gyümölcsöket üditő égaly*.

ÜDL l. ÜDÖL.

ÜDLELDE l. ÜDVLELDE.

ÜDLÖVÉS, (üd-lövés) ösz. fn. Valakit v. valamit *üdvözlő innepélyes lövés*. *A megérkezett fejedelmet üdlövésekkel fogadták*.

ÜDNEP, l. ÜNNEP.

ÜDÖ, ugyanaz az *üdü* főnévvel, s amaz alakban mind régebben, mind tájdivatosan előjön. „Mert ha tudná a házi atya, mely *üdü* az *úr jönő*“ (jöne. Münchener cod. Lukács. XII.) A székelyeknél jelent évet vagy esztendőt is, pl. *ez előtt két üdüvel*. Az *üdü* = ebben az évben. (Krizsa J.) „Az utóbbi példa, az *üdü* alakban az általános népnyelvben is megvan. Többire l. IDÖ.

ÜDÖL, (üd-öl) áth. m. *üdü-t* v. *üdü-ött*, htn. *üdülni* v. *üdü-eni*. Másképp, *ü* helyett *i* vel: (mint *ünnepe, innep*) *üdü*. Am. ünnepe. „Es en napomat *üdüli*“ (Nádor-cod. 489. l.) „Mind e napiglan *üdüli* (üdülik) a zsidók a pinkestnek napját.“ (Székely Ist. chron. 18. l.) „Annakokáért *üdü*napet *üdü*lünk nem az régi kovászban.“ (1. Kor. 5. 8. Sylvester). Ebből lett hanghasonulással: *üdü* (=üdü) l. ÜLL és v. ö. ÜNNEP.

ÜDÖLLŐ, székely tájszólással am. *üdü*; l. DÜLŐ fn.

ÜDÖS, ÜDÖSÖDIK stb. l. IDÖS, IDÖSÖDIK stb.

ÜDÖZ (üd-öz) a Münchener codexben am. *üdvöz*. „ÜDÖZÖK legyetek“ (avete. Máté XVIII). Lásd ÜDVÖZ.

ÜDÜL, (üdü-ül) önh. m. *üdü-t*. 1) A Tájosztár szerint Kemenesalján am. *hízik, széplül*; és Pápa vidékén am. *növekedik*; másképp általános népnyelvben: *javul*. *Üde állapotba jut, vagyis testi lelki ereje ujúl, frsül, épül, elevenedik. Hosszas betegség után lassan üdülni. Szépen föl- v. megüdült*. Átv. ért. mondjuk növényekről is, midőn megelednek, gyarapodásnak indulnak. *Az ellankadt virágok az eső után megüdülték*. (Molnár A. szerint am. *ébred, fölébred*;

mely jelentése Vass József szerint a göcsei tájszó-lásban is megvan: „Föliüül az ember az álomból.”

ÜDÜLÉS, ÜDÜLÉS, (üd-ül-és) fn. tt. *üdülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Javulási állapot, midőn valaki v. valami üdül.

ÜDV, (üd-v) fn. tt. *üdv-öt*, harm. szr. —*e*. 1) Szeles ért. jólét, szerencse, áldás, boldogság, mely testi, vagy lelki vágyainkat kielégíti. Ily értelembre mutat származéka: *üdvözöl*, azaz, valakit jó kívánatokkal halmoz, fogad, köszönt. *Testi, lelki üdv. Üdv neked*, azaz légy boldog, légy áldott, egészséges. 2) Szorosb ért. túlvilági mennyei boldoglét, mely keresztény hittani értelemben az igaz jámbor hívők örök jutalma.

Ez egykor elavult, de újra divatba hozott szó helyett rendszeren az *üdvösség* használtatott; pedig e kettő között oly különbség van, mint a *nedv és nedvesség*, *kedv és kedvesség*, *redv és redvesség*, *keserv és keservesség* között; v. ö. **ÜDVÖSSÉG**.

Mi származását illeti, gyöke: *üd*, s oly képzésű, mint a *ked*, *ned*, *red*, *el*, *keser*, *feny*, *sér*, *köny*, *ör*, *ter*, *seny*, *eny*, *ad*, *od*, *ham*, *mag*, *or*, *dar*, részint elvont, részint élő gyökökből származott *kedv*, *nedv*, *redv*, *elv*, *keserv*, *fenyv*, *sérv*, *könyv*, *örv*, *terv*, *senyv*, *enyv*, *adv*, *odv*, *hamv*, *magv*, *orv*, *darv*, továbbá az igékből képzett *ölv*, *nyelv*, *örv*, *elv*, melyekben a *v* képző nem más, mint vagy a tulajdonságot jelentő *u*, *ü*, vagy az igeneves *ó* *ö* változata, pl. *keserű keserv*; *könnyű könyv*; *hamu hamv*; *adu adv*; *öltö ölv*, *nyelö nyelv*; *öttö v. öttö ötv* (ötvös szóban), *élő élv* stb.

ÜDVES; ÜDVESSÉG; ÜDVEZ stb. 1. **ÜDVÖS**, **ÜDVÖSSÉG** stb.

ÜDVLELDE, (üdv-lelde) ösz. fn. Széchenyi I. által ajánlott szó a német „Walhalla” értelmében. 1) Az éjszaki ó német hitrege szerint azon túlvilági hely, hová a csatában elesett hősök, lovaikkal együtt jutnak, s örök életet élnek. 2) Jeles férfiak szobrait, képeit magában foglaló tisztelettemplom. Jobb hangzással: *üdlelde*, minthogy az *üd* törzs régebbi iratokban *v* nélkül is használtatik, pl. *id-ül*, *id-üz*, *id-nap*, (=ünnepe) szóokban. V. ö. **ÜD**, (1).

ÜDVLÖVÉS, (üdv-lövés) 1. **ÜDLÖVÉS**.

ÜDVÖS, (üd-v-ös) mn. tt. *üdvös-t*, v. —*et*, tb. —*ék*. Testi vagy lelki jólétünkre, szerencsénk, boldogságunkra szolgáló erkölcsi, lelki vágyainkat kielégítő, végrendeltetésünknek megfelelő. *Üdvös szerek az élet fentartására. Üdvös tanács, lelki oktatások. Üdvös cselekedetek. Ez mindnyájunkra nézve igen üdvös dolog.* V. ö. **ÜDV**.

ÜDVÖSEN, (üd-v-ös-en) ih. Üdvös módon, esz-közzel, hatással; boldogságunkra, erkölcsi jólétünkre. *Az egyházi beszéd üdvösen hatott szíveinkre.*

ÜDVÖSSÉG, (üd-vös-ség v. üd-v-öz-ség) fn. tt. *üdvösség-ét*, harm. szr. —*e*. Üdvös állapot, vagy tulajdonság; jóságos, áldásos, boldogságos létezés; üdvnek bősége, folytonos élvezése. „És felemelé mienkünk üdvösségnek szarvát” (Münch. cod. Lukács. I.). Különösen keresztény hittani ért. a jámbor hívek

lelki öröme, melyet a tiszta, fedhetlen élet gerjeszt a szíveikben, s melyet Isten holtok után örök jutalommal ad nekik. *Örök mennyei üdvösség. Üdvösségre szolgáló szent beszéd. Válgék lelki üdvösségére. Elnyeri az örök üdvösséget.* V. ö. **ÜDV**; **ÜDVÖS**.

ÜDVÖSSÉGBELI, (üdvösség-beli) ösz. mn. Üdvösségre vonatkozó, üdvösséget illető. *Üdvösségbeli dolog.*

ÜDVÖSSÉGÉS, (üd-v-ös-ség-és) mn. tt. *üdvösség-és-t*, v. —*et*, tb. —*ék*. Üdvös állapot, vagy tulajdonság; üdvösséget hozó; erkölcsileg boldogító. Az illető állapotnak nagyobb fokozatát, teljességét fejezi ki mint *üdvös*, valamint *üdvösség* több az *üdv-nél*.

ÜDVÖSSÉGESEN, (üd-v-ös-ség-és-en) ih. Üdvös v. boldogító állapotban.

ÜDVÖSSÉGI, (üd-v-ös-ség-i) mn. tt. *üdvösségi-t*, tb. —*ék*. Üdvösséget illető, arra vonatkozó.

ÜDVÖZ, (üd-v-öz) mn. tt. *üdvöz-t*, v. —*et*, tb. —*ék*. Ezen szó csak a köszöntő szólításokban divatozik: *üdvöz légy* (salve, ave), *üdvözzek legyetek!* Értelme: üdvös, üdvben részes, áldott, szerencsés. Ily áldásokat, és szerencsemondásokat foglal magában az ismeretes angali üdvözlét. Azon kevés melléknévek egyike, melyek a rendes *as*, *os*, *es*, *ös* helyett az *ez* képzővel alakulnak, mint: *száraz*, *igaz*, *nehéz*; ide tartoznak a hasonló *kopasz*, *csupasz*, *dobasz*, *horpász* is. Valamint az *igaz* és *nehéz* törzsekből lett *igazol*, *nehezel*, *igazúl*, *nehézül*, *igazít*, *nehézt*, úgy az *üdvöz*-ből *üdvözöl*, *üdvözül*, *üdvözt*. „Üdvöz légy Mária, vagy malasztal teljes. Úr vagyon teveled.” (Münch. cod. Lukács. I.) „Üdvöz légy, áldott légy, boldogságos szűz Mária.” (Egyházi ének).

ÜDVÖZEJT; s ezzel összefüggésben a parancsoló módban: **ÜDVÖZÉH** 1. **ÜDVÖZÍT**.

ÜDVÖZÍT, (üd-v-öz-it) áth. m. *üdvözt-ett*, parancs. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ni*. Szeles ért. üdvözzé azaz üdvössé tesz, üdvben részesít, boldogít; illő vágyakat kielégítve megelégtelté tesz. Szoros hittani ért. mennyei örök boldogságot szerez. *A hit maga cselekedetek nélkül nem üdvözt. Az erényes, jámbor élet üdvözt. Krisztus Urunk eljött, szentséges tana és halála által üdvözíteni az emberi nemet.* Régiesen: *üdvözejt és a parancsoló módban az ejt, ojt végzetű igékben uralgó csaknem általános szabály szerint: üdvö-zéh (=üdvözits).* „Te hitöd (hited) megüdvözéjtett (salvum facit) tégedet.” (Münch. cod. Lukács. XVIII.). „Úr üdvözéh minket (salva nos), mert elvesszünk.” (Ugyanott. Máté. VIII.). Ellentéte: *kárhoztat*, mennyiben szoros hittani értelemben vétetik; mint az *üdvözül* ellentéte *elkárhozik*.

ÜDVÖZÍTÉS, ÜDVÖZITÉS, (üd-v-öz-it-és) fn. tt. *üdvözítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, működés, mely valakit üdvöztít; különösen erkölcsi lelki örök, mennyei boldogítás. V. ö. **ÜDVÖZÍTŐ**.

ÜDVÖZÍTŐ, ÜDVÖZITŐ, (üd-v-öz-it-ő) mn. és fn. tt. *üdvözítő-t*. 1) Ami lelki üdvösséget szerez; a maga nemében jámbor, erkölcsös, jóságos, meny-

neyi boldogságunkat előmozdító. *Üdvözítő hittanok, jó cselekedetek.* 2) Mint főnév legnemesebb ért. Krisztus urunk, a mennyi Atyának fia, ki bennünket szentesítés tana, és halála által az örök kárhozattól megmentett, s az örök üdvösség elnyerésére képesekké tett. V. ö. MEGVÁLTÓ.

ÜDVÖZL 1. ÜDVÖZÖL.

ÜDVÖZLÉS, (üd-v-öz-öl-és) fn. tt. *üdvözlés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Köszöntés, vagy tisztelgő fogadás neve, mely által valakit üdvözlünk. *Nyájas, szíves, örömteljes, innepélyes üdvözlés.* Az érkezett fővendégnek üdvözlésére menni. Az üdvözlést hálás köszönettel fogadni. V. ö. ÜDVÖZÖL.

ÜDVÖZLÉSI, (üd-v-öz-öl-és-i) mn. tt. *üdvözlé-s-t*, tb. —*ék*. Üdvözlést illető, ahhoz tartozó arra vonatkozó. *Üdvözlési szertartás.*

ÜDVÖZLET, (üd-v-öz-öl-et) fn. tt. *üdvözet-et*, harm. szr. —*e*. Azon köszöntő szavak, mondatok, melyekkel valakit fogadunk, megtisztelünk, különösen találkozás, vagy látogatás alkalmával holmi jó kívánságokkal, szerencseáldásokkal illetünk. *Hevesített, innepélyes, előre készített, írásból elolvasott üdvözet.* *Angyali üdvözet*, Szűz Mária tisztelésére, mely Gábrriel arkangyal és Erzsébet asszonynak a boldogságos szűzhő intézett üdvözlő szavaiból, továbbá az anyaszentegyház által hozzájuk kapcsolt könyörgésből van szerkesztve.

ÜDVÖZÖL, (üd-v-öz-öl) áth. m. *üdvözl-t*, v. *üdvözlött*, htn. *üdvözl-ni*, v. *üdvözl-eni*. Találkozás, vagy látogatás, vagy látogatás alkalmával, vagy levélben valakit köszökökésben levő szavakkal, mondatokkal, szíves nyájas kifejezésekkel illet, megtisztel. pl. *Isten hozott (téged).* *Üdvözlök.* *Isten hozta (önt).* *Üdvözlöm önt.* *Örülök, hogy szerencsém van v. szerencsés vagyok láthatni stb.* Köznépiesen: *Isten áldja meg figyelmét. Isten áldja meg a kendek ebédjét, az emberét is.* Különösen, valamely előkelő, tiszteletben álló személyt innepélyes szertartással, és köszöntő beszéddel fogad. *A városba érkezett fővendéget üdvözlölni.* Továbbá vallásos tiszteletből hódul. *Téged jöttünk üdvözlölni Szűz Mária.* (Bucsujárók éneke). „És kezdék üdvözölni őtet: Üdvöz légy zsidóknak királya. (Münch. cod. Mark. XV.). „És ha csak tü atyátok fiait üdvözlenditek, mit tesztek többet, nemde az elnikosok es (is) teszük azt-e ?” (Ugyanott. Máté V).

ÜDVÖZÖL 1. ÜDVÖZÜL.

ÜDVÖZSÉG 1. ÜDVÖSSÉG.

ÜDVÖZÜL, (üd-v-öz-ül) önh. m. *üdvözü-l-t*. Szoros hittani ért. holta után az örök mennyi boldogságban részesül. Régiesen: *üdvözü-l.* „Ki hiend és megkeresztelkedendik, *üdvözü-l.* (Münch. cod. Márk. XVI.). Jelentett régen gyógyulást is. „En lyányom halálán vagon, jöjj és vessed rejá te kezedet, hogy megüdvözüljön.” „Hogy ha en ő ruháját illetendem, megüdvözülnék.” (Münch. cod. Mark. V.). Ellentéte: *elkárhozik.*

ÜDVÖZÜLÉS, ÜDVÖZÜLÉS, (üd-v-öz-ül-és) fn. tt. *üdvözü-lés-t*, tb. —*ék*. Az örök mennyi boldogságnak megnyerése. Ellentéte: *elkárhozás.*

ÜDVÖZÜLET, (üd-v-öz-ül-et) fn. tt. *üdvözület-et*, harm. szr. —*e*. Azon jámborok állapota, kik üdvözülnék. Ellentéte: *kárhozat.*

ÜDVÖZÜLT, (üd-v-öz-ül-t) mn. és fn. tt. *üdvözült-et*. Aki holta után az örök mennyi üdvösségben részesült. Kegyeletes szójárással mondjuk általán a megholtakról. *Emlékezzünk üdvözült szüleinkről, barátainkról.* Máskép: *Istenben boldogult.*

ÜDVSZERZŐ, (üdv-szerző) ösz. mn. és fn. 1) A mi mennyi üdvösségünk elnyerésére eszközül szolgál. 2) 1. ÜDVÖZÍTŐ.

ÜGE, régiesen pl. a Müncheni codexben am. ige. Mongolul is *üge*. L. IGE.

ÜGET, (üg-et) önh. m. *üget-ett*, par. *üguess*. Mondjuk négy lábú állatról, különösen lóról, szamáról, öszvérről, farkasról stb. midőn sebesebb léptekkel, liktetve, poroszkálva, mintegy félig futva siet; vagy mint néhány mondják, *kocogva* megy. Átv. ért. mondják sietve, félfutva haladó emberről is. „Az ur akaratján kell ügetni.” (Mikes Kelemen LXI. levél).

Üget mint a böjti boszorkány. (Km.). Különbözik tőle: *nyargal*, azaz, előre nyújtott lábakkal hosszabb mérvben szökdel, és a még erősebb mozgásra vonatkozó *vágtat*. — Hangváltozattal tájdivatosan: *üget*. Budenz J. szerint rokon vele (vagyis az *üg* gyökkel) a lapp *oko-*, a finnlapp *oakko-*. De rokonnak tekinthető a latin *fug* gyök is *fug-io*, *fug-a* szókból stb.

ÜGETÉS, (üg-et-és) fn. tt. *ügetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Sietésnek, mérsékelt futásnak neve, midőn valamely állat üget. *Kénytelen vagyok vele, mint cigány ló az ügetéssel.* (Km.). V. ö. ÜGET.

ÜGETŐ, (üg-et-ő) mn. tt. *ügető-t*, tb. —*k*. Ügetve, kocogva, poroszkálva, liktetve siető. *Ügető kocsi-ló, paripa.*

ÜGETVE, (üg-et-ve) ih. ügető léptekkel. V. ö. ÜGET.

ÜGY, (1), fn. tt. *ügy-et*, harm. szr. —*e*. 1) Minden tennivaló, mely működő erőket bizonyos munka, üzlet, foglalatosság, gondoskodás, hozzálátás, vigyázat által igénybe veszi, mely bizonyos fáradságba, eljárásba kerül. *Házi, családi ügy.* *Saját, idegen ügy.* *Magán, nyilvános, köz, hazai, országos ügy.* *Egyházi, polgári, katonai, községi ügy.* Mások ügyében járni, fáradni, s magáért elhanyagolni. „Eligazítom ügyét.” (Szabó D.). *Kinek nem jó ügye, az ki ne fecsegye.* (Km.) *Vesződéssel, fáradsággal járó ügy.* Innen érthetők e mondatok: *Ügygyel bajjal végezni valamit, sok nehézséggel, fáradsággal.* *Kezem ügyébe esett, azaz, épen kezemre volt, vagyis oly állapotban valék, hogy helyesen bánhattam vele, hogy megtehettem; lásd ÜGYIBE.* *Szemügyre venni valamit, azaz, szemjárással kísélni, szemét jártatni, rajta kellőleg működtetni, jól megvizsgálni.* 2) Különösen az országos kormány által intézett, igazgatott tárgyak, és tennivalók. *Belügy, melynek tárgyát az ország belső dolgainak*

igazgatása teszi. *Külföldi*, mely a külső országok, nemzetközi dolgok viszonyaira vonatkozik. *Pénzügy, hadügy, oktatási és vallási ügy, kereskedelmi ügy, tengerészeti ügy.* 3) Az egymással perlekedő felek vitás állapota eljárása. *Büntető, polgári ügy. Kereseti ügy. Igazságos, igaz ügy. Ügyet a törvényszék elé vinni, megnyerni, elveszteni, föllebezni. Valakinek ügyét előmozdítani, pártolni. Az ügyet jártas ügyvédre bízni. Sok ügye van sok pert visz. Saját ügyében senki sem lehet bíró. (Km.).*

„Míg az császár igyet (ügyet) jára“ (ügyekben eljárása, törvényt üle. Katalin Verseslegendája). Régebben helyett gyakran *i*-vel: *iggy*, pl. a fentebbi legendában, továbbá a Nádor-codexben, a görög bölcsek jeles mondásiban, Cátóban (ez utóbbiak Toldy F. kiadása Pesti Gábor meséi végén), a Debreczeni Legendáskönyvben, gr. Eszterházy M. nádor leveleiben stb.; sőt *ügyekszik* v. *igyeekszik* származékban mai nyelven is.

Mennyiben az ügy általában bizonyos cselekvési mozgékonyt igényel, s azzal szokott járni: innen azon hasonló hangu gyökökkel rokonítható, melyek folytonos, vagy élénkebb mozgásra vonatkoznak, mint az *üdd* és *üget* szók gyökei *üd* és *üg*, t. i. a rokon *d*, *g*, *gy*, hangok fölésevel, és vég elemében az *üz* (=ü-öz) ige. Hogy pedig az *ügy* szóban az élénk mozgékonyt, és tevékenység alapfogalma rejlik, bizonyítják származékai, u. m. *ügyes*, aki czélszerűleg működni, forgolódni tud valamely dologban, mint a német *gewandt*, a *wenden* gyöktől; *ügyetlen*, azaz, tehetetlen, forgolódni nem tudó; *ügyekszik*, azaz, erejét megfeszítve sürög-forog, iparkodik. Jászay Pál szerint (Müncheni cod. 358. l.). „*ügy*“ helyett hajdan „*ige*“ szó is divatozott volna, mert a Münch. codexben Márk XV. fejezetében olvassuk: „*ő igéjének czimerlete*“ (titulus causae eius); és viszont, a Bécsi cod. Judit. XI. fej. „Nincs ilyen némbéri földön, személyben, szépségben és *ügyeknek* értelmében.“ (in sensu verborum) Alighanem írási hiba egyik mint a másik. Az utóbbi szót Döbrentey is „*üged*“-nek olvassa (l. Szótárát), a Müncheni codex pedig már másolat (Münch. cod. V. lap.). Egyébiránt egyezik vele a mongol *ide* (force, adresse), honnan *idetei* épen az a magyar *ügyes* (adroit, alerte, habile stb.), *ide ügei* am. ügyszegény azaz ügyefogyott (mal-adroit). Továbbá rokonok vele a Hindoglnál, Zenkernél olvasható török *is* (Sache, Geschäft, Beschäftigung, Angelegenheit); Vámbéry szerint a csagataj *iš*, *üz*, Budenz J. szerint a finn *asia*, észt *asja* (nom. *asi*), finnlap *ašše*, votják *už* stb.

ÜGYBAJ, ösz. fn. A ragokat mindkét tagja fölveszi: *ügyek bajok, ügyem bajom, ügygyel bajjal, ügyes bajos* stb. Nehéz fáradsággal, vesződéssel, akadálylyal járó dolog, munka.

ÜGYBARÁT, (ügy-barát) ösz. fn. Aki valamely ügyben velünk egy párton, illetőleg egy nézetben, egy akaraton van, ügyfél.

ÜGYBIZTOS, (ügy-biztos) ösz. fn. Általán személy, kire bizonyos ügyet, v. ügyeket bízunk; különösen l. ÜGYVISELŐ.

ÜGYBIZTOSSÁG, (ügy-biztosság) ösz. fn. Hivatal, vagy állomás, melyben valaki a mások által rábízott ügyeket viszi, előmozdítja stb. l. ÜGYVISELŐSÉG.

ÜGYDÖNTŐ, (ügy-döntő) ösz. mn. Valamely ügyet így vagy amúgy végleg elhatározó. *Ügydöntő ítélet.*

ÜGYDÖNTŐLEG, (ügy-döntőleg) ösz. ih. Véglegesen elhatározva, elintézve.

ÜGYEFOGYOTT, (ügye-fogyott) ösz. fn. Magával jöhetetlen, gyáva, ügyetlen s ennek következtében szegény, elhagyott állapotban nyomorgó, együgyű. V. ö. ÜGY.

ÜGYEFOGYOTTSÁG, (ügye-fogyottság) ösz. fn. Gyáva tehetetlenség, együgyűség, szegény elhagyott állapot, vagy tulajdonság.

ÜGYEHET, (ügy-e-het) elavult áth. m. *ügyehet-ett*. Eléfordul a Müncheni codexben János XVI. fej. „A vigasztalando szent szellet *ügyehet* tünettek mendeneket, valamelleket mondok.“ (*Suggeret vobis omnia*) azaz, eszetekre ad, figyelmekbe hoz. Ezen igében a *het* nem tehető, hanem egyszerű mivelhető képző, mint a *sebhét* (vulnerat) igében; tehát tulajdonképp: *ügyhet*. Itt az ügy különösen az észnek, figyelemnek tennivalójára vonatkozik. V. ö. ÜGYHEHŐDIK.

ÜGYEHŐDIK, (ügy-e-höd-ik) elavult k. m. *üggehöd-tem*, —*tél*, —*ett*. A Münch. codexben megfelel neki a latin intendit, azaz, ügyel, figyelmeztet, vigyáz, észével kíséri. „Mert mend nép *ügyehöt*(t) vala hallgatván ötet“ *omnis populus suspensus erat audiens eum*. Itt *ügyehöt* hibásan van írva e helyett: *ügyehött* vagyis *ügyehödt*. Jelen ige oly képeztetési, mint *hamuhodik*, *vénhedik*, *petyhüdik*, melyekben a *d* átváltozhatik *sz-re* is: *hamuhoszik*, *vénheszik*, *petyhüszik*, s ezek szerint lehet *ügyehöszik* is, melynek legközelebbi módosított rokona: *ügyekezik*, sőt ugyancsak a Müncheni codexben Lukács IV. fej. vele azon egy értelmű: „És mendeneknek a sinagógában valóknak szemök valónak *ő* rejá *ügyekezők*.“ azaz ügyelők, figyelők. V. ö. ÜGYEL, ÜGYEKEZIK.

ÜGYEKÉZÉS, (ügy-e-kéz-és) fn. tt. *ügyekézés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Törekvés, iparkodás, melyet valaki bizonyos ügynek viselésében, végrehajtásában kifejt.

ÜGYEKÉZET, (ügy-e-kéz-et) fn. tt. *ügyekézét-ét*, harm. szr. —*e*. Ügyekedés tárgyilag vére, vagy azon mű, cselekmény, melyet az igyekező kifejt, elétüntet. V. ö. ÜGYEKÉZIK.

ÜGYEKÉZIK, (ügy-e-kéz-ik) k. m. *ügyekéz-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*él*. Bizonyos ügynek végrehajtására egész gondnal és törekvéssel működik; iparkodik, törekedik; tevékenyen forgolódik. Más ejtéssel: *ügyekszik*.

ÜGYEKÉZŐ, (ügy-e-kéz-ő) mn. tt. *ügyekézőt*. Ügyeiben, dolgaiban törekvő, iparkodó. V. ö. ÜGYEKÉZIK.

ÜGYEKSZIK l. ÜGYEKÉZIK. Valamint több más hasonló igék, ez alakban csak a jelentő mód je-

len idejében és a határtalan módon (*ügyekszeni*) divatozik; az első multban: *ügyekvéim, ügyekvélt* stb. Egyéb módok és idöket a közönséges *ügyekez*-től kölesönöz.

ÜGYEL, (ügy-el) önh. m. *ügyel-t*. Fölható ragú viszonynévvel am. valamire figyelmet, gondot fordít, s rajta van, hogy bizonyos ügy a maga rendén, czélirányosan folyjon, és végrehajtsák. *Házi dolgokra, gazdaságokra, munkásokra ügyelni, felügyelni*. Nem is *ügyel* rám, nem gondol velem, nem figyel rám.. Alapfogalomban és gyökre nézve hasonlók hozzá: *figyel, vigyáz*. Az írásbeli peres eljárásban *betűgyelni* valamely írományt azt teszi: az *ügybeli* iratokhoz csatolni.

ÜGYELÉS, (ügy-el-és) fn. tt. *ügyelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Bizonyos ügyre vonatkozó figyelés, gondoskodás, utánalátás, cselekvésileg véve. V. ö. **ÜGYEL**.

ÜGYELET, (ügy-el-et) fn. tt. *ügyelet-ét*, harm. szr. —*e*. Gond, vigyázat, figyelem, melyet valaki bizonyos ügyekre, hivatás vagy megbízatásánál fogva, fordít. Elvont értelmű szó.

ÜGYELETÉS, (ügy-el-et-és) mn. tt. *ügyeltetés-t* v. —*et*, tb. —*ék*. A székelyeknél arról mondják, aki kötelességéhez képest mindenre ügyel. (Ferenczi János).

ÜGYELŐ, (ügy-el-ő) mn. és fn. tt. *ügyelő-t*. Általán, aki valamire ügyel, vigyáz, gondot visel, figyelemmel tart, kísér. Különösen hivatalos személy, kire bizonyos ügyet bízta; máskép: *felügyelő*.

ÜGYELŐSÉG, (ügy-el-ő-ség) fn. tt. *ügyelőség-ét*, harm. sz. —*e*. Ügyelői hivatal, s hozzá tartozó személyzet. *Fürdői, színházi ügyelőség*.

ÜGYELTET, (ügy-el-tet) mivelt. m. *ügyeltetem*, —*tél*, —*ett*, par. *ügyeltess*. Rendeli, meghagyja valakinek, megbiz valakit, hogy ügyeljen valamire. V. ö. **ÜGYEL**.

ÜGYÉR, (ügy-ér) fn. tt. *ügyér-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Némelyek által használt, de eddig önmagában divatra nem igen kapott szó az (állam-) *minister* kifejezésére; összetételekben már divatozóbb, mint *belügyér, külügyér, hadügyér, pénzügyér*.

ÜGYÉRSÉG, (ügy-ér-ség) fn. tt. *ügyérség-ét*, harm. szr. —*e*. Ügyéri hivatal; munkásság. V. ö. **ÜGYÉR**.

ÜGYES, (ügy-es) mn. tt. *ügyes-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Alkalmas testi vagy lelki tulajdonságokkal bíró, melyeknél fogva bizonyos könnyűséggel és czélszerűleg, helyesen működik, iparkodik, sürgölődik, különösen oly dolgokban, melyek némi mesterséget igényelnek, vagy hivatalhoz tartoznak. *Ügyes mesterember, kocsis, lovagló. Ügyes tisztviselő. Igen ügyes ember, mindenre alkalmas. Az ügyes ember kineveli az ügyetlent*. Tájédivatosan ami helyesen, czélirányosan van csinálva, mondva stb. *Ügyes mű, ügyes beszéd*. Faludinál előfordul ezen értelemben is: igaz, jogos, igazságos. *Ügyes hatalom. Ügyes ura* valaminek. Erdélyi tájnyelven annyi is mint derék, csinos testalkatú, magatartású. *Ügyes leány. Ügyes asszony*.

ÜGYESBAJOS, (ügyes-bajos) ösz. mn. Fáradtságos, nehéz végrehajtású, ügygelbajjal járó. *Ügyes bajos munka, hivatal*. Továbbá, aki peres ügyben jár. *Ügyesbajos felek*.

ÜGYESEN, (ügy-es-en) ih. Helyesen, alkalmasan, okosan, czélszerűleg, bizonyos könnyűséggel, fürgeséggel. *Ügyesen véghez vinni, elkészíteni valamit. Hivatalát ügyesen vinni. A fegyvert ügyesen tudja forgatni. Igen ügyesen védte magát*.

ÜGYESÍT, (ügy-es-it) áth. m. *ügyesít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Ügyessé tesz, képez. V. ö. **ÜGYES**.

ÜGYESÍTÉS, **ÜGYESÍTÉS**, (ügy-es-it-és) fn. tt. *ügyesítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ügyessé tevés.

ÜGYESKÉDÉS, (ügy-es-kéd-és) fn. tt. *ügyeskedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ügyes magaviselet, ügyes forgolódás.

ÜGYESKÉDIK, (ügy-es-kéd-ik) k. m. *ügyeskedtem*, —*tél*, —*ett*. Ügyesen viseli magát, ügyesen forgolódik. V. ö. **ÜGYES**.

ÜGYESSÉG, (ügy-es-ség) fn. tt. *ügyesség-ét*, harm. szr. —*e*. Azon tulajdonságok, melyeknél fogva valakit ügyesnek mondunk; könnyű, fürge, czélirányos tevékenységi, működési képesség, jártasság. V. ö. **ÜGYES**.

ÜGYÉSZ, (ügy-ész) fn. tt. *ügyész-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Jogismereti képességéről oklevéllel ellátott személy, ki bizonyos pere-félnek ügyét az illető törvényhatóság előtt viszi. A közösebb szokás különbséget látszik tenni az *ügyvéd* és *ügyész* között, mennyiben az 'ügyvéd' általán ügyek vitelére képesített és oklevéllel ellátott személyt jelent, ki csak bizonyos perekben vagy peres ügyekben van megbizva. 'Ügyész' pedig az, ki már mint állandó hivatalnok a hivatalához tartozó minden ügyekben működik. *Tiszti ügyész. Urodalmi, községi, kincstári, szentszéki ügyész. Államügyész*.

ÜGYÉSZDIJ, (ügyész-dij) ösz. fn. Díj, melyet az ügyésznek fáradtságáért, munkálatáért fizetni szoktak, vagy bírói rendeletnél fogva fizetni kell.

ÜGYÉSZI, mn. tt. *ügyészi-t*, tb. —*ék*. Ügyészt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Ügyészi képesség, eljárás*. V. ö. **ÜGYÉSZ**.

ÜGYÉSZKÉDÉS, (ügy-ész-kéd-és) fn. tt. *ügyészkedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ügyészi működés gyakorlása. V. ö. **ÜGYÉSZKÉDIK**.

ÜGYÉSZKÉDIK, (ügy-ész-kéd-ik) km. *ügyészkedtem*, —*tél*, —*ett*. Mint ügyész mások peres ügyeivel foglalkodik, ügyészi tisztet gyakorol. V. ö. **ÜGYÉSZ**.

ÜGYÉSZSÉG, (ügy-ész-ség) fn. tt. *ügyészség-ét*, harm. szr. —*e*. Ügyészi hivatal, rang, tisztí minőség, képesség. *Ügyészségre készülni. Állami, községi, urodalmi, szentszéki ügyészség*.

ÜGYÉSZVALLÁS, (ügyész-vallás) ösz. fn. A peres félnek nyilatkozása, illetőleg megbízó kijelentése, melynél fogva valakit ügyészének nevez ki, s mint olyat a bíróságnak bejelent.

ÜGYETLEN, (ügy-et-len) mn. tt. *ügyellen-t*, tb. —*ék*. 1) Magával jötehetetlen, gyáva, ügyefogyott, magán segítni nem tudó. 2) Kinek mozdulatai, tettei, fonákul, viszáson, helytelenül, idomtalanul ütnek ki, különösen anyagi vagy szellemi művek készítésében járatlan, vagy nehézkes, lassu; tudatlan, oktalan. Határozóként am. ügyetlen módon, ügyetlenül. V. ö. ÜGYES.

ÜGYETLENSÉG, (ügy-et-len-ség) fn. tt. *ügyetlenség-ét*, harm. szr. —*e*. Cselekvési fonákság, viszásság, helytelenség, járatlanság, idomtalanúság, esetlenség, tudatlanság, tehetetlenség.

ÜGYETLENÜL, (ügy-et-len-ül) ih. 1) Helytelen, fonák, viszáss, idomtalan, céliránytalan módon; esetlenül. 2) Gyáván, magával jötehetetlenül. V. ö. ÜGYETLEN.

ÜGYEVESZTETT, (ügye-vesztett) ösz. mn. Aki peres ügyét az illető bíróság előtt elvesztette, vagy akármiféle vitakozásban legyőzetett. *Ügyevesztett fél*, máskép: *vesztes fél*; ellentéte: *nyertes fél*.

ÜGYFÉL, (ügy-fél) ösz. fn. Kik valamely közös ügyben működnek, vagy szenvednek, vagy léteznek, vagy bizonyos célra együtt törekszenek, egymásnak ügyfelei, ügytársai, pártsfelei.

ÜGYFOLYAM, (ügy-folyam) ösz. fn. Valamely ügynek egymás után következő menete, esélyei.

ÜGYIBE, (ügy-i-be) ih. Tájdívat szerént am. célirányosan, alkalmasan, jó módjával, kellete szerént. *Ügyibe eszik, ül; ügyibe fog a dologhoz*. (Szabó D.). Képezetetésre hasonlók hozzá: *izibe, hamarjába, felibe, harmadába*.

ÜGYIBEVALÓ, (ügyibe-való) ösz. mn. Erdélyiesen szólva, am. életrevaló, talpraesett; csinos, helyes külsejű. *Ügyibe való ember, legény, leány*.

ÜGYIGAZGATÓ, (ügy-igazgató) ösz. fn. Állami, illetőleg fejedelmi magánjogi ügyek főigazgatója, s az illető ügyészek főnöke. *Királyi ügyigazgató*.

ÜGYKÖDÉS, (ügy-köd-és) fn. tt. *ügyködés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Valamely ügyben működés.

ÜGYKÖDIK, (ügy-köd ik) k. m. *ügyköd-tem*, —*tél*, —*ött*. Valamely ügyben működik.

ÜGYLET, (ügy-l-et) fn. tt. *ügylet-ét*, harm. szr. —*e*. Újabbkori szó s általában am. az egyszerű ügy; különösen *jogügylet* am. két vagy több személy közt kötött akár szó- akár írásbeli szerződés, vonatkozva a köztük megállapított viszonyokra. *Adásvévesi jogügylet. Ajándékozási jogügylet. Szállítási jogügylet*. Különbözik: *üzlet*, mely kereskedelmi foglalkodásra, viszonyokra vonatkozik általában. V. ö. ÜZLET.

ÜGYMENET, (ügy-menet) l. ÜGYFOLYAM.

ÜGYNÖK, (ügy-nök) fn. tt. *ügynök-öt*, harm. szr. —*e*; ÜGYNÖKSÉG, (ügy-nök-ség) l. ÜGYVISELŐ; ÜGYVISELŐSÉG.

ÜGYÖLI, mn. tt. *ügyöli-t*, tb. —*ék*. Székely tájszó. Ügyetlen, esetlen magaviseletével, nyájaskodni akarásával másoknak alkalmatlankodó, s aki így viseli magát, azt mondják róla, hogy *ügyölg*. (Ferenczy János). Alkalmasint am. *enyéli, enyelög* (önyöli, önyö-

lög) szók módosulatai; minthogy ugyancsak a széke-lyeknél *anyolag* szintén Ferenczy János szerént am. ügyetlenül nyájaskodik. (Tájszótár).

ÜGYÖLÖG, önh. m. *ügyölg-tem*, —*tél*, vagy *ügyölg öttem*, —*öttél*, —*ött*; htn. *ügyölg-ni*, vagy *ügyölg-eni*. L. ÜGYÖLI alatt.

ÜGYSZERETET, (ügy-szeretet) ösz. fn. Kedélyi állapot, midőn valaki valamely ügygyel az ez iránti hajlammal, kedvteliséssel foglalkodik.

ÜGYSZOBÁ, (ügy-szoba) ösz. fn. Helyiség, melyben valaki rendes ügyeit elintézni szokta.

ÜGYTÁRS, (ügy-társ) l. ÜGYFÉL.

ÜGYÚT, (ügy-út) l. PERÚT, PERINTÉZET.

ÜGYVÉD, (ügy-véd) ösz. fn. Jogtudományokban képzett, s ebbeli jártasságáról hiteles oklevéllel ellátott, és peres ügyek vitelére engedélyt nyert személy. V. ö. ÜGYÉSZ.

ÜGYVÉDDÍJ, (ügyvéd-díj) ösz. fn. Valamely perben teljesített munkálatokért fizetendő, vagy fizetett s rendszerént a bíró által megállapított pénzbeli összeg.

ÜGYVÉDELEM, ÜGYVÉDÉS, (ügy-védelem v. —véds) ösz. fn. A bíróság elé terjesztett peres ügynek véde.

ÜGYVÉDI, (ügy-védi) ösz. mn. Ügyvédet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, attól származó. *Ügyvédi oklevél, eskü. Ügyvédi megbízás v. meghatalmazás. Ügyvédi munkálat. Ügyvédi czim, rang. Ügyvédi képesség. Ügyvédi költség, kiadások*.

ÜGYVÉDKÉDÉS, (ügy-védkedés) ösz. fn. Ügyvédként, ügyvédi minőségben perbeli teendőkkal foglalkodás.

ÜGYVÉDKÉDIK, (ügyvéd-kedik) ösz. k. Ügyvédi minőségben folytatja pályáját, életmódját.

ÜGYVÉDSÉG, (ügy-védség) ösz. fn. 1) Ügyvédi állapot, rang, életmód. 2) Ügyvédek testülete.

ÜGYVÉDSÉGI, (ügy-védségi) ösz. mn. Ügyvédséget illető, arra vonatkozó, azzal viszonyban álló.

ÜGYVÉDVALLÁS, (ügyvéd-vallás) ösz. fn. Egy vagy több perben leendő eljárás végett valamely ügyvédnek a bíróság előtt szóval vagy írásban történő v. történt bejelentése.

ÜGYVESZTES, (ügy-vesztes) lásd ÜGYEVESZTETT.

ÜGYVESZTÉS, (ügy-vesztés) ösz. fn. Szenvedő állapot, midőn a peres fél elmozdittatik keresetétől, vagy elmarasztaltatik.

ÜGYVEZETŐ, (ügy-vezető) ösz. fn. Személy, ki valamely üzleti, és más vállalati ügyek közvetlen intézésének élén áll. (Geschäftsleiter).

ÜGYVISELÉS, (ügy-viselés) ösz. fn. Cselekvés vagy folytonos működés, midőn valaki a rábízott ügyben intézkedik, rendelkezik, eljár. *Biztosítási, kereskedelmi, üzleti ügyviselés*.

ÜGYVISELET, (ügy-viselet) ösz. fn. Ügyviselés elvont ért. vagy is magán vagy köztisztvi hivatal, mely bizonyos ügyek intézésével foglalkodik; más-

kép: *ügyitel*, azon különbséggel, hogy *ügyviselet* inkább alanyilag, az utóbbi pedig szorosan véve tárgyilag használatik, pl. *Péter ügyviseletére van bízva a város javának előmozdítása. A gyár ügyvitelében többen vesznek részt.*

ÜGYVISELŐ, (ügy-viselő) ösz. fn. Hivatalos személy, ki egyes személy vagy egész testület által meg van bízva, hogy ügyeiben intézkedjék, rendelkezék, eljárjon. *Ügyviselő a kormányzárknél*, ki az ide tartozó magán vagy testületi ügyeket előmozdítja, sürgeti. *Társulati ügyviselő.* Máskép: *ügyvivő, ügynök.* (Agens).

ÜGYVISELŐI, (ügy-viselői) ösz. mn. *Ügyviselőre vonatkozó, ügyviselőt illető. Ügyviselői megbízás. Ügyviselői állomás.*

ÜGYVISELŐSÉG, (ügy-viselőség) ösz. fn. *Ügyviselői hivatal; és testület.*

ÜGYVITEL, (ügy-vitel) ösz. fn. L. *Ügyviselet.*

ÜGYVIVŐ, (ügy-vivő); **ÜGYVIVŐSÉG**, (ügyviselőség) l. **ÜGYVISELŐ**; **ÜGYVISELŐSÉG**.

ÜH, elvont gyöke *ühödik* és *ühög* szóknak; l. **ÜHÖDIK** alatt.

ÜHÖDÉS, (üh-öd-és) fn. tt. *ühödés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Rohadás, megromlás különösen az állásban V. ö. **ÜHÖDIK**.

ÜHÖDIK, (üh-öd-ik) k.m. *ühöd-tem*, —*tél*, —*ött*. Rohad, állásban megromlik pl. a gyümölcs, tojás. Szabó Dávidnál: *megühödik, megühög, megsenyved, puhásodik, redvesedik*, p. o. a fa. Gyöke *üh* rokonnak látszik a rozsz szagra vonatkozó székely *üz*, általános divat szerint *büz* szóval.

ÜHÖG, (üh-ög) önh. m. *ühög-tem*, —*tél*, —*ött*. L. **ÜHÖDIK**.

ÜHÖGÉS, (üh-ög-és) l. **ÜHÖDÉS**.

ÜHÜ, köznépiesen valamely kérdésre ráhagyólag, erősítőleg felelő szócska, 'ügy' v. 'igen' v. 'igenis' értelmében. A köznép saját osztályu társai irányában gyakorta használja e szócskát; pl. Kérdések: 1. *Fü a szél?* Felelet: *Ühü.* 2. *Elszaladt a kutya?* *Ühü.* 3. *Megittatad már az ökröket?* *Ühü.* 4. *Be fogtat már a lovakat?* *Ühü.* Felel ugyan a köznép a kérdés hangsúlyos szavával is, pl. a fentebbiekben: 1. *Fü.* 2. *El.* 3. *Meg.* 4. *Be;* de a fentebbi feleleteket sem fogja egy magyar ember sem tagadni, ki a magyar köznépnél egymással való társalgását, legalább a tisztai vidékeken ismeri. Hatalmas czáfolata ez azok véleményének, kik a felelő *igen-t* németesnek tartják. Mi ifjuságunkban állandóan a nép között forogván úgy tapasztalók, hogy a köznép ott is, a hol tiszta magyarság lakott, és tiszta magyar iskolák léteztek, az 'igen' vagy 'igenis' szót az úriasabb személyek irányában használja.

Mandsu nyelven: *eesi* (so, ja. Gabelentz).

ÜK, (1) fn. tárgyesete: —öt. Párizspápainál: Nagyanyád anyja (abavia); Szabó Dávidnál: *ük* am. szép- v. nagyanyának anyja (proavia), *ük* anyja (abavia), *üknek üki* (atavia); Molnár Albertnél Kresznerics szerint nagyanya (avia), Éder kiadásában:

proavia (die Alt—oder Grosz-Grosz-Mutter). Székelyes tájjejtéssel: *ük* a Tájzsótárban am. mátká nagy anyja. Némely régieknél: *ik*, *ike*. „Szent Anna aszszony Krisztusnak ikeje.“ Kazinczy cod. 39. l. „Te naponkéd az ikömnek tisztöletet tész.“ Ugy. o. 54. l. „Mit gondolhatunk nagyobb méltóságot és tisztességet Istentől adatni, minthogy istenszilő magzatnak atyja és anyja lenni, és istennek ősi iki neveztetni.“ Erdi cod. 438. l. Ezen tévovázó jelentéseken a törvényszaki újabb irodalom akként segíté, hogy a nagyanyának nagyanyját nevezi *ük*-nek, ily fokozattal: 1. *anya* (mater), 2. *nagyanya* (avia), 3. *ösanya* (proavia azaz nagyanyának anyja), 4. *ös-nagyanya* vagy *ük* (abavia), 5. *ükös* (a nagyanyának ösanyja—atavia). A mongolban *eke* és a szanszkritban *akká* am. anyá; továbbá szintén a mongolban *üköi* am. néne (soeur ainée); Budenz J. szerint a finnben *eukko* és finnlapban *akko* am. nagyanya.

ÜK, (2) elvont gyöke *üklely* vagy *üklü* és *üker* szóknak, s rokonnak látszik *ág* (?) szóval. V. ö. **ÜKLÜ**.

—**ÜK**, (1) l. —**UK**, magas hangon: —**ÜK**, (1)

—**ÜK**, (2) l. —**UK**, —**ÜK**, (2).

ÜKLELY fn. tt. *üklely-t*, tb. —*ék*. L. **ÜKLÜ**.

ÜKLÜ, fn. tt. *üklü-t*, tb. —*k*. Vasvármegyében, különösen az Örségben jelenti azon kört vagy szögöt, melyet a fának két ágatöve képez, vagy a szekérrudnak kétágu végét, mely a tengely alá nyúlik. Máskép: *üklely*. (Tájzsótár).

Valószínű, hogy gyöke *ük* egy a kettőst jelentő *iker* gyökével, tehát tulajdonképp *üklő* v. *iklő* volna, talán az *iklik* (ágazik, ketté ágazik) elavult igétől. Egyébiránt az *ük* v. *ik* gyök egyezik a töröktatár *iki* (=két) szóval is. V. ö. **IK**, (1).

ÜKÖR, Sándor István szerint a régieknél am. *iker*, azaz kettős. Mongolul: *ikere* v. *ikire*, mandsu nyelven: *ikiri*. V. ö. **ÜKLÜ**, **ÜKÖRKE**; és l. **IKER**.

ÜKÖRKE, (ük-ör-ke) fn. tt. *ükörkét*. Növényfaj köznépies neve a gyalog, kétvirágu-kocsányos lonczok alneméből; levelei tojáskerek, ellenesek, épülők, pelyhesek. Bogyói veresek, néha feketék, mérgesek. Máskép szintén köznépiesen: *eb*- v. *kutya-cserezsnye*, *veres ükörke*, *ikerés cserezsnye*; növénytani néven: *ükörkeloncz*. (Lonicera xylostium). Törzse a kettőst jelentő *ükör* v. *iker*.

ÜKÖRKELONCZ, (ükörke-loncz) ösz. fn. L. **ÜKÖRKE**.

ÜL, önh. m. *ül-t*, 1) Altestét szilárd alapra leereszti, s testét nyugtatja, különböztetésül az áll, fekszik, hasal, guggol, térdel szintén a test helyzetére vonatkozó igéktől. Gyermeeknyelven: *csücsül*. Földön, gyepen, széken, pamlagon, padon, szármolyon *ülni*. *Lo-von, kocsin, hajón ülni*. *Lóra, kocsi-ra ülni, felülni*. *Asztal, kályha, ablak, ajtó, fal mellé ülni*. *Valakinek jobbjá, vagy balja felül ülni*. *Elül, hátul, fent, alatt, magasan ülni*. *Törökösen, keresztbe tett lábakkal ülni*. *Görbén, egyenesen, feszesen ülni*. *Beülni valahová*. *Elülni, Estve a tyúkók el szoktak ülni*. *Elültek a verebek*, késő

estve van. *Ebédhez ülni, hozzá ülni az asztalhoz. Kiülni az utcára. Öszveülni. Öszvetültek a jó sülték. (Km.) Fölülni, leülni, odaülni, ráülni valamire. A kocsiában hátul ülni. Ülnek némely négylábú állatok is, pl. a kuttyák, macskák, evetek, midőn hátulsó felükre ereszkednek s első lábaikat föltartják. A szárnyas állatok tulajdonkép hasra ereszkedve, s gugorodva ülnék, midőn alusznak, vagy tojásaikat költik. Elültek a madarak, aludni mentek. Tojásan ül a kotlós, a nőstény veréb stb. 2) Használjuk többféle alkalmazott értelemben, midőn t. i. valaki bizonyos czélból van ily helyzetben. Festésznek ülni, magát lefestetni. Gyógytatószekekben ülni, gyógytatni. Törvényt ülni, ítélni. Vásárban ülni, holmit árulni. Mindig otthonn ülni, maradni, tartózkodni. Tanácsban, gyűlésben, törvény-szekekben ülni, előülni. „Ő az ítélő székekben ültette.“ (Sedente illo pro tribunali. Münchener cod. Máté. XXVII.) 3) Átv. ért. *Kiül a szeme*, kidudorodik. *Beül az örökségbe, a házba*, elfoglalja azt. *Elülhetsz vele*, elmaradhat sz vele, abban hagyhatod. 4) Tárgyesetes viszonynévvel. *Megüli a lovat. Körülülték (az asztalt), semmi sincs, kitálatlak, senki sincs. (Km.) Ünnepet ül, miről l. ÜLL. 5) Képes kifejezéssel, valamely élettelen, de mozgékony tárgy bizonyos helyen vesztel. *Köd ül a hegyen. A hajó ül, zátonyba v. zátonyra akadt. A hajó leült a víz fenékre, elsüllyedt, alámerült. Viszonyban látszik lenni a le szócskával.***

Zenker szótárában és Vámbérynél az Abuskában keleti török v. csagataj nyelven: *oltur-mak* =ül-ni (sich setzen, sitzen; wohnen, verweilen, bleiben. A *tur-mak* ige magában azt teszi: stehen, bleiben, leben). A Münchener codexben, és Katalin Verses-legendájában olvassuk: *ültepek*, tehát az *l* után már a *t* is eléjön. L. ÜLTEPIK. Néha, különösen a régieknél pl. a Nádor-, Górycodexben: *il*. A Bécsi codexben gyakran: *ell*, pl. *lóra elleni* (equum conscendere. 145. levél); *lóra ellő* (ascendens equum. 109, 144, 145, 146. levelek); *szekerre ellő* (ascensor quadrigae. 144. l.) stb.

—ÜL, (1) l. —ÜL, —ÜL, (1).

—ÜL, (2) l. —ÜL, —ÜL, (2).

—ÜL, (3) l. —ÜL, —ÜL, (3).

ÜLBÖR, (ül-bör) ösz. fn. Bányászok nyelvén, kötényféle bőr, melyet a bányászok farra kötve viselnek.

ÜLCSÍK, fn. tt. *ülesik-ét*. Heves megyei tájnyelven am. görbe oldalú kocsi bőrülése.

ÜLCSONT, (ül-csont) ösz. fn. Boncztani ért. azon csont, mely az úgynevezett medencze alatt fekszik, s melyen ülünk. (Os ischii.)

ÜLD, elavult áth., melyből *üldöz, üldözés* gyakorlatosak származtak. A régi Halotti beszédben előfordúlez igenév, mintközvetlen származék: *üldet* azaz *üldet*. „És szabadó ha (=szabadótsa) vő őt ördög *üldet*.” Maga az *üld* és *üldöz* között olykülönbség van, mint a *kérd* és *kérdez*, *kend* és *kendez*, *küld* és *küldöz* között, vagyis az első rendűek egyszerű, a másik osztályuk gyakorlatos cselekvésre vonatkoznak. Miszerint

üld am. a latin *persequitur*, *üldöz* pedig, continuo, frequenter *persequitur*. E bevett jelentésénél fogva gyökeleme *ü* (*üld*), mint az *üz* (=ü-öz) igének is. Teljesen egyezik a mongol *ülde-kü* igével, mely am. a franczia *chasser, poursuivre* stb.

ÜLDÉS, (ül-d-és) fn. tt. *üldés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valakit *üldenek*, *üzőbe* vesznek. Különbözik tőle a gyakorlatos *üldözés*, valamint különböznek *küldés* és *küldözés*, *kérdés* és *kérdezés*. V. ö. ÜLD.

ÜLDET, (üld-et) fn. tt. *üldet-ét*. Jelenti azon állapotot, melyben valaki van, midőn *üldik*, vagy *üzőbe* veszik. V. ö. ÜLD.

ÜLDÖGÉL, (üld-ög-él) gyak. önh. m. *üldögl-t*. Folytonosan, s némi kényelemmel vesztel *ül*; csücsül. Mindhárom képzője gyakorlatos, valamint ezekben is: *áldogál, mendegél, járdogál, aludogál, eddegél, iddogál*. Mindezek, és hasonlók a végszótag megnyújtása nélkül is helyesek, sőt eredetileg röviddek. Ilyféle öszvehalmozás divatozik a latin nyelv némely gyakorlatos igéiben is, mint: *prensas prensat, vellit vellit, captat captat*.

ÜLDÖGÉLÉS, (üld-ög-él-és) fn. tt. *üldöglés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Folytonos, gyakori, könnyed, kényelmes ülés.

ÜLDÖZ, (üld-öz) gyak. áth. m. *üldöz-tem, —tél, —ött, par. —z*. 1) Valakit folyton, vagy gyakran nyomban követ, hajt, kerget, *üz*, hogy megkerithesse s hatalmába ejthesse, vagy bizonyos határon túlmenni kényszerítse. *Üldözi a tolvajokat, szökevényeket. Üldözi a megfutamodott ellenséget*. 2) Különösen rossz indulatból, gyűlöletből, boszúból valakinek minden alkalommal és módon ártani törekszik, s javát, szerencsáját akadályozni, sőt életét is veszélyeztetni akarja. A *zsidók*, a *pogány római császárok üldözték a keresztényeket*. A gonoszok *üldözik a jókat. Addig üldözték, hogy kénytelen volt elvándorolni*. Képzésre hasonlók hozzá: *küldöz, kérdez, kendez, áldoz, toldoz, foldoz, hordoz*.

ÜLDÖZÉS, (üld-öz-és) fn. tt. *üldözés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valakit *üldöznek*. A *rablók, zsványok üldözésére kiküldött csendőrök. Saul a keresztények üldözésére szövetkezett a zsidókkal*.

ÜLDÖZŐ, (üld-öz-ő) mn. és fn. tt. *üldöz-t*. Aki valakit *üldöz*, akár hivatalos kötelességből, akár rossz akaratból, boszúból. Az *üldözők elől menekült szökevények. Aldrendeltjeit üldöző főnök*.

ÜLEDEK, (ül-ed-ék) fn. tt. *üledék-ét*, harm. szr. —e. A hig testben felolvadt, vagy belevegyült testrészek, melyek akár természetes nehézségük-nél, akár vegytani működésnél fogva fenékre szállanak, pl. a zavaros vízben a homok, a megforrott borban a söprű, stb.

ÜLEDEKÉS, (ül-ed-ék-és) mn. tt. *üledékes-t* v. *et, -tb. -ek*. A miben *üledék* van,

ÜLEDÉKFAGGYU, (üledék-faggyu) ösz. fn. A felolvasztott faggyunak sőpreje, alja, mely az edény fenekére száll.

ÜLÉL, (ül-él) gyak. önh. m. *ülél-t*. Palóczos szójárás szerint am. folyvást, vagy gyakran ül valahol. Ugyan a palóczoknál divatoznak e hasonlók is: *járák, menél, szokál, hálál* a *hál* igétől stb. Ezekből látható, hogy az *ál él* önmagában is gyakorlatos képző.

ÜLÉLÉS, (ül-él-és) fn. tt. *ülélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Folytonos vagy gyakori ülés. V. ö. **ÜLÉL**.

ÜLEMÉR, fn. tt. *ülemér-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*je v. —e*. Kriza J. szerint megült méreg állatok tölgye dagadásában. Hihetleg összetétele *ül v. üll* és *mér* (=méreg) szónak, mint föntebbi értelmezésében Kriza J. is sejteti.

ÜLEMÉRÉS, (ülemér-és) mn. tt. *ülemérés-t v. —et*, tb. —*ék*. Ülemérben szenvedő. *Ülemérés juh.* (Kriza J.)

ÜLEP, (ülep) fn. tt. *ülep-et*, harm. szr. —*e*. Az altestnek hátulsó fele, melyen az ember ül; továbbá a nadrágnak vagy gatyának azon öblös része, mely ezen testtáját takarja. *Ülepre vertek. Nagy ülepű gatyá. Tányéros ülepű nadrág. Bugyogós, feszes ülep.*

Képzetetésre egyeznek vele a megállapított térre vonatkozó *alap, közep, talap, telep, terep*, és az önállólag nem divatozó *állap*. Tájéjtéssel: *ület*.

ÜLEPÉDÉS, (ül-ep-éd-és) fn. tt. *ülepédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valamely hig test idegennemű részei fenékre szállanak. Átv. gondolkozási s cselekvési érettség, higgadtság. V. ö. **ÜLEPÉDIK**.

ÜLEPÉDÉTT, (ül-ep-éd-étt) mn. tt. *ülepédett-et*. A minek hig részei megtisztultak, vagyis a benne levő idegennemű, s fajilag nehezebb testrészek elválván fenékre szálltak. *Ülepédett víz, bor.* Átv. ért. kinek kedélye az indulatok salakjától megtisztult; érett, higgadt gondolkozásu, komoly magatartásu. *Ülepédett férfiú.* V. ö. **HIGGADT**.

ÜLEPÉDIK, (ül-ep-éd-ik) k. m. *ülepéd-tem*, —*tél*, —*étt*. Mondjuk hig testekről, midőn faillag nehezebb sulyu, vagy idegennemű részecskéi lassan-lassan elválva alászállanak, s fenéken megtelepesznek, és ugynevezett üledéket képeznek. *Ülepedik a zavaros víz, midőn homokja, iszapja az edény fenekére száll.* Átv. gondolkozásmódja érettebbé, higgadtabbá, cselekvésmódja mérsékeltébbé, nyugodtabbá, komolyabbá leszen.

ÜLEPÍT, (ül-ep-ít) áth. m. *ülepít-étt*, par. —*s*, htn. —*ni v. —eni*. Eszközi, hogy bizonyos folyadék közé vegyült testrészeket leüledjenek, s fenékre szálljanak. Vegyészileg ülepítik a folyadékban felolvasztott testet, midőn egy harmadikat vegyítnék bele, mely az egyik szert magához húzza, minél fogva a sulyosb rész elválik s fenékre száll. (Praecipitare).

ÜLEPÍTÉS, **ÜLEPÍTÉS**, (ül-ep-ít-és) fn. tt. *ülepítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, vagy vegyészti működés, mely által valamely folyadék bizonyos részei leülednek. V. ö. **ÜLEPÍT**.

ÜLEPSZIK, (ül-ep-szik) l. **ÜLEPÉDIK**. Csak a mutató mód jelenidejében ragoztatik, egyebütt 'ülededik' szó helyettezi.

ÜLEPÜL, (ül-ep-ül) önh. m. *ülepült*. L. **ÜLEPÉDIK**.

ÜLEPÜLÉS, **ÜLEPÜLÉS**, (ül-ep-ül-és) lásd **ÜLEPÉDÉS**.

ÜLEPÜLT, (ül-ep-ül-t) l. **ÜLEPÉDÉTT**.

ÜLÉS, (1) (ül-és) fn. tt. *ülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Azon helyzet, melyben testünk van, midőn ülünk, illetőleg egy helyben maradó, veszteglő, nyugovó állapot. *E székben kényelmes ülés esik. Megunni a hosszas ülést.* 2) Szék vagy ilyennemű készüllet, melyen ülni szokás, vagy lehet. *E hintóban négy ülés, ama társaskocsiban tíz ülés van. Ülést bérteni a színházban. Zsupból, szalmából csinált ülés.* 3) Bizonyos testület tagjainak összejövele a végett, hogy valamely tárgyban közösen tanácskozzanak, értekezzenek, illetőleg valamit határozzanak. *Tanácsülés, törvénytészeti ülés, akadémiai ülés. Ülést hirdetni, abban elnökölni, azt bezárni, eloszlatni.*

ÜLÉS, (2) pusztá a Kis-Kunságban, helyr. *Ülés-re*, —*én*, —*ről*.

ÜLÉSEZ, (ül-és-éz) önh. m. *ülész-tem*, —*tél*, —*étt*. Gyakran vagy folytonosan tart üléseket.

ÜLÉSEZÉS, (ül-és-éz-és) fn. tt. *ülészést*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ülések tartása. A sok ülésezés lankasztó.

ÜLÉSI, (ül-és-i) mn. tt. *ülési-t*, tb. —*ék*. Ülést illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, tulajd. és átv. értelemben véve. V. ö. **ÜLÉS**. (1)

ÜLÉSNAP, (ülés-nap) ösz. fn. Nap, melyen valamely gyülekezet, társulat, törvénytészék stb. ülést tart.

ÜLÉSSZAK, (ülés-szak) ösz. fn. Évszak, melyben üléseket tartanak. *Téli ülésszak.*

ÜLESZT, (ül-eszt) áth. m. *üleszt-étt*, htn. —*eni v. —ni*, par. *üleszsz*. L. **ÜLEPÍT**.

ÜLET, (ül-et) fn. tt. *ület-ét*, harm. szr. —*e*. L. **ÜLEP**.

ÜLJ LE! Vadász parancsszó a vizslának (setz dich, là bas).

ÜLKE, erdélyi falu Udvarhely székben; helyr. *Ülké-n*, —*re*, —*ről*.

ÜLL, (üd-l v. üd-öl) önh. m. *üll-t*, v. —*étt*, htn. —*ni v. —eni*. Általán, valamely nevezetes, szent emlékezetű, vagy akármely tekintetből kedves érdektű napot némi ünnepélyes szertartással megtisztel, vagy eltölt. *Urunk születését karácsonkor, feltámadását húsvétkor ülljük meg. Szentek ünnepét megülni. Valakinek neve, születése napját ülni. Valamely száza.*

dos nagy esemény emlékéit megülni. István király napján az egész magyar haza ünnepet üll. Szokták egy l-el is mind ejteni, mind írni:

„Lát egyenes törvényt, mint apa, mindennek;
Ül lakomát vígan; áldozik Istennek.“

Arany J. (Buda halála).

A régieknél rendszerint két *ül*-lel találjuk. L. alább.

Kérdés: mily elemekből áll ezen szó? Mennyiben az ünnep általán a dologtevő napnak ellentéte, némelyek úgy vélekednek, hogy az *üll* nem más, mint a nyomatosabban kiejtett, s a testnek nyugtatására vonatkozó *ül*, miszerint *ünnepet üllni* annyit tenne, mint a dologtól megpihenve azt üléssel, azaz nyugalomban tölteni. A szláv *nedela* (vasárnap) is ezt teszi: nem dolgozik. Mi azt tartjuk, hogy az *üll* első része egy az *ünnep* (=üdnep) szónak *üd* alkatrészével, melyből az *üdv*, *üdvös*, *üdvőség*, *üdvözöl* stb. is származtak, tehát *üllni*=ülden, vagy üdölni (l. ÜDÖL) *üdvös* cselekedetek által megtisztelni. Valamint *üd*, *üdv*, máskép: *id*, *idv*: hasonlóan *üll* a régieknél máskép: *ill*. „Miért ez mai napon anyaszentegyház illi szent Erzsébet aszszonnak innepét.“ (Carthausi Névtelen. Toldy F. kiadása 117. l.) „E mai napon boldog szent István innepét illjük.“ Pázmán Préd. 122. l. Így a Nádor-codexben, Debreczeni Legendáskönyvben stb. V. ö. ÜNNEP.

ÜLLEFÜLLE l. ÜLLŐFÜLLŐ.

ÜLLÉS, (üd-l-és) fn. tt. *üllés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. ÜNNEPLÉS.

ÜLLET (üd-l-et) fn. tt. *ület-ét*, harm. szr. —*e*. Sándor Istvánnál am. a ma divatos „ünnepély“.

ÜLLŐ, (1), (üd-l-ő v. üd-öl-ő) eléjő Szabó Dávidnál: üllő nap am. ünnep, innep.

ÜLLŐ, (2) l. ÜLŐ (2).

ÜLLŐ, (3) falu Pest m., helyr. *Üllő-re*, —*n*, —*ről*.

ÜLLŐFÜLLŐ, (üllő-füllő) iker fn. Csavargó, tekergő, lótifuti haszontalan ember. Máskép: *üllőfüllő*, s ezen alakjánál fogva egy jelentésű, és azon egy eredetű a mély hangú *illő*, *illan*, *illanó* szókkal. A *füllő*, illetőleg *füllő* nem egyéb, mint az *üllő* (üllő) elötéte s ismétlése, pl. *írka-fírka*, *icake-ficke*, *üz-füz* stb.

ÜLLÜ l. ÜLÜ.

ÜLNÖK, (ül-nök) fn. *ülnök-öt*, harm. szr. —*e*. Bizonyos törvényhatósági testületnek, illetőleg tanácsnak, törvényszéknek tagja, ki a testület tanácskozásában részt vesz, és szavazati joggal bír. (Assessor, Beisitzer). E czim a mai államszerkezetben jóformán elavult, mert a törvényhatóságok tagjai most képviselőknek, bizottsági tagoknak, tanácsnokok vagy tanácstagoknak, a törvényszéki tagok bírának stb. hivatnak. Az árvaszékeknél érintetnek a törvényben ülnökök is.

ÜLNÖKI, (ül-nök-i) mn. tt. *ülnöki-t*, tb. —*ék*. Ülnököt illető, arra vonatkozó. *Ülnöki hivatal*, *fizetés*. *Ülnöki teendő*.

ÜLNÖKSÉG, (ül-nök-ség) fn. tt. —*ét*, harm. szr. —*e*. Ülnöki minőség, ülnöki hivatal.

ÜLŐ, (1) (ül-ő) mn. és fn. tt. *ülő-t*. 1) Aki, vagy ami ül. *Asztalnál ülő tudós*. *Szőnyegen ülő török*. *Ülő tyúk*, mely tojásokon ül. *Guggon ülő bab*, *borsó*. 2) Magasabb hely vagy állás, melyen a madarak, különösen a háziak alunni szoktak. *Tyúkülő*, *kakas-ülő*, mely tréfásan a színházakban, színházörökben stb. a legmagasabb karzat.

„Felült a tyúk az ülöre,
Hegyes turó lett belőle.“

(Régi népd.)

ÜLŐ (2) v. ÜLLŐ, fn. tt. *ülő-t*. Töketalapra állított eszköz, illetőleg állvány vasból, melyen a kovácsok, lakatosok s más éreznívesek a munkába vett anyagot ütik, lapitják, gömbölyítik, szóval: czélszerűleg alakítják. Eredete kétes. Más nyelvekben, mint a latin *incus*, a német *Ambosz*, a szláv *kuvadlo* stb. az ütéstől, koholástól kapta nevét. Ezen alapfogalom szerint az *ülő* szó tulajdonképp *üllő* azaz *üllő ütő* volna, melyen t. i. a vasat ütik, verik; t. i. *üllő*-ből lett volna hanghasonúlással *üllő*. Ha pedig az *ülő* a szokottabb kiejtés szerént is a valódi eredeti alak, úgy kénytelenek vagyunk átv. értelemben elemezni, mennyiben az *ülő* némileg székhöz hasonló, melyre az ütnivaló érzet helyezik. Hasonló átv. értelműek: *faragószék*, *mosószék*, *vágószék*, *szövőszék*, melyeken t. i. bizonyos munkákat végeznek, mint a kovácsok az ülőn.

ÜLŐHÁT, (ülő-hát) ösz. fn. Az ülővasnak felső lapja, melyre a munkába vett anyagot fektetik.

ÜLŐHELY, (ülő-hely) ösz. fn. Hely, melyen valaki ülni szokott, vagy mely különösen ülésre van rendelve, mint a szék, pad, pamlag stb.

ÜLŐMUNKA, (ülő-munka) ösz. fn. Munka, mely mellett ülni kell, pl. a varrás, szövés mellett.

ÜLŐS, (ül-ös) mn. tt. *ülős-t* v. —*et*, tb. —*ék*. Kikötés végett tojáson ülő tyúkról és más szárnyas állatról mondják.

ÜLŐSZÉK, (ülő-szék) ösz. fn. 1) Bábaszék. 2) A kis gyermekek számára csinált karos és elül is elzárható székecske, melyben ülni tanulnak.

ÜLŐSZOBA, (ülő-szoba) ösz. fn. Kényelmes ülőhelyekkel, u. m. pamlagokkal, kerevetekkel, kar-székekkel bútorozott szoba vagy terem, melyben társalgás végett szokták fogadni a vendégeket.

ÜLŐTIK, (ülő-tik) l. ÜLŐTYÚK.

ÜLŐTŐKE, (ülő-tőke) ösz. fn. Tőke, mely az ülővasnak talapját teszi.

ÜLŐTYÚK, (ülő-tyúk) ösz. fn. Tyúk, mely megkötött, s kiköltenivaló tojásokon ül.

ÜLŐVAS, ösz. fn. l. ÜLŐ, (2).

ÜLTEPIK, (ült-ep-ik) k. m. *ültepi-tem*, —*tél*, —*itt*. Régen am. lóra ül. Eléjőn a Müncheni codex-

ben: „És felültepék, ki megholt vala.“ (Lukács VII.)
Így a Katalin Verseslegendájában:

„Poroszkájára ültepék

És az nép keziben (közibe) lépék.“

(Toldy F. kiadása 10. lap.)

ÜLTET, (ül-tet) mivelt. m. *ültet-tem*, —*tél*, —*étt*,
par. *ülless*. 1) Tettleg eszközli, hogy valaki bizonyos
helyre üljön: *Pamlagra, székre ültetni a vendéget.*
Asztalhoz ültetni, előre, hátra, jobbjára, baljára ültetni
valakit. Lóra ültetni a legényeket. 2) Házi madarakat
kiköltés végett fészekbe rakott tojásokra tesz.
Tyúkokat, ludakat, récéket ültetni.

„Lepkék! házatoktól messze ne lépjetek,
Időnek javában tikakot ültösetek.“

Feddő Ének a 16-dik századból.

3) Átv. növényeket tenyésztés végett töveiknél, gyö-
kereiknél fogva stb. földbe tesz, lalinosan: plántál.
Fűket, zöltséget ültetni. A fiatal csemetéket a faiskolából
kiültetni, átültetni. Továbbá, némely növények magvait,
gümöit, hajmait, csuesorait stb. külön-külön csinált
likakba, fészkekbe rakja, dugja, leássa. *Babot, borsót,*
burgonyát, dinnye-, tökmagot stb. ültetni. Különbözik
tőle *vet*, pl. buzát, kölest. V. ö. VET.

ÜLTETÉS, (ül-tet-és) fn. tt. *ültetés-t*, tb. —*ék*,
harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit v. va-
lamit ültetünk. *Asztalhoz ültetés; tyúkültetés; faültet-*
tés. V. ö. ÜLTET.

ÜLTETETLEN v. ÜLTETLEN, (ül-tet-[et]len)
mn. tt. *ültetellen-t*, tb. —*ék*. Növényekre vonatkozó-
lag, ami ültetés nélkül nő. *Ültetetlen cserjék, sarjak.*
Továbbá amit el nem ültettek; vagy amit be nem
ültettek. *Sok ültetetlen csemete hever a kertében. A*
kertnek egy része még ültetetlen. Határozóként am.
ültetetlenül.

ÜLTETMÉNY, (ül-tet-mény) fn. tt. *ültetmény-t*,
tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Minden növény, melyet ül-
tettek, el- v. átültettek. Továbbá ily növényekkel
bővelkedő földterület, vidék. *Czukornádültetmény, do-*
hányültetmény. Másképp: *ültetvény.*

ÜLTETMÉNYÁGY, (ültetmény-ág) ősz. fn.
Kerti ág, melyben ültetmény van vagy lesz.

ÜLTETMÉNYÉS, (ül-tet-mény-és) I. ÜLTET-
VÉNYES.

ÜLTETMÉNYÉZ, (ül-tet-mény-éz) ön- és áth.
m. *ültetményéz-tem*, —*tél*, —*étt*, par. —*z*. Ültetéssel
foglalkodik. *Ültetménynyel ellát. Előjön Szabó Dá-*
vidnál.

ÜLTETŐ, (ül-tet-ő) mn. és fn. tt. *ültető-t*. 1)
Földmives, erdős, kertész, ki gyöngye növényeket,
gümöket stb. ültet. 2) Eszköz, melylyel valamely
növényt átültetnek. V. ö. ÜLTETŐGÉP; ÜLTE-
TŐVAS.

ÜLTETŐFA (ültető-fa) I. ÜLTETŐVAS alatt.

ÜLTETŐGÉP, (ültető-gép) ősz. fn. Kicsiszerű
gép bádoggal pléből, melyet gyöngye növények, külö-
nösen dinnye- s virág- plántáknak földrészekkel

együtt gyökerestül való kivevésére és átültetésére
használnak.

ÜLTETŐVAS, (ültető-vas) ősz. fn. Hosszukas
szegforma eszköz vasból, melylyel gyöngye növények
pl. dohány-, káposzta-, paradicsomalma-, karalábé-
plánta átültetésénél, gyakran szőlőültetésnél is a
földben likat fúrnak. Ha az fából van: *ültetőfa*.

ÜLTETVÉNY, (ül-tet-vény) fn. tt. *ültetvény-t*,
tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Egyes növénytárs, fiatal
csemete, melyet más helyre ültettek. Néha több
fiatal növénynyel beültetett nagyobb térséget is így
neveznek.

ÜLTETVÉNYÁG, (ültetvény-ág) ősz. fn. Le-
vágott nyers ág, melyet tenyésztés végett földbe ül-
tetnek. *Fűzről vágott ültetvényágak.*

ÜLTETVÉNYÁGY I. ÜLTETMÉNYÁGY.

ÜLTETVÉNYÉS, (ül-tet-vény-és) mn. és fn.
1) Mint mn. tárgyesete: *ültetvényés t v. —et*, tb.
—*ék*. 2) Ültetvénynyel vagy ültetvényekkel ellátott;
ültetvényekkel bővelkedő. *Ültetvényes kert, szántó-*
föld. Mint fn. tárgyesete: *ültetvényés-t*, tb. —*ék*. Ül-
tetvény v. ültetvények birtokosa. *Dohány-, czukor-*
nádültetvényes.

ÜLTETVÉNYÉZ I. ÜLTETMÉNYÉZ.

ÜLTETVÉNYFÜZ, (ültetvény-fűz) ősz. fn.
Fűz, mely ültetett ágból nőtt, különböztetésül a
magról kelt, vagy töről hajtott fűztől.

ÜLTŐHELY, (ültő- v. ültű-hely) ősz. fn. Ülő-
hely. *Ázért fel sem kelek ültőhelyemből.*

ÜLŐ, a székeknél különösen Gegő Nicephor
és Incze József szerint, Csikszékben am. ölyv, ká-
nya; némely kiejtés után: *üllü*. Szabó Elek szerint
„azon réce nagyságu ragadozó madár, mely a tyú-
kokat s némely más szárnyas állatokat szokta pusztítani;
innen *tyúkász üllü, galambász üllü, madarász*
üllü fajai is vannak; a tyúkász legnagyobb, a galam-
bász kisebb, a madarász akkora mint egy rigó. Kül-
önböznek az *ölyv*-től, mely a mezőkön szokott járnival
s egerek után leselkedni és nagyobb a tyúkász *üllü*-
nél is.“ Mindazáltal alig szenved kétséget, hogy va-
lamint az *ölyv* szó úgy *üllü* is az *ül* igétől származik
s am. öllő.

ÜM I. HÜM.

ÜMEG v. ÜMÖG v. ÜNG I. ING.

ÜMGET I. HÜMGET; és v. ö. ÜNGET.

ÜMMENT, (ümm-en-t) önh. m. *ümment* —*étt*,
htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Horváth Zsigmond
szerint Balaton mellékén valamit bizonyítani, vagy
helybehagyni akarván, fejbólintva azt mondja:
ümm! Néhutt: *üllü*; s talán *ümm* is össze van vonva
ebből: *üllüm*.

ÜN, régies ön helyett pl. a Nádor-codexben:
„ün kijeken“ am. önkéjökön, azaz önként. „Ün
maga“ a Góry-codex kiegészítéséhez. VII. lap. L.
ÖNNÖN.

ÜNÉ régiesen am. ünő; I. ezt.

ÜNG I. ING.

ÜNGET, (üm-get) székelyesen: *ungat*. Mandsu nyelven: *ung vang* (durch die Nase sprechend, näseld). 1. HÜMGET.

—ÜNK, (1) lásd —UNK, magas hangon: ÜNK, (1).

—ÜNK, (2) 1. —UNK, —ÜNK, (2).

ÜNNAP; ÜNNAPOL 1. ÜNNEP; ÜNNEPEL.

ÜNNEP, INNEP, (üd-nap) ösz. fn. tt. *ünnep-ét*, harm. szr. —e. 1) A keresztény évben oly nap, melyben a hivek a testi, főleg külső munkáktól megpihenni, s lelki üdvökre szolgáló jámbor cselekedeteket gyakorolni, u. m. templomba menni, Isten ígétjét hallgatni stb. tartoznak. Néhatt: *szent nap*. Ilyek általán a vasárnapok és azon napok, melyeken a keresztény felekezetek valamely hitrejteménynek, vagy szentnek emlékét tisztelik meg. *Karácsoni, hus véti, pünkösdi- fő v. sátoros ünnepek. Szűz Mária, s némely szentek tiszteletére rendelt ünnepek. Pap hagyja az ünnepet, de maga meg nem tartja. (Km.) Állandó ünnepek*, melyek az évnek mindig ugyanazon napjára esnek, pl. Karácson, Nagyboldogasszony, Péter és Pál ünnepe. *Mozgó v. változó ünnepek*, melyek az első tavaszi holdtöltéhez alkalmazott husvétall állanak viszonyban, mint maga a husvét ünnepe, továbbá az Úr mennybemenetele, a Pünköszt, az Úr napja. *Ünnepet ülni, megülni, megszentelni.* 2) Oly nap, melyen valamely örvendetes, nagyszerű csemény emlékét tiszteljük meg, nevezetesen holmi mulatságokkal, lakomákkal stb. *Örömmünnep, népmünnep, békeünnep, diadalünnep, menyekzői ünnep, születési ünnep, névmünnep* stb.

Mínthogy a tulajdon értelemben vett ünnepek lelki üdvünk előmozdítása, üdvös cselekedetek gyakorlása végett rendeltettek: innen legokszérűbbnek látszik, hogy az *ünnep* az *üd* és *nap* elemekből van öszvetéve, t. i. a *nap* önhangzója átváltoztával, mint a *nepestig* tájdivatos szóban is *napestig* helyett. Hogy továbbá a *d* a szók végén, az *n*-vel kezdődő szó, vagy rag előtt erre változik által, kivált a lomha kiejtésben, elég példa van rá, mint: harmadnapja *harmannapja*; hadnagy, *hannagy*; adna, *anna*; tudna, *tunna*; szedne, *szenne*; valamint a szervrokon *g, gy* is, pl. tegnapi, *tennap*; fogyna, *fonna*; hagyna, *hanna* stb.

Példákat találunk e szófejtésre mind némely mai tájbeszédben, mind a régieknél. A székelyeknél a *nap* szót ezen összetételben most is változatlanul használják: *innap, innapol* (Krizsa J.) A régieknél pedig az *id* igen gyakran található. „Nagy jeles idnepeken, mint husvét napján.” Peer. cod. 110. 1. „Közel vala paska, zsidóknak idnepek napja.” Döbrentei cod. 311. 1. Nomina quatuor componuntur modis. Ex duobus corruptis, ut *jambor, üdnap*; integra fuerat *id ember, üdös nap*.” Sylvester. (Corpus Gramm. 26. 1.)

ÜNNEPDAL, (ünnep-dal) ösz. fn. Dal, melynek tárgyát valamely örvendetes csemény emléke teszi. Más kiejtéssel: *innepdal*.

ÜNNEPÉL, INNEPÉL, (ünnep-el sajátlag: üd-nap-ol) ösz. áth. m. *ünnepél-t v. ünneplétt*. 1) Bizonyos egyházi ünnepet üll, megszentel. *Karácson, husvétot, pünkösztöt ünnepelni*. 2) Kedves emlékü napot, örvendezve, vigadozva, lakomázva stb. tölt. A székelyeknél: *ünnapol*. V. ö. ÜNNEP.

ÜNNEPÉLY, INNEPÉLY, (ünnep-ély) fn. tt. *ünnepély-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Rendkívül diszes, fényes, pompás szertartások, készülétek, cselekvények, körülmények, melyek bizonyos napnak v. napoknak tetszetes, meglepő szint kölcsönöznek. *Koronázási, diadalmi ünnepély. Fényes menettel, kiválágatással, tűzjátékkal tartott ünnepély*.

ÜNNEPÉLYÉS, INNEPÉLYES, (ün-nep-ély-es) mn. tt. *ünnepélyes-t v. —et*, tb. —ek. Ünnepélylyel diszitett, rendkívül fényes, pompás, különféle szertartásu, kedélyeket tetszetesen meglepő hatásu stb. *Ünnepélyes mise. Ünnepélyes diadalmi menet. Ünnepélyes kocs, öltözk.* Ünnepélyes fogadása valamely fővendégnek. A városnak, színháznak ünnepélyes kiválágatása. V. ö. ÜNNEPÉLY.

ÜNNEPÉLYÉSEN, INNEPÉLYÉSEN (ün-nep-ély-es-en) ih. Ünnepélyes módon, fényes készülétekkel, cselekvényekkel, szertartásokkal. V. ö. ÜNNEPÉLYES.

ÜNNEPÉLYÉSSÉG, INNEPÉLYÉSSÉG, (ün-nep-ély-es-ség) fn. tt. *ünnepélyesség-ét*, harm. szr. —e. Mindazon körülmények, tulajdonságok, melyek bizonyos tény, szertartást ünnepélyessé tesznek; fényesség, pompáság.

ÜNNEPÉNEK, INNEPÉNEK (ünnep- v. innep-ének) ösz. fn. Valamely ünnep dicsőítésére szerzett, s elzengedeztetett ének. *Ünnepénekekkel üdvözölni a fejedelmet*.

ÜNNEPÉS, INNEPÉS, (ünnep-és) mn. tt. *ünnepés-t v. —et*, tb. —ek. 1) Akinak tiszteletére az egyház ünnepet tart. *Ünnepes szentek*. 2) Egy vagy több ünnepű. *Ünnepés hét*, melyre valamely ünnep esik.

ÜNNEPEST, INNEPEST, (ünnep- v. innep-est) ösz. fn. Egyházi ünnepet megelőző nap estvéje, melyen a hivek bizonyos szertartással, imákkal, böjtöléssel készülnek az ünnephez; különösen a régi egyházi szokás szerint az ünnepnek virrasztva s imák között töltött előestvéje. (Vigilia.)

ÜNNEPI, INNEPI, (ünnep-i) mn. tt. *ünnepi-t*, tb. —ek. Ünnepet illető, arra vonatkozó, akkor történni szokott; a maga nemében diszesebb, fényesebb, pompásabb, *Ünnepi szertartások, egyházi beszédek. Ünnepi öltözet. Ünnepi lakoma*.

ÜNNEPIES, INNEPIES, (ünnep-i-es) mn. tt. *ünnepies-t v. —et*, tb. —ek. Ünnepi szokásokra mutató; diszes, fényes.

ÜNNEPIESEN, INNEPIESEN, (ün-nep-i-es-en) ih. Úgy, mint ünnepen szokás; diszesen, fényesen, pompásan.

ÜNNEPILEG, INNEPILEG, (ün-nep-i-leg) ih. Ünnepi módon, diszszel, fénynyel, pompával; más-kép: *ünnepiesen*.

ÜNNEPISÉG, INNEPISÉG, (ün-nep-i-ség) fn. tt. *ünnepiség-ét*, harm. szr. — e. Ünnepszertü tulajdonsága valamely napnak.

ÜNNEPLAKOMA, (ünnep-lakoma) ösz. fn. Lakoma, mely ünneppel vagy ünnepélyességgel van egybekapcsolva, ünnepi lakoma. (Bankett).

ÜNNEPLÉS, INNEPLÉS, (ünnep-el-és) fn. tt. *ünneplés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — e. Egyházi vagy polgári szertartások, melyekkel bizonyos napot megünneplünk. V. ö. ÜNNEPÉL.

ÜNNEPLŐ, INNEPLŐ (ünnep-l-ő) mn. tt. *ünneplő t.* 1) A ki bizonyos ünnepet megüli. *Husvétet ünneplő keresztények és zsidók.* 2) Diszes, fényesebb nemű, amit ünnepeken szokás használni. *Ünneplő ruha. Nem mind kevély az, ki ünneplő ruhát tart.* (Km.). Ellentéte: köznap, mindeunapi, viseltes.

ÜNNEPNAP, INNEPNAP, (ünnep- v. innep-aap) ösz. fn. Nap, melyen ünnepet üllünk. Itt az „ünnep“ elváltozott eredeti alakja miatt a népryelvéréke — kivévén a székelyeknél (v. ö. ÜNNEP) — a „nep“ (=nap) eredeti jelentését elveszítvén, ezt a nap hozzá toldása által megkettőzteti; mire azonban semmi szükség nincsen, s „ünnep“ önmagában is am. ünnepnap. Egyébiránt eléjön a régieknél is, pl. a Müncheni codexben: „Az innepnap után ke(dég) szolt vala a fedelm (fejdelem. Máté XXVII.) A Bécsi codexben: „És fordeitom tü ünnepnaptokat siralomba. (Ámos VIII.).

ÜNNEPNAPOS, INNEPNAPOS, (ünnep- v. innep-napos) ösz. mn. 1) L. ÜNNEPLŐ. 2) ÜNNEPES. ÜNNEPRONTÁS, (ünnep-rontás) l. ÜNNEP-SZEGÉS.

ÜNNEPRONTÓ, (ünnep-rontó) l. ÜNNEP-SZEGŐ.

ÜNNEPSZÁMITÁS, INNEPSZÁMITÁS (ünnep- v. innep-számitás) ösz. fn. Az egyházi időtanban, kiszámítása azon napnak, melyen évenként a husvét, s ezzel viszonyban a többi mozgó ünnepek, u. m. Úr mennybemenetele, Pünköszt és Úrnapja, továbbá az úgynevezett pünköszt utáni vasárnapok számszerint esnek.

ÜNNEPSZEGÉS, INNEPSZEGÉS, (ünnep- v. innep-szegés) ösz. fn. Az egyház azon parancsának áthágása, mely szerint a hivek az ünnepeken a testi, főleg külső munkáktól megpihenni, s ájtatoskodni kötelesek.

ÜNNEPSZEGŐ, INNEPSZEGŐ, (ünnep- v. innep-szegő) ösz. fn. Aki valamely ünnepen v. ünnepeken tiltatni szokott munkával foglalkodva az egyház parancsát áthágja.

ÜNNEPTOR, (ünnep-tor) ösz. fn. Helyesebben: *ünneplakoma*; minthogy a „tor“ szót főleg halotti vendégségre szokták használni.

ÜNNEPÜLÉS v. ÜNNEPÜLLÉS v. INNEP-ÜLLÉS, (ünnep- v. innep-üllés) ösz. fn. Cselekvés, szertartás, melynél fogva ünnepet üllünk.

ÜNNÖN régiesen pl. a görög bölcsek jele

mondásiban am. önnön; a régi Magyar Passióban, Góry-codexben stb. *ünön*.

ÜNÖ, fn. tt. *ünö-t*. Fialat tehén, mely már üze-kedésre alkalmas. Máskép általán: *üsző*. V. ö. ÜSZŐ. Régebben előfordul *üné* is. „Egy ekreth (ökröt) és három ünéth“ (Szalay Á. 400 m. l. 88-ik l.) Egyez-nek az *ünö* szóval a kalmuk *üné* (Kuh) épen mint imént, továbbá a mongol *ünigen* és *ünije* v. *ünijen*, ta-lán más olvasással: *ünje ünjen* (vache, génisse, Kowa-lewszkinél, és Kuh, Schmidtnél), a mandsu *ünjen*, *ihan* (Kuh. Megjegyzendő, hogy a mandsuban nincs ü betű). Továbbá Vámbéry szerint a csuvas *ünö* (te-hén), oszmanli *inek* (tehén).

ÜNÖBORJU, (ünö-borju) l. ÜSZÖBORJU.

ÜNÖG, (ün-ög) gyak. önh. m. *ünög-tem*, — *tél*, — *ött*. Orrából ejtett *ün ün* hangon szól. Természeti orrhangutánzó, mint *dünnög*, *szuszog*, *hortyog* stb. V. ö. ÜNGET.

ÜNÖGÉS, (ün-ög-és) fn. tt. *ünögés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — e. Orrából ejtett *ün-ün* hangon szólás. V. ö. ÜNÖG.

ÜNÖK, vasmegyei örségtáji szó e helyett: *ének*. (Tájszótár).

ÜNÖMEZŐ Kresznericsnél; de Lenknél: *Unó-mező*; l. ezt.

ÜNNÖN l. ÜNNÖN.

ÜNYÖLÖDÉS, (üny-öl-ő-öd-és) fn. tt. *ünyölö-dés t*, tb. — *ék*, harm. szr. — e. Tájdivatosan am. baj-lódás. V. ö. ÜNYÖLÖDIK.

ÜNYÖLÖDIK, (üny-öl-ő-öd-ik) k. m. *ünyölöd-tem*, — *tél*, — *ött*. Tájdivatosan am. valamivel bajló-dik, vesződik. Alkalmasint e helyett van: *ügyölődik*, vagy pedig az *ügyöli*, *ügyölög* szókkal egy eredetű.

ÜNSEG, régies, elavult szó; l. INSEG.

ÜR, fn. tt. *ür-t*, tb. — *ök*. Rövidsége miatt, mint több ily gyökszó, csaknem kiment a divatból, s helyette *üreg*, vagy *üresség* használtatott, melyek azon-ban szabatosan véve különböznek tőle. Az *ür* bizo-nyos távolságban álló határvonalakkal bezárt tér, tár, vagy helyiség, melyet valamivel betölteni lehet. *Minden edénynek, veremnek, szobának van üre. Nagy hordónak nagy üre van. Álgyu üre.* Továbbá jelenti azon hiányt, midőn ama helyiség nincs szemmel lát-ható tárggyal betöltve, s ezt ily esetben *üres*-nek mondjuk, melytől különbözik *ürös*, azaz, ürrel ellá-tott, üreges, likas, vermes stb.

A latin és görög verselésben így nevezik, mi-dőn valamely szó önhangzón végződik és a reá kö-vetkező szó szintén önhangzón kezdődik, s az első önhangzó a verstaglalásban rendszerént kiesik. (Hia-tus). Pl. Horatiusnál: „Dulce et decoru(m) est pro patria mori.“ (Önhangzó előtt a végső *m* is kimarad.

Rokon vele a mongolban: *orom* (Raum), *oru* (erledigte Stelle, Vacanz).

ÜRBELI, (ür-beli) ösz. mn. Ürben levő, ürre vonatkozó. *Ürbeli mennyiség.*

ÜRBELISÉG, (ür-beliség) ösz. fn. Ürre vonat-kozó állapot. (Räumlichkeiten).

ÜRBÖ, puszta Pest megyében; helyr. *Ürbő-n*,
—*re*, —*ről*.

ÜRE, (ür-e) fn. tt. *üret*. L. ÜREZAB.

ÜREG, (ür-eg) fn. tt. *üreg-ét*, harm. szr. —*e*.
Akár a természettől, akár mesterségesen csinált,
vájtt, ásott kisebb-nagyobb nyiladék, pl. barlang, ve-
rem, lik, mely ürt képez. Molnár A. melléknévül veszi,
midőn latinul így értelmezi: *cavus, vacuus, alveatus*,
tehát, *üres*, t. i. hely v. tér. *Hegyoldali, esővájta*
üreg. Odvas fa ürege.

ÜREGÉL, (ür-eg-él) áth. m. *üregél-t*. Bizonyos
testbe üreget csinál, vájt, fúr. *Üregelni a part oldalát.*

ÜREGÉLÉS, (ür-eg-él-és) fn. tt. *üregelés-t*, tb.
—*ék*, harm. szr. —*e*. Üreg vájása, furása.

ÜREGÉS, (ür-eg-és) mn. tt. *üregis-t*, v. —*et*,
tb. —*ék*. Amiben egy vagy több üreg van. *Üreges*
szikla, partoldal. Üreges bástya.

ÜREGET, (ür-eg-et) Faludinál am. *üritget*;
másképp ugyanő nála: *üresget*.

ÜREGÉZ, (ür-eg-éz) áth. m. *üregéz-tem*, —*tél*,
—*ett*, par. —*z*. l. ÜREGÉL.

ÜREGH, falu Nyitra m., helyr. *Üregh-re*,
—*én*, —*ről*.

ÜREM I. ÜRÖM.

ÜRES, (1), (ür-es) mn. tt. *üres-t*, v. —*et*, tb.
—*ék*. 1) Mondjuk oly térről, helyről, határok közé
szorított öbölről, melyben semmi sincs, mely nincs
elfoglalva, puszta, hiu, töltetlen, hézagos. *Üres ház,*
szoba, mely nincs bútorozva, melyben nem lakik
senki. *Üres hordó, üres kancsó, üres erszény. Üres ka-*
mara, pajta, bolt. Közmondatok: *A hol üres, ne ke-*
ress. Jár kel, mint kalmár az üres boltban. Üres hordó
jobban kong, az ostoba többet beszél, nagyobb zajt
üt. *Kinek üres az erszénye, üres a szekrénye. Késő a*
takarékosság, mikor üres a szekrény. Üres kamarának
bolond a gazdasszonya. Szemérmes koldusnak üres a
táskája. Üres a felső vár, nincs otthon a gazda, elment
az ezze. Teli van üressel. Csendes mint üres malom,
melyben nincs mit örteni. *Üres kézzel jött, adomány*
v. ajándék v. pénz nélkül. *Üres szóval tartani valakit,*
átv. ért. hiu ígéretekkel. 2) Időre vonatkozva, ami
bizonyos munkára nincs elfoglalva. *Most van egy kevés*
üres időm. Naphosszanta, alig van egy üres óráim. 3)
Állomást, hivatalt illetőleg, melyet jelennel senki
el nem foglal. *A püspökség v. püspöki szék üres. Több*
hivatali állomás üressé lett. Az üres hivatalokat betöl-
teni. 4) L. ÜRESSZÁM. Különböztetésül v. ö. ÜRÖS.

ÜRES, (2), (ür-es) fn. tt. *üres-t*, tb. —*ék*. L.
ÜRESSZÁM.

ÜRESÉDÉS, (ür-es-éd-és) fn. tt. *üresedés-t*, tb.
—*ék*, harm. szr. —*e*. Állapotváltozás, midőn va-
lamely betöltött, elfoglalt hely üressé lesz.

ÜRESÉDIK, (ür-es-éd-ik) k. m. *üreséd-tem*,
—*tél*, —*ett*. Üres állapotúvá leszen, azaz, a belte-
riméjében létezett tárgyak, testek eltűnván puszta ürt
hagynak magok után, tulajd. és átv. értelemben véve.
Üresedik a hordó, ha a bort kieregetik belőle. Ürese-

dik az erszény, ha kiadjuk belőle a pénzt. A püspök
halála által megüresedett a püspöki szék. V. ö. ÜRES.

ÜRESEN, (ür-es-en) ih. Töltetlenül, el nem fog-
lalva, pusztán. *A nagy ház üresen áll. Üresen álló*
pajta, pince, hordó. A töltött erszényt üresen hozta
vissza. A megholt hivatalnok állomását üresen hagyták.

ÜRES FORGATMÁNY, forgatmány a váltón,
melyben csak a forgató neve van kitéve, de vagy a
kelet, vagy a forgatmányos neve, vagy mind a kettő
hiányzik. (Giro in bianco).

ÜRESGET, (ür-es-get) Faludinál am. *üritget*.

ÜRESÍT, (ür-es-it) áth. m. *üresít-ett* par. —*s*,
htn. —*ni*, v. —*eni*. Üressé tesz, vagyis, az ürben
foglalt tárgyakat kiveszi, kibocsátja, elkölti stb. *A*
pompa, fényűzés erszényt üresít. A hordókat kiüresíteni.
V. ö. ÜRES.

ÜRESÍTÉS, ÜRESITÉS, (ür-es-it-és) fn. tt. *üre-*
stítés-t, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés mely által
valamit üresítünk. *Igen jól ért az erszény üresítéshez.*
A boroshordók üresítéséhez fogni.

ÜRESKÉDÉS, (ür-es-kéd-és) fn. tt. *üreskédés-t*,
tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A Debreczeni Legendás-
könyvben elmékedést jelent. „Oly igen nagyon fog-
lalja vala magát az isteni üreskődésekben is, hogy
gyakorta a titkon való imádságában a földről nagy
magassan az égben fölemelkedik vala.“ (206. l.) V.
ö. ÜRESKÉDIK.

ÜRESKÉDIK, (ür-es-kéd-ik) k. m. *üreskéd-tem*,
—*tél*, —*ett*. A Debreczeni Legendáskönyvben am. hi-
valkodik. „S üreskődén házasságnak törésében.“
(87. l.). Alkalmasint a latin ‚vacare‘ szolgálai for-
ditása.

ÜRESSÉG, (ür-es-ség) fn. tt. *üresség-ét*, harm.
szr. —*e*. Tulajdonság, midőn valami üres, azaz töl-
tetlen állapotban van, midőn semmit sem foglal ma-
gában. *Erszénye ürességben szenved. Csupa üresség,*
amit beszélt, nincs tartalma, veleje. Ürességben maradt
hivatal. Időbeli üresség, valamely más foglalatosságtól
üres állapot, ráérés. „Ürességem vagyon: reá-
érkezem.“ (Szabó D.). „És keres vala ürességöt, mi-
képpen adnája nekik ütet.“ Nádor-codex (a Szótár-
ban). V. ö. ÜRES.

ÜRESSZÁM, (üres-szám) ösz. fn. A számtan-
ban némelyek így nevezik a zerust; néha csak magá-
ban: *üres*.

ÜRESÜL, (ür-es-ül) önh. m. *üresül-t*. Üres-
sé leszen, vagyis, a benne foglalt holmi eltűnik, el-
fogy stb. belőle; üresedik; pusztává töltetlenné
leszen.

ÜRESÜLÉS, ÜRESÜLÉS, (ür-es-ül-és) fn. tt.
üresülés-t, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapotválto-
zás, midőn valami üresül. V. ö. ÜRESÜL.

ÜRE ZAB, (üre-zab) ösz. fn. Növényfaj a
zabok neméből; bugája konyuló; csészéje két vi-
rágu, egyik nős, másik hím, egyik kalászos má-
sik kalásztalan. (*Avena elatior*). Különbözik tőle
az, mely köz nyelven csak *üre*, másképp, *vadzab, sző-*
rös zab, fekete zab, Diószeginél növénytani néven: *hela-*

zab. (*Avena fatua*.) Gönczy Pál nemi növénynek írja, mely nála latinul: *arrhenatherum*.

ÜRGE, (ür-ög-e, azaz ür-ög-ö) fn. tt. ürgé-t. A cziczkányok seregébe tartozó, nálunk közismeretű négy lábú, szürke szőrű, élénk, fürgé mozgású állat, mely emeltebb száraz helyeken, dombokon, bucskákön ásott likakban lakik. *Két lika van, mint a jó ürgének.* (Km.). *Ürgét önteni, kiönteni.* Olyan lett, mint a kiöntött ürge, igen megázott, csuromvíz lett. *Ürgéből csinált erszény.* Csak magoknak vannak, mint az özvegy ürgék. (Pázmán. Kal. 515. l.). *Hánykodik mint ürge a pórázon.* (Km.). Minthogy a mezőkön üregeket, likakat ás, és azokban lakik: innen némelyek az ür gyöktől származtatják, a latin 'cuniculus' szerint, mely mind üreget, mind ürgét jelent. De valószínűbb, hogy azon *ga ge* és *ka ke* képzőjű szók osztályába tartozik, melyek gyakorlatos igékből származnak, mint: *pörög, pörge, sürög sürge, csörög csörge, czineg czinege, bugyog bugyoga*, továbbá, *nyafoga v-nyafiga, taliga, varrga, csacska, locska, fecske* stb. stb. E hasonlat szerint az ürge törzse *ürög*, (forog) s am. *ürögő, ürgő*, azaz, frisen mozgó, forgó. Ily jelentésű ama mondat is: „Olyan fürgé, mint az ürge.” Valamint több állat a hangjától, úgy némelyek mozgási módjaiktól kapták neveiket. pl. *futrinka, szalonka, ugrifüles, lepke* (lebegő, lebege), *csúszómászó, lajhár, szöcske, iramszarvas, buvár, billegény*.

ÜRGEFIÚ, (ürge-fiú) ösz. fn. Az ürge nevű állatnak kölyke.

ÜRGEHÁZ, puszta Csanád m. helyr. *Ürgéház-ra, —on, —ról.*

ÜRGELYUK, (ürge-lyuk) ösz. fn. Lyuk, melyben ürge lakik, s melyből azt vízzel ki szokták önteni.

ÜRGEMAJOR, puszta Moson m. helyr. *Ürgemajor-ba, —ban, —ból.*

ÜRGETEG, falu Biharm. helye. *Ürgetegre, —én, —ről.*

ÜRÍT, (ür-it) áth. m. *ürít —ett*, par. —s, htn. —ni, v. *eni.* Eszközli, hogy ür képződjék valaminben, vagyis, a benne foglalt tölteléket, árut, belet stb. kitakarítja. *Poharat üríteni, kiüríteni*, tartalmát kiinni, kitölteni. *Hordót, zsákot, hajót üríteni. Magát kiüríteni*, am. szükségét végezni.

ÜRÍTÉS, ÜRITÉS, (ür-it-és) fn. tt. *ürítés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Cselekvés, mely által valamit ürítünk. V. ö. ÜRIT.

ÜRÍTGET, (ür-it-ég-et) gyak. áth. m. *ürítget —tem, —tél, —ett*, parancs. *ürítgess.* Gyakran, vagy folytonosan, vagy némi kényelemmel, mintegy aprózva ürít. *Egymás után ürítgeti a boros poharakat*, iddogál. V. ö. ÜRÍT.

ÜRITGETÉS, (ür-it-ég-et-és) fn. tt. *ürítgetés-t*, tb. —ek, harm. szr. —e. Gyakorlatos cselekvés, mely által valamit ürítgetünk. V. ö. ÜRÍTGET.

ÜRK, szokottabban: *urok*, v. *hurok*; l. ezeket. „A vitorlák rúdait, a kötelek ürkeit, és csigáit, az

árboeczfáknak koszorúit hol látszatos füstékekkel, hol ezüsttel, hol arannyal borították.” (Faludi, T. É. 49, 50.). Mongolul: *urgha*.

ÜRKÖL, ÜRKÖLÉS, l. HURKOL, HURKOLÁS.

ÜRLAP, (ür-lap) ösz. fn. Irományminta, melyen csak névalírás létezik, legfőlebb az általános kitételek vannak azon kiírva vagy nyomtatva, a többi helyek a különös esetekhez képesti kitételek végett üresen hagyattak. (Blanquet).

ÜRMÉNY, mváros Nyitra m. helyr. *Ürmény-be, —ben, —ból.*

ÜRMÉNYHÁZA, falu Torontál m. helyr. *Ürményházá-ra, —n —ról.*

ÜRMINCZ, falu Nyitra m. helyr. *Ürmincz-re, —én, —ről.*

ÜRMÉRET, (ür-méret) ösz. fn. Valamely test ürtartalmának bizonyos mennyiségben kifejezése. *Valamely szoba ürmérete.*

ÜRMÉRTÉK, (ür-mérték) ösz. fn. Határozott öböl nagyságú edények, melyekkel a hig, s némely más testeket mérni szokás, milyenek: *akó, itcze, mérő, véka*, különböztetésül a *súly-, tér-, távmértéktől.*

ÜRMÖS, (1) (ür-öm-ös) mn. tt. *ürmös-t* v. *et, tb. —ek.* 1) A hol üröm terem, ürömmel benőtt. *Ürmös kertágy.* 2) Ürömmel készített, fűszerezett. *Ürmös borok, ürmös gyógyital.* Midőn ürömmel készített bort, mustot jelent, egyszerű főnévül is használtatik, s ekkor tárgyesete: —t többese: —ök. *Ráczürmös, vörös borból ráczok módjára készített, fűszeres ürmös.*

ÜRMÖS, (2), erdélyi falu F. Fehér m. helyr. *Ürmös-re, —ön, —ről.*

ÜRMÖSÍT, (üröm-ös-it) áth. m. *ürmösít —et*, par. —s, htn. —ni v. *eni.* Ürmössé tesz, üröm vegyítése által kesernyész izt ad valamely italnak.

ÜRMÖZ, (üröm-öz) áth. m. *ürmöztem, —tél, —ött*, par. —z. L. ÜRMÖSÍT.

ÜRÖG, (ür-ög) gyak. önh. m. *ürög-tem, —tél, —ött*, v. *ürg-ött.* Fris, könnyű mozdulatokat tesz. Ikerítve: *ürögfürög, ürögforog, ürögsürög.* Hangváltozattal: *üreg.* Gyöke *ür*, rokon értelmű azon vastag hangú ír gyökkel, melyből a sebes mozgásra vonatkozó *iram, iramlík, ironga, irongál* származtak, továbbá *fir, fűr* és *vir* elötétes gyökökkel, a *firge* v. *fürge, firgencz* v. *fürgencz, virgencz* származékokban. V. ö. R, gyökhang.

ÜRÖG, MAGYAR—, NÉMET—, faluk Baranya m. helyr. *Ürög-re, —ön, —ról.*

ÜRÖGD, KIS—, NAGY—, faluk Bihar m. helyr. *Ürögd-re, —ön, —ról.*

ÜRÖM, (1), v. ÜRÖM fn. tt. *ürömt*, harm. szr. —e. Növénynek az együttnevezők seregéből és nőszövegnek rendéből; vaczka alig szőrös; fészke födelékes; pikkelyei kerekítettek, egymásra fekszenek; karimavirági szirmatlanok; bóbítája nincs. (Artemisia). Vannak *cserjesedő*, és *fűnemű*, ágas szárú, bugás virágu alnemei, s mindkettőnek több fajai, melyek közül nálunk kiváltképen ismeretesek a *fehér üröm*

(*artemisia absinthium*) és fekete üröm, (*artemisia vulgaris*). Keserű mint az üröm. Öröm, üröm, csak egy bötűben különböznek. (Km.). Örömmel készített bor, gyógyital. Átv. ürömpohár, szenvedés, szivkeserítő állapot. Tájéjtással, a hosszú ü-s üröm szón kívül: *irem*, s a székelyeknél Gyarmathy szerint *ürem*. Hangra hasonló a német *Wermuth* szó első (werm) hangjaihoz s lehet, hogy ebből kölcsönöztük. *Ade-lung* e hangokat az angolszász 'Wormwood' és 'Wyrmyrt' után a 'Wurm' szóval azonosítja, és azt mondja, hogy némely német tájbeszédben valóság-gal, 'Wurmkrout' a neve, mint a férgek, különösen belférgék elleni szernek.

ÜRÖM, (2) falu Pest-Pilis m. helyr. *Üröm-be*, —ben, —ből.

ÜRÖMSZESZ, (üröm-szesz) ösz. fn. Örömmel vegyített s kifőzött mustból csinált szesz.

ÜRÖMTAPLÓ, (üröm-tapló) ösz. fn. Az ürömnövénynek megszáritott bugája, taplószertü anyaggá alakítva, mely a belé esett szikrától tüzet fog.

ÜRÖS, (ür-ös) mn. tt. *ürös-t*, v. *et*, *tb*. —ek. A minek üre van, a mibe ürt vájtak; ürege, odvas, likas, vermes. *Ürös part*, melynek likaiban fecskek fészkelnek. *Ürös hegyoldal*. Különbözik tőle: *üres*, azaz, a miben semmi sincs, töltetlen, pl. a nád szára ürös, de ha sarat tömnek bele, nem üres; ürös minden hordó, de nem üres ha borral van teli; a pohár ürös, de üres is, ha kiitták belőle a bort.

ÜRÖSÉR, (ürös-ér) ösz. fn. A legnagyobbik, s legtagabbik vérér neve. (Vena cava.) *Felső ürösér*, mely a vért a fejből, mellből, és felső tagokból felvevén azt a szívnek elülső mellékkamarájába fölülről vezeti be. *Alsó ürösér*, mely a csipővérek egyesüléséből támad, s a mellüregen által az elülső mellékkamarába alulról megy be.

ÜRÖSFEKÉLY, (ürös-fekély) ösz. fn. 1. SIPOLY.

ÜRPÓT, (ür-pót) ösz. fn. Általán, minden, a mi ideiglen bizonyos ürt, vagy hézagot betölt, vagy más testet pótol. Különösen a nyomdászoknál azon négyyszögű óndarab, melyet szedéskor valamely bötü pótlésként szorítanak a többi bötü közé.

ÜRSZÉK, (ür-szék) ösz. fn. Újabb korban így nevezték el az árnyékszéktől megkülönböztetve azon ülőszéket, melyen valaki a háló- vagy mellékszobában pl. éjente, vagy beteges állapotban, bélsarát kiüríti, azaz szükségét végezi. Régi neve: *kamaraszék*. (Leibstuhl).

ÜRTAN, (ür-tan) ösz. fn. A testek ürtartalmáról szóló tan.

ÜRTARTALOM, (ür-tartalom) ösz. fn. Bizonyos ür vagy ürök mennyiségileg kifejezve. V. ö. ÜRMÉRET.

ÜRÜ, fn. tt. *ürü* —t. *tb*. —k. Kiherélt kos; másképp: *berbecs*, mely a latin *vervex*-ből alakult. Mongolul: *irge* (mouton châtre). Vámbéry szerint csagataj nyelven is *ürü*. Budenz J. ezen szókkal is

rokonítja: lapp *varjes*, finnlap *vares*, finn *oraha* (nominat. *oras*), *orasa*, *oro*, valamennyi am. himállat, *orihi* (nom. *oris*), *ori* ménlő, liv *vórki* ártány disznó, mordvin *urís*, *urís* vadkan stb. Ha általán a himállat jelentő szókkal rokonítást elfogadjuk, akkor még közelebb áll az *ürü* szóhoz a mongol *ere* (mari; le mâte, masculin), és a latin *ari-es*. Azonban valószínűbbnek látszik, hogy e szó az *ir-t*, *or-t* szó gyökével áll viszonyban, melyben a metszés (kimetszés) fogalma rejlik. Ezen alapfogalomból értelmezi *Ade-lung* is Wachter után a német *Hammel* és *Schöpps* szokat; amazt a *hammen*, *hammeln*, angolszász *hamelan* (= verstümmeln, abschneiden), emezt a *kappen*, *schneiden* szóktól származtatva.

ÜRÜBÁRÁNY, (ürü-bárány) ösz. fn. Kiherélt kosbárány.

ÜRÜBOJTÁR, (ürü-bojtár) ösz. fn. Az ürüket, ürünyáját őrző bojtár.

ÜRÜBÖR, (ürü-bőr) ösz. fn. Az ürünek bőre, akár nyers, akár kikészített állapotban.

ÜRÜCZÍMER, (ürü-czímer) ösz. fn. Az ürühús azon része, melyet czímernek hívnak.

ÜRÜCZOMB, (ürü-czomb) ösz. fn. Az ürü lábának felső, vastagabb része, különösen levágott és ételül elkészített állapotban. *Foghajmával fűszerezett sült ürüczomb*.

ÜRÜGY, (1), a székelyeknél Gyarmathi szerént hangváltozattal am. irigy.

ÜRÜGY, (2), fn. tt. *ürügy-et*, harm. szr. —e. Kölött, színlett, hamis, alaptalan ok, mely által valaki cselekvésének valódi okát, czélját eltakarni akarja. *Ez csak ürügy. Azon ürügy alatt, hogy templomba megy, látogatába ment. Valamit ürügyül használni*. Tájéjtással mondják néhutt: *ürüd* v. *ürüt*. Másképp: *szin*, v. *örv*, az ily kifejezésekben: *azon szin alatt, azon örv alatt* (Szabó D.)

Ügy látszik, mintha az *ür* és *ügy* elemekből volna öszvetéve, honnan Faludi így is használja, *üres ügy*. De nem alaptalan azon vélemény sem, mely szerint azon szóban az első rész az ürügyet jelentő *örv*, s ebből hangváltozattal *örü* v. *ürü* lett, ebből ismét *gy* képzővel *ürügy*, mint *murügy*, *mirigy*, *irigy*, *tárgy*, *horgy*, *rongy*, *bongy*, *szomogy* stb. E szóban t. i. a valamit kerítő, borító *örv* átv. értelemben vétetik, mennyiben az ürügy is valamit bizonyos színnel, látszattal bekerít, eltakar. Ügy látszik, hogy ily alapfogalom szerint képződött a latin *praetextus* és német *Vorwand* is.

ÜRÜGYLÉS, (ürügy-öl-és) fn. tt. *ürügyölés-t*, *tb*. —ek, harm. szr. —e. Az okadásnak, vagy mentegetésnek azon neme, melylyel valaki igaz ok helyett ürügyöt használ. V. ö. ÜRÜGY.

ÜRÜGYÖL, (ürügy-öl) áth. m. *ürügyöl-t*, v. *ürügyölt*, htn. —ni, v. *ürügyleni*. Ürügylül igaz ok helyett ál okot használ, vagy ad elé. *Azt ürügylölte, hogy könyvekre kell neki a pénz, pedig kártyázásra használta*.

ÜRÜHÚS, (ürü-hús) ösz. fn. A kivágott ürünek sütni főznivaló húsa. *Pörkölt, paprikás, sült ürühúst enni. Az ürühús nyár végén legízletesebb.*

ÜRÜL, (ür-ül) önh. m. *ürül-t.* Mondjuk teli, megtöltött, rakott akármiféle tárról, midőn tartalma fogásnak indul, kevesbedik, eltünik. *Ürülnek a boros hordók, ha csapra ütik. Ürül az erszény, ha elköltjük belőle a pénzt. Ürül a pincze, pajta, kamara, lombár. Ürülnek a kancsók, palacsokok, poharak stb. Kiürül, megürül.* Állati tevellésre vonatkozva, *ürül az ember, vagy más állat, illetőleg vég bele, húgyhólyaga, midőn szükségét végzi.*

ÜRÜLÉK, ÜRÜLÉK, (ür-ül-ék) fn. tt. *ürülék-ét*, harm. szr. — e. Az ember s más állat végbeleből ürülés által kivált ganaj.

ÜRÜLÉS, ÜRÜLÉS, (ür-ül-és) fn. tt. *ürülés-t*, tb. — *ék*, hrm. szr. — e. Allapotváltozás, fogyatkozás, midőn a mi előbb töltve volt, üressé kezd lenni. *Bélürülés, székürülés, húgyhólyag ürülése.*

ÜRÜSZEGY, (ürü-szegy) ösz. fn. A kivágott ürünek azon húsrésze, melyet a szegyből, azaz szügyéből, melléből metszenek el. V. ö. **SZEGY**.

ÜRÜTOKLÓ, (ürü-tokló) ösz. fn. Egy esztendőös ürübarány, különböztetéstől a jerkétől, és kostoklótól. V. ö. **TOKLÓ**.

ÜSCSINT, a barkóknál divatos tájszó, mint a *tüstént* szónak módosulata. L. **TÜSTÉNT**.

ÜST, fn. tt. *üst-öt*, harm. szr. — *je*. Vas, vagy réz, vagy más keverék ércanyagból készített, kalapált edény, bogrács, fazék, vassfazék, melyben sütni, pörkölni, főzni szoktak. *Üst horga*, melynél fogva azt a tűzre akasztják. *Üst süvege, födele, kupakja. Üstben pörkölt paprikás hús. Üstben vizet forralni. Se üstöm se komlóm* (km.), nincs hozzá semmi közöm, semmibe sem veszem. *Üst korholja a fazekat* (km.), egyik olyan kormos mint a másik. Mint feje csonkított szót használják néhutt *ezüst* helyett is. *Tündöklök mint az üst.* Mi eredeti értelmét illeti, ha azt vesszük, hogy az üst nevü eszközt tűzi edénynek használják: okszerűnek látszik, hogy azon rokonhangu szókkal van eredeti rokonságban, melyek tüzet jelentenek, vagy annak tünetényeit jellemzik, milyenek: *üszk, v. üszög, izz, izzó, zsizs, zsizsi, zsizseg, sis, sisereg, süstörög, süt*; minél fogva az üst jelentene tűzön izzó, zsizsegő, *sütő* edényt.

ÜSTCSINÁLÓ, (üst-ssináló) ösz. fn. Érczmives, ki üstféle edényeket készít; rézmives, kolompáros.

ÜSTDOB, (üst-dob) ösz. fn. Üstedényhez hasonló formájú, rendszeren rézből alakított oldalu, s fölül bőrrrel bevont dobféle hangszer, mely erősebb hangon szól.

ÜSTFOLTOZÓ, (üst-foltozó) ösz. mn. és fn. Mives, ki a repedt, kilikadt üstöket öszveforrasztja. *Üstfoltozó cigány.*

ÜSTGYÁRTÓ, (üst-gyártó) l. **ÜSTCSINÁLÓ**.

ÜSTLEGÉNY, (üst-legény) ösz. fn. A sófőző hutákban azon legény, ki az üstök mellett dolgozik, melyekben a sót kifőzik.

ÜSTMESTER, (üst-mester) ösz. fn. Mester a sófőző hutákban, ki az üstlegényekre fölügyel.

ÜSTMIVES, (üst-mives) ösz. fn. l. **ÜSTCSINÁLÓ**.

ÜSTÖK, fn. tt. *üstök-öt*, harm. szr. — e. Hajcsomag a fej előrészen a homlok közepe fölött. *Az üstököt hátra, le, oldalra fésülni, befonni, fölcavarítani. Üstökön v. üstökén fogni, húzni valakit. Üstökénél fogva megezbálni, földhöz vágni. Megrángatni az üstökét. Üstökbe kapni. Egymás üstökébe kapni. Nehéz a kopasznak üstökébe kapni.* (Km.). Kezemből az üstöke (km.), hatalmamban tartom. Így nevezzük a ló fülei között levő serénytincset is. *A fáradt lónak üstökét meghúzni.* Továbbá azon hajcsomag, melyet a fejeiket borotváló törökök, s több ázsiai népek fejeik tetején meghagynak. Átv. midőn a húzás, vonás, rántás szókkal van viszonyban, erőszakos cselekvésre vonatkozik. *Üstökénél fogva kellett őt behúzni, hogy részt vegyen a köz mulatságban.* Szintén átv. értelemben használjuk az ismeretes bolygó csillagok sugárfényéről, mely üstökként előnyúlni látszik. A növénytanban egy csomóba nőtt rost vagy hajszál alakú nyujtvány a virágzat-vagy a mag, vagy a gyökér tetején. Mongolul *üszü v. üszün* am. haj, hajzat; ször (die Haare, cheveu, chevelure, poil; coma, caesaries); inrien *üszüü* am. hajás, tömött haju v. szörü (poileux, velu). Vámbéry A. az üstök szót a csagataj *üst* (fenn, felső) szóval rokonítja.

ÜSTÖKHAJ, (üstök-haj) ösz. fn. Hajból álló, hajból font üstök.

ÜSTÖKÖL, (üstök-öl) áth. m. *üstökölt-t*. Üstökénél fogva megráz, megránczигál, megezbál, vagy, mint néhutt túl a Dunán mondják, ezibakol, megezbibakol valakit.

ÜSTÖKÖLÉS, (üstök-öl-és) fn. tt. *üstökölés-t*, tb. — *ék*, harm. sz. r. — e. Cselekvés midőn valaki valakit üstökénél fogva megráz.

ÜSTÖKÖS, (üstök-ös), mn. és fn. mint mn. tárgyesete *üstökös* — *t*, v. — *et*, tb. — *ek*; mint fn. tárgyesete: *üstökös-t*, tb. — *ök*. A kinek üstöke van, különösen a ki csomóba font üstököt visel. *Üstökös apáink, őseink.* (Szabó D.). Átv. ért. *üstökös csillagok*, vagy egyszerűen mint főnevek: *üstökösök*, azon csapongva bolygó égi testek, melyek napunk körül forognak ugyan, hanem forgásaikban nem követnek, mint más bolygók, rendes pályákat, hanem némelek olyhosszas pályákon mozognak, hogy azoknak megfutására több század, vagy ezred évekre is van szükségök. (Cometa, görögül: *κομήτης, κόμη* szótól, mely haját jelent.)

ÜSTÖKÖSCSILLAG, (üstökös-csillag) ösz. fn. l. **ÜSTÖKÖS** alatt.

ÜSTÖKÖZ, (üstök-öz) áth. m. *üstököz-tem*, — *tél*, — *ött*, par. — *z*. l. **ÜSTÖKÖL**.

ÜSTÖKSZIJ, (üstök-szj) ösz. fn. Szj a lószerszámban, melylyel a ló üstökét megkötik, leszorítják.

ÜSTÖKTELEN, (üstök-telen) mn. tt. *üstök-*

telen-t. tb. —ek. Kinek vagy minek üstöke nines.

ÜSTÖKVONÁS, (üstök-vonás) ősz. fn. A széke-lyeknél am. vitatkozás — disputatio — (Kállay gyűjt.)

ÜSTÖLLÉST, ih. Túl a Dunán, különösen Kemenes alján és az Ormánságon Baranyában annyi mint, tüstént, röktön, szaporán, hevenyében; bar-kósan: *üstösint*. Talán ebből lett: füstöllést = füstölvést azaz füstén, füstént. L. TÜSTÉNT.

ÜSTÖS, (üst-ös) mn. tt. *üstös-t* v. —et, tb. —ek. 1) Üsttel ellátott. *Üstös konyha*. 2) Ezüstös. *Üstös buzogány*. (Thúry György hagyatéki leltára 1571-ből. Századok. 1870. X. füzet.)

ÜSTÖZ, (üst-öz) áth. m. *üstöz-tem*, —tél, —ött, par. —z. Üsttel fölkészít.

ÜSZK, l. ÜSZÖG alatt.

ÜSZKE, (üsz-ke v. üszöke) l. ÜSZÖ.

ÜSZKEBORJU, (üszke-borju) l. ÜSZÖBORJÚ.

ÜSZKEGÖDÖLYE, (üszke-gödölye) l. ÜSZÖGÖDÖLYE.

ÜSZKÖLŐ, ÜSZKÖLLŐ, fn. tt. *üszkölőt*, Szabó Dávidnál (két *ll*-vel) járomszeg, vagy járomszíj, melyekkel az igába fogott ökör nyakát bezárják. Eredeti kiejtéssel alkalmasint: *üszköllő*, mintegy üszkötélő, üszkötő, az *ösz* gyöktől, mert a belfával együtt szorítja közbe az ökör nyakát.

ÜSZKÖPÜL, (ösz-köpül) ősz. áth. Férfit nővel, legényt leánynyal szerelmi, vagy házassági viszony végett együvé hoz. Székely tajszó, s képes kifejezés az üszkeköpüléstől véve. Mondják néhutt így is: *összeborondl*.

ÜSZKÖTÖL, áth. m. *üszkötölt*. Valamire sürget, ösztönöz. Átvett hangokkal, a rendes *öszökél* v. *üszökél* igéből; l. ÖSZTÖKÉL.

ÜSZKÖTÖLÉS, l. ÖSZTÖKÉLÉS.

ÜSZÖ, (üsz-ő vagyis üz-ő) fn. tt. *üsző -t*. Fiatal szarvasmarha, különösen azon korban véve, midőn már párosodni kezd, midőn azt mondják róla hogy *üzekedik*. Másképp: *ünő*, de eredetre azon különböztetést látszik köztök lenni, hogy az *üsző*, *üzeke*désre vonatkozik, vagyis ezen nőseny állat azon tulajdonságára, melynél fogva *üzeke*désre való, vagy már valóban *üzeke*dni kezd; az *ünő* pedig szülői, ellői rendeltetésére, s rokon az *eme* szóval, (mely a mongolban is am. nő; nőstény, femme; femelle.). Az *üsző* tehát elemezve *üző*, (*üz* szótól, honnan *üzeke*-dik is) szenvedő értelemben véve, vagyis *üzni*, *üreke*dni való, mint *kaszáló*, *legelő*, kaszálni, legelni való, t. i. rét, fű. Budenz J. a bornyút jelentő finn *vasa*, *vasu* stb. szókkal rokonítja.

ÜSZÖBORJU, (üsző-borju) ősz. fn. A tehénemű állatoknak, különösen szarvas teheneknek is nőstény borja, különböztetésül a *bika*- és *herélt* borjutól, azaz tinótól.

ÜSZÖG, (üsz-ög) fn. tt. *üszög-öt*, harm. szr. —e. Túl a Dunán 1) Izzó tűzzel égő test, pl. fa, kőszén, kanócz, eleven szén. Más kiejtéssel: *üszök*, v. *üszk*. 2) Átv. némely növények, különösen gabona-

magok kóros állapota, midőn mintegy égetteknek, kormosoknak látszanak. T. i. az ily magvak megfeketülnek, s fölpuffadva toklázaikból kidudorodnak. *Kukoriczaüszög*, *búzaüszög*, *rozsaüszög* v. *anyarozs* stb. *Üszög a fákban*, midőn húsaik a bél vagy úgy nevezett szék körül megfeketülve elrohadnak. 3) Embernek, s más állatok betegsége, mely tűz gyanánt elharapódzik, s a meglepett részeket gyúladásba hozza. *Forró üszög*, midőn a légyszemek rohadni kezdenek. (Gangraena). *Fekete üszög*, melytől az illető részek megfeketülnek. (Sphacelus). *Csontüszög*, *máj-üszög* stb. Mátyus földén gúnyosan mondják megcsott leányról, midőn még a viselőség alig látszik rajta, hogy: *üszög* van benne. A Tisza vidékén az 'üszög' és 'üszök' szókat meg szokták különböztetni, s emez alatt csak az 1-ső pont, amaz alatt csak a 2-ik és 3-ik pontok alatti jelentéseket értik. Szabó Dávid ezen mondatában is: „Még üszögében van a munkám, azaz készíttetlen, egészen ki nem dolgozott“ *üszköt* kell érteni, azaz „üszkében van.“ Ugyanő nála: „Még hamvas, még üszögös“ am. még *üszkös*; még hamvában van. Az 'üszök' ragozása is némileg, különböző, mert ennek tárgyesete: *üszköt* s harmadszemélyi raggal: *üszke*.

Mind alapfogalomban, mint hangbán rokonok vele az égésre vonatkozó *izz*, *izzó*, *zizsi*, *siseg*, *sisereg*, mint az égő testnek hangját utánzó szók. Rokonnak tekinthető a mongol *iszü* (korom, francziául: *suie*, *suie fine de la fumée ou des vapeurs d'une chose qui brûle.*)

ÜSZÖGI, pusztá Baranya m. helyr. *Üszögi-be*, —ben, —ből.

ÜSZÖGÖDÖLYE, (üsző-gödölye) ősz. fn. Nőstény kecskeborju. Berezy Károlynál, ki a gödölyét özborjúnak írja, az öznek nőstény borja.

ÜSZÖGÖR, (üszög-ör) ősz. fn. Növénynem az együttnevezők seregéből és nőszövegnek rendéből; vaczka kopasz, fészke hengeres, egyenlő, üszögös hegyű pikkelyekkel (honnan a neve); tövét apró pikkelyek födelékesen borítják. (Senecio). Háromféle alneme van: *sugáraltan*, *legöngyölödött sugárú*, *kiterült sugárú üszögör*.

ÜSZÖGÖS, (üsz-ög-ös) mn. tt. *üszögös-t*. v. et. tb. —ek. A mibe üszög esett, mit az üszög megrentott; üszöggel vegyített. *Üszögös kukoricza*, *búza*. *Üszögös* (üszkös) *fa*. *Üszögös része az állati testnek*. V. ö. ÜSZÖG.

ÜSZÖGÖS PÉTER, Szt Péter mint antióchiai püspöknek február 22-diki ünnepe, melyről a babonás nép azt tartja, hogy oly napon, péld. hétfőn, kedden, szerdán stb., melyre ezen ünnep esik, egész esztendő folytán gabonát nem kell vetni, mert üszög esik bele.

ÜSZÖK, fn. tt. *üszk-öt*, harm. szr. —e. l. ÜSZÖG alatt.

ÜSZTÖKE, l. ÖSZTÖKE.

ÜSZTÖKÉL; ÜSZTÖKÉLÉS; l. ÖSZTÖKÉL; ÖSZTÖKÉLÉS.

ÜSZÜ, l. ÜSZÖ.

ÜT, áth. m. *út-ött* (a palócoknál az 1-ső és 2-ik személy: *üttem, üttél*), parancs. *üss*. Általán mondjuk szilárd testekről, midőn sebesebb mozgásba jöven súlyaik erejével más testekre akármiféle irányban nyomólag, zúzólág hatnak. Különbözik tőle: *taszít*, mely valamely testet távolabbra mozdulni kényszerít; továbbá: *lök*, mely közvetlen szintén távolításra vonatkozik. De közel rokona: *csap*, mennyiben az ütés által okozott csappanó hangot fejezi ki, honnan: *legyet ütni v. csapni*; *valakit pofon ütni v. csapni*; *földhöz ütni v. csapni*, egy jelentésűek. Néha *vág* is tétethetik helyette, pl. *földhöz vágni*. *Ostorról meg- v. rá-vágni*. Gyakorlatos értelemben megfelel neki *ver*, az az, több ütést tesz, pl. *fejbe ver valakit*, többször fejbe üt; *zongorán kiveri a nótát*, több ütessel viszszaadja. Ikerítve: *ütni-verni, ütiveri*. Alkalmazásban többféle (tulajdon és átv.) értelemben fordul elő. 1) Öklének, tenyerének, vagy megmarkolt bizonyos eszköznek sebes mozgásu súlyával illet valamely testet. *Fejbe, mellbe, hátba, oldalba ütni valakit*. *Nyakon ütni, agyon ütni*, halálosan megütni. *Körmére ütöttek*. *Tenyerével pofon ütött*. *Bottal, fejszefokkal ütni, megütni valakit*. *Kiütni, felütni, elütni a laptát*. *Beütni a hordó fenekét*. *Kezéből kiütöttek a fegyvert*. *Szeget ütni a falba*. *Kiütöttek a fogát, az egyik szemét*. *Beütöttek a fejét, orrát, az oldalát*. *Leütöm a derekadat*. Az alkudozók egymás tenyerébe ütnek (csapnak). *Kezet ütni egymással*. *Félreütötte a kalapját*. *Aczéllal tüzet ütni, kiütni*. *Egy csapással, sujtással leütni az ökröt*. *Úgy leüti a südöt, csak a füle látszik*. (Kanászdal). *Egy csapással két legyet ütni (km.)*, egyszerre kétfélét végezni. A nyeret *ütik*, hogy a ló is érezze (km.), leányomnak szölok, hogy a menyem is értsen belőle. *Bélyeget, pecsétet ütni valamire, rányomni, ráütni*. *Addig üsd a vasat, míg tüzes (km.)*, élj a jó alkalommal, s fordítsd előnyödre. *Ne a lábát üsd, hanem a fejét, hogy meg ne sántuljon*. *Belé ütötte a kést*. *A tromfot tromfjal szokták ütni*. (Km.). *Elütni más kártyáját, nagyobb, értékesebbet adva rája, elnyerni*. *Üssünk egyet! kártyázzunk*. *Kaptára, rámdra ütni valamit*. *Olajt ütni, sajtolni*. *Dobot ütni v. verni*; különbözik: *dobra ütni*; l. alább. A test némely részeire alkalmazva: *öszveüti a bokáját, térdét*. *Fejét falba ütni*. *Leüti a fejét, lehajtja*. *Felüti a fejét, hirtelen fölemeli*.

Néha a mondatban a cselekvés tárgya nincs megnevezve, s annak csak iránya, vagy hatáspontja említettetik. *Üt, vág, mint az istennyila*. *Nem nézi, hová, csak üt*. *Erősen, sebesen, jobbra, balra üt*. 2) Mondjuk élettelen, de mozgásba jött testekről. *Üt az óra, a harang*.

„Hejh te torony, falu tornya,
Hányat ütött most az óra?”

(Székely népdal).

Leütött, beütött a mennykő. *Üsse meg a part*. *A botot ha megaranyozzák is, súlyost üt*. (Km.). *A forró must kiütötte a hordó fenekét*. *A rázúrant gerenda*

földre ütötte. *Száz arany ütötte a markát, v. tenyerét, annyit kapott*. *A gabonát megütötte az öböl (hőböl), a ragya*. 3) Bizonyos kórállapot, vagy halál neme érte hirtelen. *Egyik oldalát a szél ütötte*. *Megütötte a guta*. *Guta üti aztat orra, a ki vizet önt a borba*. (Népd.). 4. Több átv. értelmű, képes, példázó mondatok alapját teszi, melyekben mindig a sulynomatú ütés alapfogalma rejlik. *Beütött neki a szerencse*, hirtelen érte. *Beütött az ellenség a várba*, erőszakosan benyomult. *Ráütött az ellenségre*, megtámadta. *Rajta ütni valakin*, véletlen, erőszakosan megrohanni. „*Rajtam üt a sok nyelv, s fülemet nem hagyja nyugonni*.” (Vörösmarty. Cserh.) *Elütött őseitől*, nem hasonló hozzájuk, mintha mondanók, hogy őseinek eredeti képe nincs ráutve. *Apjára, anyjára ütött*, azoknak testi külalaki, vagy lelki tulajdonságai mintegy rá vannak ütve. *Valamit más kezéről elütni*, elvenni, elnyerni, elcsábítani, magáévá tenni. *Kiütött a háboru, a forradalom*, elkezdődik, kitör. *Jól, rosszul, helyesen ütött ki a dolog*. *Leütöttek a szarvát*, megalázták, kevélységét, gögjét, hatalmát megtörték. *Dobra ütni*. *A mit hall, legott dobra üti*, kihíreszteli, elpletykázza. *Jószágát dobra ütöttek*, nyilvánosan elárverezték. *Megüti a mértéket*, kellőleg magas v. nagy. *Öszveütöttek fejeiket*, valamely titkos dologról sügtakbúgtak, tanakodtak. *Tökök ütöttek a fejét*, ostoba tökféjű. *Ez a dolog nagy szeget ütött a fejembe*, nagy aggodalomra, kétségre adott okot, ovatossá, figyelmetessé tett. *Bottal ütheted a nyomát*, eltűnt, elszökött, elveszett, hiába keresed. *Felütötte az orrát*, megboszongodott, neheztel. *Beleüti mindenbe az orrát*, minden lében kanál, mindenbe avatkozik; fürkész, kutat. *Nem oda üt, a hová néz*, bandsa, vagy, más czélja van, mint a melyet színel, mutat. Néha am. valamit csinál, készít, szerez. *Nagy konyhát, lakomát, vendégséget ütni*. *Zajt, lármát, tréfát ütni*. *Nagy szelet, nagy pompát üt*. *Tréfára ütni a jó intést*. (Szabó D.). *Ütöttkopott*, nagyon el van nyüve; l. a maga helyén. *Sátort, tábort ütni stb*. Néha a régieknél pl. Pesti Gábornál: *üt*, honnan *üteg* am. *ütöget*.

Legegyszerűbb igéink egyike; s rokonok vele a sinai *t'ä* (verberare), *tiao* (concutere), mandsu *tan-ta-me* (üt-ni, schlagen); a szanszkrit *uṭ* v. *uṭh* ferire, percutere, továbbá szintén a szanszkrit *tup* (pulsare, ferire) és *tuḍ* (tundere, ferire); amattól Bopp F. szerint a görög *τύπτω*, emettől a latin *tundo* ered; Budenz J. rokonítása a finn *iske-* (vi ferire), Vámbéryé a csagataj *küt-mek*, honnan *kütek* v. *küteg* am. *ütleg*.

ÜTÁRNY, (üt-árny) ösz. fn. A festészetben és rajztanban, oly árny, melyet a nap vagy más fény által jól megvilágított test valamely világos alapra vagy háttérre vet, s mely éles szélkört mutat.

ÜTEG, (üt-eg) fn. tt. *üteg-ét*, harm. szr. —e, v. —je. Hadtudományi ért. a csatában, vagy ostromkor bizonyos számú ágyúk, melyek egy telepen vannak föllálítva. *Hat, nyolcz ágyúból álló üteg*. (Batterie).

ÜTEL, (üt-el) régies áth. m. *üttelt*. Am. az egyszerű *üt*, vagy talán gyakorlatos jelentéssel: *ver*. „Nyakba ütelék, nékik (némelyek) kedég arcel es (arczúl is) ütelék.” Régi Magyar Passio. (Toldy F. kiadás a. 12. l.).

ÜTEM, (üt-em) fn. tt. *ütem-ét*, harm. szr. — e. L. ÜTENY.

ÜTENY, (üt-eny) fn. tt. *üteny-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — e. Időmozzanat, vagy időmérték a zenében, azaz kéz- vagy lábütéssel megkülönböztethető oly egyes részei a zenei műnek, melyek annak bizonyos jellemet adnak; és a melyek ismét kisebb részekre oszthatók, melyek *ütenyrészek*-nek hivatnak.

ÜTENYIRÁS, (üteny-írás) ősz. fn. Bizonyos időmérték szerént eszközzendő vagy eszközlött írás. ÜTENYRÉS, (üteny-rész) ősz. fn. A zenei ütenynek megkülönböztethető egyes kisebb mozzanatai. V. ö. ÜTENY.

ÜTENYSZERÜ, v. — SZERÜ, (üteny-szerü) ősz. mn. A zenei ütenynyel egyező vagy ahhoz hasonló.

ÜTÉR, (üt-ér) ősz. fn. Azon erek neve, melyek a vért a szívből a testnek különféle részeibe viszik. (Árteriae.) V. ö. VÉRER, VÍSZÉR.

ÜTÉRDAG, (üt-ér-dag) ősz. fn. Daganat-szerű dudorodás, vagy csomósodás az üterekben.

ÜTÉRNILÁS, (üt-ér-nyilas) ősz. fn. Nyílás a szív-kamarában, mely az ütérbe vezet.

ÜTÉRNITÁS, (ütér-nyitás) ősz. fn. Minden vágás, metszés, szúrás, melyet az ütérén ejtenek.

ÜTÉRSÉRV, (üt-ér-sérv) ősz. fn. Sérv, mely bizonyos erőltetés által az ütérben támad.

ÜTÉS, (üt-és) fn. tt. *ütés-t*, — *ék*, harm. szr. — e. Cselekvés, melynél fogva valamit ütünk, ez igének mindenféle értelmében. *Agyon ütés. Nyakon ütés. Olajütés.* Továbbá azon erős hatás, melyet az ütő testek tesznek. *Kalapács-ütés, mennykő-ütés. Vak-ütés, vakseb, ütésből lett kék a testen.* (Szabó D.). Kártyajátékban, a kiadott kártyalapoknak egy értékesebb lappal fölülmulása, s megnyerése. *Egy ütése sem volt.* V. ö. ÜT.

ÜTÉSHELY, (ütés-hely) ősz. fn. Azon hely, melyre ütöttek, az ütésnek némi hátrahagyott nyomával, jegyével, vakseb. *Kékes, vörös ütэшhelyek a testen. Az ágyugolyó ütэшhelye.*

ÜTET, (1), (üt-et) fn. tt. *ület-ét*, harm. szr. — e. A mit ütéssel készítettek, csináltak, vagy a mi egy-egy ütésre való. *Egy ütet olaj*, melyet egyszerre ütöttek. *Két ütet tapló.*

ÜTET, (2), tájdivatosan és régiesen, pl. a Nádor-codexben am. ötet, amidőn az ő személynév más is ü.

ÜTETLEN, (üt-etlen) mn. tt. *ületlen-t*, tb. — *ék*. A mi ütés nélkül maradt, akit, vagy amit nem ütöttek. Határozóként am. ütés nélkül. *Verekezésben egy tagja sem maradt ütetlen.*

ÜTKÖZÉS, (üt-köz-és v. üt-ög-öz-és) fn. tt. *üt-közés-t*. tb. — *ék*, harm. szr. — e. Általán két, ellenirányban egymással erősen érintkező testnek vi-

szonyos szenvedő állapota. *Összétütközés. Megütkezés.* Ez utóbbi átv. ért. visszataszító, kellemetlen hatás, melyet érzünk, midőn valami kedélyi hajlamunkkal, erkölcsi nézeteinkkel, várakozásunkkal stb. ellenkezik. V. ö. ÜTKÖZIK.

ÜTKÖZET, (üt-köz-et) fn. tt. *ütökzet-ét*, harm. szr. — e. Általán, azon tetteges állapot, midőn két ellenkező irányban működő fél erőszakosan érintkezik egymással; különösen csata, rendezett harc a háborúskodó ellenségek között. *Szárazföldi, tengeri ütökzet. A seregeket ütökzetre vezényelni. Az ütökzetben elveszni. Véres, több óráig tartó, keles ütökzet.*

ÜTKÖZETBELI, (ütökzet-beli) ősz. mn. Ütközetben történő, ütökzetre vonatkozó. *Ütökzetbeli események, parancsnoki, vezéri rendelkezések.*

ÜTKÖZETHELY, (ütökzet-hely) ősz. fn. Tér, síkság, illetőleg tenger, hol az ellenséges seregek egymással megütöközve csatáznak, harcolnak; csatamező, harcmező, csatatér, harctér.

ÜTKÖZETI, (üt köz-et-i) mn. tt. *ütökzeti-t*, tb. — *ék*. Ütközethez tartozó, azt illető, abban történő. *Ütökzeti hely, ütökzeti rend, ütökzeti nap, ütökzeti lármá.*

ÜTKÖZETNAP, (ütökzet-nap) ősz. fn. Nap, melyen valamely ütökzet történt, vagy melyre ki van tűzve. *A szerencsétlen mohácsi ütökzetnap augusztus 29-én volt.*

ÜTKÖZETREND, (ütökzet-rend) ősz. fn. Rend, sorozat, melybe az ütököző seregek állítva vannak, csatarend.

ÜTKÖZIK, (üt-köz-ik, v. üt-ög-öz-ik) k. m. *ütököz-tem, —tél, —ött.* 1) Valamely mozgásban levő szilárd test, utjába eső más testbe akad. *A kocszi tengelye a sarokkőbe ütöközött. A rúd az előtte menő kocsiba ütöközött. A szembe jövő szekérrel összeütöközni. Kőbe, fába ütököztem v. ütöközött a lábam.* 2) Különösen, csatarendbe állítva az ellenféllel összevesz, harcol, verekedik, üt és visszauttetik. *Nyílt téren, tengeren ütöközni, egész erővel megütöközni.* 3) Átv. valamin v. valamiben megütöközni, am. erkölcsileg fennakadni, megbotráncozni, némileg visszataszító, sértő behatást érezni. *Megütöközém rajta, midőn részegnek láttam. A gáncoskodó ember minden csekélységen megütöközik. Szemre vonatkozólag, am. föltűnik, észrevehetővé lesz. Szemembe ütöközött. Szabó Dávidnál eléjőn: „Az a gondolat ütöközött (ötlött) elmémbe.”*

ÜTKÖZŐ, (üt-ög-öz-ő) mn. és fn. tt. *ütökző —t.* 1) Aki vagy ami másba ütöközik, v. mással csatáz. *Egymásba ütökző tengelyek. Ütökző ellenfelek.* 2) Mint fn. □ alakú vas eszköz a lakatosoknál, melyet két hegyes végénél fogva az ajtóragasztóba, vagy falba ütnek, s melynek nyílásába a zár nyelve bejár.

ÜTLEG, (üt-öl-eg) fn. tt. *ütleg-ét*, harm. szr. — e. Csapások, melyeket valaki szenved, midőn verik. V. ö. ÜT.

ÜTLEGÉL, (üt-öl-eg-él) áth. m. *ütlegélt*; 1. ÜTLEGÉZ.

ÜTLEGÉZ, (üt-öl-eg-éz) áth. m. *ütlegéz-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *ütlegéz-z*. Valamely kézbeli eszközzel megver, ütöget.

ÜTLEGÉZÉS, (üt-öl-eg-éz-és) fn. tt. *ütlegzés-t*, th. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés midőn vki ütlegez.

ÜTLEK I. ÜTLEG.

ÜTŐ, (üt-ö) mn. és fn. tt. *ütö-t*. 1) Aki üt. 2) Általán, a mivel ütnek, elütnek valamit. *Laptaütő. Olajütő*, melyben olajt sajtólnak. *Ütőműszer, ütőfa*. 3) Laptajáték, melyben egy a laptát kiüti, a többi szemközt álló pedig iparkodik elfogni. *Kiütőt játszani*. 4) Különösen a harang nyelve, v. szíve, harangütő.

ÜTÖDÉS, (üt-ö-öd-és) fn. tt. *ütődés-t*, th. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Állapot, midőn bizonyos testek egymásba akadva visszataszító erővel hatnak egymásra. 2) Átv. ért. kedélyi illetődés, erkölcsi fennakadás, megbotránkozás. *Nagy megütődéssel halottam szerencsétlen esetedet*. V. ö. ÜTÖDIK.

ÜTÖDIK, (üt-ö-öd-ik) belsz. m. *ütőd-tem*, —*tél*, —*ött*. 1) Más testbe akadt test visszaható nyomást, csapást, tasztást szenved. *Sebes mentében a szögletbe ütődött. Belém ütődött. Hanyatt esvén feje a falba ütődött*.

„Három napig szolt az ágyu egyre,

Ütődött a hangja hegyről hegyre.“

Székely népv. s.

2) Átv. valamin megütödni, am. érzékenyen megilletődni, fájdalmas részvétet érezni valamely szomorú eset miatt.

ÜTÖDZIK, (üt-ö-öd-öz-ik) k. m. *ütödz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*zél*. L. ÜTÖDIK. 1)

ÜTŐFA, (ütő-fa) ösz. fn. Általán, eszköz fából, melylyel valamit ütni, elütni szoktak, p. a laptajátékosok botja, vagy melylyel az utczakövezők, az útlapítók a köveket, göröngyöket ütögetik stb.

ÜTÖGET, (üt-ög-et) gyak. áth. m. *ütöge-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *ütögess*. Gyakran, folytonosan, aprózva, vagy gyöngédebben üt. V. ö. ÜT.

ÜTÖGETÉS, (üt-ög-et-és) fn. tt. *ütögetés-t*, th. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakorlatos, vagy aprózott, gyöngédebben ismételt ütés, peczegetés.

ÜTÖKÁRTYA, (ütő-kártya) ösz. fn. Kártyalap, mely az illető játék szabályai szerint a többinél értékesebb, s azokat legyőzi, megnyeri, adutt, tromf.

ÜTÖKE, (üt-ö-ke) kics. fn. tt. *ütöké-t*. A zongora billentyűjével öszveköttetésben levő, s függőlegesen fölbillenő pöczköcske, mely az illető hűrt megüti. (Tangent)

ÜTÖKOS, (ütő-kos) ösz. fn. Vas pántokkal befoglalt vastag koczkalakú tönk, v. kolonc, melylyel czölöpöket szoktak a földbe verni. A régiek várfalak rontására is használták.

ÜTÖL-HATOL szathmárvidéki tájszó; l. ÖTÖL-HATOL.

ÜTÖMIV, (ütő-miv) ösz. fn. Az ütőórának azon

részei, melyek tüzetesen az ütést eszközlik, t. i. a csengetyűke vagy aczél-sodrony, a kalapács, a rúgó, mely amaszt mozgásba hozza stb.

ÜTŐÓRA, (ütő-óra) ösz. fn. Óramű, mely az órákat, illetőleg negyedekeket nem csak mutatja, hanem ki is üti.

ÜTŐRECZE, (ütő-recze) ösz. fn. Madarászok hálója, melynek kiterített szárnyai zsineg által meg-rántva öszvecsapódnak.

ÜTŐRUGÓ, (ütő-rugó) ösz. fn. Az óra ütőmivének rugója. Különböztetésül másnemű rugóktól.

ÜTŐSZEG, (ütő-szeg) ösz. fn. Szegescskék az ütőórában, melyek az ütőkalapácsot fölemelik, és leeresztik.

ÜTÖTTKOPOTT, (ütött-kopott) ösz. mn. Mondják igen viseltes, ócska ruháról, mely sok porolásban, kefélésben, használásban elkopott. Átv. ért. *ütöttkopott beszéd*, igen sokszor hallott, s már meg-unt beszéd.

ÜTŐVAS, (ütő-vas) ösz. fn. Vashól csinált eszköz, melylyel vagy melyen valamit ütni, koholni, kalapálni szoktak.

ÜTÖVÉSÜ, (ütő-vésü) ösz. fn.. A fából dolgozó mivesek, p. bodnárok, kerékgyártók vésüje, melylyel a fát simítják.

ÜTTEM, tájdivatos, e helyett: *ütöttem*; v. ö. ÜT.

ÜTTET, (üt-tet) miv. m. *üttet-tem*, —*tél*, —*étt*, par. *üttess*. Meghagyja, eszközli, hogy valaki vagy valami üssön. Valakinek *a fejét üttetni. Az órát üttetni*.

ÜTÜ, (üt-ü) fn. tt. *ütü-t*, th. —*k*. Kalapács, pórlő, sulyokféle eszköz, melylyel valamit ütnek, lapítanak stb. Képzőre nézve hasonló azon eszközöket jelentő szókhoz, melyek az igeneves *ó ö* helyett *u v. ü* képzőt vesznek föl, mint: *válu, vésü, gyalu, gyilszü v. tüsszü, szivatyú, pattantyú sarkantyú, fürgetyü* stb.

ÜTVES, tájdivatos és régies, pl. Sándor István-nál, *ötvös* helyett; l. ÖTVÖS.

ÜVECS, fn. tt. *üvecs-ét*. A gyergyai és fel-esiki székelyeknél Kállay Ferencz szerint esztendő nőstény bárány, Kriza J. szerint két éves fekete (csak fekete?) bárány. Talán vagy az *üő* szóból módosult, mintha volna *üecs*, vagy am. *üvecs* az az éves. Másképen szintén Kriza J. szerint Maros- és Háromszékben: *kirlán* (éves bárány), Udvarhelyszékben: *mióra*.

ÜVEG, fn. tt. *üveg-ét*, harm. szr. —*e*. Fényes, átlátszó, szilárd, kemény, többé kevésbé törékeny test, melyet hamuzsirr, égetett mészzsel vegyített, s tűzben folyóvá tett kovaföldből stb. alakítanak. V. ö. ÜVEGANYAG. *Üveget csinálni. Üveget fujni, kőszőrülni, festeni. Fehér kékes zsinór üveg. Török mint az üveg. (Km.). Üvegből csinált palaczkok, poharak, tálak, tálcák. Üveget metszeni az ablakba. Üveget tükkörre alakítani. Átv. ért. üveganyagból csinált edények. Ecetes üveg, boros üveg, tintás üveg. Továbbá eszközök: nagyító, kicsinyítő üveg, kotyogós üveg, szemüveg, köppölyüveg, burítóüveg stb. Üvegen át nyalat mézel,*

oly adománynyal, jóval kecsget, melyhez hozzá jutni, melyet élvezni nem lehet. Melléknévül tekintve jelent üvegből valót, üvegből csináltat, s közösebb írói szokás szerint az illető főnévvel öszvetett szót alkot: *üvegajtó, üvegablak, üvegház, üvegedények, üveggomb* stb. mint rendszeren az anyagból készült eszközök nevei. Azonban néha az ily öszvetételben főnévként szerepel, pl. *üvegkefe, üvegfestés, üveghuta* stb. Tájékiejtéssel: *üveg*, túl a Dunán némely vidékeken öszszehúзва: *ög*, s a székeleyknél: *éveg*.

„Csillag az abrosza, éveg az ablaka,
Éveg ablak alatt egy édes almafa.“

„Hoztam egy éveg bort, hogy igyál belőlle.
Szomorú a szüved, majt megvidul tőlle.“

Székeley népdalok.

Eléjön Mikes Kelemennél is.

Rokonítható a mongol *üingge* szóval, mely am. szín (couleur); honnan *üinggetü* v. *üinggetei* am. színes, *üinggele-kü* színel-ni, fényesít-ni (donner une couleur, polir, rendre luisant stb.) Lugossy József az „ég“ igével hozza viszonyba. (Magyar Nyelvészet. II. K. 145. 1.)

ÜVEGABLAŌ, (üveg-ablak) ösz. fn. Üvegtáblából csinált ablak, különböztetésül a lantorna atlaktól.

ÜVEGAJTÓ, (üveg-ajtó) ösz. fn. Ajtó, melynek táblái üvegből vannak, különböztetésül a fa-, vasajtótól.

ÜVEGALMÁRIOM, (üveg-almáriom) 1. ÜVEGSZEKRÉNY.

ÜVEGANYAG, (üveg-anyag) ösz. fn. Alkatrészeiből, közönségesen hamuszír vagy szíksóból, továbbá porrázúzott kovából (hegyi kristályból, quarezból) és porrá mállott égetett tiszta mészből annak módja szerint öszszelegyített vagy már tűzben fel is olvasztott tömeg, melyből üvegfúvó sípok segítségével üveget készítenek. Ha a tömeg vasat is tartalmaz, a nyert üveg zöld vagy az éleny nagyobb mennyisége szerint sárga színű lesz. Ha az üveghez mész helyett ólomleget vesznek, ez szebb fényt és sugártörési erősebb tulajdonságot ad neki. Más színeket is az érczek kölcsönöznek neki. Így az urán-éleg azt zöld sárga, a kobaltélecs szép kék, a mangánéleny ibolya, az arany ónéleggel vegyítve szép rubinvörös színűvé teszik. A zománcz sem egyéb, mint bizonyos anyagokkal, érczelegekkel vegyülve átláthatlanná vált üveg.

ÜVEGÁRU, (üveg-áru) ösz. fn. Üveganyagu áru, mint kereskedelmi czikk.

ÜVEGÁRUS, (üveg-árus) ösz. fn. Üveganyagból csinált különféle műekkel, edényekkel kereskedő.

ÜVEGÁRUSSÁG, (üveg-árusság) ösz. fn. Üvegkereskedés.

ÜVEGBÁNYA, 1) 1. ÜVEGHUTA. 2) Pusztá Tolna m. helyr. —*bányá-ra*, —*n*, —*ról*.

ÜVEGBORITÓ, (üveg-borító) ösz. fn. Harangalakú borító üvegből pl. gyümölcsökre, czukorsüteményekre, hogy a por, s legyen ne lepjék. Továbbá szintén ily borító némely becsesebb házi eszközökre pl. álló órákra, aranyozott műekre stb.

ÜVEGBURA, (üveg-bura) ösz. fn. Üvegből álló bura. V. ö. BURA.

ÜVEGBURÁNY, (üveg-burány) ösz. fn. Festett üvegből csinált, nem valódi burány v. kláris. V. ö. KLÁRIS.

ÜVEGCSEPP, (üveg-csepp) ösz. fn. A folyó üveganyagból egy cseppnyi, melyet ha hideg vízbe cseppentenek, tojásdad alakot ölt, s hosszukás vékony farkat kap. Ezen üvegesepp, ha farkát eltörik, elpattanva szétporlik.

ÜVEGCSERÉP, (üveg-cserép) ösz. fn. Az eltörtött üvegnek, üvegedénynek darabja. *Üvegcserep-pel vakarni valamit. Üvegcserep megsértette a talpát.*

ÜVEGCSÜR, (1), (üveg-csür) ösz. fn. 1. ÜVEGHUTA.

ÜVEGCSÜR, (2), erdélyi puszták F. Fehér, Kolos és Torda m. helyr. *Üvegcsür-re*, —*ön*, —*ról*.

ÜVEGDARAB, (üveg-darab) ösz. fn. Egy része valamely üvegműnek, pl. egyes ablaküveg; üvegtábla. Különösen valamely üvegműből pl. pohárból, palaczkból, ablaktáblából el- v. letört rész v. részecske.

ÜVEGEDÉNY, (üveg-edény) ösz. fn. Üveganyagból készített, idomított, metszett, köszörült, festett stb. edényféle eszközök.

ÜVEGELEGY, (üveg-elegy) 1. ÜVEGKEVERÉK.

ÜVEGÉS, (1), (üveg-és) mn. tt. *üvegés-t*. v. *et*, *ty*. —*ék*. A miben üveget tartanak, szállítanak, vagy aki üvegeket hord. *Üvegessze-kérláda. Üvegessétót*. Továbbá üveggel, v. üvegekkel kirakott, fölkészített. *Üvegesscifrázatú mű. Üvegesscillár. Üvegessméhköpi. Üvegesshintó*, üveg ablakokkal ellátott hintó. Átv. üveghez hasonló fényű. *Üvegesszemek*, meredtek, megtörttek. *Üvegessérczek*, *jegeczek*.

ÜVEGÉS, (2), (üveg-és) fn. tt. *üvegés-t*. *tb*. —*ék*. A ki üvegműekkel, üvegedényekkel kereskedik; továbbá, aki különféle használatra, p. ablakokba, ajtókba, szekrényekbe üvegtáblákat, fiókokat metsz.

ÜVEGESHINTÓ, (üvegesshintó) ösz. fn. Üveglablakkal fölkészített hintó.

ÜVEGESSMÉHKÖPI (üvegessméh-köpi) ösz. fn. Üveglablakoescákkal ellátott méhköpi, leginkább annak hátulsó részében, melyeken által a méhek munkálkodását, a lépek mibenlétét stb. látni lehet.

ÜVEGÉSSÉG, (üveg-és-ség) fn. tt. *üvegesség-ét*, *harm. szr.* —*e*. 1) Kereskedés, melyet valaki üveg-

árakkal üz. 2) Mesterség, mely által valaki a kész üveganyagot bizonyos czélokra idomítja.

ÜVEGÉZ, (üveg-éz) áth. m. *üvegéz-tem*, — *tél*, — *étt*, par. — z. Valamit üveggel ellát, bevon, fölszerel. *Üvegezni az ablakrámdákat, az ajtókat, holmi mívveket.*

ÜVEGÉZÉS, (üveg-éz-és) fn. tt. *üvegézés-t*. tb. — *ék*, harm. szr. — e. Cselekvés, kézmívesi munka, mely által valamit üvegeznek. V. ö. ÜVEGÉZ.

ÜVEGFAL, (üveg-fal) ösz. fn. Szobák, termek közt elválasztó falakként, vagy a falak nagyobb részén öszveillesztett üvegtáblák.

ÜVEGFÉDÉL, v. — FÖDÉL, (üveg-fédél) ösz. fn. Üvegtáblából csinált fedél az épületen, vagy valamely más mívven.

ÜVEGFÉLE, (üveg-féle) ösz. mn. L. ÜVEGNEMŰ.

ÜVEGFESTÉS, (üveg-festés) ösz. fn. Mesterség, mely által az üvegeket különféle színekkel, czífrázatokkal ékesítik.

ÜVEGFESTŐ, (üveg-festő) ösz. fn. Kézmíves, ki üveganyagot, és üvegmíveket, edényeket színez, cífraz.

ÜVEGFONAL, (üveg-fonal) ösz. fn. Üveganyagból húzott, s megkeményült fonál.

ÜVEGFUVÁS, (üveg-fuvás) ösz. fn. Üveghutai munka, midőn a híg üveganyagból a fuvócsővel bizonyos alakú üvegedényt, vagy más mívvet, vagy táblát alakítanak.

ÜVEGFUVÓ, (üveg-fuvó) ösz. fn. Üveghutai munkás legény, ki üveget fú.

ÜVEGGOMB, (üveg-gomb) ösz. fn. Üveganyagból csinált gomb.

ÜVEGGYÁR, (üveg-gyár) ösz. fn. Épületek, helyiségek, melyekben mindenféle üvegterméket készítenek.

ÜVEGGYÁRNOK, ÜVEGGYÁROS, (üveg-gyárnok v. — gyáros) ösz. fn. Aki üveggyárral bír.

ÜVEGGYÁRTÁS, (üveg-gyártás) ösz. fn. Üvegcsinálás, üvegekészítés, minden hozzá tartozó munkálatokkal.

ÜVEGGYÁRTÓ, (üveg-gyártó) ösz. mn. és fn. 1) A ki üveganyagokból különféle mívveket készít. 2) Aki üveggyárral bír.

ÜVEGGYÉMÁNT, (üveg-gyémánt) ösz. fn. Utánzás által üvegből köszörült ál gyémánt.

ÜVEGGYÖNGY, (üveg-gyöngy) ösz. fn. Üvegből csinált, igaz gyöngyöt hazudó csecsebecse.

ÜVEGGYURMA, (üveg-gyurma) l. ÜVEGANYAG.

ÜVEGHAMU, (üveg-hamu) ösz. fn. Üvegcsináláshoz szükséges hamu, vagyis hamuzsir, melyet a többi anyaggal vegyítenek. V. ö. ÜVEGANYAG.

ÜVEGHARANG, (üveg-harang) ösz. fn. Harang alakú üvegmív, különféle nagyságban, és használatra való, pl. melylyel a zseme kényes növényeket a dér ellen befödik, vagy holmit leborítanak.

ÜVEGHÁRTYA, (üveg-hártya) ösz. fn. Azon szemhártya, mely üveghez hasonló látszatu, és sejt-szövetes. (Membrana hyaloidea.)

ÜVEGHÁZ, (üveg-ház) ösz. fn. Általán, ház, melynek oldalai, falai üvegtáblákból vannak. Különösen, kerti épület, melynek délre fekvő oldala üvegekből áll, hogy a nap sugarai nagyobb erővel törvén át rajta a benn lévő növényeket bujább tenyészésre kényszerítsék, télen a hideg ellen megóvják stb.

ÜVEGHUTA, (1) (üveg-huta) ösz. fn. Huta, melyben üveget készítenek, a hozzá szükséges melléképületekkel együtt; üvegcsinálók telepe.

ÜVEGHUTA, (2) hutatelepek Vas m. helyr. *Üveghutá-ra*, — *n*, — *ról*.

ÜVEGJÁTEK, (üveg-játék) ösz. fn. Régi hangszer, mely rendszerént 18 öszveillesztett üvegdarab-ból állott, s melyen kis ütőpálczikával játszottak. (Campe.)

ÜVEGKALMÁR, (üveg-kalmár) ösz. fn. Üveg-edényeket, s más üvegmíveket áruló kalmár.

ÜVEGKARIKA, (üveg-karika) ösz. fn. Karikaformára vágott üveg, melyeket régente gyakrabban, de néha ma is ablakokra szoktak használni.

ÜVEGKEFE, (üveg-kefe) ösz. fn. Üvegpalczkokat, edényeket tisztítani való sajátmű kefe.

ÜVEGKEMENCZE, (üveg-kemencze) ösz. fn. Kemencze az üveghutában, melyben az üvegnek való anyagot olvasztják.

ÜVEGKERESKÉDÉS, (üveg-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neve, melyet valaki üvegárukkal üz.

ÜVEGKERESKEDŐ, (üveg-kereskedő) ösz. fn. A ki üvegárukkal kereskedik.

ÜVEGKERET, (üveg-keret) l. ÜVEGRÁMA.

ÜVEGKÉSZÍTŐ, (üveg-készítő) ösz. fn. Kézmíves az üveghutákban, ki az üveganyagokat felolvasztja, s azokból üvegmíveket csinál.

ÜVEGKEVERÉK, ösz. fn. Azon anyagok vegyítése, melyekből üveget készítenek. V. ö. ÜVEGANYAG.

ÜVEGKLÁRIS, (üveg-kláris) ösz. fn. Üvegből csinált ál kláris; máskép: *üvegburány*.

ÜVEGKOH, v. — KOHÓ, (üveg-koh vagy — kohó) ösz. fn. 1) Koh, melyben az üveget olvasztják. 2) Vétetik az egész 'üveghuta' helyett is.

ÜVEGKOSÁR, (üveg-kosár) ösz. fn. 1) Üvegből csinált kosár. 2) Kosár, melybe az üvegtáblákat rakni, és ide-oda szállítani szokták.

ÜVEGKŐ, (üveg-kő) ösz. fn. 1) Fehéres, tengerzöld és eres kõnem Olaszországban, mely üvegeként egy kevéssé átlátszó. 2) Drágaköveket hazudó üvegmívek, melynek az ugynevezett cseh kövek.

ÜVEGKÖNNY, (üveg-könnny) ösz. fn. l. ÜVEGCSEPP.

ÜVEGKÖSZÖRÜLÉS, (üveg-köszörülés) ösz. fn. Mesterség, mely által az üveget kisimítják, s különféle czífrázatokkal díszítik.

ÜVEGKÖSZÖRŰS, (üveg-köszörűs) ősz. fn. Mester, ki az üvegköszörülést érti, s azzal foglalkozik. V. ö. ÜVEGKÖSZÖRÜLÉS.

ÜVEGLÁMPA, (üveg-lámpa) ősz. fn. Lámpa, mely a világot üvegen bocsátja által, különböztetésül a lantorna, papir stb. lámpáktól.

ÜVEGLENCSE, (üveg-lencse) ősz. fn. Lencse-maghoz hasonló alakú, mindkét lapján domborúra köszörült üveg, melyet a górról, és távcsövekbe szokás alkalmazni.

ÜVEGMÁZ, (üveg-máz) ősz. fn. Üvegalakú érczöntet, melylyel némely testeket máz gyanánt beborítanak.

ÜVEGMETSZŐ, (üveg-metsző) ősz. fn. 1. ÜVEGKÖSZÖRŰS.

ÜVEGMINTA, (üveg-minta) ősz. fn. Minta, melynek alakjára olyféle üvegeket képeznek, melyeket szabad kézzel készíteni nem lehet.

ÜVEGMÍV, (üvegmív) ősz. fn. Akármiféle mív, mely üveganyagból van csinálva.

ÜVEGMÍVES, (üveg-míves) ősz. fn. Aki üvegeket csinál, vagy azokat idomítja, köszörüli, festi stb.

ÜVEGMUNKA, (üveg-munka) ősz. fn. 1. ÜVEGMÍV.

ÜVEGMŰ, 1. ÜVEGMÍV.

ÜVEGMŰHELY, (üveg-műhely) ősz. fn. Üveg-mívesek, köszörűsök műhelye.

ÜVEGNEMŰ, v. —NEMŰ, (üveg-nemű) ősz. mn. 1) Üvegfajt képező, alakjára, rendeltetésére nézve valamely üveg-nemhez tartozó. 2) Némi tulajdonságaira nézve üveghez hasonló. *Üveg-nemű érczek, kövek.*

ÜVEGOLDA, (üveg-olda) ősz. fn. Olvasztó erejű folyadék, melynek hozzájárultával valamely anyag üveg-nemű tömeggé alakul.

ÜVEGOLLÓ, (üveg-olló) ősz. fn. Az üvegfu-vók tompa élű ollója, melylyel a még lágy üveget nyirkálják, vagy a fölfújt üveghólyagot kitágítják stb.

ÜVEGÓRA, (üveg-óra) 1. FÖVENYÓRA.

ÜVEGPALACZK, (üveg-palaczk) ősz. fn. Üveganyagból való palaczk; különböztetésül más p. faanyagú palaczkától.

ÜVEGPALOTA, (üveg-palota) ősz. fn. Palotaszzerű épület, melynek oldalai nagyobb részt üvegablakokból, vagy födelei is üvegekből rakvák össze, az újabb korban divatba jött világtárlatok számára.

ÜVEGPOHÁR, (üveg-pohár) ősz. fn. Ivópohár üvegből, különböztetésül más anyagú, pl. arany-, ezüst-, bádogg-, cserep-, fapohártól.

ÜVEGPOR, (üveg-por) ősz. fn. Porrá zúzott, őrölt üveg.

ÜVEGRAGASZ, (üveg-ragasz) ősz. fn. Ragasz, melylyel az elrepedt, vagy eltört üvegműveket, edényeket össze lehet illeszteni.

ÜVEGRÁMA, (üveg-ráma) ősz. fn. Festett, köszörült, ezírázott üvegből csinált ráma, üvegeret.

ÜVEGSZÁRU FÁJVIRÁG; 1. ÜVEGSZÁRÚFŰ.

ÜVEGSZÁRÚFŰ, (üveg-szárú-fű) ősz. fn. A fájvirág nemű növény egyik fajának népies neve; szára felálló, állatlászó (innen a neve), üres béli, bötykös czikkelyű; levelei tojásdadok; virágfürtjei két-két ágú. Máskép szintén népiesen: *hozzám ne nyúlj, engem ne bánts*; növénytani néven: *üvegszárú fájvirág*. (Impatiens noli tangere).

ÜVEGSZÉK, (üveg-szék) ősz. fn. Polczféle állvány, melyen az üvegeket, palaczkokat, poharakat tartják, pohárszék.

ÜVEGSZEKRÉNY, (üveg-szekrény) ősz. fn. 1) Szekrény üvegtáblákból, vagy legalább, melynek ajtaja üvegből van. 2) Szekrény, melyben az üveg-edényeket tartogatják, mely rendesen üvegajtaju, vagy oldalú is.

ÜVEGSZÉM, (üveg-szém) ősz. fn. 1) Üvegből csinált mesterséges pótlékszem. 2) Átv. homályos üveghez hasonló, törött fényű, élénktelen, kifejezés nélküli szem.

ÜVEGSZÍN, (üvegszín) 1) ősz. fn. Az üvegnek rendszeréni tiszta, átlátszó színe. 2) Ősz. mn. 1. ÜVEGSZÍNŰ.

ÜVEGSZÍNŰ, v. —SZÍNŰ, (üveg-színű) ősz. mn. Olyan színű, milyen a közönséges üveg.

ÜVEGTÁBLA, (üveg-tábla) ősz. fn. Táblaformára alakított üveglap, melyet tükrökre, ablakokba stb. alkalmaznak.

ÜVEGTAJT, (üveg-tajt) ősz. fn. Tajtféle anyag, mely a felolvasztott üveganyagtól habzás közt elválk, t. i. az összeolvadásnak kitett anyagban a szénsav a hamuizsíról a kovasav által kihajtatván a sűrű tömegből lassanként kiszáll.

ÜVEGTEST, (üveg-test) ősz. fn. 1) Általán, minden üveg-nemű test. 2) A szemnek üveg gyanánt fénylő része, az ideghártyán belül. (Corpus vitreum.)

ÜVEGTÖMEG, (üveg-tömeg) ősz. fn. Az üveg-kemenczében felolvasztott testek tömege, melyből az üveget készítik. V. ö. ÜVEGANYAG.

ÜVEGZET, (üveg-éz-et) fn. tt. *üvegzet-et*, harm. sz. r. —e. 1) Üvegmáz némely égetett edényeken. 2) A festményeken könnyű, fényes festékekkel bevonás. 3) Fénylő mázféle a fogakon. (Glasura.)

ÜVEGZÖLD, (üveg-zöld) ősz. mn. Olyan zöld, mint a legközönségesebb üveg (némi vastartalommal) szokott lenni. V. ö. ÜVEGANYAG.

ÜVÖLT, (üv-öl-t) őnh. m. *üvölt-ött*, par. —s, htn. *ni*, v. *eni*. Erős (ü) hangon szól, kiált. *Teli torokkal üvöltöni, kiáltani*. „Követék ötöt két vakok üvöltvén (clamantes) és mondván: Irgalmazj hű nekünk” (Münch. cod. Máté IX.). „És üvöltö (üvölto — clamavit —) ménd a nép úrhoz” (Bécsi cod. Judith III.). Hangutánzó, s alakjára olyan, mint a

rokon értelmű *süvölt, sikolt, rikolt, kiált*, melyekben az *l* jobbra ki is hagyható, mint, *sikót, rikót, süvöt, kiált, üvölt* stb. Tul a Dunán némely tájakon öszvehúzza: *öt, pl. öt kiált*. Az *ü* hang helyett gyakran *i* vel: *ivölt*.

ÜVÖLTÉS, (üv-öl-t-és) fn. tt. *üvöltés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Erős, fülsértő kiáltás. V. ö. ÜVÖLT.

ÜVÖLTÖZ, (üv-öl-t-öz) gyak. önh. m. *üvöltöztet*, —*tél*, —*ött*. Gyakran vagy folytonosan üvölt. Hasonlók hozzá: *süvöltöz, sikoltoz, kiáltoz, ordítóz*.

ÜVÖLTÖZÉS, (üv-öl-t-öz-és) fn. *üvöltözés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori vagy folytonos üvöltés, süvöltözés, kiáltozás.

ÜZ, (1) l. ÜZ, (1).

ÜZ, (2) l. ÜZ, (2).

ÜZ, (3) elvont gyöke *üzen* igének és származékainak; l. ÜZEN.

ÜZBÉGH, falu Nyitra m. helyr. *Üzbégh-re*, —*én*, —*röl*.

ÜZDE fn. tt. *üzdet*. Melegházat v. ágyat tenne, de igen rossz szó, mely úgy látszik, a német *treiben* szó után, 'Treibhaus' jelentésében gyártatott; rossz, mert magyarul nem mondjuk: üzni a növényeket, hanem: (melegházban vagy melegágyban) termelni, tartani stb. növelni.

ÜZEKÉDÉS, (üz-e-kéd-és) fn. tt. *üzekedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Mondjuk tehénemü állatról, midőn nemi ösztöne által párosodásra ingereltetik.

ÜZEKÉDIK, (üz-e-kéd-ik) k. m. *üzekéd-tem*, —*tél*, —*ött*. A tehénemü állat nemi ösztöntől ingereltetve bikával párosodni vágy, s attól üzőbe vétetik. *Tavaszkor üzekednek a tehenek. A harmadfü üző megüzekedett*. Máskép: *üzekészik*, továbbá *folyat*, v. *folyatik*. Aljas nyelven mondják megvetőleg, nőszemélyről is. Bérczy K. a vadludak- és vadruczák-ról is azt mondja, hogy üzekesznek.

ÜZEKÉDŐ, (üz-e-kéd-ő) mn. tt. *üzekédő-t*. A mi üzekedik, t. i. párosodni vágyó tehén. *A hol üzekedő tehén nincs, nem megy oda a bika.* (Km.). Aljas nyelven, bujálkodó nőszemély.

ÜZEKÉSZIK, (üz-e-kész-ik) k. Az *sz* hangot csak a jelenben tartja meg, egyebütt egészen egyezik hangokban is az 'üzekedik' igével. L. ÜZEKÉDIK.

ÜZELEM, (üz-el-ém) fn. tt. *üzelm-t*, harm. szr. —*e*. Cselekvény, melynél fogva valaki egy vagy más dologban eljár, azokkal tartósabban foglalkodik.

ÜZELKÉDÉS, (üz-el-ég-éd-és) fn. tt. *üzelkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kergetődzés, midőn ketten vagy többen egymást üzik, kergetik.

ÜZELKÉDIK, (üz-el-ég-éd-ik) k. m. *üzelkéd-tem*, —*tél*, —*ött*. Jó kedvből, játékból egymást üzőgetik, hajszolják, kergetik.

ÜZEM, (üz-em) fn. tt. *üzem-t*, harm. szr. —*e*. Üzési mód. Az erdészeti Műszótárban használják (erdő) gazdálkodás módja helyett.

ÜZEMÉNY, (üz-e-mény) fn. tt. *üzemény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. ÜZELEM.

ÜZEN, önh. és áth. m. *üzen-t*. Hangváltozattal: *üzen*. Szoros értelemben, bizonyos közleni való dolgot valaki által a távollévőnek szóval elmondatt, tudtára adat. *Barátjának üzent, hogy meg fogja látogatni. Beüzenni a városba, hogy közeledik az ellenség. Kiüzenni a munkásoknak, hogy jöjjenek haza. Rdüzent, hogy adósságát fizesse meg. Odaüzenni valakihez. Fölüzenni, leüzenni. Mit üzensz haza? Semmi jót nem üzenhetek. Azt üzenem, hogy beteg vagyok, s nincs pénzem. Üzent nekem a mézsáros, kell-e szívem gyűrű páros? (Népd.). Hadat üzenni, azaz, tudtára adni valakinek, hogy haddal fog ellene menni. Szélesb ért. valami tudnivalót írásban, levélben közöl, akár közvetlenül, akár közvetőleg. *Három levélben üzentem neki, hogy szükségem van rá, még sem jött el. Mongolul ücsi-kü* am. beszélni, egy másiknak mondani; válaszolni (parler, dire à un autre; répondre), továbbá *esi* am. beszéd. Vámbéry szerint az uigur *üzi* és csagataj *üze* am. szó. Hasonló hozzá Budenz J. szerint a moksa-mordvin *azí* is, mely am. mondani.*

ÜZENÉS, (üzen-és) fn. tt. *üzenés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Szóbeli meghagyás, mely által valamit üzenünk. V. ö. ÜZEN.

ÜZENET, (üzen-et) fn. tt. *üzenet-et*, harm. szr. —*e*. Azo tudnivaló közlemény, szóval elmondott tudósítvány, melyet egy harmadik által érté-sére adunk valakinek. Egykori országgyűléseinken egyik táblának a másik táblához vitt vagy küldött felirati avagy törvényjavaslata, és a javaslatra tett észrevételek, s viszonószrevételek.

ÜZENGET, (üzen-ég-et) gyak. önh. és áth. m. *üzenget-tem*, —*tél*, *ött*, par. *üzengess*, Gyakran, ismételve, többször üzen. *Régtől üzenget hozzám, hogy látogassam meg. Azt üzengeti, hogy . . .* V. ö. ÜZEN.

ÜZENGETÉS, (üzen-ég-et-és) fn. tt. *üzengetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori, ismételt, többszörös üzenés, tudósítás. V. ö. ÜZENGET.

ÜZÉR, (üz-ér) fn. tt. *üzér-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Személy, ki bizonyos kereskedelmi s nyereszkedési foglalatosságot üz, folytat, ki ad vesz, csereberéi, pénzzel nyerekedik. Az 'üzlet' szóval együtt újabb korban alkotott szó. (Fogarásitól. V. ö. ÜZ, áth. ige, 4).

ÜZÉRKÉDÉS, (üz-ér-kéd-és) fn. tt. *üzérkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Foglalatosság, mely-nél fogva valaki mint üzér működik. V. ö. ÜZÉR.

ÜZÉRKÉDIK, (üz-ér-kéd-ik) k. m. *üzérkéd-tem*, —*tél*, —*ött*. Üzéri foglalatosságot gyakorol; árukkal, pénzzel nyerekedik, kereskedik. V. ö. ÜZÉR.

ÜZÉRLET, (üz-ér-el-et) fn. tt. *üzérlet-et*, harm. szr. —*e*. L. ÜZÉRKÉDÉS.

ÜZÉRSÉG, (üz-ér-ség) fn. tt. *üzérség-et*, harm.

szer. —e. 1) Üzerek együtt véve. 2) L. ÜZÉR-KÉDÉS.

ÜZKÉL I. ÜZKÉL.

ÜZLET; ÜZLETI stb. 1. ÜZLET; ÜZLETI stb.

ÜZÖNCZ, (üz-öncz) fn. tt. *üzönczöt*. L. GYAKORNOK.

Az Ü-ben van 594 czikk.

Ü.

Ü, (1), kiseded alakban *ü*, harminczhetedik böti a magyar ábéczerendben, s tizenötödik az önhangzók sorában. Hangzásra legközelebb áll a vékonyhangú hosszú *i*-hez, ezzel tájszokások szerint, de néha az irodalmi nyelvben is fölcseréltetik, pl. *nyü nyí*, *mü müv*, *szü szív*, ámbár ritkábban, mint a rövid *ü*. Mint kezdethang, alig egy-két szóban fordul elő, s országszerte érte csak az *üz* igében és származékaiban, de ezek közül is némelyek inkább röviden hangzanak, mint: *üzekedik*, *üzér*, *üzelkedik*. Némely egytagu szók, közepén rendesen hosszú, mint: *büz*, *bűn*, *csüd*, *csüg*, *csűr*, *füz* (ige és név), *für*, *gyűr*, *szük*, *nyüg*, *tüz*, *tűr*, de ezek is ragozott állapotban gyakran megrövidülnek. Midőn az *ö* igenévképzőnek módosulata, csak tájdivat szerint lesz rövidebbé, mint: *seprü*, *gyeplü*, *heverü*, *förgetyü*, *pörgetyü*, *leffentyü*, *ergetyü*; ide tartoznak a *keserü*, *gyönyörü*, *körkörü* és hasonló melléknevek is. Mikor két önhangzóból olvad össze, rendesen hosszú, pl. *fül* (= *fü-ül*), *hül*, *dül*, *hüt*, *füt*, *feketül* (= fekete-ül) *gyöngül*, *gyül* és a hasonlóan képzettek; azonban, kivált több tagu szókban, itt is megrövidülhet. Az egytagu szók végén, rövidítés nélkül általában v. rendszerént megnyújtatik, mint: *hü*, *sü*, *szü*, *bü*, *nyü*, *mü*, *fü*. — Tájdivatos kiejtéssel gyakran *ö* helyett használtatik, mint: *ü* (= *ö*), *bül* (= *böl*), *rül* (= *röl*), *tül* (= *töl*), *dül* (= *döl*), *bü* (= *bö*), *kü* (= *kö*) stb. Egyébiránt V. ö. Ü, és rövid Ü betűket.

Ü, (2), régiesen és tájdivatosan pl. Göcsejben = *ö* személynévadás. „Ül vala ü tizenkét tanejtványival.“ „Es tahát ü felelvén monda.“ Ü vacsorájok levén.“ „Es tanejtványok tőnek miként Jézus szerzé (rendelé) ü nekik.“ „Es ü vele nagy sereg.“ „Ü az, tartásatok (fogjátok) ütet.“ „Miként írván vagyon ü róla“ stb. Régi Magyar Passio (Toldy Ferencz kiadása 5, 6, 9. ll.). Így Erdősínél is. Bátori László Bibliájában szellellet vagyis fuvallattal: *hü*, *hüket*, *hüet* stb.

Ü! (3) v. Ü! lovakat menésre nógató szócska, különösen a hajóvontatóknál; másképen általán a kocsisoknál: *hi*.

—Ü, mély hangon —Ü, 1. —Ü.

ÜK, régiesen és tájdivatosan am. ök. „Es tahát ük szerzének neki harmincz ezüst pénzt.“ „De ük Jézust megtartván.“ „Ük kedég elmenvén.“ „Es

üket meghagyván“ (elhagyván) stb. Régi Magyar Passio. (Toldy F. kiadása. 5, 10, 21. ll.).

—ÜL, (1) 1. —ÜL, (1).

—ÜL, (2) 1. —ÜL, (2).

—ÜL, (3) 1. —ÜL, (3).

—ÜL, (4) mély hangon: —ÜL. A régieknél helynévrag s használtatik —*ról*, —*röl* helyett pl. „Az terek (török) Pécsül (írva: Pechywl) még^h tegnapon elindúlth.“ Levél 1554-ről. (Szalay Ág. 400 m. 1. 127. 1.) „Pécsül (írva: Péchewl) jöve embörm.“ (Ugyanott. 204. 1. Olvasható *öl*-nek is, pl. az utóbbi lapon van: „Uramnak az csordából két ökrét [írva: ewkreth] elvitték.“)

—ÜLTETIK 1. —ÜLTATIK.

Ü NEKI, Ü RÓLA, Ü TÖLE, Ü VELE stb. régies és tájdivatos kiejtések, *ö neki*, *ö töle*, *ö vele* stb. helyett. L. Ü, (2).

ÜRÖM I. ÜRÖM.

ÜT, v. ÜTET régiesen és tájdivatosan am. öt, ötet. „Es en ütet nektek adom.“ Régi Magyar Passio. (Toldy Ferencz kiadása 5. 1.) V. ö. Ü, (2).

—ÜT, némely régieknél —*üt* igeképző helyett. „Egy szép kápolnácskát önne költségével épütetett vala“ Temesváry István 1569-ben (Thaly K. gyűjt. L. Előbeszéd. 134. 135. ll.).

ÜZ, (1), áth. m. *üz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. z.—

1) Ü v. ü! biztató avagy fenyegető hangon üvöltve hajtja, kergeti, sürgeti, sietteti, futtatja pl. a barmot. Ily *ü! ü!* hangon kiáltoznak a dunai hajóvontatók, midőn lovaikat megindítják, vagy sebesebb menésre biztatják. *Üzi hajtja a lovat, ökröt. A kártevő barmokat elüzni, kiüzni a tilosból. A tolvajok tiz tulkot üztek el a gulyából. Széltüzni a nyáját.* 2) A futó vagy megszalasztott embernek nyomában van, hogy elfogja, vagy messze távolítsa. *Gyalog, lóháton üzni a megfutamadott ellenséget. Üzni a tolvajokat. Üzőbe vette a megszököt foglyot.* 3) Távozni, elmenni, elta- karodni kényszerít. *A csavargókat elüzni, kiüzni a városból. A csendzavarókat az országból kiüzni, szám- üzni.* 4) Átv. ért. bizonyos munkán rajta van, azt folytonosan gyakorolja. *Mesterséget, ipart, kereskedést üzni.* T. i. aki mesterséget, kereskedést, ipart üz, foglalkodásainak mindenike a másíknak szüntelen mintegy nyomában van, és a kéz alá vett tárgyat mintegy üzöbe veszi, nyugonni nem hagyja. Rosz értelemben is használják, pl. *fajtalanságot, gonosz-ságot üz.* A székegyeknél: *üzi az eszt* am. fitogatja, ügyetlenkedik. (Krizsa J.). Ez igének gyöke a természeti indulathang *ü v. ü*, melyből *öz* képzővett lett *üzö*, öszvehúzva *üz*. Egyezik vele a héber *úc*, (pressit, ursit) és magyar *uczu*, *uszu*.

Némely származékaiban a népies és irodalmi szokás inkább rövid *ü*-t használt, pl. ezekben: *üzekedik*, *üzelkedik*, s az újabb alkotásu *üzér*, *üzérkedik*, *üzlet*, *üzelem*. Néha a régieknél pl. Pesti Gábornál: *iz v. iz*.

ÜZ, (2), fn. tt. *üz —el*, harm. szer. —e. A széke-

lyeknél Kriza J. szerint jelent szagot; s úgy látszik, hogy az inyekre vonatkozó *üz* szónak változata. Hangi és alapfogalmi viszonyban van a *büz* névvel. *Sem üze, sem büze.* (Sándor István).

Vámbery szerint jakut nyelven: *üsz* am. szag, erős szag, és csagataj nyelven *isz* szintén am. szag; honnan *iszle-mek* am. *üzöl-ni*, l. ÜZÖL.

ÜZDÖGÉL, ÜZDÖGÉL, (üz-öd-ög-él) gyak. áth. m. *üzdögél-t*. Menésre sürget, előre hajt, ösztökél.

ÜZDÖGÉLÉS, ÜZDÖGÉLÉS, (üz-öd-ög-él-és) fn. tt. *üzdögélés-t*, tb. — *ék*, harm. sz. r. — *e*. Menésre sürgetés, ösztökélés.

ÜZEKÉDÉS; ÜZEKÉDIK l. ÜZEKÉDÉS; ÜZEKÉDIK.

ÜZELEM l. ÜZELEM.

ÜZELKÉDÉS; ÜZELKÉDIK l. ÜZELKÉDÉS; ÜZELKÉDIK.

ÜZÉR; ÜZÉRKÉDIK stb. l. ÜZÉR; ÜZÉRKÉDIK stb.

ÜZÉS, ÜZÉS, (üz-és) fn. tt. *üzés-t*, tb. — *ék*, harm. sz. r. — *e*. Sürgető, nyomozó cselekvés, mely által valamit, v. valakit üzünk. Továbbá, bizonyos munkának, mesterségnek, foglalatosságnak gyakorlása. Öszvetéve: *elüzés, kiüzés, beüzés, visszazués, el-lenségüzés, tolvajüzés; iparüzés* stb. V. ö. ÜZ, (1).

ÜZETLEN, ÜZETLEN, (üz-etlen) mn. tt. *üzetlen-t*, tb. — *ék*. 1) Akit vagy amit nem üztek vagy nem üznek. Határozóként am. üzetlenül, a nélkül, hogy üzték volna vagy üznék. *Üzetlen is elmegy.* (Szabó D.) 2) Üz vagyis szag nélküli; V. ö. ÜZ, (2).

ÜZ-FÜZ, ikerített áth. mindkét szó ragoztatik; m. *üztem-füztem, üztél-füztél, üzött-füzött*, par. *üzsz-füszsz*. Folyvást rajta van valamely munkán dolgoz. *Üzni-füzni a dolgot. Üzni-füzni a pletykát, mendemondát.* (Erdélyi János.)

ÜZKÉL, (üz-kél vagy üz-ög-él) áth. m. *üzkél-t*. Gyakran vagy folyvást üz.

„Legjobb, úgy vélem, hogy ha minden azt üzkéli, a mit tud, és, ha kedvvel üzi.”

Kazinezy Ferencz. (Horác után. Ep. I. 14.).

ÜZKÉLÉS, (üz-kél-és) fn. tt. *üzkélés-t*, tb. — *ék*, harm. sz. r. — *e*. Gyakori vagy folyvásti üzés.

ÜZLET, ÜZLET, (üz-öl-et) fn. tt. *üzlet-et*, harm. sz. r. — *e*. Foglalatosság az ipar vagy kereskedelem valamely ágában, nemében; műszorgalom. *Ipar-üzlet, pénzüzet, kereskedelmi üzlet.* V. ö. ÜZ, (1); ÜZÉR.

ÜZLETÁG, (üzlet-ág) ösz. fn. Az általában vett üzletnek egyik vagy másik neme, faja.

ÜZLETI, ÜZLETI, (üz-öl-et-i) mn. tt. *üzleti-t*, tb. — *ék*. Üzlethez tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Üzleti helyiség. Üzleti forgalom. Üzleti könyvek. Üzleti tőke. Üzleti összeköttetés, viszony.*

ÜZLET- v. ÜZLETKEZELÉS, (üzlet-kezelés) ösz. fn. Valamely üzlettel, üzletággal személyesen folytonos foglalkodás. Máskép: *üzletvitel*.

ÜZLET- v. ÜZLETKEZELŐ, (üzlet-kezelő) ösz. mn. és fn. Aki valamely üzlettel vagy üzletággal személyesen folyvást foglalkodik. *Üzletkezelő személyzet.*

ÜZLET- v. ÜZLETTERV, (üzlet-terv) ösz. fn. Előleges vázolata valamely életbe léptetendő üzletnek.

ÜZLET- v. ÜZLETTŐKE, (üzlet-tőke) ösz. fn. Valamely üzletbe, üzletágba fordítandó vagy fordított tőkepénz.

ÜZLET- v. ÜZLETVEZETÉS, (üzlet-vezetés) ösz. fn. Valamely üzletnek, üzletágnak oly vitele, melytől függ a többi kezelés.

ÜZLET- v. ÜZLETVEZETŐ, (üzlet-vezető) ösz. fn. Főszemély valamely üzlet vagy üzletág viteleiben.

ÜZLET- v. ÜZLETVITEL, (üzlet-vitel) l. ÜZLETKEZELÉS.

ÜZLET- v. ÜZLETVIVŐ, (üzlet-vivő) ösz. mn. és fn. L. ÜZLETKEZELŐ.

ÜZŐ, ÜZŐ, (üz-ő) mn. tt. *üző-t*. Aki valamit, vagy valakit üz, kerget, hajt. *Tolvajokat üző csendőrök. Üző hadak*, melyek a futó ellenséget hajtják, üldözik. Továbbá, valamit gyakorló. *Mesterséget, kereskedést, földművelést üző polgárok. Üzőbe venni valakit*, azaz föltenni magába, elhatározni, hogy üzni, üldözni fogja; vagy valósággal üzni, üztön üzni. *Üzőbe vette a szerencse.* (Km.).

ÜZÖDIK, ÜZÖDIK, (üz-ő-öd-ik) k. m. *üzödtém*, — *tél*, — *ött*. L. ÜZEKEDIK.

ÜZŐ- v. ÜZŐFA, (üző-fa) ösz. fn. Általán, a gépekben, s bizonyos munkáknál használt fa eszköz, melylyel valamit tovább hajtának, forgatnak, taszítanak, p. a kádárok üzőfája, melylyel az abroncsokat a hordóra húzzák.

ÜZÖGET, ÜZÖGET, (üz-ög-et) gyak. áth. m. *üzöget-tem*, — *tél*, — *ött*, par. *üzögess*. Gyakran, ismételve, többször üz valakit v. valamit. V. ö. ÜZ, (1.).

ÜZÖGETÉS, ÜZÖGETÉS, (üz-ög-et-és) fn. tt. *üzögetés-t*, tb. — *ék*, harm. sz. r. — *e*. Gyakori ismételt üzés. V. ö. ÜZÉS.

ÜZÖGÉL, (üz-ög-él) áth. m. *üzögélt*. L. ÜZÖGET.

ÜZÖL, (üz-öl) áth. m. *üzölt*. A székelyeknél am. szagol. *Megüzölni* (= megszagolni) *a virágot. Üződsze meg.* (Kriza J.). V. ö. ÜZ, (2.).

ÜZÖLÉS, (üz-öl-és) fn. tt. *üzölés-t*, tb. — *ék*, harm. sz. r. — *e*. Szaglás. V. ö. ÜZÖL.

ÜZTÖN ÜZ, folyvást üz; v. ö. — TON.

ÜZÜ, ÜZÜ, (üz-ü) mn. A székelyeknél am. szagu. *Jó üzü* (= szagu) *a rózsá.* (Kriza J.)

Az Ü-ben van 48 czikk.

V.

V, kisded alakban *v*, harmincznyolczadik bötű a magyar ábécze-rendben, s hangszervre nézve az

ajkahangok (*b, f, m, p, v*) osztályába tartozik. Mint fuvóhang, az *f*-nek lágyított módosulata, valamint a *b* a *p*-nek. Kiejtésben folytonos tartásu, s az *f*-vel együtt nem érülköző, vagyis az ajkakat össze nem zárja, s ebben különbözik tőle a *b, p, m*, melyek kiejtésükor az ajkak egymást szorosabban érintve becsukódnak.

E hang változekony alakoskodása által nagy szerepet játszik nyelvünkben.

Némely szókban, kivált a régieknél, némi gyöngö fuvalatként előtétetik, mint a régi Halotti beszédnek: vimadjomuk *imádjamuk* = imádjunk azaz imádkozunk, *vöt* (vöt) = öt stb.; továbbá a mai beszédben is kétképen divatosak: *ihog vihog, ahákol vahákol* (a csecsemő), *ihácsol vihácsol, innyog vinnyog, inczároz vinczároz, áj váj, ás vás vés, ajh vajh!* együtt vegyít, *illog villog, illan villan* stb. Ugyancsak a szók elején váltakozik a *b*-vel: *valaska balaska, vajludik v. vajdik bajlódik, velő bel, Veszprém régen: Beszprém, Valent Bálint*; b) *f*-vel: *viczkándozik ficzkándozik, virgonez fürgönez, vinczároz finczároz, vaszkol v. vaczkol fészek, ivadék (progenies) ifjú, von fon*; c) *p*-vel: *vorczog porczog, vör* (vör, vir) *pör* (pör pir) pl. *vörös v. veres piros, pörzsöl pörgél villog pillog, villan pillan* (mint a német *blitzen és blicken*); d) *m*-vel: *Visegrád Misegrád, vézna mázna, vakog makog*. — A szók közepén szintén fölcseréltetik más ajkahangokkal: *tévelyeg tébolyog, leveg lebeg lefeg, levegő lebegő, zivaj zсібaj, magvaváló magbaváló, kotyvál kotyfol, szivogat szipogat, sivít sipít, nyivog nyifog, kövecs göbecs*; kivált a palóczos szóejtésben, mint: *üveg übeg, zavar zabar*; ezek is: *oly-bá, eli-be* (v. *elé-be*), *közi-be, föli-be, hegyi-be*, ezek helyet vannak: *oly-vá, elé-ve*, (régiesen. pl. Thaly Kálmán gyűjteményében: *Vitézi Énekek. I. K. 65. lapon: elő-ve, közé-ve, fölé-ve, helyé-ve*, (mint *ho-va v. ho-vá, to-va, el-ve*; 1. — VA, — VE). Különösen azon *ba be, fa fe, má me, pa pe* képzőjű szókban, melyek igenevekből módosultak, mint: *tör-ből törve törpe, csal-ból: csalva csalfa, dúz-ból: dúzva dúzma, szusz-ból szuszma, tuty-ból tutyma, fity-ból fityma, töm-ből tömve tömpe*. Ide tartoznak azon *vány vény* képzőjű nevek, melyekben a *v* *m*-vel váltakozik, pl. *alkotvány alkotmány, keresvény keresmény, látvány látmány, kérvény kéremény*; ámbár néha az újabb írói szokás különbséget tesz; miről bővebben 1. — MÁNY — MÉNY, és — VÁNY — VÉNY képzőket. Továbbá, melyek eredetileg *ó v. ő* képzővel alakultak, s ezt *ú ü, azután v*, végre valamely ajkahangra változtatták, mint: *gom gomó gomú gomv gomb, kam kamó kamu kamv kamp, zúr zúró zuru zurv zurb, csom csomó csomu csomv csomb, rom romó romu romv romb, csöm csömb, göm gömb, lom lomb, ter terü terv terp, ször szörp, hör hörp; döl dölv döl, csör csörv csörf csörfv, lam lamv lamp lampos; hor horó horv horp horpad* stb. Alkalmasint hasonló módon alakultak részint önálló, részint közvetett törzsekből:

gomba = gomva, görbe = görve, kacsiba = kacsva, bamba = bamva, hajma = hajva, szakma = szakva, szakmány = szakvány, csámpa = csámva, báma = báva. Megtartották a v hangot: csáva, csöva, mogorva, durva, golyva, ponyva, pányva, elve, össze stb.

A szók legvégén a) átalakult igeneves *ó ő, pl. ölv ölv, ötö ötv ötvös, merő merev, nyelő nyelv, védő védv, mérő mérv, sérő sérv, hi-ő (hi-vő) hív, oló olv, hamó homó (azaz omó) hamv homv, különben hamu homu*; b) az olyanságot jelentő *ó ő* vagy *u ü* (v. *ú, ü*) képzőnek változata. Késérü régiesen: *késérő keserv, örü örv, nedü nedv, üdü üdv, adu adv, fenyü fenyv, enyü enyv, terü terv, elő elv, redő redv, kedü kedv, daru darv, szaru szarv, hiu hív (vacuus, vanus), könnyü könnyv, tetü tenv, senyü senyv*. — Hasonlóan a *v*, illetőleg *u ü* változatai rejlenek ezen rövid szók ajkahangjaiban: *eb = eő eü ev (=evő), sip, sió sív, honnan: sipít sivít*. Alapfogalomban egyeznek ezek is: *öv és öb, av és áp*. pl. *av-asodik és áp-orodik*.

Szintén azt tartják némelyek, hogy a *v* az *u ü* képző módosulata több egytagu, s összehúzott szókban, ami leginkább a szóképzés- és némely ragozásnál tűnik elé, mint *ó = a-u, av* (honnan: *av-as, av-ul*), *hó = ha-u, hav* (honnan: *hav-at, hav-as*), *só = sa-u, sav, szó = sza-u szav, tó = ta-u tav, ló = lo-u lov, jó = jou jov v. jav, cső = cső-ü csöv, bő = bő-ü, bőv v. bé bé-ü bév; hő = he-ü hev v. hév, tö = tö-ü töv, kő = ke-ő ke-ü kem* (a kemény gyöke) *köv; tü = tü-ü tüv, tüvis, hü = hü-ü hüv* (frigidus) változattal: *hív, honnan: hívös és hívés, di = di-u div, í = i-u, iv* (arcus), *mű = mü-ü műv, vagy mi műv, nyü = nyü-ü nyív, sü = sü-ü süv, bú = bü-ü búv, szü = szü-ü szív v. sziv, szü = szu-u szuv, lé = leü, lev*.

A föntebbiekhez hasonlók ezen igék: *ó = o-ó ov, ró = ro-ó rov, szí = szí-ó sziv, hí = hi-ó hív, si = si-ó siv, ri = ri-ó riv, nyí = nyí-ó nyív v. nyif, vi = vi-ó viv, lö = lö-ó löv, nő = nő-ó v. ne-ő, növ v. nev* (nevel, nevededik), *sző = sző-ó szöv, fő = fő-ó főv, bú = bu-ó buv v. buj, fú = fu-ó fuv v. fuj v. fáj*. Azonban mindezekben más vélemény szerint a *v* oly közbeszúrat, mint a *j* az ürnek (két önhangzó torlódásának) elkerülése végett, pl. *fá-j-a, munká-j-a, erde-j-e, vessze-j-e* stb. stb. Mutatják ezt a Münchener codexben eléjövő: *utó-v-ak, élőv-ek, együ-gyü-v-ek, hülü-v-ek*; a többek közt a göcseji nyelvjárásban *fü-j-ek* áll *fü-v-ek* helyett; sőt a *v* egészen ki is marad, pl. *kü-ecs = köv-ecs, lu am, lu-ak = lo-v-am, lo-v-ak, to-a = to-v-a, szü-em = szü-v-em* stb. Egyébiránt a *h és j* hangokkal kiejtésre nézve a *v*-nek azon rokonsága van, hogy nem érülköző, különösen lágyságban a *j*-hez közel áll; s e hangtani okoknál fogva részint általán, részint tájdivatosan a mondott önhangzókkal is szeret váltakozni, mint: *kova koha, sovár sohár, bival bihal, hóvér* (a székelyeknél *am*.) *hóhér, vigályos*

hígdyok, posvad poshad, kőmíves kőmíhes, sávoly sáholly, báv báj, sav saj (sajlatan' szóban), szio sziu sziv szij, hiu hiv hij, div dij, iv íj, buw buj, fuv fuj. A göcseji hangejtésben ójok = óvok, fűjelő (legelő) = füvelő, fűjek = füvek, réjok = révok azaz rivok. (Vass József. Dunántuli Neylvjárás. Magyar Nyelvészet V. kötet). A vá vé rag is néha a régieknél já je pl. fiájá = fiává. (I. —VÁ, —VÉ.)

A régi Halotti beszédben is *teremteve, veteve* igealakok szintén más régieknél: *teremteje, veteje*, ma összevonva: *teremté, veté*. Ugyanezen Halotti beszédben: *üldetvitől* e helyett áll: *üldetjéttől*. A göcseji hangejtésben is *puhája* (= puhává) *gyúrta, lőjá* (lővá) *tette, kurtájá* (= kurtává) *szabta*. (Vass József. Dunántuli Nyelvjárás, mint fentebb. L. —VÁ. —VÉ.) Néha szintén régiesen fölcseréltetik l-vel a) a szók elején: *vék lék, vepik lépik, váz láz, vápa lápa*; b) a szók közepén ma is tájdivatosan *tola te!* am. *tova te* (borjuüző szó.) Tájéjtés szerint néha l-re változik ezeknek is: *hílok hívok, szílok szívok, rílok rivok, nőlkök nővök*. Ellenben irodalmilag is divatozik az ó v. óv igtől származott *óltalom v. ótalom*. Kétségtelen közbeszúratként, mint összeeső önhangzókat elválasztó hang áll több igeragozásában: e-v-ém, i-v-ám, te-v-ék, le-v-ék, ve-v-ék, vi-v-ék, hi-v-ék, e-v-ő, i-v-ó, te-v-ő, le-v-ő, ve-v-ő, vi-v-ő, hi-v-ő; e-v-én, i-v-án, te-v-én, le-v-én, ve-v-én, vi-v-én, hi-v-én és némely származékaikban, mint: te-v-eg-et, i-v-og-at, te-v-és, i-v-ás stb. Ellenben a jövő időben kimarad: é-endik, i-andik, té-end, vé-end, lé-end, vi-end, hi-end; valamint több más szóban is pl. *ri-rad ri-ad, ri-vaszt ri-aszt, di-vó dió, si-vó sió, ho-v-á*, tájdivatosan: *ho-á, to-v-a* tájdivatosan: *to-a*.

A v hasonulásáról l. a —VÁ —VÉ, és —VAL —VEL névmódosító ragokat; sőt —VA, —VE ragot is.

V. rövidítve am. vagy (kötszó).

VKI am. valaki.

VMELY am. valamely.

VMI am. valami.

V. ő. am. vesd össze.

VA, elvont gyöke *vág, vāj, vál, válik, vás* önálló szóknak, és származékaiknak, melyek szétnyílásra, elszakadásra vonatkoznak.

—VA, magas hangon —VE, 1) igeikből melléknévi állapotjegyzőt, némelyek elnevezése szerint félmult részesülőt képző rag, mint: *ad-va, áll-va, hal-va, ír-va, szab-va, zár-va; él-ve, szel-ve, tör-ve, ül-ve, sír-va* (*sírva vígad a magyar; km.*). Némely tájbeszédben: *val, vel*, pl. *fizetvel*. — Talán a va-n ige gyökeleme: *va*. A régieknél mint igerag a személyragokat is fölvevő pl. a Bécsi codexben: „A mely föld tégedet meghalván fogadand, azon haljak meg. (Ruth. I.) „És ő atyja és anyja meghalvájok, Mardocheus ő magának lyányaól vevé őtet.“ (Heszter. II.). „Ennen magam meghagyatván (= elhagyatván) látám e nagy látatot.“ (Daniel X.). „Fordóhad (= fordíjad v. fordítsad) mű siralmonkat örömré,

hogy élvénk dicsérjük te nevedet.“ (Heszter. XIII.). „Bünhödtünk eltávoztánk te töled.“ (Daniel. III.). „Esmég megfordultátok tízszer inkább megkeresitek őtet“ (Baruch VI.). „Mert en atyámiai ma keves sérelmet szenvedvéjek (modico nunc dolore sustentato. Machabeus. A vulgataban VII. fejezet.) Továbbá fölveve némely névragokat is. „Az én postilámat, úgy mint semmit, és minden tévelygésekkel rakvát neveti“ (Telegdi. Révay Grammaticájában II. 798. lap.). „Hívással rakvának érzéné minden javát e földnek“ (Ugyanott). „Az utcák rakvák valának sokaságos csodáló néppel. (Lépesi. U. o. 799. l.) Az úrnak irgalmasságával rakvák a vizek. (U. o.). Ez utóbbi alakban „vannak“ szóból összevonva pl. *irvák* = irva vannak, *szabvák* = szabva vannak, *intézvák* = intézve vannak, divatosak a mai irodalomban is.

Ami e képzőrag rokonságát illeti, az összehasonlítható a török *ub v. üp v. ip* hasonló képzővel, mely még *en* ragot is vehet magához, (épen úgy mint a magyar *va ve-ből ván, vén* lesz) pl. *szevip v. szeviben* (szeretve, szeretvén, geliebt haben. Kasem-Beg.) A mandsu nyelvben: *fi* pl. *ili-me* (ál-la-ni) szóból: *ili-fi* (áll-va v. álló), *gónime-től góni-fi* (gondol-va v. gondoló), *mute-me-től, mute-fi* (hatva v. ható) stb. A szürjén nyelvben: *öma, ema* v. *öm, em* pl. *mun-ni* (men-ni) szótól: *mun-öma* men-ve stb. 2) Némely íghehatározók képzője, mint *ho-va, to-va, ősz-ve, ki-ve v. kü-ve* (régiesen am. ki), *el-ve* (régiesen am. túl. „Föli-be“ is am. *fölé-ve*; l. V betű alatt. Az ormánysági tájbeszédben mint állapotjegyzői ragban a v hasonul is az előtte álló mássalhangzóval pl. *adda* = adva, *tudda* = tudva, *fonnyadda* = fonnyadva, *megelégedde* = megelégedve; (l hozzá függedésével: *addal, tuddal* stb.); mi leginkább a d végzetű tőszóknál van szokásban. (Vass József. Magyar Nyelvészet. V. kötet.). A régieknél is eléjün az l toldalékhang pl. a Régi Magyar Passióban: *mul-val*. L. —VAL, —VEL, (2.)

—VÁ, vékonyhangon VE, névmódosító rag p. *só-vá, kő-vé*. Ha az illető viszonyzó rövid a, e önhangzóval végződik, ez rendesen megnyújtatik, mint: *fá-vá henyé-vé*; az u, ü, i röviden marad: *hamu-vá, sü-rü-vé, mi-vé, semmi-vé*. Mássalhangzó után az általános népnyelvben a v ehhez hasonul, pl. *dob-bá* (dob-vá), *tör-ré* (tör-vé), *lom-má* (lom-vá). De némely tájéjtésben változatlan marad. Két alakú ezekben: *az-zá v.* csak ritkán: *av-vá, ez-zé v.* szintén ritkán *ev-vé*.

Értelemre nézve: *Változási, átalakulási viszonyt* fejez ki, még pedig a) Midőn valami előbbi minőségét, mivoltát mintegy letevén egy másneműt veszzen föl, pl. *a vizet borrá változtatni. A sivatag vadont kies vidékké* (vidék-vé) *alakítani. A fa kővé vált. Az ige testté* (test-vé) *lőn*. (János evangéliomában). b) Szélesb ért. midőn valaki bizonyos ok vagy járulék által új állapotot ölt, mely az előbbin változást okoz. pl. *a bor évről évre jobbá lesz. A csemete vas-tag fává növekszik. Por voltál és ismét porrá leszel.*

Porrá égett a falu. Kereskedés által gazdaggá lett. c) Jelenti új életnem, hivatal, rang, méltóság fölvételét, s ez által az illető egyénnek mintegy átváltozását p. bíróvá tették, tiszté (tisztvé) nevezték, báróvá, gróffá lett. „És ha királ consentiál az hitnek, tahátt (akkor) császárrá koronázzák és Max(imilian) urunkat királylyá.“ (Levél 1557-ből. Szalay Ág. 400 magy. l. 233 l.) „Az isten embörré lön.“ (Debr. Legendásk. 53. l.) d) Ezekben: *olybá* (= *olyvá*) tartom, *olybá* veszem, *nak* helyett áll: *olyannak* tartom, *veszem*, s *mint*, *mintha* következik utána. „Olybá tartom rossz embernek reám szöllását, mint szeméten gubás ebnek az ugatását.“ Szirmay Hungaria in Parabolis. Katalin verses legendájában is (92. lapon): „jobbá (jobb-vá) azaz jobbnak) tartanám.“ Ezekben pedig: *kissé* (= *kis-vé*), *kevesé*, (keves-vé) *kevesbbé* (kevesb-vé), *többé* (több-vé, de a harmadik b-t nem írjuk ki), *továbbá* stb. a mennyiségi, mértéki állapot változását fejezi ki. e) Régiesen gyakran *ül*, *ül* névrag helyett áll, pl. a régi Halotti beszédben *házoá* (házává) am. házaül, mint itt alább; a Debreczeni Legendáskönyvben: „Hogy özvegygyé (= özvegyül) marada“ (79. l.) „Vendéggé (= vendégül) hivatá“ stb. Továbbá helyrag helyett is: „Uronk Jézusnak szíletése e világgá (= e világra. Ugyanott 53. l. L. alább is.) A Carthausi Névtelennél eléjön: négygyé (= négyfelé) vágatá. (13. l.) Ugyanott: ne-hézzé (nehéznek v. nehézül) tartja vala. (11. l.) Arany Jánosnál is:

„Tagot is embernek párával az isten,
Ada csupán egy főt úrrá egész testen.“

Buda halála.

Szintén a régieknél számtalanszor *v* nélkül csak az önhangzót (*á* v. *é*) találjuk, pl. a régi Halotti beszédben: „És adotta vala neki paradicsomot házoá“ (házaa, azaz házává, házaül). Sz. Krisztina életében: „Méltoá töttél engemet“ (29. l.) „Az ok-talan állatokhoz egyenlőé tötted magadat (32. l.). A Bécsi codexben: „És semmié egyébbé nem lesznek, hanem csak azzá, mié akarják lenni a papok.“ (Baruch 2). Ezekben: egyébbé, azzá, már úgy látszik a *v* és *á* rejlik, hanemha így elemezzük: egyebbé, az-á. Néha pedig *v* helyett *j* áll. „Kit ömagának lányjára választott vala.“ (Heszter. II.). „Teszitek ötet kétszer inkább pokolnak fiáját.“ (Müncheni cod. Máté XXIII.). L. V betű. Egy levélben 1557-ből olvassuk: „Enihán (egynehány) drabonthokath bocsáttam vala, hogy — az borokat el ne hadnájak az hegyekről másvé (e helyett: máshová v. más helytvé) vinni. (Szalay Ág. 400 magy. l. 262. l.). A régieknél gyakran előjönnek *ra* *re* v. *ba* *be* helyragok helyett, pl. a Carthausi Névtelennél: *Fejérvárrá* (90. l.), *Csanáddá* (89. l.), *Veszprimmé* (13. l.), *Pécs-csé* (90. l.). *Györré* (ez ma is divatos) stb.

VAÁD, l. VÁD, (2).

VAÁL, város Fehér m. helyr. *Vaál-ba* —*ban*, —*ból*.

VACS, (1), hangutánzó gyök *vacscol*, *vacscol* és *vacsog* szókban.

VACS, (2), puszta Pest m. helyr. *Vacs-ra*, —*on*, —*ról*.

VACSÁRCSI, erdélyi falu Csik székben; helyr. *Vacsárcsi-ba*, —*ban*, —*ból*.

VACSI, puszta Máramaros m.; helyr. *Vacsi-ba*, —*ban*, —*ból*.

VACSKOL, (vacs-ok-ol) áth. m. *vacsolt*. L. VACSKOTOL.

VACSKOLÓDIK l. VACZKOLÓDIK.

VACSKOS, l. VASKOS.

VACSKOTOL, (vacs-ok-ot-ol) gyak. áth. m. *vacskotol-t*. Székely tájszólás szerint, zúzás, nyomkodás által a gyümölcsöt összerontja. Máskép: *vacscol*. Gyökük: *vacs*, mely mint hangutánzó rokon a *mocs*, *pocs*, *pacs*, *fecs* gyökökkel.

VACSKOTOLÁS, (vacs-ok-ot-ol-ás) fn. tt. *vacskotolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés midőn valaki *vacskotol* v. *vacscol*.

VACSOG, (vacs-og) gyak. önh. m. *vacsog*, —*tam*, —*tál*, —*ott*. Mondják gyermekről, midőn sirva nyafog. Gyöke hangutánzó.

VACSOGÁS, (vacs-og-ás) fn. tt. *vacsogást*; tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A gyermeknek síró nyafogása.

VACSORA, fn. tt. *vacsorá-t*. A szláv *vecsera*, Miklosichnál: *vecserja* szóból módosult; magyarosan: *estebéd* (= estveli ebéd v. evés) mint a déli evés: *délebed*, az oszonna: *harmadebed*, a reggeli: *éhomét*, *éjomét*. V. ö. EBÉD. Szegény ebéd, melynek *vacsorája* nincsen. (Km.). A mely szolga elfelejt ebédet enni, megérdemli a jó *vacsorát*. (Km.). *Vacsorára* is kevés (a gyöngye ellenség a hatalmasnak. Km.) *Vacsorát* nem is lát, v. *csillagot* néz *vacsorára* (km.) azaz *vacsorálás* nincsen módjában, olyan szegény. *Vékony vacsora*, szegényes *vacsora*. *Szentivacsora* l. ÚRVACSORA.

VACSORACSILLAG, (vacsora-csillag) l. ESTCSILLAG.

VACSORA-IDŐ, (vacsora-idő) ősz. fn. Estveli, napnyugot utáni idő, midőn *vacsorát* szokás enni.

VACSORÁL, (vacsora-al) önh. m. *vacsoráltam*, —*tál*, —*t*. *Vacsorát* eszik, *estebédel*. Vonz tárgyasetes viszonynevet is. *Mit vacsoráltál?* *Sültet*, és *tésztát*. *Megvacsorálni*, az *estebédet* elvégezni. *Úgy jó vacsorálni*, hogy megtudja más is. (Km.). A régieknél pl. a Debreczeni Legendáskönyvben: *vacsorálik*. „Hogy *vacsorálik* vala, egy haltetem álltál a^h torkán.“ (89. l.). A Münch. codexben is ikes igeiként ragoztatik: „Készékh (készíj azaz készíts) hogy *vacsoráljam*.“ (Lukács. XVII.); tehát itt is *vacsorálik*, valamint *ebédel* helyett *ebéllik*.

VACSORÁLÁS (vacsora-al-ás) fn. tt. *vacsorálás-t* tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. *Estebédelés*.

VACSORÁLIK (vacsora-al-ik) k. L. VACSORÁL.